İMAM GAZÂLÎ

DİNDE KIRK PRENSİP

Hikmet
Neşriyat

Dinde Kırk Prensip

Ofset Hazırlık
Elit

Baskı
Çevik

İstanbul 2004

ISBN 975-290-632-x

Hikmet Neşriyat Ltd. Şti.
Sümer Mahallesi 24.Sokak No: 13
Zeytinburnu - İstanbul
Tel: (0212) 415 22 41 (pbx)
Fax: (0212) 415 33 35

www.hikmetnesriyat.com

DİNDE KIRK PRENSİP

Telif
İmam Gazalî

Tehzip ve tekmil
Abdulhalık Duran

Hikmet Neşriyat

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahaîm

Allah teâlâ'ya hamd ve senâ, O'nun Resûluna salat ve selâm olsun.

Bil ki, saâdet kapıları ilim ve ameldir. Amel ise açık ve gizli olmak üzere iki kısımdır. Gizli amel de, sakınılması gereken kötü (çirkin) amellerle kazanılması gerekli olan iyi (güzel) ameller olmak üzere ikiye ayrılır. Saâdet kapıları olan bu şeylerden her biri de on prensipten oluşur. Biz bu şeylerin kapsadığı prensipleri dört bölüm halinde açıklayarak, girmek isteyenler için saâdet kapılarını açmak istiyoruz. Bu kapılar açılınca da, tefekkür ve mücâhede gücüyle onları geçerek dünya ve âhiret cennetine dahil olmak kolay olacaktır.[1]

---

[1] - Orijinal ismi "el-Erbaîn fi Usûliddin" olan bu risâle, "Cevâhir'ül- Kur'ân ve Düreruh" adlı kitabın son olan üçüncü kısmıdır. Önemine binaen İmam Gazalî, onu müstakil bir risâle hâline getirmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLİM[2]

İlmin kapsadığı prensipler şunlardır:

BİRİNCİ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın zâtıyla ilgilidir.

Allah teâlâ, peygamberine indirdiği Kur'ân'da (ve değiştirilip bozulmadan önceki bütün semavî kitaplarda) bildirdiği üzere, kendisi Vâhid'tir, yani birdir ve ortağı yoktur; Ferd'tir, yani benzeri ve misli yoktur; Samed'tir, yani zıddı ve muhalifi yoktur; Kadîm ve Ezelîdir, yani başlangıcı yoktur; Dâim ve Ebedî'dir, yani nihayeti ve bitimi yoktur; Kayyum'dur, yani var olmanın en mükemmel şekli üzerindedir, varlığında eksilikler ve arızalar yoktur. "O evvel, âhir, zâhir ve bâtındır ve O her şeyi bilendir."[3]

---

2 -İlimden maksad bilmek ve bilmenin gerektirdiği şekilde inanmaktır. Çünkü iman bu iki unsurdan oluşur.

3 -Hadîd, 3

İKİNCİ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın takdis edilmesiyle ilgilidir. Allah teâlâ'yı takdis etmek şu hususları bilmek ve tasdik etmekle olur:[4]

- Allah teâlâ, şekil ve sureti olan bir cisim değildir.

- O boyutları, ağırlığı ve miktarı olan bir cevher değildir.[5]

- O ne cisimler gibi terkip ve tahlil kabul eder, ne de cevherler gibi arazlara mahal olur.[6]

- O ne başka bir varlığa benzer, ne de başka bir varlık O'na benzer.

- O bir mekân ve cihette değildir. Hiçbir miktar ve sınır O'nu kuşatmaz. O, kendisinin bildiği mâna ve mahiyette Arş üzerindedir. Bizim bildiğimiz ise, O'nun Arş'a yerleşmediği, Arş'la teması bulunmadığı

---

[4] -Allah teâlânın güzel isimlerinden bir tanesi, "el-Kuddus"tür. O'nu takdis etmek, O'nun bu isminin mânasını bilmek ve O'nun öyle olduğuna inanmaktır.

[5] -Eski felsefe ve kelâm âlimleri birden fazla parçalardan oluşan maddeye **cisim**, bir tek parçadan ibaret olan maddeye de **cevher** derlerdi.

[6] -Eski âlimler varlıkları madde ve araz diye ikiye ayırırlardı. Araz maddeye âriz olan ve gelip geçici olan şeydir. Maddenin sureti, şekli, rengi, tadı, kokusu birer arazdırlar.

ve Arş içinde taşınmadığı gerçeğidir.[7]

- O Arş'ın üzerindedir, fakat bütün yerlere ve şeylere aynı yakınlıktadır. O, insanlara şah damarlarından daha yakındır[8] ve O ilim ve kudretiyle her şeyin yanında hazırdır.[9]

- O'nun yakınlığı madde ve cisimlerin yakınlığı gibi değildir. Çünkü kendisi madde ve cisim değildir. Bu sebeple, O bir şeye yerleşmez, bir şey O'na hulul etmez ve O'nun her hangi bir şeyle teması olmaz.[10]

---

[7] -Arş'ın kendisi ise, dört güçlü melek tarafından taşınırlar. Kıyamet gününde bu taşıyıcı meleklerin sayısı sekize çıkarılır. (el-Hâkka, 17)

[8] -Kaf, 16

[9] -Mücâdele, 6; Büruc, 9; Fussilet, 53; Hac, 17; Sebe', 47

[10] -Buna böyle iman etmek farz olduğu için, bir kimse, "Allah bendedir veya benim içimde veya kalbimdedir." derse kâfir olur. Allah teâlâ'nın kendisi kalplerde olmaz. Olursa, O'nun sevgisi ve korkusu olur. O'na iman etmenin yeri de kalptir. Bu sebeple, "Bir ben vardır, benden içeri." sözündeki "ben"den maksat Allah teâlâ ise, bu söz yanlıştır. Ayrıca, Allah teâlâ'ya "ben" demek de sakıncalıdır. Bu kelimeyi bildiğimiz mânada Allah teâlâ için kullanmak küfürdür. Bu vesile ile, uydurma bir hadise de işaret etmekte yarar vardır. Güya ki Allah teâlâ şöyle demiştir: "Ne yerim, ne de göğüm beni içine alamadı. Fakat, mümin kulumun kalbi beni içine aldı." Bu söz, uydurulmuş bir yalandır. Bundan maksat, Allah teâlâ'yı bilmek ve sevmek de olsa, doğru değildir. Çünkü, melekler Allah teâlâ'yı müminlerden çok daha iyi bilir, O'nu çok daha fazla sever ve kendisine çok daha fazla itâat ederler. Kur'ân-ı Kerim'de "Onların Allah teâlâ'ya karşı hiç itâatsızlık etmedikleri ve O'nun bütün emirlerini yerine getirdikleri"

- O mekânla sınırlı olmadığı gibi, zamanla da kayıtlı ve bağımlı değildir. Çünkü O mekân ve zamandan önce de vardı, bunlardan sonra da var olacaktır. O mekân ve zaman icadından sonra da, bunlardan önceki hâli üzerindedir.

- O değişmez ve hiçbir değişiklik O'na âriz olmaz. Hâdis ve âriz olan şeyler O'na taalluk etmez ve her hangi bir şekilde O'nu etkilemezler.[11]

- O mükemmelliğin son hâli üzerinde olduğu için, kendisinde –eksilme gibi- gelişme de olmaz. Bu sebeple, zâtı ve sıfatları sâbit ve değişmezdirler.

- O dünyada akıl yoluyla bilinir; âhirette de bir lütuf ve nimet olmak üzere gözlerle de görülür.

---

bildirilmiştir. (Tahrim, 6) Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da Miraç hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Ben Cebrail'in benden daha çok Allah teâlâ'ya karşı huşû' duyduğunu gördüm."

[11] -Hâdis ve âriz olan şeylerin Allah teâlâ'nın zâtına taalluk etmedikleri hususunda ehl-i İslâm icmâ ve ittifak etmişlerdir. Bu şeylerin O'nun bazı sıfatlarına taalluk edip etmedikleri hususunda ise ihtilâf edilmiştir. Ancak doğru olan görüş, bu şeylerin O'nun sıfatlarına da taalluk etmediğidir.

Buna mukabil, meselâ, Şia taifesi "bedâ" kavramına inanmışlardır. Buna göre, bazı şeylerin fayda veya zararları daha sonra Allah teâlâ'ya zahir olur.

Ehl-i Sünnet, bu gibi inanç ve görüşleri dalalet saymışlardır.

ÜÇÜNCÜ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın kudretiyle ilgilidir.

Allah teâlâ kudretli, kahredici ve cebbar'dır.[12] Kudretine fütur, gevşeme ve acz âriz olmaz. O, varlıkların hem dış, hem de iç yüzlerine hükmeder. Yaratmak ve emretmek O'na mahsustur.[13] Bu böyle olduğu için, kendisi ne yaratırsa o var olur ve ne emrederse o yerine gelir. Bütün varlık âlemi ve koca gökler (milyarlarca yıldızlar ve galaksiler) O'nun kudretinin avucundadırlar.[14] Bütün yaratıklar O'nun irade ve meşiyetine boyun eğmiş vaziyettedirler.[15]

Varlıkları da, onların yaptıklarını da yaratan

12 -Allah teâlâ'nın güzel isimlerinden birisi **Kadîr,** biri de **Cebbar**'dır. Cebbar Kadîr'in mübalağasıdır. Cebbar, her isteğini yapabilen, önüne çıkan engelleri kırıp geçen demektir. Bu ismin bir mânası da, eksikleri tamamlayan, yaraları saran, boşlukları dolduran, zararları telafi eden, iyiliklere karşılık veren demektir.

13 -A'râf, 54. Not: Allah teâlâ'dan başkası bir şey yaratamadığı gibi, kendisi irade etmedikçe onun emri de yerine gelmez. Âyetin bir mânası da şudur: Yaratmak kimin işi ise, emretmek de onun hakkıdır. Yaratmak Allah teâlâ'nın işi olduğuna göre, demek ki, emretmek de O'nun hakkıdır. Bu sebeple, müminler yalnızca Allah teâlâ'nın emrettiği şeyleri emrederler ve yalnızca O'nun emirlerine uyar, bunlara itâat ederler.

14 -Zümer, 67

15 -Nahl, 49; Hac, 18; Fussılet, 11

O'dur.[16] Bunların rızk ve ecellerini belirleyen de kendisidir. O'nun yaratmadığı bir şey vücut bulmaz ve O'nun irade etmediği bir iş ve amel meydana gelmez. Hiçbir şey O'nun kudretinin dışında değildir. O'nun kudreti var olan şeylerle de sınırlı değildir. O istediği her hangi bir şeyi her zaman yaratma ve yok etme kudretine sahiptir.[17]

DÖRDÜNCÜ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın ilmiyle ilgilidir.

Allah teâlâ bilinebilen bütün şeyleri bilir. O göklerin en yüksek yerinden yerin en derin yerine kadar nerede ne varsa ve neler oluyorsa hepsini ilmiyle kuşatmıştır. Varlık âleminde tek bir zerre bile, O'nun ilminin dışında değildir. O yerdeki karıncanın yürüyüşünü ve havadaki toz tanesinin hareketini de bilir. O gizli ve gizliden de daha gizli olan her şeyi bilir.[18] O maddeler, hareketler, oluşlar ve bitişler gibi, duygu, fikir ve düşünceleri de bilir. (Çünkü bütün bunların yaratıcısı O'dur ve yaratan yarattığı şeyi bilir.[19]) Bil-

---

16 -Sâffât, 96

17 -Bu genel kuralın iki istisnası vardır. Birincisi, Allah teâlâ gibi bir varlık yaratılamaz. İkincisi, muhâl olan şeyler yaratılamazlar.

18 -Tâhâ, 7

19 -Furkan, 2; Mülk, 14

mesi de lâzımdır. Bu aklî bir zorunluluktur.

O'nun kuşatıcı ve kapsayıcı olan ilmi kendisiyle birlikte hep var olmuştur. Bu sebeple, O zaman içinde meydana gelen ve ebede kadar sürüp giden şeyleri ezelden beri bilir ve O'nun ilminde zaman içinde ve hadiselerin gelişmesiyle her hangi bir değişme, artma ve eksilme meydana gelmez. O'nun ilmi malûm'a tâbi değildir. İnsanların ilmi ise malûm'a tâbidir. Bu sebeple, Allah teâlâ olacak olan şeyleri olmalarından önce bilir. İnsanlar ise, onları ancak olduklarından sonra bilebilirler.

BEŞİNCİ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın iradesiyle ilgilidir.

Âlemde var olan ve olup biten bütün şeyler, Allah teâlâ'nın iradesiyle olurlar. Yerde, gökte, madde ve mâna âlemlerinde[20] olan az veya çok, küçük veya büyük bütün şeyler, hayır-şer, kâr-zarar, iman-küfür, tâat ve masiyet O'nun iradesi, takdiri, hüküm ve hikmetiyle olur. O'nun istediği her şey olur, O'nun istemediği

---

20 -Beden ve onun müştemilatı madde âlemindendirler, ruh ve onunla ilgili şeyler mâna âlemindendirler. Yer ve küreler madde âlemindendirler. Melekler mâna âlemindendirler. Dünya madde âlemidir. Âhiret mâna âlemidir. Âhiretin mâna âlemi olması, onun şimdilik bizden gizli olması anlamındadır. Çünkü o âlem de bu dünya gibi madde ve mâna karışımından ibarettir.

hiçbir şey olmaz. Bir süratli bakış ve bir anlık duyuş bile O'nun irade ve meşiyetinin dışında oluşmaz.

O her istediğini yapandır. O'nun iradesini engelleyen veya takdirini sorgulayan bir güç yoktur. Kulun iman ve itaat etmesi O'nun iradesi ve yardımıyladır. Bunun küfür ve günahlardan sakınması da O'nun rahmeti ve tevfikiyle (muvaffakıyet vermesiyle) dir.

İnsanlar, cinler, melekler ve şeytanlar bir araya gelip güç birliği etseler, O'nun iradesi dışında ne duran bir zerreyi hareket ettirebilirler, ne de hareket eden bir zerreyi durdurabilirler.

Allah teâlâ'nın diğer sıfatları gibi, iradesi de ezelidir. O, ezelde sahip olduğu iradesiyle bütün eşya ve oluşları takdir etmiş, miktar ve keyfiyetlerini tayin etmiş ve her birinin oluşunu uygun bir zaman ve zemine tahsis etmiştir. O, iradesini ezelî olan ilminin ışığında belirlemiştir. Bu sebeple, her hangi bir şeyi irade etmek için O'nun zamana, tefekküre, gelişmeleri gözetlemeğe ihtiyacı yoktur.

O bütün şeyleri bir anda irade etmiş ve bazı şeyleri irade etmek O'nu diğer şeyleri irade etmekten meşgul etmemiştir. (Fiil ve yaratmasında da durum budur. Bu sebeple, O'nun bir fiili veya yaratması diğer bir fiiline ve yaratmasına engel olmuyor. Kıyamet günündeki sorgulamada da O herkesle aynı anda konuşur ve hepsini bir anda mahkeme eder.)

Bil ki, Allah teâlâ'nın irâde ve takdirini çoğu kim-

seler yanlış anlamışlardır. Çünkü bunu anlamak ancak tevhid nuru ve iman marifetiyle mümkünken, bu kimseler onu mucerret akıl yürütmeler ve tartışmalarla anlamaya çalışmışlardır. Halbuki, mücerret akıl yürütmeler ve tartışmalar, tek başlarına Allah teâlâ'nın zâtını ve sıfatlarını doğru bir şekilde anlamaya yeterli değildirler. Bundan dolayı, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Bir kavim vahye inanmayı bırakıp Allah teâlâ'yı ve sıfatlarını tartışırlarsa, sapıtır ve dalalete düşerler."

Sözü edilen kimseler, ilâhî irade ve takdir konusundaki anlayışlarını Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini te'vil ederek oluşturmuşlardır.[21] Halbuki, bu kimseler âyetleri te'vil etme yetki ve yeteneğine sahip değildirler. Eğer herkes buna sahip olsaydı, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, Abdullah ibni Abbas için dua ederken, "Allah'ım! Buna din fıkhını ve te'vil ilmini öğret." demezdi. Yakub aleyhisselâmın da oğlu Yusuf'a, "Rabbin seni seçmiş ve sana sözleri te'vil etme yetki ve yeteneğini vermiştir." dememesi lâzım gelirdi.[22] Çünkü, herkesin sahip olduğu bir meziyet, bazıları için özellik ve üstünlük teşkil etmez. Bu sebeple, böyle bir meziyete sahip olmak için ne kimseye dua

---

21 -Sözü te'vil etmek, ondan açıkça anlaşılan mânadan başka bir mâna çıkarmak ve ona ıstılahtaki mânasından başka bir mâna yüklemektir.

22 -Yusuf, 6; 101

edilir, ne de buna sahip olduğu için, insanlar arasından seçilmiş olduğu söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerim'de de te'vili ancak ilimde derinlik kazanan büyük âlimlerin yapabildikleri bildirilmiştir.[23] Bu sebeple, büyük âlimlerden olmayan kimselerin Kur'ân âyetlerini te'vil etmeye kalkışmaları onları şu âyetin şümul ve kapsamına dahil eder:

"Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak için, âyetleri te'vil etmeye kalkışırlar. Halbuki, onların te'vilini ancak Allah ve ilimde derinlik sahibi olanlar bilirler."[24]

Çoğu insanlar, Allah teâlâ'nın söz ve fiillerini kendi başlarına doğru bir şekilde anlamaktan âciz oldukları için, onlar bu konularda akıl yürütmekten ve ileri geri konuşmaktan menedilmişler ve susmaları istenerek, "Allah'ın neyi niçin yaptığı sorulmaz."[25] ihtarı yapılmıştır.

Ebu Hüreyre radıyallahu anh şunu söylemiştir:

"Bir gün kendi aramızda kader konusunu tartışırken, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm çıkıp geldi. Neyi konuştuğumuzu öğrenince kızdı ve kızgınlığı artarak mübarek yüzü altın gibi kızardı. Ondan sonra da şöyle dedi:

---

23 -Âl-i İmrân, 7
24 -Âl-i İmrân, 7
25 -Enbiyâ, 23

"Siz kader konusunu tartışmakla mı emrolunmuşsunuz, yoksa ben onu tartışmak için mi gönderilmişim? Sizden önceki kavimler, bu konuyu kendi akıllarına göre tartıştıkları için sapıtıp helâk olmuşlardır. Bu sebeple, onu tartışmaktan sakının."

Yunus ibni Ubeyd de kaderi tartışan bir topluluk görünce şöyle demiştir:

"Bu insanlar, kendi günahlarıyla uğraşsalardı, kaderi tartışmazlardı. Fakat, uğraşmaları gereken şeyi yüz üstü bıraktıkları için, uğraşmamaları gereken şeyle uğraşmaya başlamışlardır. Bu da Allah teâlâ'dan onlara bir cezadır. Çünkü bu hem onların zaman ve imkânlarını boş yere tüketir, hem de gaflet ve dalaletlerini arttırır."

Ancak, kader ve takdir konusu bütünüyle anlaşılmaz hâlde kalmış da değildir. Çünkü akıl ve kalp pencereleri Allah teâlâ'ya iman ve teslimiyet nuruyla aydınlanmış olan kimseler, akıl ve imanın üst üste gelen algılama güçleriyle bunun hakikatini ve doğru mânasını anlamışlardır.

Ne var ki, bunlar da bu konuda susmakla emrolunmuşlar ve onlara, "Çoğu insanların anlayamadığı sırları konuşmayın!" denilmiştir. Bundan dolayı, kader'in ne olduğu kendisinden sorulduğu zaman, Hz. Ömer radıyallahu anh şu cevapları vermiştir:

"Kader konusu derin bir denizdir. İçine girerseniz boğulursunuz."

"O, karanlık bir yoldur. O yola girerseniz istikameti kaybedersiniz."

"O, Allah teâlâ'nın bir sırrıdır. Anlayamadığınız bu sırrı kurcalarsanız, yanlış mânalar çıkarırsınız."

Mücerret akılla anlaşılamayan sır yalnızca kader de değildir. Onun gibi, pek çok gayp, melekût ve rububiyet sırları daha vardır. Bunların anlaşılamaz olmaları, Allah teâlâ'nın ilmiyle insanların akıl ve ilmi arasındaki üstünlük farkından kaynaklanır. Çünkü, O'nun bildiği bütün sır ve gizli gerçekleri insanlar da bilselerdi, bu açıdan aralarında bir fark kalmazdı. Halbuki, Allah teâlâ ile kulları arasında her açıdan sonsuz derecede üstünlük farkı vardır. Ancak, Allah teâlâ kendisinin bildiği bazı sırları ihlâs, sıdk ve takva sahibi kullarına da vahiy ve ilham yoluyla bildirir. Onun için, Kurân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah'a karşı takva gözetirseniz, O size bilmediğiniz şeyleri bildirir."[26]

"O size bilmediğiniz şeyleri bildirdi."[27]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Rabbinizin her zaman esintileri (kalplere yansıyan ilhamları) vardır. Amel, ibadet ve mücâhade ile bu esintileri almaya çalışın."

---

26. -Enfâl, 29

27 -Bakara, 239

Kader konusunda başlıca üç görüş oluşmuştur. Bu görüşlerden birisi Mutezile (Kaderiye)'nin, bir görüş Cebriye'nin, bir görüş de Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.

Mutezile, insanların fiillerinde kader bulunmadığını, bunların bütünüyle onların (insanların) kendi takdir ve icadlarının sonucu olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, bu görüşlerine gerekçe olarak da şunu ileri sürmüşlerdir:

"İnsanların fiilleri Allah teâlâ'nın takdir ve icadının sonuçları olsalardı, o durumda bunları (insanları) kötü fiillerinden dolayı cezalandırması zulüm olurdu. Zulüm ise, Allah teâlâ'ya yakışmayan ve O'ndan uzak olan çirkin bir kusurdur."

Mutezile'nin bu görüşünden, Allah teâlâ'nın âciz olması lâzım gelir. Çünkü O'nun insanların fiillerine müdâhale edememesi aczdır.[28]

Acz da zulüm gibi, Allah teâlâ için muhâl olan bir kusur ve bir çirkinliktir. Bu sebeple, görüşlerinden bu sonucun lâzım geldiğini bile bile onu benimseyenler

---

[28] -Mutezile buna karşı şöyle diyebilir: "Allah teâlâ, kullarının fiillerine müdahale etmeyi irade etmemiştir. O bunu irade etmeyince, acz olayı gerçekleşmez. Çünkü acz, bir şeyi irade ettiği hâlde onu yapamamaktır." Buna karşı da şu söylenebilir: Allah teâlâ'nın irade ve takdiri dışında bir şey yapmak yaratmaktır. Yaratmak ise, Allah teâlâ'ya mahsus bir sıfattır. Bu sebeple, Mutezile'nin görüşü, Allah teâlâ'nın önemli bir sıfatını inkâr etmek anlamındadır.

kâfir olurlar. Bunu düşünmeden yalnızca Allah teâlâ'yı zulümden tenzih etmek için onu benimseyenler ise kâfir olmazlar. Fakat, bu konuda ümmetin icmâ'ına muhâlefet ettikleri için bid'atçı ve fâsık olurlar.

Cebriye, insanların fiillerinde bütünüyle kaderin hükmettiğini, onların (insanların) kendilerine âit hiçbir etki ve katkılarının bulunmadığını, onların kader tarafından yönetilen ve yönlendirilen robotlar durumunda olduklarını söylemişlerdir. Bunlar, bu görüşlerine gerekçe olarak da şunu ileri sürmüşlerdir:

"Kulların kendi fiillerinde etki ve katkı sahibi olmaları, Allah teâlâ'nın meşiyet, irade ve tasarrufunu sınırlandırır. Sınırlandırılmış olmak da aczdır. Acz ise, Allah teâlâ için muhâl olan bir kusurdur."

Ancak bunlar bunu söylerken, bilerek veya bilmeyerek Allah teâlâ'ya zulüm nisbet etmişlerdir. Çünkü kendi yarattığı fiillerden dolayı kullarını cezalandırması zulümdür. Halbuki Allah teâlâ, aczdan da, zulümden de münezzehtir. Bu sebeple, görüşlerinden bu sonucun lâzım geldiğini bilenler kâfir olurlar. Bunu bilmeden yalnızca Allah teâlâ'dan aczı uzaklaştırmak için söz konusu görüşü benimseyenler ise, müslümanlara muhâlefet ettiklerinden dolayı bid'atçı ve fâsık olurlar.

Cebriye'nin görüşü şeytanın da görüşüdür. Çünkü o da Allah teâlâ'ya karşı inkâr ve itâatsızlık yoluna sapınca, bunları Allah teâlâ'ya nisbet etmiş ve kendisine şöyle hitap etmiştir:

"Sen beni şaşırtıp saptırdığın için, ben de buna karşılık, insanları günahlara itip hepsini senin doğru olan yolundan uzaklaştırmaya çalışacağım."[29] Kaderiye'nin sefih kısmı da çeşitli günahlar işler ve çirkin fiiler yaparlar, ondan sonra da yaptıklarının Allah teâlâ'nın kader ve takdiri olduğunu söyleyerek kendilerini temize çıkarılar. Bu akılsızlara verilecek en güzel cevap, onları iyice dövmek, sakallarını yolmak, sarıklarını yırtmak, ondan sonra da, "Ne yapalım, bu Allah teâlâ'nın sizin hakkınızdaki takdiridir." demektir.

Hâsılı; Mutezile taifesi, kulların yaptıkları ihtiyarî fiillerde onlara küllî (mutlak ve sınırsız) bir etki ve yetki vermişler ve bu fiillerde kaderin bulunduğunu tamamen inkâr etmişlerdir.[30] Cebriye ise, bu taifenin tam aksine bir görüş benimsemişler, ihtiyarî fiillerde de kulların hiçbir etki ve yetkisinin bulunmadığını ve bunların da tamamen kaderin gücü ve etkisiyle oluştuklarını söylemişlerdir. Bu görüşlerden birisi ifrat, diğeri de tefrittir. Ve ikisi de gerçek dışı ve bâtıldırlar. Çünkü, birine göre Allah teâlâ'nın âciz olması, birine göre de O'nun zâlim olması lâzım gelir.

---

29 -Hıcr, 39; Sâd, 82

30 -Mutezile'nin kulların ihtiyarî fiillerinde kaderi inkâr etmeleri, mutlak olarak kaderin varlığını inkâr etmek anlamında değildir. Mutlak olarak kaderin varlığını inkâr etmek ise küfürdür. Çünkü, kaderin varlığı Kur'ân-ı Kerim'de açıkça bildirilmiştir. Bkz: Hıcr, 21, Tâhâ, 40; Müminûn, 18; Şurâ, 27; Zührüf, 11; Kamer, 49; Mürselât, 22; Ahzâb, 38

Ehl-i Sünnet ise, bu iki taifenin ortasında yer almış ve bir orta görüş oluşturmuşlardır. Bunlar, ne bütünüyle kaderi inkâr etmişler, ne de insanların yaptıkları fiillerde irade ve etkilerinin bulunmadığını söylemişlerdir. Bunlar şöyle demişlerdir:

"Kulların fiillerini yaratmak ve icad etmek Allah teâlâ'ya, onları yapmak ve kazanmak ise kulların kendilerine âittir." Bu taifeden olan Ebu Hanife ve cemaati de şöyle demişlerdir:[31]

"Kulda fiil kudretini yaratmak Allah teâlâ'ya, bu kudreti kullanıp fiili ortaya çıkarmak da kula âittir."

Bil ki, Allah teâlâ'nın kader ve takdiri dört türlüdür. Bunlar; tâatları takdir etmek, günahları takdir etmek, nimetleri takdir etmek ve musibetleri takdir etmektir. Bu takdirlere karşı doğru olan tutumlar da şunlardır:

Allah teâlâ bir kul için tâat takdir etmişse, kulun bunu cehd, çaba ve ihlâsla karşılaması ve kazanmaya çalışması lâzımdır. O, kendisine düşen bu cehd ve çabayı gösterince, Allah teâlâ takdirini gerçekleştirir ve onu tâata yöneltip onda muvaffak eder. Bunu bildiren bir âyet şöyledir:

"Biz, tâat için cehd gösterenleri tâat yoluna yönlendiririz."[32]

---

[31] -Ebu Hanife'nin cemaatinden maksat, Maturidiye taifesidir. Çünkü bu taifenin akîde görüşü İmam Ebu Hanife'ye dayanır.

[32] -Ankebut, 69

Allah teâlâ bir kul için masiyet takdir etmişse, onun bunu samimî ve içten bir pişmanlık, tevbe, istiğfar ve hüzün ile karşılaması ve telâfi etmeye çalışması lâzımdır. Buna işaret eden bir âyet şöyledir:

"Allah çok tevbe eden ve kendilerini her yönden temizleyen kimseleri sever."[33]

Allah teâlâ bir nimet takdir etmişse, kulun bu takdiri şükür ve minnetle karşılaması ve haketmeye çalışması lâzımdır. Onun için bir âyette şöyle buyurulmuştur:

"Siz şükrederseniz, ben size daha fazla veririm."[34]

Allah teâlâ bir musibet takdir etmişse, kulun bu takdiri sabır ve rıza (râzı olmak, hoş görmek) ile karşılaması ve bu suretle onun sevabını kazanmaya çalışması lâzımdır. Buna işaret edilen Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah, sabredenleri sever."[35]

"Ancak sabredenlere tam mükâfat verilir."[36]

Kaza ve kader arasındaki fark da şudur:

Bunlardan birisi, Allah teâlâ'nın eşya ve mevcu-

---

[33] -Bakara, 222

[34] -İbrahim, 7. Not: Şükür karşılığında va'dedilen fazlalık, bazen dünyada, bazen de âhirette verilir. Bu fazlalık, her zaman şükredilen şeyin cinsinden de olmayabilir.

[35] -Âl-i İmrân, 146

[36] -Zümer, 10

dât'ı (varlıkları) ve bunlarla ilgili nizam ve düzeni ezelde irade ve tayin etmesidir. Diğeri de ezeldeki irade ve tayine uygun olarak bu şeyleri zaman içinde yaratıp ortaya çıkarmasıdır. Bunlardan birisi zaman öncesindeki hüküm, diğeri de zaman içindeki infazdır. Bunlardan hangisinin kader, hangisinin kaza olduğu konusunda da iki görüş oluşturulmuştur.

Kaza ve kader bir bütün olarak düşünüldüğü takdirde, bunlardan birisi plan yapma aşamasıdır. Bu aşamadaki plan, mücerret olarak Allah teâlâ'nın ilmi üzerine bina edilmiştir. Çünkü o durumda henüz yaratıklardan hiçbir şey ortaya çıkmamıştır. Diğeri ise, tatbik ve uygulama aşamasıdır. Bu aşamada Allah teâlâ'nın ilmi yanında, kudreti de devreye girer. Burada sebepler de vardır ve her bir şeyin yaratılması bir veya birkaç sebebe bağlanmıştır.

Biz, "el-Maksad'ül Aksa" adlı kitabımızda bu konuda şunu söylemişiz:

"Kâinât mekanizmasını yaratmayı irade etmek ezelî olan bir hükümdür. Bu hüküm bir anda verilmiştir. Bu an, ancak bir göz kırpılması kadar sürmüştür. Buna işaret edilen bir âyette şöyle buyurulmuştur:

"Emrimiz bir anlıktır. O, bir göz kırpılması gibidir."[37] Bu kazadır. Bu mekanizmanın çalışmasında yer alan âlet ve unsurları yaratmak ve bunları sonuç vere-

---

37 -Kamer, 50; Nahl, 77

cek bir sistem ve düzenle çalıştırmak ise kaderdir.[38]

Kaza ve kaderin ikisi de Allah teâlâ'ya âit ve O'na mahsus olan işlerdir."[39]

ALTINCI PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın işitmesi ve görmesiyle ilgilidir.

Allah teâlâ işiten ve görendir. O, bütün sesleri işitir ve bütün varlıkları ve olup bitenleri görür. Seslerin yavaş, varlıkların küçük, olayların gizli olması, bun-

38 -Öncekini kader, sonrakini kaza diye isimlendiren âlimler de vardır. Ancak, isimlerin farklı telâkki edilmesiyle mâna ve hakikatler değişmezler.

39 -Adı geçen kitapta kâinât mekanizmasının tanzim ve tertibi bir saatin tanzim ve tertibine benzetilmiştir. Ancak bu benzetmeden kâinâtın da bir saat gibi mekanik ve otomatik hareketlerle çalıştığı mânasını çıkarmamak lâzımdır. Çünkü kâinâttaki her şeyi her an hareket ettiren Allah teâlâ'nın güç ve kudretidir. Bu sebeple, O'nun kudretinin teması kesildiği anda hiçbir şey hareket edemez ve hatta varlığını da koruyamaz. İnsanlar ise hareket yaratma gücüne sahip değildirler. Onlar, ancak âlet ve cihazları bir araya getirip Allah teâlâ'nın kudretinin temas edeceği bir nizam ve düzene sokarlar. Ondan sonra, o mekanizma Allah teâlâ'nın devreye giren kudretiyle çalışmaya başlar ve o şekilde devam eder. Bundan dolayı, insanlara göre mekanik ve otomatik olan hareketler de, Allah teâlâ'nın güç ve kudretinin sonuçlarıdır. Bu yüzden de Allah teâlâ açısından kâinâtta mekanik ve otomatik hareketler yoktur.

ların uzak, örtülü veya karanlıkta olmaları O'nun işitmesini ve görmesini engellemez. O bütün sesleri birlikte ve bütün varlıkları beraber görür.

Ancak kendisi maddî bir varlık ve cisim olmadığı ve bu tür varlık ve cisimlere benzemediği için, işitme ve görmesi de bunlarınkinden farklı, ayrı ve başkadır. Bundan dolayı, O bildiğimiz biçimdeki göz ve kulaklarla görüp işitmez.

YEDİNCİ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın konuşmasıyla ilgilidir.

Allah teâlâ konuşandır. O konuşarak emirler verir, nehiyler yapar, sevap ve ceza va'deder, bilinmeyenleri öğretir ve din vahyeder.[40] O'nun konuşması da zâtı ve diğer sıfatları gibi, başka şeylere benzemez. Bu sebeple, O'nun konuşması için gırtlak, dil ve dudak gibi âletler düşünmek yanlıştır. O'nun sesi hava yardımıyla da taşınmaz. O bir anda bütün varlıklarla her birini ilgilendiren şeyleri konuşabilir. Çünkü bir iş O'nu başka bir işten meşgul etmez. O bütün işleri bir anda ve birlikte yapar. Görmesi, işitmesi, konuşması ve bütün fiil ve sıfatları bu şekilde kapsamlı ve kuşatıcıdırlar.

Kur'ân Allah teâlâ'nın kelâmı, sözü ve konuşma-

---

40 -Allah teâlâ meleklerle konuşarak dini onlara tebliğ eder, onlar da onu peygambere getirirler.

sıdır. Biz onu kendi dillerimizle okuruz, kâğıtlarımıza yazar ve ezberleyip kalplerimizde hıfz ederiz. Bu işlerde geçici olan eylemler bize, öz ve kalıcı olan söz Allah teâlâ'ya âittir.

Değiştirilip bozulmadan önceki orijinal hâlleriyle Tevrat, Zebur ve İncil de Allah teâlâ'nın sözleridir. İbrahim aleyhisselâmın sahifeleri de O'nun konuşmasıdır.

Allah teâlâ, insanlarla dünyada kalple duyulan vahiy ve ilham tarzında, âhirette ise kulaklarla duyulan şifahî tarzda konuşur.[41]

Buraya kadar zikredilen prensiplerde görüldüğü gibi, Allah teâlâ yedi zâtî sıfata sahiptir. Bunlar hayat, ilim, kudret, irade, işitme, görme ve konuşma sıfatlarıdır. Bu itibarla, O diri, âlim, kadîr, dileyen, işiten, gören ve konuşan yüce bir varlıktır.

41 -Allah teâlâ Hz. Musa ile dünyada da şifahî tarzda konuşmuştur. Onun için bu peygambere "Kelîmüllah" ismi verilmiştir. "Kelîmüllah", Allah teâlâ'nın kendisiyle konuştuğu kimse demektir. Bizim peygamberimize de "Habibüllah" denilmiştir. Çünkü Allah teâlâ onu bütün varlıklardan daha çok sevmiştir. Bu gerçekten yola çıkan bazı sufiler, âlemin de bu peygamberin yüzü suyu hürmetine yaratıldığını söylemişlerdir. Ancak, Allah Resûlunun yüksek değerini ve mahbubiyet derecesini ifade etmek için böyle bir şey söylense bile, hakikatte bu böyle değildir. Çünkü âlemin yaratılmasının asıl sebebi, bizzat sufilerin de söyledikleri gibi, başkadır.

SEKİZİNCİ PRENSİP

Bu prensip Allah teâlâ'nın fiilleriyle ilgilidir.

Kendi zâtından başka bütün varlıklar, Allah teâlâ'nın fiili ile vücut bulmuşlar ve O'nun lütfuyla varlık kazanmışlardır. O'nun fiilleri en güzel, en mükemmel ve en adaletli fiillerdir.

Allah teâlâ, fiillerinde hakîm (hikmet ve maslahat gözeten) ve hükümlerinde âdildir.[42] O adalet yönün-

---

[42] -Allah teâlâ'nın bir ismi Hakîm olduğuna göre, Eş'ariye taifesinin "Allah teâlâ, fiillerinde maslahat gözetmez." şeklindeki görüşlerine katılmak mümkün değildir. Ancak, bunların bu sözleri, "Allah teâlâ, kendi zâtı için bir maslahat gözetmez." anlamında ise, o zaman doğrudur.

Eğer denilse ki, Allah teâlâ bizi yaratıp beslemesine karşılık bizden kendisini tanımamızı, kendisine iman, ibadet ve şükretmemizi istemiştir. Bu şeyler O'na âit maslahatlar değil midir?

Biz de deriz ki, bu şeyler, O'na değil, bize âit maslahatlardır. Çünkü, O'nu tanıyıp şükretmenin karşılığında, O üzerimizdeki nimetlerini arttırır ve bize âhiretteki ebedî saâdet yeri olan cenneti verir. Kendisi ise, bu şeylerden her hangi bir şekilde faydalanmaz. Çünkü O'nun bir şeyden faydalanma gibi bir ihtiyacı yoktur. Bir hadis-i kudsîde buyurulduğu gibi, bütün insanlar O'na iman ve itâat etseler, O'nun sonsuz olan büyüklüğüne bir şey eklenmez. Bütün insanlar O'nu inkâr edip O'na karşı itâatsızlık yapsalar, O'nun büyüklüğünden bir şey eksilmez. Bunun nasıl olduğunu anlamak için şöyle bir misâl de verilebilir: Bir dünya padişahının geniş olan memleketinin bir ücra köşesinde koloni kuran ve bir araya gelen bir miktar karınca, bu yüce pa-

den de kullara benzemez. Çünkü kullar, adalet ettikleri gibi, zulüm de edebilirler. Allah teâlâ ise, yalnızca adalet eder. O'nun zulmetmesi muhaldir. Bu sebeple, bunu ne tasavvur etmek, ne de hayalde suretini oluşturmak mümkün değildir. Bunu yapanlar, ancak O'nu kullara benzeterek yapabilirler. Halbuki O kullara benzemez.

Âlemde mevcut olan maddî ve manevî bütün varlıklar, daha önce yokken, O hepsini yaratmış ve kendi fiili ile icat edip ortaya çıkarmıştır. Ezelde kendi başına ve yalnız iken, harikalar harikası olan zâtını tanıtmak, sınırsız olan büyüklük ve kudretini göstermek için âlemi inşâ etmiş ve onu türlü varlıkların mahşer'i, meşher'i, mazhar'ı ve mezher'i hâline getirmiştir.[43] O'nun hiçbir yaratığa ihtiyacı yoktur. Bütün yaratıklar ise O'na her zaman ve her şey için muhtaçtırlar. Bu yüzden bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise

---

dişahı tanısalar, on bundan ne fayda hasıl olur ve bunlar onu unutsalar ona bundan ne zarar ulaşır. Allah teâlâ, bir padişahtan daha büyüktür. İnsanlar O'nun azameti karşısında karıncalardan daha küçüktürler. Yerküresi de bu büyük kâinât içinde ancak bir karınca kolonisi kadardır.

43 -**Mahşer** bir çok şeyin toplandığı yer, **meşher** bir çok şeyin teşhir edildiği yer, **mazhar** bir çok şeyin zahir olup ortaya çıktığı yer, **mezher** ise bir çok şeyin çiçek gibi ortaya çıktığı ve etrafını güzelleştirdiği yer demektir.

bütün âlemlerden müstağnidir."[44]

Allah teâlâ'nın, şuurlu kullarını yarattıktan sonra onları din ve şeriatla mükellef kılması, onlar için yeni bir lütuf ve rahmet olmuştur. Çünkü bu mükellefiyet, onların bu hayatta ve bundan sonraki âhiret hayatında huzurlu ve mutlu olmalarının hazırlayıcısıdır.

Bu sebeple, mükellefiyetten kaçanlar ne dünyada ne de âhirette huzur ve mutluluk bulmazlar.

Huzur ve mutluluk, mükellefiyeti kabul etmek karşılığında verilen bir ilâhî mükâfattır. Bu mükâfatı, bundan başka bir yolla kazanmak mümkün değildir.[45]

Allah teâlâ istese, kullarına her türlü zorluk, sıkıntı ve azabı verme gücüne sahiptir. Fakât, rahmetinden dolayı onlara türlü kolaylıklar göstermiş ve sayısız iyiliklerde bulunmuştur.

Onun için, bir küçük sûrede otuz bir kere tekrarlanan bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Rabbinizin hangi nimet, iyilik ve lütfunu inkâr edebilir ya da küçümseyebilirsiniz?"[46]

Allah teâlâ tâat ve ibadetlere karşı sevap verme-

---

[44] -Fâtır, 15; Âl-i İmrân, 96; Ankebut, 6

[45] -Herkese verilebilen servet ve maddî imkânların sağladığı rahatlık ve kolaylık mutluluk değildir. Mutluluk, hiçbir şeyin bozamadığı kalpteki bir serinlik, asudelik ve sevinç duyma hâlidir.

[46] -Rahmân, 13

ye de mecbur değildir.[47] Ancak lütuf ve kereminden dolayı bunları sevapla mükâfatlandırır.

Hiçbir varlığın O'nun üzerinde bir hakkı yoktur. Bütün haklar O'nundur ve kullar güç ve imkânlarına göre, bu hakları yerine getirmekle mükelleftirler.

O'na iman ve itâat etmek mücerret akılla değil, peygamber gönderilmesiyle vâcip olmuştur. Çünkü mücerret akıl bu konuda kesin kanaat oluşturmaktan ve açık bilgi edinmekten âcizdir. Bu sebeple de şüphe, tereddüt ve belirsizliklerden kurtulamaz. Gönderilen peygamber ise, aklın temin etmekten âciz kaldığı kesin kanaat ve açık bilgiyi temin eder. (Bundan dolayıdır ki, en amî ve sıradan bir mümin, Allah teâlâ'yı tanımak ve bilmek hususunda en büyük akla sahip dinsiz bir filozoftan daha ileridir.)

DOKUZUNCU PRENSİP

Bu prensip âhirete iman etmekle ilgilidir.

Bil ki, insan ölünce onun ruh ve bedeni birbirinden ayrılır. Kıyamet günü olunca da bunlar tekrar birleştirilir ve insan hesap vermek ve bunun sonucuna göre ya cennete ya da cehenneme gitmek için dirilti-

---

47 -Çünkü, O'nu buna zorlayan bir güç yoktur ve çünkü, tâat ve ibâdetlere muvafvak etmek O'nun kendi fiilidir. Bu yüzden de, her bir tâat ve ibadet birer nimet gibi şükür gerektirir.

lir. O burada dirilince, daha önce yapmış olduğu iyi ve kötü bütün amellerini eline verilen amel defterinde görür ve onun üzerine ya sevinip şükreder, ya da feryad edip üst ve başını yırtar. Kur'ân-ı Kerim'de bu olay şöyle anlatılmıştır:

"Amel defteri sağ eline verilenler, (sevinç coşkunluğu içinde) şöyle seslenirler: 'İşte bu benim amel defterimdir. Alın, okuyun. Ben hesabımla karşılaşacağıma inanırdım. '...Amel defteri sol eline verilenler ise (dehşet ve şaşkınlık içinde) şöyle bağırırlar: 'Ah keşke amel defterim bana verilmeseydi ve ben hesabımı bilmeseydim! Ah keşke ölmüşken bir daha dirilmeseydim!"[48]

"Mücrimler, korku duyarak şöyle derler: 'Bu nasıl bir kitaptır ki, küçük büyük hiçbir amelimizi atlamamış, hepsini kaydetmiştir?'"[49]

Ve hesap yerinde herkesin amelleri **mizan'**la tartılıp sonuçlar belirlenir. Bu **mizan,** amellerin tartılmasına yarayan bir terazidir. Bunun dünyadaki terazilere benzemesi şart değildir. Çünkü dünyadaki teraziler de birbirine benzemezler.

İnsanlar o gün bütün fiil ve sözlerinden, niyet ve inançlarından, huy ve mizaçlarından, açık ve gizli hâl ve hareketlerinden sorgulanırlar. İyilerin sorgulanması kolay, kötülerin sorgulanması ise zor ve çetin

---

48 -Hâkka, 19, 27

49 -Kehf, 49

olur. Öncekilerin hesabı kısa ve kestirmeden, berikilerin hesabı ise uzun ve inceden inceye görülür. Bu da onlar için cehennem azabından bir azap gibi gelir.

Peygamberlerden dini tebliğ edip etmedikleri sorulur. İnkârcı kâfirlerden niçin inkâr yoluna saptıkları sorulur. İslâm içinde bid'at uyduranlardan ve sünneti bırakıp bid'atçıları taklit edenlerden niçin bu şekilde hareket ettikleri ve neden saptıkları sorulur. Bazı kimseler ise, hiç hesap sorulmadan cennete gönderilirler.

Hesaptan sonra insanlar **sırat köprüsü'**ne sevk edilirler. Cehennem üzerine kurulmuş olan bu köprü, herkes için dünyada takip ettiği yola göre biçimlendirilir. Bu sebeple o, dünyada doğruluk ve istikamet yolunda gidenler için dümdüz bir şehrah (geniş cadde) hâline gelir. Eğri büğrü bir yol takip edenler, hayatlarını hile, yalan ve sahtelik üzerine bina edenler için ise, eğri büğrü, güvensiz, karanlık, kaygan, kıldan ince kılıçtan keskin bir biçim alır.

İyiler köprü üzerinden geçip cennete giderler. Kötüler ise yuvarlanıp cehenneme düşerler. Ehl-i tevhid olanlar cehennemde ebedî kalmazlar. Bunların bir kısmı cezalarını çektikten sonra, bir kısmı da peygamberler, âlimler, şehidler ve salih kimselerin şefaatleriyle daha erken oradan çıkarlar. İmansız olanlarla geçerli imana sahip olmayanlar ise orada ebedî kalırlar ve devamlı surette azap çekerler. Bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Âyetlerimizi inkâr edenleri ateşte yakacağız. Ciltleri pişip döküldükçe de, azabı sürekli tatmaları için ciltlerini yenileyeceğiz."[50]

---

[50] -Nisâ, 56. Not: Cehennemde azap çekenlerin üzerinde et bulunmaz. Onlar bir deri bir kemik hâlinde olurlar.

Bazı kimseler, imansızların ebediyyen cehennemde kalıp azap çekmelerini akıllarına sığdırmazlar. Halbuki bunların bundan önce, durup dururken küfür ve inkâr yolunu seçmenin ve bütün uyarılara rağmen bu yolda inat ve ısrar etmenin akıllarına sığıp sığmadığını kontrol etmeleri lâzımdır. Çünkü asıl akıllara sığmayan budur.

Bu akla sığmayan yolda ısrar edenlerin cehennemde ebediyyen azap çekmeleri ise, amelleri cinsinden bir karşılıktır.

Bunlar için bu karşılıktan başka ne beklenebilir ki?

Bazı nankörler, Rab ve yaratıcıları olan Allah teâlâ'ya karşı küfür ve isyan bayrağını kaldırsınlar ve O'nun kendilerine verdiği bütün nimet ve imkânları O'nun rızası ve dini aleyhinde kullansınlar da, bu nankörlük, şirretlik ve kansızlığın gerektirdiği cezayı görmesinler mi?

Bu cezanın gerekliliği konusunda aklında tereddüt bulunanlar için şunu da söyleyelim:

Allah teâlâ ebedî olduğu için, kulun O'na karşı her türlü tavrı da ebedilik hükmünü kazanır.

Bu sebeple, onun muvakkat bir ömür içindeki iman ve salih ameli kendisi için ebedî bir mükâfat olan cenneti, küfür ve buna bağlı isyan ve tuğyanları da ona ebedî bir ceza olan cehennemi kazandırır. Çünkü iman Allah teâlâ'nın ebedî olduğuna inanmak ve bu inancı ebediyyen sürdürme kararında olmaktır.

Küfür de O'nun ebedî olan varlığını inkâr etmek ve bu inkârı ebediyyen sürdürme kararında olmaktır. Bu ebediyetler de ebedî sevap ve cezaları gerektirirler.

ONUNCU PRENSİP

Bu prensip, peygamberlere iman etmekle ilgilidir.

Allah teâlâ'nın elçileri demek olan peygamberler iki kısımdırlar. Bunlar melek olan peygamberlerle insan olan peygamberlerdir.[51] Melek olan peygamberler,[52] Allah teâlâ'nın vahiy ve emrini insan olan peygamberlere getirmişler, bunlar da onu insanlara tebliğ etmişlerdir.

Melekler de, diğer canlı ve cansız varlıklar gibi, Allah teâlâ'nın yaratıkları ve kullarıdır. Şuurlu oldukları için, O'na ibadet ederler ve verdiği emirleri yerine getirir, gösterdiği işleri yaparlar. Bunlar O'na karşı kibirlenmezler ve her hangi bir emrine itâatsızlık etmezler. Nurdan yaratılmışlar ve ışık özelliklerine sahiptirler. Bunların yaptıkları işlerden birisi de, yeryüzündeki peygamberlere Allah teâlâ'nın söz ve kelâmını iletmektir.

Allah teâlâ, yeryüzündeki peygamberleri, inandırıcı olmaları için, mucizelerle teyid etmiştir. Mucizeler, Allah teâlâ'dan başkasının yapamadığı tabiatüstü işlerdir. Bu işleri ne yalancı peygamberler, ne de fen ve hüner sahipleri yapamazlar. Onun için, pey-

---

51 -Cinlerden peygamber gönderilmemiştir. Cin suresinde cinlerden nakledilen sözler bunu gösterir.

52 -Fâtır, 1

gamberler bunları gösterince, Allah teâlâ tarafından vazifeli oldukları ve O'nun tarafından tasdik edildikleri açıkça anlaşılır.[53]

---

[53] -Bazı âlimler, peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin insanları keşif ve icadlara sevk ve teşvik ettiğini söylemişlerdir. Bunlar, bu sözleriyle diğer insanların da mucizeler yaratabileceklerini kasdetmemişlerdir. Çünkü bu mümkün değildir. Bunun mümkün olduğunu söylemek ise, hem gerçek dışı, hem de küfürdür. Onun için, onlar şunu kasdetmişlerdir: İnsanlar, tembelliği bırakıp çalışsalar, Allah teâlâ'nın izin ve kuvvetiyle mucizeleri hatırlatan olağanüstü işler başarabilirler. Nitekim, yoğun çalışmaların sonunda bu türlü işlerin bir kısmı başarılmıştır da. Fakat, bunlar hiçbir zaman mucize çapında ve azametinde işler değildirler. Bunu bir misâl üzerinde gösterirsek, meselâ Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bir gece hiçbir vasıtaya binmeden, Allah teâlâ'nın emir ve davetiyle göklere çıkmış, bütün semaları dolaşmış ve aynı gece geri dönüp yatağına girmiştir. Feza çağı denilen günümüzde ise, ancak bazı uzmanlar bir sürü masraf ve hesaplar sonunda yapılıp hazırlanan füzelerle ay ve civarına kadar gidebilirler. Gidiş ve dönüşleri de epey zaman alır. O hâlde, Allah Resûlunun miracı beşeriyetin dikkatini göklere çevirmiş ve himmetlerini feza yolculuğuna yöneltmiş olsa bile, bu yönde başarılan feza yolculuklarıyla peygamberin görkemli gök miracı arasında yerle gök kadar fark vardır. Mucizeler, keşif ve buluşlardan çok daha büyük oldukları için, Kur'ân-ı Kerim'de onlardan tafsilatlı bir şekilde bahsedildiği hâlde, keşif ve buluşlara ancak imâ yoluyla işaretler yapılmıştır. Merhum Bediüzzaman'ın bir sözünü de bu münasebetle buraya kaydedelim. O kısaca şöyle demiştir: " Eğer, uçak ortaya çıkıp Kur'ân'a, "Neden benden bahsetmemişsin?" diye sorarsa, bir kara sinek Kur'ân'a bedel ona cevap verir: "Sen benim kadar sanatlı ve harika değilsin. Onun için, Kur'ân senden değil, benden bahsetmiştir. "

Önceki her peygamber, kendi kavmine veya bulunduğu çağdaki insanlara gönderilmiştir. Son peygamber olan Muhammed aleyhissalatu vesselâm ise bütün kavimlere ve kıyametin kopacağı zamana kadar gelen bütün insanlara (ve cinlere) gönderilmiştir. Onunla daha önceki dinlerin hükmü ve geçerliliği kaldırılmış ve kendisine vahyedilen İslâm dini yegâne hak ve geçerli din kılınmıştır. Bunu bildiren âyetler şöyledir:

"Size artık İslâm'ı din olarak seçtim."[54]

"Allah yanında geçerli din, artık yalnızca İslâm'dır."[55]

"Kim İslâm'dan başka bir din benimserse, ondan bu din kabul edilmez ve kendisi âhirette hüsrana uğrayanlardan olur."[56]

Bu sebeple, ırk, din ve dönemleri ne olursa olsun, bütün insanların Muhammed aleyhissalatu vesselâm'ın hak ve son peygamber olduğuna iman etmeleri, bütün sözlerini tasdik ve kabul etmeleri ve ona uyup ittibâ etmeleri zorunlu hâle gelmiştir. Bir âyet-i kerime şöyledir:

"Allah Resûlu size ne emrederse onu yapın ve size neyi yasaklarsa ondan da sakının. Bu disipline uy-

---

54 -Mâide, 3

55 -Âl-i İmrân, 19

56 -Âl-i İmrân, 85

mazsanız, bilin ki, Allah azabı şiddetli olandır."[57]

Bu peygamberin ve diğer peygamberlerin tebliğ ettikleri dinlerdeki temel unsur Allah teâlâ'nın birliği inancıdır. Bu inanç bütün hak dinlerin en büyük rüknüdür. Bu inançtaki bir eksiklik veya sakatlık dini ve dindarlığı bütünüyle geçersiz ve faydasız hâle getirir. Onun için, Muhammed aleyhissalatu vesselâm, tevhid inancı üzerinde çok durmuş ve peygamberlik zamanının yarısını kapsayan Mekke dönemi boyunca bütün mesaisini bu inancı yerleştirmek ve sağlamlaştırmak üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bunu yerleştirip sağlamlaştırdığına emin olduktan sonra, Allah teâlâ'nın tevcih ve yönlendirmesiyle, bu sefer insanları O'na yaklaştıran ve O'nun yanında makbul hâle getiren amel, ibadet, ahlâk ve ahkâmı tebliğ edip açıklamış ve bunları örnek oluşturacak şekilde kendi hayatında uygulamıştır. Bu hususu dile getirdiği bir hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur:

"Ben sizi cennete yaklaştıran ve cehennemden

---

57 -Haşr, 7. Not: Yukarıdaki âyetler gibi pek çok âyetler, İslâm dinine ve Muhammed aleyhissalatu vesselâm'a iman ve ittiba etmenin zorunlu olduğunu açık bir şekilde bildirmişken, bazı gayretkeşler ısrarla yahudi ve hıristiyanların da cennete gideceklerini söylerler. Bu o demektir ki, bu kimseler Kur'ân'a inanmıyorlar. Kur'ân'a inanmayanlar ise yahudi ve hıristiyanlarla birlikte cehenneme gideceklerdir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "Allah, münafıkları ve kâfirleri (yahudi ve hıristiyanları) cehennemde toplayacaktır." (Nisâ, 140)

uzaklaştıran her şeyi size açıkladım ve gideceğiniz yolu gündüzü ve gecesiyle aydınlık hâle getirdim. Bundan sonra, bu yoldan ancak azabı hakedenler saparlar."

Peygamberin Allah teâlâ'dan alıp tebliğ ettiği gerçekleri mücerret akılla, üstün zekâyla, tefekkürle bilmek ve bulmak mümkün değildir. Bu sebeple, bütün insanlar peygamberi dinlemek ve ona uymak ihtiyacı içindedirler. Bu ihtiyacı ortadan kaldırmak hiçbir akıllı veya dâhiye nasip olmamıştır. Bu sebeple, peygamberin izinden kim ayrılmışsa sapmış, çukurlara ve çamurlara batmış ve karanlıklarda helâk olmuştur.

İslâm akîdesiyle ilgili olarak buraya kadar yaptığımız bu açıklamalar, Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerinden alınmışlardır. Onun için, âhiret kurtuluşunu arayanların bu şekilde Allah teâlâ'ya, âhiret gününe ve peygambere iman etmeleri lâzımdır. Bu akîdenin aklî ve naklî delillerini ayrıntılı bir şekilde bilmek ise, âhiret kurtuluşu için şart değildir. Bunun için şart ve gerekli olan deliller delil, o delillerin sonucu olan doğru akîde ve inançtır. Ancak âhirette kurtulmakla oradaki yüksek dereceleri kazanmak birbirinden ayrı şeylerdir. Bu yüksek dereceleri kazanmanın yolu ise, ilim ve ameldir. Onun için Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olurlar mı?"[58]

---

58 -Zümer, 9

"Allah, içinizde iman edip ilim kazanan kimseleri derecelerle yükseltir."[59]

Akîdenin aklî ve naklî delillerini bilmek, imana kuvvet ve açıklık kazandırır. Bu yüzden, bilen bir kimsenin şüphe ve vesveselere karşı sebat ve direnci çok büyük olur. Bunu bildiren Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Dinin ilmini bilen bir kimse, şeytana karşı mukavemette yalnızca amel ve ibadetle meşgul olan bin kimseden daha dayanıklıdır."

---

59 -Mücâdele, 11

İKİNCİ BÖLÜM

ZÂHİR AMELLER

Zâhir amellerin kapsadığı prensipler şunlardır:

BİRİNCİ PRENSİP

Bu prensip namazla ilgilidir.

Allah teâlâ, namaz hakkında şöyle buyurmuştur:

"Beni anmak için namaz kıl."[1]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Namaz dinin direğidir."

Bil ki, namaz kıldığın zaman, sen Rabbinle konuşursun. Onun için, nasıl namaz kıldığını iyi bil. Çünkü emredilen şey, her hangi bir şekilde değil, dosdoğru namaz kılmak ve namazı muhâfaza etmektir. Bundan dolayı, namaz emredilirken, "Namaz kılın." denilmemiş, "Dosdoğru namaz kılın." denilmiştir.[2] Namazı

1 -Tâhâ, 14

2 -İsrâ, 78; En'âm, 72

muhâfaza etmek sadedinde de hem onun muhâfaza edilmesi emredilmiş, hem de onu muhâfaza edenler övülmüşlerdir. Örneğin şöyle buyurulmuştur:

"Namazları muhâfaza edin."[3]

"Müminler iflah olmuşlardır. Onlar namaz kılarken huşû' (Allah korkusu ve saygısı) duyarlar... ve onlar namazlarını muhâfaza ederler. Bunlar cennetin sakinleridirler."[4]

"Veyl olsun o kimselere ki, namazı unuturlar."[5]

"Öncekilerden sonra bir nesil türedi. Bunlar namazları zâyi ettiler ve nefislerine uydular. Bunlar belâlarını bulacaklardır."[6]

Namazı dosdoğru kılmak ve onu muhâfaza etmek şu hususlara riâyet etmekle olur:

1- Gerekli olan temizlikleri yapmak. Bu da gerektiği zaman eksiksiz gusül yapmak, güzelce abdest almak, abdest uzuvlarını bilinen tertiple üçer def'a tam olarak ve ovarak yıkamak, her uzvu yıkarken onunla ilgili zikir ve duaları yapmak, beden ve elbiseyi te-

---

3 -Bakara, 238. Namazları muhâfaza etmek, onları vakitlerinde kılmaya devam etmektir.

4 -Mü'minûn, 1-2, 9-10

5 -Mâun, 5

6 -Meryem, 59. Not: Bu âyet, peygamberlerden sonra zaman uzayınca rahâvete kapılan ve ibadette gevşek davranmaya başlayan nesilleri haber vermiştir. Bunlara, bu ümmetin son kısımları da dahildir.

mizlemek ve temiz tutmakla olur. Ancak bu konuda vesveseden de sakınmak lâzımdır. Çünkü temizliği tam yapmakla vesvese birbirinden ayrı şeylerdir. Vesvese sahibi daha iyi temizlik yapmaz; o daha çok zaman harcar, daha çok yorulur ve imkânları (su ve saireyi) fazlaca harcayıp israf eder.

Temizlik, dıştan içe doğru üç kısımdır ve bunların önemi de, cahillerin zannettiğinin aksine, dıştan içe doğru artar. Bunlar elbise temizliği, vücut temizliği ve kalp temizliğidir. Kalp temizliğinden maksat, kalbi kötü huy ve duygulardan arındırmaktır. En önemli temizlik kısmı budur. Çünkü hadis-i şerifte de belirtildiği gibi, Allah teâlâ, insanın şekil ve suretine değil, kalbine bakar. Kalp Allah teâlâ'nın baktığı yer olunca, onun temizliği insanların baktığı vücut ve elbise temizliğinden daha da önemli olur. Ancak dış temizliğinin de kalp temizliğiyle yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü kişi vücut ve elbisesini temizleyip güzelce abdest aldığı zaman, kalbinde de daha önce duymadığı bir arınmayı, temizlenmeyi ve aydınlanmayı hisseder. Onun bunları hissetmesi, dış temizliğinin etkilerindendir. Esasen burada da görüldüğü gibi, dışla iç, zahirle batın, şehâdetle gayp, mülkle melekût her konuda bir birleriyle ilgilidirler ve karşılıklı olarak bir birlerini etkilerler. Bu sebeple, her zaman güzel hareketler kalpte güzel duygular oluşturur ve güzel huyları kuvvetlendirir. Onun için, örneğin, Allah teâlâ namaz kılmayı farz kılmış ve bunun bir gerekçesi olarak

da, namazın insanı kötülüklerden uzaklaştırdığını bildirmiştir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da, müminin yaptığı iyiliklerden dolayı kalbinde sevinç, ettiği kötülüklerden dolayı da, üzüntü ve hüzün duyduğunu söylemiş[7] ve iyilik yaptıkça kalbinin aydınlandığını, kötülük yaptıkça da kalbinin karardığını ve üstünde kara lekelerin oluştuğunu bildirmiştir.

(Dinde, amel ve ibadeti gereksiz görüp, mücerret bir inancı yeterli görenler, amel ve ibadetin inancı kuvvetlendirip olgunlaştırmasından ve kalbi aydınlatıp nurlandırmasından habersiz olan gafillerdir.)

Dışla için etkileşmesinde bir tıkanıklık oluşursa[8], bu kalbin normalde sahip olması gereken hassasiyet ve duyarlılığı kaybetmesinden dolayı olur. Bu hal de kalbin hastalanması veya ölümü sebebiyle oluşur. Kalbin hastalanması veya ölmesi ise inançsızlık, inançta şüphe ve bozukluk, riyâ, amelsizlik ve günahkârlık gibi illetler ve sebepler yüzünden gerçekleşir. Kur'ân-ı Kerim'in ondan fazla âyetinde bu illetleri taşıyan kimselerin kalplerinde hastalık oluştuğu ve tedavi edilmediği takdirde bu kalplerin öldüğü bildir-

---

7 -Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bu sözü müminin tarifi ve tanımı olarak zikretmiştir.

8 -Günümüzün müslümanlarında bu tıkanıklık hâli açık bir şekilde görülür. Çünkü, ne kalplerindeki iman dış hareketlerine yansımakta, ne de namaz, oruç ve hac gibi ibadetleri kalplerini yumuşatıp aydınlatmaktadır.

miştir.[9] Böyle bir durumda, kalbin hayat ve sağlığını temin etmeye çalışmak birinci vazife hâline gelir. Bu da, hastalığa sebep olan illeti ortadan kaldırmak, günahları terk etmek, maddî meşguliyetleri azaltmak, tefekkür ve zikre ağırlık vermekle olur.

2- Namazın farz ve rükünleri yanında, sünnet ve edeplerine de riâyet etmek ve içindeki zikir ve tesbihleri tam olarak okumak. Çünkü bütün bunların ince mânaları ve kalp üzerinde ayrı ayrı etkileri vardır. Onun için, bunları yerine getirdiğin zaman, nasıl olduğunu bilmesen bile, kalbinin onlardan etkilendiğini, arındığını ve aydınlandığını hissedersin. Bunlar da ilaç gibidirler. Çünkü ilaç içen de, onu usulüne göre içtiği takdirde, ilacın özelliklerini ve nasıl etki yaptığını bilmese bile, sağlık açısından ondan fayda görür.

Namaz da bir canlı organizma gibidir. Diğer canlı organizmalara bir suret, şekil ve yapı tayin eden Allah teâlâ, namaza da münasip bir suret, şekil ve yapı tayin etmiştir. Namaz organizmasının ruhu niyet, ihlâs ve kalbin hazır bulunmasıdır. Gövdesi kalkma ve oturmadır. Başı, elleri ve ayakları kıyam, rukû' ve secdedir. Güzelliği ve mükemmelliği bunları emredildiği şekilde yerine getirmektir. Göz, kulak ve diğer duyu organları içindeki kıraat, zikir ve tesbihlerdir. Görmesi, işit-

---

[9] -Bakara, 10; Maide, 52; Enfâl, 49; Tevbe, 125; Hac, 53; Ahzâb, 12, 32, 60; Muhammed, 20, 29; Müddessir, 31; Neml, 80; Rum, 52; Fâtır, 22

mesi ve diğer duyuşları ise, namaz içinde tefekkür etmek ve okunan şeylerin mânasını düşünmektir.

Namaz bu türlü canlı bir organizma olduğu için, onda niyet ve ihlâsın bulunmaması onun ölü olması demektir. Rükün ve farzlarının eksik yapılması onun sakat olması, sünnet ve edeplerinin ihmal edilmesi onun çirkin olması, düşünce ve tefekkürle kılınmaması onun kör, sağır ve duyarsız olması demektir. Böyle bir namaz ise, kabul edilmeye değil, reddedilmeye lâyıktır. Onun için Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, eksik kılınan namazların kirli paçavra gibi sahiplerinin yüzüne fırlatıldığını bildirmiştir. Çünkü namaz Allah teâlâ'yı tazim ve yüceltmek için kılınır. Eksik, çirkin ve kusurlu kılınması ise, O'nu tazim etmek ve yüceltmek değil, hafife almak ve küçümsemektir.

3- Namaz kılarken, vücut ve uzuvlara yaptırılan işleri kalp ve ruha da yaptırmak.

Onun için, rukû' ve secde yaparken, kalp ve ruhunu da Allah teâlâ'nın büyüklüğü önünde eğmek ve bükmek, "Allahu ekber" derken, kalp ve ruhuyla da en büyük olanın Allah teâlâ olduğunu duymak, "Vecehtu vechiye" derken[10], kalbini de bütün eşyadan ve masiva'dan çevirip Allah teâlâ'ya yöneltmek, "elhamdu lillâhi" derken, kalbinde Allah teâlâ'ya karşı

---

10 -"Yüzümü Allah'a doğru çevirdim" cümlesiyle başlayan bu iftitah duasını Şafiiler okurlar.

şükür ve minnetle dolmak, O'nun ikram ve ihsanlarını kan ve iliklerinde hissetmek, "İyyake nestaîn." derken, Allah teâlâ'ya karşı acz, fakr ve ihtiyacını bütün şiddetiyle duymak ve bütün ruhuyla O'na iltica edip sığınmak, diğer hareket ve zikirlerde de bunlara benzer his, duyuş ve tefekkür hâlini yaşamak lâzımdır.

Bunun böyle olması gerektiği için, yalnız bedenle değil, aynı zamanda kalp ve ruhunla da namaz kıl. Çünkü makbul ve geçerli olan namaz, iç ve dışın birlikteliği ile kılınan namazdır.

Şunu da bil ki, namazın dış yönünde ciddî bir eksiklik ve kusur oluşursa, onu iâde edip yeniden kılmak gerekir. Çünkü bunun tesbiti kolaydır ve ölçüleri bellidir. Namazın iç yönünde, yani kalbin huzur ve tefekküründe oluşan eksikleri tesbit etmek mümkün olmadığı için, namazın en önemli yönü bu olmasına rağmen, bu yönde oluşan bir eksiklik ve kusur yüzünden namazın iâde edilmesi gerekmez. Ancak, bunu telafi etmek için farz namazından önce ve sonra nafile namaz kılmak sünnettir. Çünkü, nafile namaz farz olan namazdaki eksikliği tamamlar.

Namazların eksiklerini bu şekilde tamamlamayı kabul etmek, Allah teâlâ'nın kullarına tanıdığı önemli fırsatlardandır. Nafileler de müekket (tekitli) ve gayr-i müekket olmak üzere iki kısma ayrılırlar.

Ancak, namazdaki dalgınlığı ve manevî eksikliği fazla olanlar için, bunların hepsi müekket hükümdedirler.

İKİNCİ PRENSİP

Bu prensip zekât ve sadakayla ilgilidir.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Altın ve gümüşü yığıp onları Allah yolunda harcamayan kimseleri elemli bir azapla müjdele."[11] Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Malı çok olan kimseler helâk olmuşlardır. Zekât verip sadaka dağıtanlar ise bu hükümden müstesnadırlar."

Bil ki, malı hayır işlerinde harcamak dinin bir farzı ve rüknüdür. Kulların mallarını bu şekilde harcamakla mükellef kılınmalarının ise iki hikmet ve sebebi vardır. Bunlardan birisi, muhtaçların ihtiyaçlarını gidermek, hayatlarındaki boşlukları kapatmak ve bu suretle sosyal denge ve adaleti sağlamaktır. Diğeri ise, kulların Allah teâlâ'ya karşı olan sevgilerini sınamaktır. Allah teâlâ'yı sevmek O'na iman etmenin özü ve gayesidir. Bu sebeple, O'nun sevgisini taşımayan bir iman geçerli değildir. Ancak, bunun yanında insanda mal sevgisi de vardır. Bu sevgi Allah sevgisinin önüne geçerse, imanı bozar. Bu iki sevginin birbirine karşı durumlarını ve hangisinin daha kuvvetli ve önde

[11] -Tevbe, 34

olduğunu ortaya çıkarmak için, sevilen malın Allah teâlâ'nın sevgisi yolunda harcanıp sarf edilmesi emredilmiştir. Bu emre karşı insanlar üç kısma ayrılmışlardır:

Birinci kısım, Allah sevgileri çok kuvvetli olanlardır. Bunlar O'nun sevgisine rakîp olan malın tamamını sarf edip bunu külliyen ellerinden çıkarılar. Bu kısmın piri ve reisi Hz. Ebubekir'dir. Bir gün, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, savaş masrafını karşılamak için ashâbını bağışta bulunmaya çağırmıştı. Bu sahâbi mevcut olan bütün malını getirip verdi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm ona:

"Kendine ne bıraktın?" diye sorunca da, o:

"Kendim için Allah ve Resûlunu bıraktım." dedi.[12]

İkinci kısım; orta derecede olanlardır. Bunlar, bütün mallarını bir def'ada ellerinden çıkarmazlar. Zaten bu türlü zorunlu bir emir ve teklif de mevcut de-

---

12 -Meşhur olan hadis rivayetinde, Allah Resûlunun sorusu, "Çoluk çocuğuna ne bıraktın?" şeklindedir. Fakat, İmam Gazalî yukarıdaki rivayeti tercih etmiştir. Sebebi ise şudur: İmam Gazalî'ye ve diğer âlimlere göre, kişi âilesinin zorunlu nafakasını sadaka olarak verip onları aç ve çaresiz bırakma hakkına sahip değildir. Fakat, kendi kendisini aç bırakma hakkına sahiptir. Ve hatta bunu yapmak, isâr denilen en üstün cömertlik türüdür. Kur'ân-ı Kerim'de bunu yapanlar övülerek, "Onlar muhtaç da olsalar, başkalarını kendi **nefislerine** tercih ederler." (Haşr, 9) buyurulmuştur.

ğildir. Onun için, bunlar farz olan zekâtı verirler. Ondan sonra da, lüzum oldukça sadaka ve bağış şeklinde harcamalarda bulunurlar. Bunlar, bu harcamaları da kalp rahatlığı ve cömertliğiyle yaparlar. Çünkü Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, "Malda zekâttan başka haklar da vardır." buyurmuştur.

Üçüncü kısım; zayıflardır. Bunlarda mal sevgisi oldukça fazladır. Fakat yine de, Allah sevgisinden fazla değildir. Bu sebeple bunlar, Allah teâlâ'nın kesin emri ve farzı olan zekâtı gönül rahatlığı ve hoşnutluğuyla verirler. Fakat ondan sonra kalan mallarını ellerinde tutarlar.

Bunların derecesi, iman ve Allah sevgisi açısından en aşağı derece olduğu için, bu derece sahiplerinden olmamaya çalışmak, bunun için de ara sıra farz olmayan hayırlar yapmak ve sadakalar vermek lâzımdır.

(Mal sevgileri Allah sevgilerinden fazla olanlar ise, yukarıdaki âyet ve hadiste kasdedilen kimselerdir. Bunlar helâk olmuş kimselerdir ve kendilerine mallarından dolayı elemli bir azap vardır.)

Sadaka verecek malı olmayanlar için de, sadaka verme yolu kapalı değildir. Çünkü muhtaçların yararına yapılan her iş sadaka hükmündedir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bunu belirterek gönül yapıcı bir söz, yararlı bir nasihat, hak sahibi lehine bir konuşma, fiil hâlinde bir yardım, birisi için bir başkanın yanında rica ve şefaatta bulunmak, onun hal ve duru-

munu açıklamak, selâm vermek, hasta ziyareti yapmak, ölü hizmetinde bulunmak (teşyi') ve bunlara benzer yararlı işler yapmanın da makbul birer sadaka olduklarını söylemiştir.[13]

Zekât ve sadaka verirken, beş hususa riâyet etmek lâzımdır. Bunlar şöyledir:

1- Gizlice vermek.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onu gizli tutar ve en çok muhtaç olanlara verirseniz, sizin için daha hayırlıdır."[14] Zekât ve sadakayı gizli tutmakta ve gizlice vermekte iki önemli fayda vardır. Bunlardan birisi, riyâdan kurtulmaktır. Riyâ ise, ameli bozup sevabını yakan ve hatta onu günaha çeviren kötü bir şeydir.

---

[13] -Mal ve masraf gerektirmeyen bütün bu hayırları yapmak son derecede kolaydır. Ve bunları yaparak her gün âhiret hesabına hazineler değerinde sevaplar kazanmak mümkündür. Fakat, bazı kimselerin ruhlarının bozukluğu, bazılarına da şeytanın tasallutu yüzünden bu kimseler bu kolay işleri yapmaya da yanaşmazlar. Hatta, hayrettir, bu işlerin de en kolayı olan selâmı bile sıkışıp mecbur kalmadıkça alıp vermezler. Bu yüzden, selâm vermemek için yüzlerini çevirirler, selâmı almamak için de ya domuz gibi homurdanır veya dilsiz gibi susarlar. Dünyanın en pinti ve en pis mahlukları bunlardır. Müslüman kardeşlerine iki kelimelik selâmı da çok gören bu menhus ve iğrenç mahluklardan, din ve millet için başka türlü hayırlar beklemek de yanlıştır.

[14] -Bakara, 271

Zekât ve sadaka verirken (diğer hayırlarda da durum budur) riyâ yapanlar, yağmurdan kaçarken doluya tutulanlar gibidirler. Çünkü bunlar, zekât ve sadaka vermekle cimrilik günahından kurtulmak isterler. Fakat, cimrilik günahından daha büyük bir günah olan riyâ yapma günahını kazanırlar. Kabir ve kıyamette, cimrilik akrep suretine, riyâ ise yılan şekline girip kişiyi ısırırlar ve yılanın ısırması akrebin ısırmasından çok daha fazla acı ve elem verir.

İkincisi ise, karşı tarafın haysiyetini korumak ve onu rencide etmemektir. Çünkü, açıkça dilencilik yapmayan fakir ve muhtaçlar, herkesin gözü önünde zekât, sadaka ve bağış almaktan sıkılırlar ve bundan rahatsız olurlar.

Bu faydalardan dolayıdır ki, gizlice verilen sadakanın sevabı, yukarıda geçen âyette bildirildiği gibi, daha fazladır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Gizlice verilen sadaka, Allah teâlâ'nın kızgınlığını giderir."

"Kıyamet gününde, Allah teâlâ yedi sınıf müslümanı Arş'ının gölgesinde barındırır. Bu sınıflardan birisi de, sadakalarını gizli verenlerdir."[15]

---

15 -Zekât ve sadakayı gizli vermek iki türlüdür. Birincisi, bunu üçüncü bir şahıstan saklamaktır. İkincisi ise, bunu bizzat alandan da saklamaktır. Bu da, zekât ve sadakayı "Bu zekât ve sadakadır." demeden ve bunu hissettirmeden ona vermek veya

2- Minnet etmemek.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Sadakalarınızla minnet ve eziyet etmeyin, Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler gibi, bunlarla riyâ ve gösteriş de yapmayın."[16]

"Güzel bir sözle savmak, arkasından minnet edilip eziyet verilen sadakadan daha hayırlıdır."[17]

Minnet etmek iki şeyden oluşur. Birincisi, kendi içinde kendini velinimet saymak ve karşı tarafa iyilik yaptığı için ondan üstün bir pozisyonda olduğunu düşünmektir. İkincisi ise, bu his, duyuş ve düşünceyi söz veya fiil hâlinde karşı tarafa duyurmak ve bu suretle onu sıkmak ve kendisine sıkıntı ve eziyet vermektir. Minnet etmenin bir şekli de, iyilik yaptığı kimseden teşekkür istemek,[18] hürmet ve saygı bekle-

---

kendisine göndermek şeklinde olur. Ancak zekâtı bu şekilde vermenin câiz olması için, alanın zekât kabul ettiğini bilmek lâzımdır. Çünkü, zekât kabul etmeyen bir kimseye zekât vermek geçerli değildir.

Zekât, vakit namazı ve hac gibi "şeâir" den olduğu için, gizlenmesi doğru değildir. Ancak, zekâtı gizlemekle zekât verilen kimseyi gizlemek birbirinden ayrı şeylerdir. Bu sebeple, zekât verdiğini gizlememekle beraber, kime zekât verdiğini gizlemek mümkündür.

16 -Bakara, 264

17 -Bakara, 263

18 -İyilik yaptığı veya zekât ve sadaka verdiği kimseden dua istemek de doğru değildir. Ancak, karşı tarafın hem teşek-

mek veya her hangi bir şekilde bedel ödemesini talep etmektir.

Minnet (ve eziyet) etmekten sakınmanın çaresi de iki şeyden oluşur. Birincisi, kendisinin malda emanetçi olduğunu düşünmektir. Çünkü mal, Allah teâlâ'nın malıdır. Kul ise onu emaneten elinde tutmaktadır. Başkasının malını onun emriyle sarf eden bir kimse, kendisi için bundan bir üstünlük payı çıkarmadığı gibi, Allah teâlâ'nın emriyle O'nun malını verenin de, böyle bir işe kalkışmanın anlamsız olduğunu bilmesi lâzımdır.

İkincisi ise, kendisinin fakir ve muhtaca iyilik etmesinden çok, bunların kendisine iyilik ettiklerini düşünmektir. Çünkü, bunlar onun Allah teâlâ'nın kendisine yüklediği bir emri yerine getirmesine yardımcı olmuşlar, bundan dolayı da önemli bir imtihanı başarmasına ve büyük bir sevap kazanmasına vesile olmuşlardır.

Zekât verince geride kalan mal temizlenir. Fakir ve muhtaç, verilen zekâtı almak suretiyle bu temizlenmenin gerçekleşmesini sağlamış olurlar. Bunların

---

kür etmesi, hem dua etmesi, hem de gücünün yettiği bir şekilde bir bedel ödemesi ona düşen bir görevdir. O bu görevini yerine getirmek için, teşekkür ettiği veya dua ettiği zaman, "Tamam, tamam sus veya git." gibi soğuk ve kaba sözler söylemek de minnet sayılır ve yapılan işin sevabını kaçırır. Böyle bir durumda yapılan teşekküre teşekkürle karşılık vermek, duaya karşı da içtenlikle, "Âmin! Âmin!" demek lâzımdır.

bu işteki rolü, vücutta biriken kirli kanı alan hacamatçının rolü gibidir. Hacamatçı da bu kanı almakla hastaya iyilik eder ve sağlığına yardımcı olur. Bu sebeple de, minnet etmek câiz olsa, hastanın ona değil, onun hastaya minnet etmesi lâzım gelir.[19]

3- En iyi maldan vermek.

Mal vermekten maksat, Allah teâlâ'ya karşı sevgisini göstermek olduğu için, verilen malın kalitesi, bu sevginin derecesini belirler. İnsan en çok sevdiği için en iyi şeyi verir ve en iyi işi yapar. Müminin en çok sevdiği ise, onun Rabbidir. O hâlde, o da sevdiği Rabbi için malının en iyisini verecektir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Ey iman edenler! Kazandığınız ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerin iyisinden verin. Bunların kötü olanını arayıp onu vermeyin... Bilin ki, Allah verdiğiniz şeye muhtaç değildir. O övülen bir ilâhtır."[20]

"Sevdiğiniz şeyden infak etmedikçe (Allah için vermedikçe) büyük hayrı kazanamazsınız. Ne infak ettiğinizi Allah bilir."[21]

"Cennet ehli olan kimseler, sevdikleri taamı mis-

---

19 -Sadakayı alan fakir ise, malı sevap hâlinde âhirete taşıyan postacı gibidir. Şimdiki şarkılarda "canım postacı" diye, dünya postacısının değeri belirtilmeye çalışıldığına göre, âhiret postacısının değeri daha da büyüktür.

20 -Bakara, 267

21 -Âl-i İmrân, 92

kin, yetim ve esire yedirirler."[22]

"Müşrikler, kendilerinin hoşuna gitmeyen şeyleri Allah için verirler."[23]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şöyle buyurmuştur:

"Allah temizdir ve ancak temiz olan şeyi kabul eder." Bu hadisteki "temiz" den maksat, helâl olan ve iyi kalite taşıyandır.[24]

4- Güler yüz ve tatlı dille vermek.

Alıcı durumunda olan kişinin kalbinde eziklik ve burukluk vardır. Kendisi bu durumda olduğu için hisli ve içlidir. Bu sebeple, ona bir şey vermek, dışarıdan bakılınca, onu sevindirmiş gibi görünse de, haki-

---

22 -Bizden önceki müslümanlar, bu âyetin kapsamına girmek için, en çok sevdikleri yemeklerini yemez, onu bir fakir ve muhtaca yedirirler ve bununla huzur ve mutluluk duyarlardı. Yakınıp yırtınan nefislerine de, "Sanki yedim." diyerek onu sustururlardı.

23 -Nahl, 62

24 -Gönüllü olarak malın en iyisini vermek en iyisi ise de, bu farz değildir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, zekât memurlarını gönderdiği zaman onlara, zekâtını alacakları mükelleflerin en iyi malını değil, orta derecedeki malından almalarını emretmiştir. O hâlde, zekât verirken malın en iyisini vermek şart değildir. Şart olan şey, en kötü olan malı vermekten sakınmaktır. Sadaka vermekte ise bu şart da yoktur. Buradaki şart ise, malın helâl olmasıdır. Çünkü haram olan mal, Allah teâlâ tarafından sadaka olarak da kabul edilmez.

katte o içinden feci şekilde yaralanır ve ıstırap duyar. Onu düştüğü bu psikolojik azaptan ancak güler yüz ve tatlı dil kurtarabilir. Onun için, bu şekilde (güler yüz ve tatlı dille) verilen zekât ve sadakanın sevabı kat kat fazlalaşır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bu gibi durumlara işaret ederek şöyle buyurmuştur:

"Bazen bir dirhem sadaka, yüz bin dirhemden daha üstün olur."

5- Zekât ve sadakayı en iyi yere vermek.

Bu konuda en iyi yer ise, ilim ve takva ehli kimseler, ihtiyaç sahibi olan akrabalar ve daha çok sıkıntıda olan âilelerdir.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, yakın ashâbiyle birlikte bulunduğu bir yemekte dua ederken, "Takva sahipleri yemeğinizi yediler ve melekler size salavat getirdiler." derdi ve, "Yemeğinizi takva sahiplerine yedirin." tavsiyesinde bulunurdu.

(Bir âlim de şöyle demiştir: "Allah adına ver, Allah adına al. Allah adına vermeyenden alma ve Allah adına almayana verme.")

(Kendilerine iyilik yapma ve yardım etme hakkını bütünüyle yitirenler zâlimlerdir. Zâlim, başka insanların haklarına saygı duymayan ve onları çiğneyen kimsedir. Allah teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

"Zulmeden kimselere yakınlık göstermeyin.

Aksi takdirde, onları yakacak olan ateş sizi de yakacaktır.")[25]

Bu prensibi, üzerinde herkesin düşünüp kendisi için bir ders çıkarması gereken önemli bir hadis-i şerifle noktalayacağız:

"Üç şey helâk edicidir. Bunlar; cimrilik, nefse düşkünlük ve kendini beğenip kendi fikir ve görüşüyle acep kalmaktır."

ÜÇÜNCÜ PRENSİP

Bu prensip oruçla alâkalıdır.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Öncekilerin üzerine yazıldığı gibi, sizin üzerinize de oruç yazıldı. Umulur ki, onunla takvaya ulaşırsınız."[26]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Allah teâlâ buyurdu ki, her bir ibadetin ondan yedi yüze kadar artan sevabı vardır. Orucun sevabı ise bundan da fazladır. Çünkü oruç benim içindir. Onun sevabını da ben takdir ederim."

"Her şeyin kapısı vardır. İbadetin kapısı da oruçtur."

---

25 -Hud, 113

26 -Bakara, 183

Orucun iki önemli özelliği vardır:

Birincisi odur ki, oruçta ihlâs mevcuttur. Çünkü o, gizli olan bir ibadettir. Gizli olunca da içine riyâ ve gösteriş girmez. Namaz, zekât, hac gibi ibadetlerde ise her zaman ihlâs tam olarak bulunmaz. Çünkü bunlar açıkta yapılırlar. İbadetin değeri ise, kapsadığı ihlâstadır. " Oruç benim içindir. " sözünün mânası da, onun tam bir ihlâsla ve yalnızca Allah teâlâ için yapılan bir ibadet olmasıdır. Çünkü, Allah teâlâ için oruç tutmak istemeyen bir kimse, gizlice yiyip içebilir. Bunu yapmaması, onun Allah teâlâ için ibadet etmek istediğini gösterir.[27]

İkincisi de odur ki, oruç nefis ve şeytanı kahredici ve dize getiricidir. Nefsin en çok çekindiği ve ağır bulduğu ibadet oruçtur. Çünkü nefis yeme ve içmeye mübtelâdır. Oruç ise, bir süre bunları terk etmektir. Yemek ve içmek şeytanın da insana karşı kullandığı gücün kaynağıdır. Bu yüzden, oruç tutmak suretiyle yemek ve içmek kesilince, şeytanın da gücü tükenir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu duruma işaret ederek şöyle buyurmuştur:

"Şeytan insanın kan damarlarında dolaşır. Oruç tutarak onun kan damarlarınızda dolaşmasını önleyin."

"Ramazan ayı girdiği zaman cennet kapıları açı-

---

27 -Şimdilerde bazı kimselerin orucu rejim yapmak ve kilo vermek için tutmaları bu gerçeği değiştirmez. Çünkü, bu kimselerin yaptığı şey oruç tutmak değil, niyet ettikleri şeydir.

lır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincire vurulur." Çünkü, Ramazan ayında oruç tutulur. Oruç ise açlık demektir. Açlık da nefis ve şeytanın insana karşı kullandıkları kötü hisleri zayıflatır. Bu hisler zayıflayınca da nefis ve şeytan zincire vurulmuş gibi, insanı etkileyemez duruma gelirler.

Oruç kemiyet ve miktar bakımından da, keyfiyet ve kalite bakımından da üç kısımdır:

Kemiyet ve miktar bakımından en az oruç, bir aylık olan Ramazan orucudur.

En çok oruç ise, Davud aleyhisselâmın orucudur. Bu oruç türü, devamlı olarak bir gün oruç tutmak ve bir gün iftar etmek şeklindedir. Bu oruç, ara vermeden sene boyunca oruç tutmaktan üstündür. Çünkü, aralıksız bir şekilde oruç tutmak, insanda alışkanlık oluşturur. Alışkanlık oluşunca da orucun insan üzerinde etkisi kalmaz. Bundan sonra insan, ne midesinde açlık hisseder, ne kalbinde arınma ve temizlenme duyar, ne de nefsinde bir kırılma ve gevşeme görür. Çünkü alışkanlık tabiat ve mizaç hâline gelir ve organizma kendisini bu yeni mizaca göre tanzim eder. Bundan dolayıdır ki, doktorlar da ilaç içmenin âdet hâline getirilmemesi gerektiğini, aksi takdirde bünyenin alışkanlık kazanıp ondan etkilenmez hâle geleceğini söylerler.

Bu oruç türü en üstün olduğu için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, onu Abdullah ibni Amr'a önermiş ve bu sahâbinin daha fazla oruç tutmak iste-

diğini söylemesine karşı da, "Bundan daha fazla oruç yoktur. " buyurmuştur.

Orta miktarda oruç ise, toplam olarak senenin üçte birini kapsayan oruçtur. Bunun en güzel şekli de, Ramazan orucundan sonra her haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerini oruç tutmaktır.

Bundan daha az oruç tutmamaya gayret etmek lâzımdır. Çünkü bu kadar oruç tutmak kolaydır. Sevabı da çoktur.

Keyfiyet ve kalite bakımından en düşük oruç, yalnızca mideyle alâkalı olan yeme ve içmeyi terk etmektir. Orta derecedeki oruç, bununla birlikte duyu organlarını da haram ve mekruh olan işlerden çekmektir. Bu oruçta örneğin, dil giybet ve yalandan, göz haram nazar ve tecessüsten uzak tutulur. En üst derecedeki oruç ise, oruç süresi boyunca yalnızca Allah teâlâ'yı zikretmek, yalnızca O'nu düşünmek ve sadece O'nun rızasını kazandıran işler yapmaktır.

Bütün bu oruç türleri için bir mükemmellik de iftarın niteliğidir. Bu nitelik de iki husustan oluşur. Birincisi, orucu helâl bir gıda ile açmaktır. İkincisi de çok yememektir. Haram veya şüpheli bir gıdayla açılan bir oruç, mâna ve önemini kaybeder. Çünkü orucun mâna ve önemi, yukarıdaki âyette işaret edildiği gibi, bu yolla takva kazanmaktır. Takva ise, haram ve şüpheli şeylerden uzak durmaktır. İftar ederken çok yemek de orucun etkisini bozar. Çünkü bu durumda da hiç oruç tutulmamış gibi bir sonuç ortaya çıkar.

Vücut hafifleyeceği yerde ağırlaşır, şehvet azalacağı yerde çoğalır, tembellik ve uyku artar. Bu yüzden de, gece ibadeti yapmak zorlaşır, farzları ifa etmek bile yük hâline gelir.

DÖRDÜNCÜ PRENSİP

Bu prensip hacla ilgilidir.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Gücü yetenlerin Kâbe'yi haccetmeleri, Allah'ın onlar üzerinde bir hakkıdır."[28]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"İslâm dini beş temel üzerine bina edilmiştir. Bu temellerden birisi hactır. Kendisine farz olduğu ve gücü yettiği hâlde, hac etmeden ölen bir kimse, ister yahudi, ister hıristiyan olarak ölsün."

Haccın zâhir amelleri (menâsik), edep ve sırları vardır. Zâhir amelleri İhyâ kitabında zikretmişiz. Burada da edep ve sırlara işaret edeceğiz.

Haccın edepleri yedi tanedir:

Birincisi, hac yolculuğu için helâl mal ve sâlih arkadaş temin etmektir. Çünkü helâl mal, kalbi nurlandırır ve haccın kabul edilmesine vesile olur. Sâlih ar-

---

[28] -Âl-i İmrân, 97

kadaş ise, kişiyi hayır işlere teşvik eder ve onu kötü işlerden uzaklaştırır.

İkincisi, hac yolculuğunda alış verişten uzak durmaktır. Çünkü alış veriş, helâl olmasına rağmen, fikri dağıtır ve ibadetin huşû' ve lezzetini giderir.

Üçüncüsü, arkadaşlara karşı cömert davranmak ve onlarla güzel geçinmektir. (Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur: "Arkadaş olarak en iyiniz ülfet eden ve kendisiyle ülfet edilebilen kimsedir. En kötünüz ise, kimseyle geçinmeyen ve kendisiyle geçinilemeyen kimsedir.")

Dördüncüsü, tartışmaktan ve dünya işlerini konuşmaktan sakınmak, dilini Kur'ân ve zikir okumak ve dua etmek üzerine yoğunlaştırmaktır.[29]

---

[29] -Birkaç sene önce, Şiiler hac zamanında Harem bölgesinde siyasî nümayişler yaparlardı. Böyle bir şey yapmak, düpedüz ibadet zevkine sahip olmamak ve hac âdâbını bilmemektir. Bu insanlar, Harem içinde fikirleri karıştırıp hac ibadetinin zevk ve ruhaniyetini bozacaklarına gidip meselâ Riyad veya daha başka bir şehirde bunu yapsınlardı. Kaldı ki, onlar da herkes gibi, oraya ibadet niyet ve maksadıyla gelmiş ve bunu söyleyerek bu ülkeye girmek için izin ve pasaport almışlardır. Buna göre de, bunların yalnız Haremde değil, bu ülkenin hiçbir yerinde ibadet dışında bir şey yapmaları câiz değildir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur: "Müminler verdikleri söz ve şartlara bağlı kalırlar." Kendilerinin kocaman bir ülkeleri vardır. Orada istedikleri gibi bağırıp çağırsınlar.

Bunun gibi, kendi ülkemizde de gösteri ve nümayişleri Cuma namazı vaktine rast getirip cami kapılarına dayandırmak câ-

Beşincisi, giyim ve kuşamda ve vasıta kullanmada gösteriş, israf ve lüksten sakınmak, sadeliği ve va-

iz değildir. Çünkü bu da, Cuma namazının huşu ve huzurunu kaybettirir ve namaz kılanların fikirlerini ibadet dışındaki konularla meşgul eder. Doğru bir iş yapılacaksa, onun için doğru bir mekân bulmak da lâzımdır. Harem veya camiyi kullanmak ancak bütün ümmetin hem fikir, hem de yöntem itibarıyla icmâ ve ittifak ettiği konular için câiz olabilir. Birkaç kişinin veya bir hizip ve grubun anlayışına göre düzenlenen gösteri ve nümayişler ise, bütün müminlerin hakkı bulunan kutsal yerlerde yapılamaz. Bunu yapmak, bu yerlerin kudsiyetine de, bu yerlerde ibadet etmek isteyen insanların haklarına da tecavüzdür.

Fakat anlaşılan, bazı kimseler için mekânın kudsiyeti, ibadet ve hukuk kendi uğraştıkları konular kadar önemli değildir. Bu sebeple, bu konular için bunları ihlâl etmek onları rahatsız etmez.

Yanlış anlaşılmaması için şunu da söyleyelim: Elbette ki, bazı haklı davalar ve meseleler vardır ve bunlar için uygun bir tarza mücadele edilecek ve cihad yapılacaktır. Fakat, bir şey yapacağım derken, ondan daha önemli şeyleri bozmak ne doğru, ne de câizdir. Söylemek istediğimiz budur ve bizim anladığımıza göre, mekânın kudsiyeti, ibadet ve hukuk bütün diğer konulardan daha önemlidir. Bu sebeple, bunlar ve ibadetin huzur ve huşuu başka davalar ve meseleler için ihlâl edilemez. Bu dava ve meseleleri dile getirmek ve gerekirse gösteri ve nümayişler yapmak için daha uygun mekânlar bulunabilir. Bu mekânlar dururken, ibadet ve mabedleri kullanmaya kalkışmak, bunların kudsiyetini hiçe saymaktır. İbadet ve mabedin kudsiyetini hiçe sayan bir zihniyetin sahip çıktığı ve seslendirdiği hiçbir dava da İslâm davası sayılamaz.

Eğer denilse ki, baş örtüsü gibi dinde yeri bulunduğu kesin olan meselelerde yapılan zulüm ve haksızlığa tepki göstermek gerekmez mi?

sat seviyeyi gözetmektir. Bilindiği gibi, Allah Resûlu ve onun hayırlı ashâbı gösteriş ve debdebeden uzak,

---

Biz de deriz ki, zulüm ve haksızlığa tepki göstermek gerekir. Ancak bunlara tepki göstermek, cami kapısında ve hatta içinde ibadetin huzur ve güvenliğini ihlâl edici mahiyette gürültü ve patırtı çıkarmayı gerektirmez. Çünkü gürültü ve patırtı çıkarmak için daha başka yerler bulunduğu gibi, gürültüsüz ve patırtısız tepki şekilleri de vardır. Ve muhtemeldir ki, tepki şekilleri içinde, faydası en az olan ve hatta hiç faydası bulunmayan ve üstelik zararı bulunan tepki, fikir mücadelesi yapmak ve tedbir almak yerine gürültü ve patırtı çıkarmak ve gösteri düzenleyerek bağırıp çağırmaktır. Bu en ucuz ve en tembel tepki şeklidir. Şimdiye kadar yaşanan tecrübeler de, bunun böyle olduğunu gösteriyor. Fakat, doğacak fayda ve zararlara aldırmadan her şeye rağmen, bu yolla deşarj olmak isteyen kimseler de bulunabilir. Bu da bunlar için bir hak olarak düşünülebilir. Fakat, başka türlü tepki şekillerini tercih eden ve hatta yalnızca bunları doğru bulan kimseler de vardır. Ve bunlar da cami cemaatinin bir bölümünü teşkil ederler. Benimsemedikleri ve doğru buldukları gürültü ve patırtıyla ibadet huzurlarının bozulmaması da bunların hakkıdır.

Mücadelede en etkili tepki şekillerinden birisi, sabır ve sebat göstermek ve hakkından gelinemeyen zulme karşı, Allah teâlâ'nın yardım ve imdadı yetişinceye kadar müslümanca direnmeye devam etmektir. Allah Resûlu ve onun ashâbı da Mekke müşriklerinin zulmüne karşı bu şekilde tepki göstermişler ve bu tepkiyle onu yenmişlerdir.

Bazıları, "Biz artık Medine dönemindeyiz. Bu sebeple, Mekke döneminin yöntemi bizim için geride kalmıştır." diyebilirler. Bu kimseler, bunu söylerken müslümanların bugünkü sayı çokluğunu göz önünde tutarlar. Ancak sayı çokluğu tek başına bir güç değildir. Sayı çokluğunun güç ifade etmesi için birin-

mütevazi ve sade bir vaziyetle hac etmişlerdir. Sahih bir rivayetle nakledildiğine göre, Allah Resûlu aley-

---

ci ve olmazsa olmaz şart birlik ve beraberliktir. Fakat, müslümanlarda birlik ve beraberlik yoktur. Onun için, dünyada hatırı sayılır bir yekûna ve kendi ülkelerinde nüfus çokluğuna sahip olmakla birlikte, ne dünyada, ne de kendi yurtlarında bir ağırlık ve etkinliğe sahip değildir. Necip Fazıl'ın tabiriyle, "Öz vatanlarında paryadırlar." Bu da Allah teâlâ'nın onlara müstahak oldukları bir zillet cezasıdır. Yeni yetişen hamiyetli gençler, bu zilleti görünce, bundan kurtulmanın çaresinin bağırıp çağırmak olduğunu zannederler. Halbuki, bunun bununla hiçbir alâkası yoktur. Çare, birlik ve beraberliği tesis etmek ve uhuvvet-i islâmiyeyi bütün samimiyet, sıcaklık ve derinliğiyle ihya etmektir. Bunları yapmak için de nefisten, enaniyetten, çıkar mülahazalarından, kısır çekişmelerden, ifrat ve tefritten, ayrıntı taassubundan, kibir ve gösterişten vazgeçmek, ilme ve fazilete saygı duymak, gerçeklere uymak lâzımdır. Bunları yapmak ise, ciddî bir nefis terbiyesi ve ıslahını gerektirir. Çoğu müslümanlar ise, nefislerini beğenmiş ve onu olduğu gibi kabul edip bağrına basmışlardır. Bu insanlar, bu vaziyette nefislerini terbiye ve ıslah edemezler. Bunu yapmayınca da birlik ve beraberlik tesis edemezler. Bunu yapmayınca da, sayıca çok olmaları hiçbir işe yaramaz. Nitekim, yaramıyor da.

Bir şey daha söyleyeyim: Yahudiler her gün Filistinlileri öldürüyorlar. Biz de bunlar için haklı olarak üzülüyor ve yahudilere beddua ediyoruz. Peki, Filistinliler, bu katil düşmana karşı birlik ve beraberlik hâlinde midirler? Kendi öz hayatları için bile nefislerini yenip bir araya gelmeyen ve ehil bir komuta kadrosunun altında tek yürek, tek yumruk olup güç kazanmayı akıllarına getirmeyen bir millet için üzülmek ne işe yarar? Allah teâlâ'nın bu dünya hayatı için de değişmez kanunları vardır. Bu kanunları çiğneyerek ve hiçe sayarak bir iş başarmak mümkün değildir.

hissalatu vesselâm, bindiği deveye kendi eşyasını da yüklemiş[30] ve bu devenin semer ve örtüsü dört dirhem değerini aşmamıştır. (Ve kendisi bu devenin üstünde sık sık şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Bunu gösteriş ve riyâdan uzak bir hac olarak kabul et.")[31]

Altıncısı, bindiği hayvana iyi bakmak, onu yormamak, gücünden fazla yük altına sokmamaktır.

Yedincisi, yaptığı masrafları, çektiği sıkıntıları ve karşılaştığı zorlukları haccının makbuliyetine işaret sayarak bunlardan dolayı sevinmek ve moral bulmaktır. Çünkü Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Haccının sevabı yaptığın masraflar ve çektiğin sıkıntılar kadardır."

Haccın sırları ise çoktur. Biz bunlardan dört tanesine değineceğiz.

Birincisi, hac eski dinlerdeki ruhbanlığın yerindedir. Ruhbanlık, dünyayı bütünüyle ve süresiz olarak terk etmektir. Bu zor iş, eski din ve milletlerde ve özellikle hıristiyanlıkta üstün bir ibadet sayılırdı. Allah teâlâ, müslümanlara bu ibadetin sevabını kazandırmak için onlara haccı farz kıldı. Hac da, ruhbanlık gibi, dünyayı, dünya işlerini, yurt ve yuvayı terk et-

---

30 -O dönemde varlıklı kimseler, kendi bindikleri deveye yük yüklemezler, yükü ikinci bir deveye taşıtırlardı.

31 -Münziri, et-Tergib, 183/3

mektir. Ancak, bunun süresi ruhbanlıkta olduğu gibi ömür boyu değil, bir mevsimdir.

2- Hac, zayıf kimseler için her zaman, barış zamanlarında da bütün müslümanlar için cihad hükmündedir. Cihadın sevabı çok fazla olduğu için, Allah teâlâ bu sevabı hac yoluyla da kullarına kazandırmak istemiştir.

3- Hac, sultanı hükümet merkezinde ve sarayında ziyaret etmek olayıdır. Sultan, kâinâtın ve her şeyin Rabbi olan Allah teâlâ'dır. Allah teâlâ, hiçbir yer ve mekânda bulunmadığı hâlde, O'nu ziyaret etmek ve O'na yakın gelmek iştiyakını duyan kulları için, Kâbe'yi sembolik olarak kendisine ev edinmiş, Harem, Arafat, Mina, Müzdelife gibi ziyaret edilen diğer yerleri de bu evin avluları, uzantıları ve müştemilâtı durumuna getirmiştir. Bütün bunlar sembolik ve temsilî mahiyette oldukları için, buralarda ifâ edilen amellerin bir kısmı da aynı şekilde sembolik ve temsilîdir. Mücerret akıl açısından bunların anlamlı bulunmaması da onların bu özelliğinden dolayıdır. Bu amellerden kasdedilen şey ise, Allah teâlâ'ya kayıtsız ve şartsız bir şekilde itâat etmeye alışmak, önüne çıkan zorlukları aşmasını öğrenmek ve O'na karşı kullukta akıl gibi engellere takılmamaktır.[32] Kulluğun kemali olan bu mânalar hacta

---

32 -Akıl, tam ve kâmil olduğu zaman Allah teâlâ'ya kulluk-ta engel değil, destek durumundadır. Fakat, nefsin emrine giren ve bir anlamda nefisle bütünleşen akıl, kulluk için en büyük en-

gerçekleştiği için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm ihrama girerken şöyle niyet etmiştir:

"Buyur Allah'ım! Emrinin hak olduğuna inandığımı göstermek, kulluk ve köleliğimi sana arz etmek için hacca niyet ettim."[33]

4- Hac yolculuğu, âhiret yolculuğunun bir provası ve ön tatbikatıdır. Onun için hac yaparken, âhiret yolculuğunu düşünmek ve iki yolculuk arasındaki benzerlikleri göz önünde tutmak lâzımdır. Bu sebeble âile halkı, dostlar ve tanıdıklarla vedalaşırken ölüm anındaki vedalaşmayı, ihram giyerken kefen giymeyi, deveye binerken tabuta girmeyi, yola çıkarken dünyadan ayrılmayı, Arafat meydanında mahşeri düşünmek, Safa ile Merve arasındaki gidiş gelişte günahlarından kaçmayı, Kâbe'yi tavafta Allah teâlâ'nın rahmetine dehalet ve iltica etmeyi, Mina'daki taşlamada kötülüklere karşı sert tavır almayı, kurban kesmede nefsin kötü hislerini öldürmeyi kararlaştırmak, hac zamanında ev halkından ve sevdiklerden uzak kalma münasebetiyle kabir yalnızlığını hissetmek, telbiye okurken[34] kıyamet gününde toplanmak için

---

geldir. Böyle bir akıl, din dışı bir eğitim ve kültürle beslendiği takdirde de bütünüyle firavunlaşır ve Allah teâlâ'yı inkâr etmeye kalkışır.

33 -Bu sözün Arapça orijinali şöyledir: "Lebbeyke bi haccin hakken ve taabbüden ve rıkkan."

34 -Telbiye okumak, hac yolunda "lebbeyk" demektir. Lebbeyk, buyur anlamındadır. Allah teâlâ, kullarını hac etmeye ça-

ruhlara yapılan çağrıya cevap vermeyi akla getirmek gerekir. Bunlar gibi, haccın her bir amelinde âhiret yolculuğuna âit bir mâna ve bir karşılık bulmak ve onları düşünmek haccın en önemli yönünü teşkil eder. Kalp aydınlığına sahip olan, himmetini din ve âhiret işleri üzerinde yoğunlaştıran kimseler, âhiret yolculuğuyla ilgili olarak burada yazdıklarımızdan çok daha fazla mânalar, benzerlikler ve karşılıklar bulur ve hissederler.

BEŞİNCİ PRENSİP

Bu prensip Kur'ân okumakla ilgilidir.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kendilerine kitabı verdiğimiz kimseler, onu hakkıyla okurlar ve ona içtenlikle iman ederler."[35]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Ümmetimin en üstün ibadeti Kur'ân okumaktır."

"Kıyamet gününde en büyük şefaatçi Kur'ân'dır."

"Allah teâlâ buyurdu ki, ben Kur'ân okumakla meşgul olanlara dua edenlere verdiklerimden daha çok şey veririm."

ğırdığı için, bu çağrıya icabet edenler, yol boyunca " lebbeyk..."derler.

35 -Bakara, 121

Bil ki, önemi ve sevabı büyük olan Kur'ân okumanın bir takım edep ve sırları vardır.

Edepler şunlardır:

1- Hürmet ve saygı duyarak okumak. Hürmet ve saygı duymak için de, Kur'ân'ın Allah teâlâ'nın yüce kelâmı olduğunu, başka sözlere benzemediğini, Allah teâlâ yanında çok büyük değer ve hatırı bulunduğunu düşünmek lâzımdır.

Okurken kıbleye karşı diz üstünde oturmak, onu belden yukarı tutmak, bütün dikkatini onun üzerinde teksif etmek, gereksiz hareketlerden sakınmak, dünya kelâmı konuşmamak, sağa sola dönüp bakmamak gibi vaziyetler de edep cümlesindendirler. Bunlar, aynı zamanda kalpteki hürmet ve saygı hissini de arttırırlar. Çünkü, dış vaziyet kalbe his ve duygu şeklinde intikal eder.

Doğru okumak, kelime ve harflerin telaffuzunu tam çıkarmak, mânaları düşünmek de dikkat edilmesi gereken önemli hususlardandır. Abdullah ibni Abbas radıyallahu anh şöyle demiştir:

"En kısa sûreyi tefekkür ederek ve mânasını düşünerek okumak, en uzun sûreyi acele ile ve mânasını düşünmeden okumaktan daha makbuldür."[36]

Hz. Âişe radıyallahu anha da bir adamın sür'atli ve

---

[36] -En kısa sure Kevser sûresi olup üç âyettir. En uzun sûre ise Bakara sûresidir ve 286 âyettir.

mırıldanarak okuduğunu duyunca şunu söylemiştir:

"Bu adam ya okumasını öğrenmeli, ya da okumaktan vazgeçip susmalıdır."

2- En sevaplı vakitlerde ve durumlarda okumaya çalışmak. Kur'ân okumak için en sevaplı vakit gece vakti, en sevaplı durum da namaz kılma hâlidir. Bu sebeple, Kur'ân'ı gece içinde ve namazda okumak en üstün okuma şeklidir. Bunun mescitte olması ise, derecesini daha da arttırır.

Kur'ân'ı başka vakitlerde, namaz dışında ve ev gibi yerlerde de okumak sevap ve bereketten hâli değildir. Çünkü Allah teâlâ, övdüğü kimseleri şöyle tarif etmiştir:

"Onlar ayakta, otururken ve uzanırken Allah'ı zikrederler."[37] Allah teâlâ'yı zikretmenin türlü şekilleri vardır ve bunların en üstün şekli Kur'ân okumaktır. O hâlde, ayakta, oturarak ve yan yatarken okumak arasında faziletin aslı bakımından fark yoktur. Fark, faziletin fazlalığındadır. Ancak, âhireti arayanlar, yaptıkları amelleri en faziletli şekilleri ve en çok sevap getiren halleriyle yapmaya çalışır ve buna büyük önem verirler.

Hz. Ali radıyallahu anh da şöyle demiştir:

"Kur'ân'ı namazda okuyan için her bir harfe bedel yüz sevap vardır. Onu namaz dışında ve fakat ab-

---

37 -Âl-i İmrân, 19

destli olarak okuyan için her bir harfe bedel yirmi beş sevap vardır. Onu abdestsiz olarak okuyan için de her bir harfe bedel on sevap vardır."[38]

3- Bir edep de hatmetme süresiyle ilgilidir. Hatmetmek için en uzun süre bir aydır. En kısa süre üç gündür. Bu ikisi arasındaki mutedil süre ise yedi gündür. Üç günden daha az bir sürede hatmetmek müstehap değildir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân'ı üç günden daha az bir sürede hatmeden, onu anlamamış olur."[39]

Burada aklî kıyas yoluna giderek, "Hayır ve faydalı olan şey çok oldukça daha iyidir." demekten sa-

---

[38] -Abdestsiz Kur'ân'a dokunmak câiz değildir, fakat dokunmadan okumak câizdir. Cünüp hâlinde ise, okumak da câiz değildir.

[39] -Kur'ân'ı anlamadan okumak, bütünüyle sevapsız değildir. Hatta bu şekilde okumanın karşılığında her bir harf için on sevap verilir. Onun için, bazı kimselerin, Kur'ân'ı anlamadan okumanın sevabı olmadığını söylemeleri yanlıştır. Bir yanlış da, merhum Mehmet Akif'in şu sözüdür: "İnmemiştir hele Kur'ân şunu hakkıyla bilin- Ne fal baktırmak, ne de mezarlıkta okumak için." Kur'ân'la fal baktırmak elbette ki, doğru değildir. Çünkü neyle olursa olsun fal baktırmak haramdır. Fakat, Kur'ân'ı mezarda okumanın doğru olmadığını söylemek, Kur'ân'ı anlamamaktan başka bir şey değildir. Çünkü, bu mübarek ve aziz kitabın hayır ve bereketi yalnız dirilerle sınırlı değildir, ölüleri de kapsayacak genişlikte ve bolluktadır. Onun için, dirilerden ölülere giden sevabın başında Kur'ân okumanın sevabı gelir.

kınmak lâzımdır. Çünkü bunu söylemek, tıpkı bir hastanın, "İlaç faydalı olduğuna göre, ondan ne kadar çok içersem o kadar iyidir." demesi gibidir. Halbuki, dozu aşan ilaç faydalı ve iyi değil, zararlı ve hatta öldürücüdür.

Kaldı ki, akıl dinin edeplerini kıyas yoluyla bilemez. Bunları bilmek için, vahiy alan peygamberin söz ve talimatına uymak gerekir. Onun için, meselâ namazın en önemli ibadet olduğuna bakarak onun bütün zamanlarda kılınması aklî kıyas yoluyla doğru bulunduğu hâlde, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm beş vakitte namaz kılmanın mekruh olduğunu bildirmiştir.[40] Bu vakitlerin toplamı da, hemen hemen günün üçte birini teşkil eder.

Sırlar ise şunlardır:

1- Kur'ân'ı okurken onu söyleyenin büyüklüğünü düşünmek. Bunu düşününce, Kur'ân'ın büyüklüğü de ortaya çıkar. Çünkü söz sahibine göre kıymetlidir. Kur'ân'ın sahibi ise kâinâtın yaratıcısı olan Allah teâlâ'dır. Onun için, okumaya başlarken Arş'ı, Kürsi'yi, gökleri, yeri, melekleri, cinleri, insanları, türlü türlü hayvanları, çeşit çeşit bitkileri ve başka başka mahiyet ve özellikteki madenleri içeren, akıl ve havsalayı aşan büyüklükteki kâinâtın bu sözün sahibinin avucunda olduğunu ve bütün bu şeylerin her an

---

[40] - Ne ilginç tevafuktur ki, namaz kılmanın farz olduğu vakitler de beş, onun mekruh olduğu vakitler de beştir.

O'nun lütuf ve merhametine muhtaç durumda bulunduğunu düşünmek ve Kur'ân'ı okumakla bu sonsuz kudret ve lütuf sahibi zâtın muhatabı hâline geldiğini, O'nu tanımak, O'nun rızasını kazanmak, O'na yakın olmak ve O'nun sözlerindeki ilim ve hikmetleri öğrenmek, hayır ve bereketlerinden faydalanmak istediğini aklına getirmek lâzımdır.

Ancak, bu istek ve maksadların gerçekleşmesi için, vücut ve kalp yönlerinden temiz olmak şarttır. Çünkü, Kur'ân'ın zarfı ve kılıfı temiz olmayan vücutlara (abdestsiz ve cünüp kimselere) kapalı olduğu gibi, onun mâna ve hikmetleri, ilim ve marifetleri, hayır ve bereketleri de temiz olmayan kalplere kapalıdır. Bu sebeple, Kur'ân okurken kalbini de her türlü pislik, kirlilik, karanlık ve katılıktan uzaklaştırmak gerekir.

Ashap, Kur'ân'ın büyüklük derecesini onu söyleyenin büyüklüğüyle kıyaslayarak ölçtükleri için, onu sonsuz bir tazimle ele alır ve sonsuz bir huşû', heybet ve iştiyak duyarak okurlardı. Örneğin, İkrime radıyallahu anh, Kur'ân'ı eline alıp okumak istediği zaman, "Bu Rabbimin sözüdür; bu Rabbimin sözüdür." der ve bir müddet tutulup baygınlık geçirirdi.[41]

---

[41] -İkrime Ebu Cehil'in oğludur. Ebu Cehil, İslâmın asr-ı saâdetteki en büyük muârızı, muhâlifi ve düşmanıdır. İkrime ise iman şuuruna ermiş önemli bir sahâbidir. Bu ikisini bir arada düşününce, akla Kur'ân-ı Kerim'in şu âyeti gelir: "Allah ölüden diri çıkarır." (Âl-i İmrân, 27; Yunus, 31; Rum, 19)

Burada şu husus akla takılabilir: Bir büyük kâfirin suyun-

2- Kur'ân'ı yalnızca lafzıyla teberrük etmek için değil, mânalarını anlamak maksadıyla okumak. Onun için, mânalarını düşünmeden okuduğu cümleleri tekrar okumak ve onların mânalarını anlamaya çalışmak lâzımdır. Yalnız lafız hâlinde okumayı amel saymamak gerekir. Çünkü lafızları okumaktan maksat, taşıdıkları mânaları çıkarmak içindir. Hz. Ali radıyallahu anh şöyle demiştir.

"Düşüncesizce yapılan bir ibadette ve tefekkürsüzce okunan bir okuyuşta hayır yoktur."

Durum bu olduğu için, çok miktarda okumak değil, okuduğunu anlamak önemlidir.[42] Ve düşünerek bir âyeti tekrar edip okumak, aceleyle ve mânasını düşünmeden bir hatim indirmekten daha yararlıdır. Ebüdderdâ radıyallahu anh şunu rivâyet etmiştir:

"Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bir gece, kıldığı bütün namazlarda, "Onlara azap verirsen, onlar senin kullarındır. Onları bağışlayıp affedersen, sen aziz ve hakîmsin."[43] âyetini okuyup tekrarladı.

---

dan nasıl bir büyük mümin çıkabilir? Çıkabilir. Çünkü, küfür cesetle değil, ruhla alâkalıdır. Bu sebeple, bir kâfir ile bir müminin cesetleri birbirinden farksızdırlar. Farklı olan onların ruhlarıdır.

42 -Önem bakımından bunun böyle olduğu kesindir. Ancak, mânasını anlamadan okumanın da faydasız ve sevapsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü Kur'ân'ın lafzı da mânası gibi kutsal ve mübarektir. Bu sebeple, onu diğer sözlere benzetip bu sözler gibi, onun da yalnızca mânasının kıymet ifade ettiğini söylemekten sakınmak gerekir.

O bazen de, besmeleyi bir çok kere tekrarlayarak okurdu."

Temim ed-Dârî radıyallahu anh, bir gece boyunca namazda, "Günah işleyenler sanırlar mı ki, biz onları iman edip sâlih amel işleyen kimselerle hayatlarında ve ölümlerinde bir ve eşit tutacağız? Bu sanırlarsa, çok yanlış bir şey sanmış olurlar."[44] âyetini okumuştur.

Said ibni Cübeyr rahımehüllah, bir gece boyunca namazda, "Ey mücrimler! Bugün (kıyamet günü) müminlerden ve kurtuluş ehlinden ayrılın!"[45]

Âriflerden bir zât da şunu söylemiştir:

"Ben Kur'ân'ı birkaç şekilde okurum. Bir şekildeki okuyuşla her hafta bir hatim indiririm. Bir şekilde okuyuşla bir ayda bir hatim indiririm. Bir şekildeki bir okuyuşla bir senede bir hatim indiririm. Bir şekildeki bir okuyuşla ise, otuz seneden beri henüz bir hatim tamamlayamadım." Bu sözde zikredilen okuyuş şekilleri, mânaları anlamaya çalışmaktaki farklıklardan ileri gelir. Buna göre, mânalar üzerinde durulmadığı zaman haftada bir hatim okunabilir. Bunlar üzerinde daha fazla duruldukça okuma sür'ati de o nisbette düşer. Hiç tefekkürsüz okumak doğru olmadığına ve her zaman tefekkür de müyesser olmadığına göre, değişik hatimler okumak en uygun olanıdır.

---

43 -Mâide, 118
44 -Câsiye, 21
45 -Yâsin, 59

3- Her âyetten onun kapsadığı marifet ve sonuçları çıkarmak. Kur'ân-ı Kerim, değişik konuları işlediği için, âyetlerin kapsadığı marifet ve sonuçlar da değişiktirler. Bu sebeple, bazı âyetlerde korku, bazılarında ümit, bazılarında lütuf ve rahmet, bazılarında azap ve hiddet ağırlıklıdır. Bazı âyetler de Allah teâlâ'yı tanıma ve O'nun sıfatlarını beşer aklının kapasitesi içinde anlama gayesine yöneliktirler. Bütün bu âyetlerden, onlarla hedeflenen mâna ve marifetleri almaya çalışmak gerekir. Benzetmek doğru ise, Kur'ân büyük bir bahçeye benzer. Böyle bir bahçede çeşitli türden ağaçlar çeşitli meyveler taşıdıkları gibi, Kur'ân'ın âyetleri de çeşitli mânalar ve marifetler taşırlar.

Biz bir kitabımızda bu mânaları on kısma ayırdık. Bunlardan bir kısmı Allah teâlâ'nın zât, sıfat ve fiillerini tanıtmaya yöneliktirler. Bunlarda hâkim olan hava azamet ve büyüklüktür.

Bir kısmı, insanları doğru yola iletmeye ve bu yolu tanıtıp aydınlatmaya yöneliktirler. Bunlarda dikkat çeken unsur rahmet, şefkat ve hikmettir.

Bir kısmı, inkârcıların ve dine karşı duranların helâk edileceklerini bildirmeye yöneliktirler. Bunlarda öne çıkan taraf izzet, kahır, kudret ve istiğnadır.[46]

Bir kısmı, peygamberlerin örnek kişiliklerini, iba-

---

[46] -İstiğna, Allah teâlâ'nın kimseye muhtaç olmaması ve hakettiğinde hiçbir şeyi helâk etmekten sakınmaması demektir.

det ve hizmetlerini anlatmaya yöneliktirler. Bunlarda kendini gösteren incelik lütuf, nimet ve keremdir.

O hâlde, Kur'ân'ı okurken, farklı âyetlerden farklı mânaları ve bu mânaların öz ve ruhlarını anlamaya ve sonuçlarını almaya çalışmak lâzımdır.

4- Kur'ân'ın mânalarını anlamayı önleyen sebeplerden sakınmak| Kur'ân-ı Kerim'de bu sebepler kalplerin üzerine çekilen perdeler ismiyle ifade edilmiş ve bazı insanların kalplerinin bu perdelerle örtülü olduğu bildirilmiştir. Örneğin, üç yerde tekrarlanan bir âyette şöyle buyurulmuştur:

"Biz o insanların kalplerinin üzerine, Kur'ân'ı anlamalarını önleyen perdeler geçirdik."[47] Bu insanların münafıklar, inkârcılar ve gafiller oldukları da âyetlerin siyakı içinde bildirilmiştir.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Şeytanlar (şeytanın telkin ettiği fikirler ve hisler, onun tahrikiyle işlenen günahlar ve kötülükler) insanların kalplerini örtüp karartmasaydı, bunların kalplerine göklerin sırları yansıyacaktı." Buna göre inkâr, şüphe ve günahlarla kararıp örtülmedikleri takdirde, fitrî olarak ayna gibi parlak ve saydam olan olan kalplere Kur'ân'ın mânaları da yansır. Çünkü bu mânalar da göklerin sırlarındadır ve kaynakları se-

[47] -En'âm, 25; İsrâ, 46; Kehf, 57

mavidir. O hâlde, bu mânaların kalplere yansıması ve Kur'ân okuyanın onun mânalarını anlaması için inkâr ve şüphelerden uzak durmak, günahlardan sakınmak, uyanık olmak, okurken dikkatini harf, lafz ve ses üzerinde hapsetmemek, bir mânayı öğrendikçe, onun ötesindeki bir mânayı daha öğrenmeye çalışmak lâzımdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân'ın mânaları bitmez."

"Kur'ân'ın bir dış, bir iç, bir başlangıç, bir sonuç mânaları vardır." Hâl bu olunca da, Kur'ân'ı tam olarak anlamış olmak için, bütün bu mâna tabakalarına ve anlam çeşitlerine ulaşmaya çalışmak lâzımdır.

Bazı âyetlerin zahir mânaları arasında görülen çelişkiler de, bütün bu mânalara nüfuz edince ortadan kalkar ve birer belagat örneği oldukları meydana çıkar. Çünkü bu mânaların bir kısmı temsil, bir kısmı tahkik, bir kısmı icmâl, bir kısmı tafsil, bir kısmı ibham, bir kısmı tefsir, bir kısmı itlak, bir kısmı takyid, bir kısmı mecaz, bir kısmı hakikat, bir kısmı kışır, bir kısmı öz, bir kısmı vasıta, bir kısmı gaye hâlindedirler. Ve ancak hepsi bir araya getirilince mânanın bünye ve binası tamamlanır. Buna bir örnek vermek gerekirse, meselâ bazı âyetlerde Allah teâlâ'nın kıyamette görüleceği bildirilmiş[48], bazı âyetlerde de O'nun göz-

48 -Kıyamet, 22

lerle görülemeyeceği söylenmiştir.[49] Bu mânalar arasındaki çelişki, bunları birleştirmek ve bir tek hakikat hâline getirmekle ortadan kalkar. Bu hakikat de şudur: Allah teâlâ görülür, fakat O'nun görülmesi diğer şeylerin görülmesi gibi değildir. O'nun görülmesi, hakikati anlaşılamadığı için görülmemek gibidir. Çünkü, görmekle O'nun hakikatini anlamak mümkün değildir. Bu sebeple, O'nu görenler, bu yönden O'nu görmemiş gibidirler. (Cennet ehli Allah teâlâ'yı belli zamanlara görürler. Görme faslı bittikten sonra da, kendi aralarında, "Rabbimiz nasıl bir şeydi?" diye bir birlerine sorarlar ve hiç kimse onun nasıl bir şey olduğunu anlatamaz. Çünkü O hiçbir şey gibi değildir. O sadece kendisi gibidir.)

5- Kur'ân okumaktan ilim, marifet ve nur almakla yetinmemek, aynı zamanda okuduklarıyla hallenmek ve onlardan etkilenmek. Bu da, okuduğu her âyetin mânasını duygu hâlinde hissetmek ve yaşamak demektir. Buna göre, ilâhî rahmet ve mağfiretten bahseden âyetleri okurken sevinmek ve sevinç duymak (ve Allah teâlâ'dan rahmet ve mağfiret dilemek); ilâhî gazap ve azabı anlatan âyetleri okurken, korkmak ve sarsılmak (ve Allah teâlâ'ya sığınıp ilticâ etmek); Allah teâlâ'nın isminin geçtiği âyetleri okurken, heybet duymak ve O'nun büyüklük ve azameti karşısında kendi küçüldüğünü ve hiçliğini hissetmek; inkârcıla-

---

49 -En'âm, 103

rın Allah teâlâ hakkındaki uygunsuz sözlerini ve O'na karşı muhâlefet ve masiyetlerini açıklayan âyetleri okurken, Allah teâlâ adına hamiyet, gayret ve kızgınlık duymak, beşeriyet adına da utanmak ve mahcubiyet duymak lâzımdır.

Kalpte bu duygular oluştukları takdirde, vücutta da onların yansımaları ve tercümeleri olan hal ve hareketler oluşurlar. Örneğin, hüzün duyarken ses yavaşlayıp ağlamaklı hâle gelir, sevinç duyarken ses yükseltip canlanır, heybet duyarken vücut büzülüp küçülür, utanç duyarken yüz sararır, uzuvlarda titreme hasıl olur.

Bütün bunlar olunca da, Kur'ân üç boyutlu olarak okunmuş olur. Bunlar düşünme, duyma ve hareket boyutlarıdır. Kur'ân'ı hakkıyla okumak da onu bu şekilde okumaktır. Çünkü bu şekildeki okuyuşa insan, varlığının bütünüyle iştirak etmiş ve hem düşüncesi, hem duygusu, hem de et ve kemiği için ondan nur, feyiz ve gıda almış olur.

Bil ki, Kurân güneş gibidir. İlim ve marifetlerin ondan kalbe akması güneş ışıklarının toprağa akması gibidir. Bu ilim ve marifetlerin akmasıyla kalpte oluşan korku, heybet, sevinç, haya gibi duygular, güneş ışıklarının inmesiyle yerde hasıl olan sıcaklık ve hararet gibidir. Bu duygulardan vücuda akseden titreme, renk değişmesi, ağlama, terleme gibi haller de toprakta meydana gelen türlü oluşumlar ve canlanmalar mesabesindedir.

Olayı tersinden ele alırsak, o zaman da olan şudur: Vücuttaki hareketler ve haller kalpteki duygulardan, duygular da Kur'ân'dan yansıyan ilim ve marifetten hâsıl olurlar. Bu böyle olduğu için, kalpte duygular oluşmazsa, vücutta etkiler hasıl olmaz, ilim ve marifet akışı olmazsa da duygular oluşmaz. Ve bu durumda Kur'ân'ı okuyan bir kimse, sele kapılan bir taş gibi, yuvarlanıp yuvarlanıp sonra yine olduğu gibi dışarı çıkar.

ALTINCI PRENSİP

Bu prensip, Allah teâlâ'yı zikretmekle ilgilidir.

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah'ı çok zikredin. O'nu zikrederseniz, umulur ki, iflâh olursunuz."[50]

"Rabbinin ismini zikret ve kendini O'nun ibadet ve itâatine tahsis et."[51]

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

"Sabah akşam Allah teâlâ'yı zikretmek, din yolunda kılıç kullanmaktan ve mal sarf etmekten daha hayırlıdır."[52]

---

50 -Enfâl, 45

51 -Müzzemmil, 8

52 -Bu türlü hadislerin ifade ettikleri mânalar mutlak değil, zaman, kişi ve şartlarla kayıtlıdırlar. Bu sebeple, buradaki hadi-

"Allah teâlâyı çok zikredenler, kıyamet gününde insanların önündedirler. Zikir günahlarını yok ettiği için, o gün bunlar yüksüz olurlar."[53]

Bil ki, basiret erbabı olan veliler de, zikrin en üstün amel olduğunu keşfetmişlerdir.

Allah teâlâ'yı anmak demek olan zikir dört kısımdan oluşur:

Birincisi, dille zikir etmektir.

İkincisi, bu zikri aynı zamanda kalple de yapmaktır. Zikri kalple yapmaktan maksat ise, dille yaptığı zikrin mânasını düşünmek ve onu duygu hâlinde hissetmektir.

---

sin mânası da şudur: "Sabah akşam Allah teâlâ'yı zikretmek, kılıç kullanamayan ve sarf edecek malı bulunmayan kimseler için ve kılıç kullanma ve mal sarf etme zamanı dışındaki zamanlarda da herkes için böylesine sevaplıdır." Bunun mânası mutlak olsa o zaman şöyle yanlış bir sonuç çıkar: "Kılıç kullanmak ve mal sarfetmek gerektiği ve bunları yapmak güç ve imkânı da bulunduğu hâlde, bunları bırakıp bir köşede zikretmek bu kadar sevaplıdır." Bu gibi kayıtlı hadislerden mutlak mânalar anlaşıldığı için, dönem dönem müslümanlarda pasifleşme ve zor işleri bırakıp kolay işlere heves etme meyli oluşmuş ve bu yüzden yapılması gereken çok önemli işler yüzüstü kalmıştır.

53 -Mahşer kurulunca, Allah teâlâ mezarlarındaki ölüleri hesap yerine gelmeye çağırır ve bu çağrıyı duyan ölüler dirilip mezarlarından dışarı çıkarlar ve hesap yerine doğru yürümeye başlarlar. O uzun yürüyüşte herkes affedilmemiş olan günahlarını da sırtında götürür. Bu sebeple, günah yükü olmayanlar önde giderler.

Üçüncüsü, zikrin kalpte devamlılık kazanmasıdır. Bu aşamadaki zikir için, ille de zikir halkasında veya seccade başında oturmak gerekli değildir. Bu durumda artık, bütün yeryüzü zikir halkası, seccade ve mescit hâline gelir. Çünkü kişi, çevresindeki varlıkların zikir hâlinde olduklarını görür, onların zikirlerini hisseder ve kendisi de onlara katılıp zikre iştirak eder. "Hiçbir şey yoktur ki, Allahı tesbih edip O'nu övmesin."[54] âyeti bu zikre işaret etmiştir.

Dördüncüsü, zikrin Allah teâlâ ile beraber olma hissi hâline gelmesidir.

"Nerede olursanız, Allah sizinle beraberdir."[55] âyeti bu zikre işaret etmiştir.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da, "İhsan (zikrin en büyük mertebesi), Allah teâlâ'yı görür gibi olmaktır." demiştir.

Bir kısım ârifler, zikrin bu kısmına "fenâ hâli" demişlerdir. Çünkü bu aşamada zâkir (zikreden), yalnızca Allah teâlâ'yı görür, sadece O'nu hisseder ve münhasıran O'nu duyar. O'nun dışında ise hiçbir şeyi görmez, hiçbir şeyi hissetmez ve hiçbir şeyi duymaz. "Âlemde Allah teâlâ'dan başka varlık yoktur." diyen bazı ârifler de, bu sözü zikrin bu fenâ hâlinde söylemişlerdir.

Eğer denilse ki, âlemde bu kadar mevcudât var-

---

54 -İsrâ, 44

55 -Hadid, 4

ken, "Allah teâlâ'dan başka bir şey yoktur." demek doğru mudur?

Biz de deriz ki, bunu söylemek mutlak olarak değil, fakat iki yönden doğrudur.

Bu yönlerden birincisi, söyleyenin kendi görüş ve duyuşudur. Çünkü insanın fikir ve hisleri çok şiddetli bir şekilde bir şeyin üzerinde yoğunlaşırsa, o insan artık o şeyden başka bir şeyi görmez ve başka bir varlığı hissetmez. Böyle bir durumda olan bir insan için, âlemde yalnız o şey vardır. Bu sebeple o bunu söylerse, kendi açısından doğru söylemiş olur.

İkincisi ise şudur: Allah teâlâ'nın dışındaki varlıklar hakikî varlıklar değildirler. Hakikî varlık ise, yalnızca Allah teâlâ'nın varlığıdır. Çünkü hakikî varlık ezelî ve ebedî olan, var olmak için başkasına muhtaç olmayan, artması, eksilmesi ve yok olması muhal olan varlıktır. Bu vasıfları taşımayan varlıklar ise, ancak birer gölge varlıklardır. Onun için, ârifler bu varlıkları gölge ve hayal suretinde görmüşler ve onlara bu isimleri vermişlerdir.

Varlıkları gölge ve hayal suretinde görmek, zikrin kalbe kazandırdığı bir görüş ve duyuş tarzıdır. Allah teâlâ'yı gerçek anlamda tanımak da bu görüş ve duyuşla gerçekleşir. Onun için bu aşamadaki imana marifet, bu marifete sahip olan kimseye de ârif denir.

Ârif olan kimse, hemcinsi olan insanların gölge ve hayallerle oyalanmalarını hayretle karşılar ve onla-

rın bu aldanışlarının sonunda uğrayacakları büyük hüsranı görüp hallerine acır.

Bil ki, melekler dille yapılan zikri yazdıkları gibi, kalple yapılan zikri de yazarlar. Çünkü melekler, insanların duygu ve düşünce dünyasında olup bitenleri de bilirler ve bunları da amel defterlerine kaydederler. Duygu ve düşünce dışındaki şuursuzluk ve baygınlık halleri ise, kaydedilmezler. Çünkü bunlarda ne sevap, ne de günah yoktur. (Ancak, bir kimse kasıtlı olarak kendisini şuursuzluk ve baygınlık hâline sokarsa, sevapları değil, fakat günahları yazılır. Onun için, zikrederken, kendisini şuursuzluk ve baygınlık hâline sokmaya çalışmaktan sakınmak lâzımdır. Çünkü bu hâlin sevabı yoktur, fakat günahı vardır.)

Eğer denilse ki, zikretmek mi, yoksa Kur'ân okumak mı daha üstündür?

Biz de deriz ki, umum halk için Kur'ân okumak daha üstündür. Çünkü Kur'ân'da çeşitli ilimler ve marifetler, nefsi ıslah edici nasihatler ve ibretler ve doğru olan yolu tenvir (aydınlatma) ve tayin edici tarifler ve tanımalar vardır. Bu sebeple, Kur'ân okuyan bir kimse, onun bütün bu ve benzeri muhteviyatından istifade edip yararlanır. Ancak, Allah teâlâ'yı müşahede etme derecesinde tanıyan ve O'nu kendisine yakın gören bir kimse, artık O'nu düşünmek, tefekkür ve zikr etmekten başka hiçbir şeyle meşgul olmak istemez. Çünkü Kur'ân'ın vazifesi de, insanlara Allah teâlâ'nın marifetini kazandırmak ve onları O'nu te-

fekkür ve zikretmeye sevk etmektir. Maksat böylece hasıl olmuşken, vasıta üzerinde ısrarla durmak bazıları için gerileme sayılır.[56] Çünkü bu derecede olan bir kimse, Allah teâlâ'dan başka hiçbir şeyi düşünmek ve duymak istemez. Halbuki, Kur'ân-ı Kerim'de umum halkı iman ve salih amele sevk ve teşvik etmek için, cennetten ve oradaki türlü nimetlerden de bahsedilmiştir. Bu sebeple, Kur'ân okuyan bir kimsenin dikkati bu şeylerin üzerine de çekilir. Halbuki, Allah teâlâ'yı her türlü mülahazaların üstünde seven ve O'na cehennem korkusu veya cennet arzusuyla değil, zâtının azamet ve büyüklüğü için ibadet ve itâat eden kimseler, bu şeyleri akıl ve kalpleri için birer tuzak olarak görürler. Çünkü bunlar, zâtın muhabbet ve sevgisinden nimetin mülahazasına geçmeyi kendileri için bir düşüş kabul ederler.[57] "Allah'ın zikri en üs-

---

56 -Ancak biz bu düşüncede değiliz. Bize göre, en yüksek ârifler de en amî bir kimse kadar Kur'ân okumaya muhtaçtırlar ve okudukça ondan daha çok müstefit olurlar. Bu nasıl böyle olmasın ki, âriflerin seyyidi olan Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm gece ve gündüz Kur'ân okurdu. Ancak Kur'ân okurken zikri de ihmal etmezdi ve hem çok Kur'ân okur, hem de çok zikrederdi. Âriflerin yolu da onun yoludur.

57 - Cennet ve nimeti düşüş kabul etmek ancak dünyadan da geçenlerin işidir. Bu sebeple, dünyayı büyük bir hırs ve tamahla isteyen ve buldukça daha çok bulmaya çalışan ve bir menfaat için yüz kere gerdan kıran, takla atan, bir zevk için bin kere kuyruk sallayan, bel büken kimselerin cennet ve nimeti düşüş olarak görmeleri hadlerini aşmaktır. Bunların, "Biz Allah'ı is-

tündür."[58] âyetiyle de, bu derecede olanlar için zikrin en üstün olduğu bildirilmiştir. Ancak bu derecede olanların sayısı, o kadar azdır ki, bunlara "kibrit-i ahmer" demek de doğrudur. Çünkü, "kibrit-i ahmer" de, bunlar gibi ismi olup kendisi olmayan kıymetli bir cevherdir. Hal bu olunca da, mutlak olarak, Kur'ân okumak zikir yapmaktan üstündür, demek mümkündür. Bu duruma göre, kendileri için zikrin Kur'ân okumaktan üstün olduğu kimseler istisnalar hükmündedirler.

(Şu da bir gerçektir ki, Kur'ân okumak da zikirdir. Çünkü o da Allah teâlâ'yı anmaya vesiledir. Bu sebeple, Kur'ân'ın bir ismi de Zikir'dir.[59] Hal bu olunca da, zikir yapmakla Kur'ân okumak arasında tercih yapmak ve üstünlük tayin etmeye çalışmak da anlamsızdır. Çünkü, bunlar sonuç itibarıyla aynı şeyler oldukları için aralarında üstünlüğü gerektiren bir ikilik mevcut değildir. Ancak, hangi zikrin hangi zamanda ve hangi münasebette daha uygun olduğu meselesi vardır. Bu meseleyi de bizzat Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm gösterdiği tatbikatlar ve yaptığı açıklamalarla aydınlığa kavuşturmuştur.)

---

teriz, cenneti istemeyiz." demeleri, aslında cennete de, Allah teâlâ'ya inanmamalarından dolayıdır. Bunlar gizli zındıklardır.

[58] -Ankebut, 45

[59] -Nahl, 44; Enbiyâ, 50; Yâsin, 69; Sad, 89 ve daha birçok âyet.

Tasdikin üç mertebesi vardır. Doğru olan bir konudaki tasdikin bu üç mertebesi birbiriyle çelişkili olmazlar. Ancak, herkes bu üç mertebeyi kapsayan tasdik türüne ulaşmayabilir.

Tasdikin en yüksek mertebesi, zevk ve müşâhede'nin (duyma ve görmenin) ürünü olan tasdiktir. Şekerin tatlı olduğunu tadarak, beyaz olduğunu da görerek onun bu vasıflarını tasdik etmek bu mertebedeki bir tasdiktir. İman esasları ve inanılması gereken diğer gayp konularındaki en yüksek tasdik de, bu türlü zevk ve müşâhedeye dayanan tasdiktir. Ancak, manevî olan bu konulardaki zevk ve müşâhede de manevidir. Bunlar kalbin his ve sezgilerinden oluşurlar. Bu tasdik mertebesine, "hakk'al-yakîn" denir. Böyle bir tasdik, dünyanın en büyük dağları kadar kuvvetli ve dayanıklıdır. Böyle bir tasdiki içeren imanı her hangi bir şekilde sarsmak, içine şüphe veya vesvese sokmak, ya da bazı gelip geçici olumsuzluklar yüzünden za'fa uğratmak mümkün değildir.

Bunun altındaki tasdik mertebesi, ilme dayanan tasdiktir. İlimden maksad, bir şeyin şöyle veya böyle olduğunu delille anlamaktır. Delil ise, genelde kıyas yürütmektir. Meselâ, bir insanın öldüğüne bakarak kendisinin de öleceğini anlamak ilmî bir anlayış ve tasdiktir. Bu tasdik, kendisini ölen insana kıyas etmekten ileri gelir. Bu tasdik doğrudur. Çünkü, insanlar birbirine yakın kaderleri yaşarlar. Bu sebeple, birinin başına gelen bir şey başka birinin de başına gele-

bilir. Şimdiye kadar gelip geçen bütün insanların başına gelmiş olan işler ise, ilimde zorunlu hüküm hâline gelirler. Bu durumda, bu işler kesinlikle bundan sonraki insanların da başına gelirler. Bu tasdik mertebesine, " ilm'el yakîn" denir. Bu tasdik sahiplerinin de Allah teâlâ yanındaki yerleri yüksektir. Kur'ân-ı Kerim'de bunlara işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Allah, sizden iman eden ve kendilerine ilim verilen kimseleri derecelerle yükseltir."[60] İlme dayanan tasdik ve iman da oldukça kuvvetlidir. Böyle bir imanı sarsmak ancak onun dayandığı delilleri çürütmekle mümkündür. Fakat, ilmî deliller kolayca çürütülemezler. Çoğu zaman da onları çürütmek imkânsız ve muhaldir.

Üçüncü ve en alttaki tasdik mertebesi ise, doğru söylediğine inandığı bir kimsenin sözüne güvenip bir şeyin şöyle veya böyle olduğunu kabul etmektir. Bu tasdik mertebesi, doğru söylediğine inanılan kimsenin hakikaten doğru söyleyip söylemediği, doğru söylese bile, sözünün kaynağının sağlıklı olup olmadığı iyice anlaşılmadıkça, kuvvetli bir tasdik ve iman oluşturmaz. Ancak bu iyice anlaşılırsa, bu tasdik ve iman türü bazen ilk iki mertebeyi de geride bırakan bir kuvvet ve salabet kazanabilir. Bundan dolayıdır ki, ne keşif ve şühudları, ne de ilmî delil ve mesnedleri bulunmayan ve fakat, Allah ve Resûlunun herkesten daha sadık ve

60 -Mücâdele, 11

doğru sözlü olduklarına ve onların yanılmalarının mümkün olmadığına inanan bazı âmî insanlarda, büyük âlimlerde ve velilerde bile ender rastlanan bir iman sebatı ve sağlamlığı görülür.[61] Fakat, bazen de bu iman şekli çok zayıf ve cılız kalır. Bu sebeple, ufak bir şüphe, küçük bir vesvese ve geçici bir aksilik onun mum gibi sönüp gitmesine yetişir

Madem ki, tasdikin bu şekilde birbirinden üstün üç mertebesi vardır, öyleyse, iman hakikatlerini zevk ve müşâhede hâlinde tasdik et. Bu mertebeye çıkamazsan, onların doğruluğunu ilmin delilleriyle tasdik et. Bunu da beceremezsen, tasdik ve kabul ehlinden ol. Sakın, peşin ve aceleci bir kararla inkârcılığa kalkışma. Çünkü, gerçekleri inkâr edersen, daha bu dünyada iken ve fakat çok kötü bir hâlde can çekişirken, yanıldığını anlarsın ve inkâr ettiğin gerçekleri gözlerinle görürsün. O zaman da, inkâr emiş olmaktan dolayı duyacağın ruh ve vicdan azabı, vücut azabından ve sekerât acısından daha fazla olur. Bunun arkasından da tarifi bile ürpertici olan ateş azabıyla karşılaşırsın. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Sen daha önce bunlardan gafletteydin. (Bu gerçeklerin varlığını bilmez ve onlara inanmazdın.). Fakat biz göz ve görüşünün üzerindeki perdeyi kaldır-

---

61 -Bu gibi insanlar kasdedilerek, "İhtiyar kadınlar gibi dindar olunuz." denilmiştir. Bu söz, bu anlamda doğrudur. Fakat, bazılarının zannettikleri gibi o hadis değildir.

dık. Şimdi artık bunları keskince görürsün."[62]

"İstisnasız bütün ehl-i kitap (yahudi ve hıristiyanlar) ölmeden önce ona (Kur'ân'a veya Muhammed aleyhissalatu vesselâm'a) iman edeceklerdir. Kıyamet gününde de o, bunlar aleyhinde şahidlik edecektir."[63]

Eğer denilse ki, Kur'ân dışındaki zikirlerin en üstünü hangisidir?

Biz de deriz ki, zikir kalp ile yapılırsa, onun en üstün olanı ve olmayanı olmaz. Çünkü kalple yapılan zikir, Allah teâlâ'yı düşünmek ve O'nun büyüklüğünü duymaktır. Bu ise tek bir şeydir. Fakat zikir dil ile yapılırsa, o zaman Allah teâlâ'nın isimleri arasındaki üstünlük farkı, bu isimlerle yapılan zikir için de üstünlük farkı oluşturur. Allah teâlâ'nın isimleri arasındaki üstünlük farkı ise, üç sebepten ileri gelir:

Birincisi, isimlerin sıfat ismi veya fiil ismi olmalarıdır. Çünkü sıfat isimleri fiil isimlerinden daha üstündürler.

---

62 -Kaf, 22

63 -Nisa, 159. Not: Âyetin bir mânası budur. Diğer bir mânası ise şudur: Bütün ehl-i kitap, ölürken perdenin kalkması üzerine, İsa'nın Allah'ın oğlu değil, O'nun bir kulu ve peygamberi olduğunu göreceklerdir. Fakat, bu onlara bir fayda sağlamayacak. İsa da bunların aleyhinde şahidlik yapacak ve düştükleri küfür ve şirkin kendi icadları olduğunu, onun böyle bir şey öğretmediğini söyleyecektir."

İkincisi, isimlerin yalnızca Allah teâlâ için kullanılmaları veya bir mânada kullar için de kullanılabilmeleridir. Çünkü, yalnızca Allah teâlâ için kullanılan isimler daha üstündürler.

Üçüncüsü, isimlerin Allah teâlâ için hakikat olmaları veya mecaz olmalarıdır. Allah teâlâ için hakikat olan isimler, O'nun için mecaz olan isimlerden daha üstündürler.]

Buna göre, en üstün zikir formülü, hadis-i şerifte de bildirildiği gibi, "**Lâ ilâhe illellah**" sözüdür.[64] Kısa olan bu zikrin daha uzunca olanı ise şudur: "**Lâ ilâhe illellahu vahdehu lâ şerike leh. Lehül mülkü ve lehül hamdu ve huve alâ külli şey'in kadîr.**"[65] Bu uzun zikrin sabah ve akşam namazlarından sonra onar def'a okunması Allah Resûlu tarafından tavsiye edilmiş ve büyük bir sevap taşıdığı bildirilmiştir.

"**Lâ ilâhe illellahül hayyül kayyum.**" Zikri de en üstün zikirlerdendir.[66] Çünkü bir hadis-i şerife göre,

---

64 -Bu mübârek söz, Allah'tan başka ilâh yoktur, demektir. İlâh ise, ibadet edilen ve tapılan büyük varlık demektir. Bu sözdeki ilâh, rab mânasını da taşır. Rab ise, âlemin ve eşyanın sahibi ve mutasarrıfı demektir. Bu iki ismi ayrı cümlelerde zikretmek ve, "Lâ ilâhe illellah ve lâ rabbe sivah." demek de güzeldir.

65 -Mânası: "Allah'tan başka ilâh yoktur. O birdir. O'nun ortağı yoktur. Mülk ve varlıklar O'nundurlar. Hamd ve övgü de O'nun içindir. O her şeye kadirdir."

66 -Mânası: "Allah'tan başka ilâh yoktur. O diridir. O kendi gücüyle ayaktadır."

ism-i a'zam bu zikirdeki üç isimden (Allah, el-Hayy, el-Kayyum) müteşekkildir.

"**Sübhânellahi vel hamdu lillâhi ve lâ ilâhe illellahu vellahu ekber.**" zikri de üstün olan zikirlerdendir. Bu zikrin farz namazlarından sonra otuz üçer def'a "Sübhânellah", "el-Hamdu lillâh", "Allahu ekber" şeklinde okunması da Allah Resûlu tarafından önemle tavsiye edilmiş ve sevabının çok büyük olduğu bildirilmiştir.

Bu zikirdeki, "Sübhânellah" sözü Allah teâlâ'yı takdis etmektir. Takdisin mânası ise, Allah teâlâ'nın her türlü kusur, eksiklik, çirkinlik ve olumsuzluklardan münezzeh olduğunu söylemektir.

"el-Hamdu lillâh" sözü, nimetleri Allah teâlâ'ya isnat etmek, O'ndan bilmek, O'na âit olduğunu söylemek ve bunlardan dolayı O'na şükretmek ve O'nu iyilikle övmektir.

Bil ki, nimetlerin hâsıl olmasında ve bize ulaşmasında görülen sebepler yaratıcı değil, birer vasıtadırlar. Bu vasıtaları yaratıp araya sokan da, nimetleri yaratan ve bize ulaşmasını takdir eden Allah teâlâdır. Bundan dolayı, bütün hamdler, şükürler, minnetler ve övgüler O'nun hakkıdır ve O'na karşı seslendirilmeleri lâzımdır.

"Allahu ekber" sözü, Allah teâlâ'nın en büyük ve büyüklüğün nihayetinde olduğunu söylemektir. Ancak bu söylenirken, Allah teâlâ'nın büyüklüğü altında

daha az büyük olan diğer büyük şeylerin de bulunduğu mânası kasdedilmez. Çünkü, Allah teâlâ'nın büyüklüğü yanında veya altında başka hiçbir büyüklük yoktur. Gerçek mânasıyla büyüklük mutlak olarak O'na mahsus olan bir uluhiyet ve zât sıfatıdır. O'nun dışındaki bütün şeyler ise, O'nun büyüklüğü yanında küçüktürler ve hatta hakikî varlığa sahip olmayan birer gölge ve hayaldirler. Ancak, O'nun lütuf ve rahmeti sayesinde başta peygamberler olmak üzere, bazı kullar diğerlerinden üstünlük kazanırlar. Onun için, "Allahu ekber" denilirken kasdedilen mâna şudur: Allah teâlâya duyu organlarıyla ulaşmak veya akıl ve tefekkürle O'nun hakikatini anlamak mümkün değildir. O'ndan başkası O'nu bilemez. O'nu yalnız O bilir. Kulların son marifet (Allah teâlâ'yı tanıma) noktası, O'nu bilmenin imkânsız olduğunu bilmektir. Bu sebeple, âriflerin seyyidi ve üstadı olan Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, "Seni medh ve senâ etmekten âcizim. Sen kendini medh ettiğin gibisin." demiştir. Bu ümmetin en büyük mümini olan Ebubekir es-Sıddık radıyallahu anh da, "Allah teâlâ'yı bilmekten âciz olduğunu bilmek, O'nu bilmenin son aşamasıdır." demiştir.

Zikir ve İbâdetlerin Düzenlenmesi:

Bil ki, bir kısım zikir ve ibadetleri birlikte yapmak mümkündür. Örneğin, oruç tutmak, namaz kılmak ve Kur'ân okumak birlikte olabilirler. Bu türlü ibadetler

arasında zamanı taksim etme ve bu şekilde bir düzenlemeye gitmeye gerek yoktur. Diğer bir kısım zikir ve ibadetleri birlikte yapmak ise mümkün değildir. Onun için, bu türlü zikir ve ibadetler arasında zamanı taksim etmek ve bir düzenleme yapmak gerekir. Bu taksim ve düzenlemenin en iyisi ise, vakitleri belli olan ibadetleri vakitlerinde yapmak, diğerlerini de en iyi bir şekilde ifâ edilebilecekleri vakitlerde ve önceki ibadetlerin yapıldığı zamanların dışında kalan vakitlerde yapmaktır. Bu suretle zikir ve ibadetler yirmi dört saatlik günlük zamanın tümüne yayılmış ve hepsini kaplamış olur. İbadet anlayışı bakımından da en iyi taksim, zikir ve ibadetleri bütün zamanı kapsayacak biçimde yaymaktır. Çünkü insan Allah teâlâ'ya ibadet etmek için yaratılmıştır.[67] O hâlde, bütün zamanını ibadet için sarf etmesi gerekir. İbadet etmenin gayesi ise, Allah teâlâ ile ünsiyetini arttırmak, O'nu daha çok sevmek ve O'nu daha fazla tanımaktır. Çünkü bu üç şey, ancak devamlı ve kesintisiz bir şekilde Allah teâlâ'yı zikredip düşünmek ve O'na ibadet etmekle hâsıl olurlar.

Farklı zamanlarda farklı zikir ve ibadetlerin yapılması da onların âdet hâlini alarak kalp üzerindeki etkilerini kaybetmelerini önler. Çünkü bunlar değiştikçe, yeni uyarıcılar gibi kalbe yeni etkiler yaparlar. Bu sebeple, farz olan ibadetlerin dışındaki ibadet ve

---

67 -Zâriyât, 56

zikirleri dönüşümlü olarak değiştirmek, her zaman aynı zikir ve ibadeti yapmaktan daha iyidir.

İbadetle meşgul olmak; ilim tahsil etmek, çocuk çocuk nafakası için çalışmak ve insanlarla meşru ve yararlı münasebetler içine girmek gibi işleri terk etmek anlamına gelmez. Çünkü Allah teâlâ unutulmadığı, O'nun emir ve yasakları çiğnenmediği ve O'nun rızası dışına çıkılmadığı takdirde, bu ve benzeri işler de ibadet kavramı içine girerler. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunları söylemiştir:

"İlim tahsil etmek farzdır."

"Helâl kazanç aramak ibadettir."

"İnsanların en hayırlısı insanlara en hayırlı (faydalı, yararlı) olandır."

Bu böyle olduğu için, ibadet etmek her zaman mescitte olmaz. O bazen de, hatta büyük bir çoğunlukla çarşı ve pazarda, medrese ve mektepte ve beşerî ilişkiler içinde olur.[68] Önemli olan, hiçbir zaman ve

---

68 -Asr-ı saâdette ve onu takip eden bir iki asırda ibadetin kapsamı bu şekilde geniş tutulmuştur. Fakat, daha sonraki zamanlarda onun alanı daraltılmış ve ibadet ancak mescitte yapılan şeyden ibaret zannedilmiştir. Bu yanlış zan yüzünden, bir kısım müslümanlar ibadeti kaçırmamak için zamanlarını mescit ve seccadeye hasretmiş ve dünyadan kopmuşlardır. Bir kısmı da mescit ve seccade dışındaki zamanlarda kendilerini serbest ve başı boş kabul edip dine sığmayan her halt ve naneyi yemişlerdir. Onun için, bu tür müslümanların dünya işleri, beşerî ilişkileri ve muâmeleleri bozuktur ve dine aykırıdır. Çünkü bu müs-

hiçbir yerde ve işte kalbin fişini Allah teâlâ'yı düşünmek, anmak ve zikretmek prizinden koparmamaktır. Bu hususa işaret eden Ebül-Hasan el-Cürcânî şöyle demiştir:

"Bize el, dil ve kalp verilmiştir. El çalışmak içindir; dil halkla konuşmak ve anlaşmak içindir; kalp ise Allah teâlâ'yı anmak ve O'nun sevgisini duymak içindir."

Bu bahsin bir özeti olarak, zikir ve ibadet edenleri üç kısma ayırmak lâzımdır.

Birinci kısım, zâkirlerdir. Zâkirler, farz ve sünnet ibadetlerin dışında kalan bütün zamanlarını zikretmek, Allah teâlâ'yı anmak ve düşünmekle geçirirler. Bunların dünya ile hiçbir alâkaları yoktur. Bu çeşit bir dindarlık türü farz olmamakla birlikte, en üstün olanıdır. Kur'ân-ı Kerim'de, buna işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Allahı zikretmek en büyük iştir."[69]

"Allahı çokça zikredin."[70]

"Onlar ayakta, otururken ve uzanırken Allah'ı zikrederler."[71]

---

lümanlar bu hususların da ibadet cümlesinden olduğunu ve onlarda da ibadet disiplininin bulunması gerektiğini düşünmezler.

69 -Ankebut, 45

70 -Ahzâb, 41

71 -Âl-i İmrân, 191

İkinci kısım âbidlerdir. Âbidler, günün her saatinde o saâte mahsus veya uygun olan ibadeti yaparlar. Bu ibadetin bir kısmı dünya işleri ise de, bunlar bu işleri ibadet niyetiyle yaparlar. Ve ibadet niyetiyle yapılamayan işlerden uzak dururlar. Bu ibadet tarzına işaret edilen Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."[72]

"Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım."[73]

Üçüncü kısım âmillerdir. Bu kimseler, farzları ve onları tamamlayan sünnetleri yerine getirirler. Günün şerefli anlarında da bir miktar zikir yapar ve Kur'ân okurlar. Bunlardan fazla kalan zamanda ise meşrû olan dünya işleri yapar ve nimetlerden faydalanmaya çalışırlar. Bunların ibadet ve zikre olan ihtiyaçları, çalışınca acıkan ve susayan kimselerin gıda ve suya karşı hâsıl olan ihtiyaçları gibidir. Bunlar, bu ihtiyaçlarını giderdikçe maddî ve manevî yönden daha randımanlı, daha bereketli ve daha dikkatli çalışma güç ve imkânını bulurlar. Kur'ân-ı Kerim'de bu kısma işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"De ki: Amel edin. Allah amellerinizi görecektir."[74]

"Kim sâlih bir amel işlerse, onu kendi yararına iş-

---

72 -Hıcr, 99

73 -Zâriyât, 56

74 -Tevbe, 94, 105

lemiş olur. Kim kötü bir amel işlerse, onu da kendi zararına işlemiş olur."[75]

"Kim zerre kadar hayır yaparsa, onun karşılığını bulur ve kim zerre miktarı kötülük işlerse, onun karşılığını bulur."[76]

"Amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!"[77]

"Allah'ın sana verdiği şeylerle âhiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma."[78]

"De ki, kim Allah'ın kulları için yarattığı temiz nimetleri ve helâl rızkı haram kılmıştır?"[79]

"Helâl ve temiz şeyler yiyin, sâlih amel ve yararlı işler yapın."[80]

YEDİNCİ PRENSİP

Bu prensip helâl rızkı aramakla ilgilidir.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Helâl ve temiz şeyler yiyin, sâlih amel işleyin ve yararlı işler yapın. Ben neler yaptığınızı bilenim."[81]

---

[75] -Fussılet, 46; Câsiye, 15
[76] Zelzele, 7, 8
[77] -Zümer, 74
[78] -Kasas, 77
[79] -A'râf, 32
[80] -Mü'minûn, 51
[81] -Mü'minûn, 51

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Helâl rızk aramak farzdır."

"Kırk gün helâl yiyen (ve günah işlemeyen) kimsenin kalbini Allah teâlâ kendi nuruyla nurlandırır."

"Haram yiyenlerin ibadetleri kabul edilmez."[82]

"Bir kimse on dirhem verip bir elbise alsa, o dirhemlerin içinde bir tanesi haram olsa, Allah teâlâ o kimsenin bu elbise içinde kıldığı namazları kabul etmez."

Abdullah ibni Ömer radıyallahu anh şunu söylemiştir:

"İki büklüm oluncaya kadar namaz kılsanız ve tel gibi inceleşinceye kadar oruç tutsanız, haram yemekten sakınmadıkça, ibadetleriniz kabul edilmez."

---

82 -Bu hadis-i şerif, uzun zamandan beri kafamı kurcalayan bir müşkülümü halletti. Müşkül şuydu: Bazı insanlar, hiç kaçırmadan ibadetleri tam olarak, hatta bazen fazla olarak ifa ederler. Buna rağmen bu ibadetlerin iyileştirici ve ıslah edici etkileri onların ahlâkında, vicdanında, beşerî ilişkilerinde, iş ve muâmelelerinde, hak ve hukuka yaklaşımlarında görülmez. Halbuki, Kur'ân'ın açık ifadesiyle, namaz insanı kötü ve çirkin işlerden uzaklaştırır, oruç insana takva kazandırır, hac insanı yıkayıp dünyaya yeni gelmiş gibi temiz bir duruma getirir. Fakat, demek ki, haram yedikleri ve haramla beslendikleri için, sözünü ettiğim insanların ibadetleri kabul edilmez. İbadetler kabul edilmeyince de, hiç yapılmamış gibi olurlar. Bu insanlar da bu yüzden hiç iyileşme alâmetleri göstermezler.

Şöyle denilmiştir:

"İbadet etmekle birlikte haram yemek, ilaç kullanmakla beraber zehir içmek gibidir." Zehir ilacın etkisini bozduğu gibi, haram yemek de ibadetin sevabını, olumlu etkisini ve faydasını yok eder.

Bil ki, helâl ile beslenmenin kalp tasfiyesinde, nurlanmasında, marifet (Allah teâlâ'yı tanımak) kazanmasında ve hakikatleri anlamasında büyük etkisi vardır. Bu sebeple, haramdan sakınmayan kimselerde bu hallerin oluşması zorlaşır. Belki de hiç mümkün olmaz. Haramdan sakınmak ise önem sırasına göre dört türlüdür:

1- Açık olan ve bilinen haramlardan sakınmak. En önemli sakınma türü budur. Çünkü açık olan haramlardan sakınmayan bir kimse şeriat nazarında fâsık olur ve adâlet vasfını kaybeder.[83]

2- Haram olma ihtimali ve şüphesi bulunan şeylerden sakınmak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm buna işaret ederek şöyle buyurmuştur:

"Sende şüphe bırakan şeyi terk et, şüphe bırakmayan şeyi yap." Bu sakınma türü, orta derecedeki sâlihlerin takvasıdır.

3- Harama yol açma ihtimali bulunan helâl şey-

---

83 -Şeriat hukukuna göre, her hangi bir konuda şahidlik edebilmek veya sözü makbul sayılmak için adâlet vasfına sahip olmak lazımdır. Bu vasıf, daha başka bazı işlerde de gereklidir.

lerden sakınmak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm buna işaret ederek şöyle buyurmuştur:

"Kul, sakıncalı olmayan ve fakat sakıncalı olana yol açma ihtimali bulunan şeyleri terk etmedikçe, yüksek derecedeki takva ehlinin derecesine ulaşamaz."

Hz. Ömer radıyallahu anh da şunu söylemiştir:

"Allah Resûlu döneminde, biz harama yol açma ihtimalinden dolayı helâl şeylerin onda dokuzunu terk ederdik."

Helâl olan ziynetlerden ve lezzetli şeyleri yemekten sakınmak da bu kısma dahildir. Çünkü bunların nefsi azdırıp bozmasından ve haram şeyleri de arzu edilir hâle getirmelerinden korkulur.

Dünya ehlinin malına bakmaktan ve nasıl yaşadıklarını öğrenmekten sakınmak da bu kısma girer. Çünkü bunlar da, nefiste harama karşı gıpta ve arzu uyandırırlar. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"İmtihan etmek için bazı kimselere geçici olan dünya hayatından verdiğimiz şeylere gözlerini dikme! Rabbinin verdiği helâl rızk, (az da olsa) bu şeylerden daha hayırlıdır. Ev halkına ve çoluk çocuğuna namazı emret. Kendin de namaz üzerinde sabit ol...[84] Akıbet

---

[84] -Bugün öğlen vakti, ben camiye gitmeye hazırlanırken dışarıdan komşunun sesi geliyordu. Kapıdaki birisine seslenerek, "Namaz kılıp geleceğim." diyordu. Ben bu sesi duyunca, onun namaz kıldığını öğrendim. Fakat çocukları namaz kılmıyorlardı

(iyi, sevindirici ve kalıcı olan son) takvanındır."[85]

İsâ aleyhisselâm da şunu söyleniştir:

"Dünya ehlinin mal ve mülklerine bakmayın. Çünkü bunlara bakmak, imanınızın tadını bozarlar."

Ve şöyle denilmiştir:

"Elbisesi ince (ipekli, süslü, fantazi) olanın dini de ince (zayıf, çürük ve bozuk) olur."

O hâlde, yenilecek ve kullanılacak şeyin bizzat helâl olması yetmez, onun bir harama yol açma ihtimalinin bulunmaması da lâzımdır.

4- Allah teâlâ'ya şükretmek için vesile bulmak ve O'na ibadet etmek için kuvvet kazanmak maksadları dışında her türlü nimetten sakınmak. Bu sakınma türü sıddıkların takvasıdır. Çünkü sıddıklara göre, şükür ve ibadet için kullanmayan her şey haramdır.

---

ve belki de Kıblenin ne olduğunu bilmiyorlardı. Bu çelişkili aile tablosu üzerinde biraz düşündüm ve kendi kendime şöyle dedim: " Bu âile reisi (erkek veya kadın), eğer namaz kılmanın kişinin âhiret kurtuluşu için zarurî ve zorunlu olduğunu biliyorsa, nasıl çocuklarının namaz kılmamalarına ve hatta namazın ne olduğunu bilmemelerine seyirci kalabiliyor, şefkat ve vicdanı isyan etmiyor? Ve eğer, namazın böyle zorunlu ve hayatî bir önemi olduğuna inanmıyorsa, o zaman da neden kendisi namaz kılıp rahat ve istirahatını bozuyor? Kapıyı açıp bu düşüncelerimi kendisine söylemek istedim. Fakat, vazgeçtim. Çünkü düşünerek cevap vermeyeceğini, basma kalıp ve harc-ı âlem şeyler söyleyeceğini biliyordum. Bunlar da beni tatmin etmezlerdi.

85 -Tâhâ, 132

Kur'ân-ı Kerim'de bu anlayışa işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"'Allah, de! Ondan sonra insanları bırak, daldıkları bataklıkta oynasınlar."[86] Buradaki Allah demekten maksat, her şeyi Allah teâlâ hesabına değerlendirmektir. Bataklıkta oynamaktan maksat ise, nefis hesabına yaşamak ve nimetleri nefis için tüketmektir.

Sakınma Konusunda Düşündürücü Örnekler:

1- Zünnun el-Mısrî, hapisteydi ve açtı. Bir dostu ona helâl malından bir yemek yapıp gönderdi. Gardiyan, yemeği getirip kendisine teslim etmek isteyince, Zünnun onu geri çevirdi ve daha sonra onu göndermiş olan dostundan şöyle özür diledi:

"Senin yemeğin helâldi. Fakat, mahpuslara zulmeden gardiyanın eli değince, helâlliği bozuldu. Ben de bu sebepten onu geri çevirdim."

2- Bişr el-Hâfi, sultanların şehre (Bağdad) getirdikleri sulardan içmezdi. Ve derdi ki, sultanların mallarında veya yönetimlerinde zulüm ve haksızlık bulunması ihtimali vardır.

3- Bir zât, evinde yanan lambayı söndürüp karanlıkta oturdu. Çünkü hizmetçi, evde ateş bulunmadığı için, lambayı hak hukuk gözetmeyen komşunun fitilinden yaktığını söylemişti.

---

86 -En'âm, 91

4- Bir zât, ilâç içince, bunun üstüne biraz dolaşıp hareket etmesi gerektiğini söylediler. Kendisi buna şu karşılığı verdi:

"Ben şimdiye kadar hep Allah teâlâ için hareket ettim. İlâcın etkisi için hareket edemem."

Talep ve istek üzerine verilen mal veya yemek her zaman helâl değildirler. Çünkü, bunlar gönül rızası ile verilmemiş olabilirler. Onun için, istemek zorunlu ise, hiç olmazsa başkasının yanında istemekten sakınmak lâzımdır. Çünkü istemek başkasının yanında olursa, kendisinden istenen kişi utancından dolayı istenileni verir. Bir şeyi gönül rızası ile değil, utanç yüzünden vermek ise, onu alana helâl etmez. Bir kimseyi döverek malını almak ne ise, onu utanç gibi manevî bir baskı altına sokarak malını almak da odur. Kişi, bu iki hâlde de, rızası olmadığı hâlde, kendisini vermeye mecbur hisseder. Çünkü şeref ehli için, cimrilikle itham edilmek kamçılarla dövülmek gibi acı vericidir.

Kendisini olduğundan daha çok dindar veya âlim göstermek suretiyle başkasından bir şey almak da helâl değildir. Çünkü bu bir çeşit aldatmaktır. Aldatmak ise, hangi çeşitten olursa olsun haramdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Bizi aldatan bizden değildir."

Bir şeyin helâl veya câiz olduğuna dair verilen fetva (hocanın sözü), her zaman o şeyi helâl veya câ-

iz etmez. Çünkü fetvayı veren, konu ile ilgili olan ve onun hükmünü olumsuz etkileyen bazı hususları bilmeyebilir. Bunları bilen ise kişinin kendisidir. Bu sebeple, kişinin fetvayla birlikte kalbine de danışması lâzımdır. Buna işaret eden Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur

"Müftüler sana fetva verseler de, sen bir de kalbine danış."

"Ben de bir beşerim. Davalarınızın iç yüzünü bilmem. Onun için, söz ve delillerinize bakarak hükmederim. Bu sebeple, şayet birinize hakkı olmayan bir malı verirsem, ona ancak bir ateş parçası vermiş olurum."

Bil ki, helâl olan şeyde kalbe yansıyan bir nur, bir ışık ve bir rahatlık vardır. Haram olan şeyde ise, bunun aksine, kalbe yansıyan bir karanlık, bir gölge ve bir sıkıntı vardır. Bu sebeple, bir şeyin kalp üzerindeki etkisini gözetleyerek onun hakkında hüküm vermek mümkündür. Ancak, bu hüküm de yanlış olabilir. Çünkü bunun doğru olması için, kalbe yansıyan etkileri objektif olarak değerlendirmek lâzımdır. Halbuki insan, kendisini ilgilendiren konularda genellikle kendi lehinde değerlendirme yapmaya ve olayları kendi istediği şekilde tercüme etmeye mütemâyildir.

Bazı kimseler şöyle derler: "Dünyada helâl bir şey kalmamış, her şey haram olmuştur. Çünkü muâmele şekilleri bozuktur, alıp veren insanlar da zâlim ve fâsıktırlar. Bu durumda, şu mal helâl, bu mal haram, diye bir ayırım yapılamaz. Bu sebeple, ya hep-

sinden sakınıp otla beslenmeye çalışmak, ya da mecburiyet var diyerek hepsinden ihtiyaç miktarı yararlanmak lâzımdır."

Samimî olarak da söylense bu düşünce tarzı yanlıştır. Çoğu zaman da, bu türlü sözler, haramların önünü açmak için söylenir.

Kesin olan şudur ki, mal her zaman helâl, haram ve şüpheli olmak üzere üç kısım hâlinde bulunur. Asr-ı saâdette de bu böyleydi, şimdi de böyledir, kıyamete kadar da böyle olacaktır.

Bir malın helâl olması için, onu haram kılan bir sebebin görünürde bulunmaması yeterlidir. Böyle bir malın helâl olduğuna hükmetmek için, onu derinlemesine ve inceden inceye araştırmaya gerek yoktur. Çünkü eşyada asıl olan hüküm (veya vasıf) helâl ve temiz olmaktır. Bu hükmü (vasfı) ancak, ortada olan olumsuz bir sebep değiştirebilir. Böyle bir sebep yoksa, o hüküm (vasıf) kalıcı olur.

Bundan dolayı, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, zahirde necaset taşımayan bir müşrikin tulumundan aldığı su ile abdest almış, Hz. Ömer de bu örnekten esinlenerek bir hıristiyanın temiz görünen testisinden su içmiştir. Çünkü, o sırada bu kaplarda necis edici bir şey bulunmamıştır. Hiç şüphesiz ki, daha geriye gidilse, bir zaman bu kaplarda necis olan içkilerin veya domuz yağının bulunmuş olması muhtemeldir. Ancak bu ihtimal, hazır vaziyetteki temizlik hükmünü ortadan kaldırmaz.

Kazanç yolu bilinmeyen bir müslümanın malı da helâl kabul edilir. Çünkü müslümanlar hakkında hüsn-i zan etmek asıldır. Fakat zâlim olduğu, hak yediği ve gayr-i meşrû iş yaptığı bilinen bir kimsenin malını alırken (veya yemeğini yerken), bunun kaynağını araştırmak vâciptir. Kaynağı helâl ise, sorun yoktur. Ancak, bu türlü kimselerin malından sakınmak yine de takvaya daha uygundur. Çünkü, bu malın helâl gibi görünen kaynağı haram da olabilir. Bu haram olmasa bile, böyle bir kimsenin minneti altına girmek ve kalbinde ona karşı sevgi duymak doğru değildir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle dua etmiştir: "Allah'ım! Beni fâsık bir kimsenin mal ve yardımına muhtaç etme ki, kalbim onu sevmesin."

Şunu da bil ki, mal beş kısımdır.

Birincisi, nasıl kazandığı bilinmeyen müslümanın malıdır. Bu mali yemek câizdir. Fakat, haram olma ihtimali bulunduğu zaman ondan sakınmak evlâdır.

İkincisi, salahatla tanınan bir kimsenin malıdır. Bu maldan sakınmak gereksiz olan vesvesedir. Bundan sakınmak, mal sahibini itham edici bir anlam taşırsa, o durumda da günahtır. Çünkü, salahatle tanınan kimseler hakkında sebepsiz bir şekilde su-i zanda bulunmak veya onları sâlih olmamakla itham etmek haramdır.

Üçüncüsü, kazancının tamamı veya çoğu haram olan kimsenin malıdır. Bu maldan sakınmak vaciptir.

Dördüncüsü, kazancının çoğu helâl, azı haram olan kimsenin malıdır. Bu kimsenin malından sakınmak (ve meselâ yemeğini yememek, hediyesini kabul etmemek) vâcip değildir. Fakat, takvaya uygundur.

Beşincisi, kazanç yolu meçhul olan ve fakat hak yemekten, haksızlık yapmaktan ve günah işlemekten sakınmadığı malum olan kimsenin malıdır. Bu malın kaynağını araştırmadan ve onun helâl olduğunu öğrenmeden ondan yararlanmak câiz değildir.

Bu zikrettiğimiz hükümler olağan hallerdeki genel hükümlerdir.

Fakat bazen genel hükmü geçersiz kılan veya değiştiren özel haller ve olağanüstü durumlar da bulunabilir.

Âlimler, şeriatin temel ölçüleri ışığında bu hallerin özelliklerine göre yeni bir hüküm belirlerler.

Bu konuda şunları da bilmekte yarar vardır:

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, kendi hizmetçisi Büreyre'nin yemeğini yerdi. Büreyre ise, fakir olduğu için herkesten sadaka alırdı. Buna rağmen, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, yediği şeyi ona kimin verdiğini sormazdı.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, değişik kimselerden gelen hediyeleri kabul ederdi ve bunların nasıl kazanıldıklarını sormazdı. Yalnız sadaka olmaları ihtimali varsa, onların sadaka olup olmadıklarını sorardı.

Sadaka (ve zekât) iseler, kendisinden ve âile halkından uzaklaştırırdı.[87]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, davet edildiği yemeklere giderdi ve şüpheyi gerektiren bir durumla karşılaşmadığı sürece, bu yemeklerin helâl bir maldan yapılıp yapılmadığını sormaz ve soruşturmazdı.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm ve onun ashâbı, herkese açık olan çarşı ve pazardan muhtaç oldukları gıda maddelerini ve diğer ihtiyaçlarını alırlardı. Fakat bu şeylerin helâl yollarla temin edilip edilmediğini sormazlardı.

Bu örnekler de gösteriyor ki, bazı kimselerin söylediklerinin aksine, çoğu şeyler helâldir. Onun için, ortada haramlığa delâlet eden açık bir delil bulunmadığı sürece, her şey fetva yönünden helâl sayılır.[88] Ancak, yukarıda verilen bazı örneklerde de geçtiği gibi,

---

87 -Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, zekât ve sadakanın kendisi ve âile halkı için haram olduğunu söylerdi. Bu sebeple, bunları almazdı. Hediyeyi ise kabul ederdi. Ancak, kendisi de karşılık verirdi. Çoğu zaman da onun verdiği karşılık, hediyeden çok daha fazla olurdu. Bu durumu bilen bazı bedeviler, ona az bir hediye getirip karşılığında yıllık geçimlerini temin eden şeyler götürürlerdi.

88 -Hırsızlık malını satın almak caiz mi, değil mi? Bunu bilerek almak ebette ki caiz değildir. Kuvvetli bir şüphe mevcutsa yine caiz değildir. Hırsızın. malı rayicinden çok ucuz satmaya râzı olması ve endişeli olması da bu şüphelerdendir.

şüphe taşıyan, gölge düşen ve olumsuzluk karışan şeylerden sakınmak takvaya daha uygundur.

SEKİZİNCİ PRENSİP

Bu prensip müslümanların haklarını gözetmek ve onlarla iyi geçinmekle ilgilidir. Bu prensip de, diğerleri gibi, dinin rükünlerinden bir rükündür. Çünkü din, kısa bir tarifle, Allah teâlâ'nın haklarıyla kulların (yaratıkların) haklarına riâyet etmek ve bu hakları doğru ve güzel bir şekilde ifâ etmektir.

Bil ki, bu dünya hayatı bir yolculuktur. Ömür bir gemi, birlikte yaşayanlar da bu geminin yolcularıdır. Yolculukta yol arkadaşlarıyla iyi geçinmek ve onların hak ve hukukunu gözetmek lâzımdır.

İnsan bu dünyada ya tek başına, ya da çevresindeki insanlarla birlikte yaşar. Bu iki vaziyette de güzel geçinmek ve haklara riâyet etmekle mükelleftir.

O tek başına yaşadığı takdirde, kendi kendisiyle güzel geçinecek ve kendi bünyesindeki varlıkların (uzuv, organ ve mekanizmaların) haklarına riâyet edecektir. Çünkü insan bir âlemdir ve onda âlemdeki şeylerin benzerleri vardır. Bu şeylerin sağlıklı çalışmaları, doğru ve faydalı (din ve fıtrata uygun) bir şekilde görev yapmaları, onlara değerlerine göre kıymet vermek ve birbirinden farklı olan haklarını gözetmekle mümkün olur. Bu sebeple, Allah Resûlu aley-

hissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Senin cesedinin ve nefsinin de üzerinde hakları vardır."[89]

İnsan kendi bünyesi içinde bir ordu gibidir ve ordu disiplinine muhtaçtır. Onun maddî varlığı ve cesediyle ilgili tabiî disiplini Allah teâlâ sağlamıştır. Bu sebeple, bu disiplin otomatik olarak ve harika bir mükemmellikle işler. Onun manevî varlığı, ruh, kalp ve duygularıyla ilgili disiplini ise, kendisi şehvet, gazap (kızgınlık, hiddet, saldırganlık) ve aklını doğru bir şekilde kullanmak ve bunların arasında bulunması gereken tanzim ve ayarlamayı yapmak suretiyle kurmak durumundadır.

Şehveti doğru kullanmak, onunla faydalı olan şeylere talip olmak ve bu şeylerin tahsiline çalışmaktır. Gazabı doğru kullanmak, onunla zararlı olan şeylere tepki göstermek ve onları kendisinden uzaklaştırmaktır. Aklı doğru kullanmak ise, faydalı ve zararlı şeylerin neler olduğunu sağlıklı bir şekilde tesbit etmeye çalışmaktır.

Bunların arasında bulunması gereken tanzim ve ayarlamayı yapmak ise, aklı âmir, şehvet ve gazap hislerini ise onun hizmetçileri hâline getirmek ve onlara bu şekilde görev tevzii yapmaktır. Bu görev tev-

---

89 - Bu hadis-i şerifte cesed, insanın maddî yönü, nefis de onun manevî yönü anlamındadır. İnsanın manevî yönü ise, onun ruh, zihin, kalp ve duygularını kapsar.

zine göre akıl, şehvet ve gazabın öncüsü, hedef belirleyicisi ve start vericisi konumundadır ve bu hislerden üstün ve onların kumandanı durumundadır. Fıtratta da bu böyle olduğu için, aklı daima bu hislerin üstünde ve önünde tutmak, bu hisleri de onun emir ve hizmetinde çalıştırmak lâzımdır. Bunun tersini yapmak, yanı aklı şehvet ve gazabın emri altına sokmak ve onlara tâbi kılmak ise, fıtrattaki düzen ve disiplini bozmak ve yapılması gereken tanzim ve düzenlemeyi ters yüz etmektir.

Bünyedeki fıtrî düzen, tıpkı bir avcı ekibinin düzenine benzer. Bu ekipte avcının kendisi komutan durumundadır. Atı onu taşımak içindir. Köpeği de kendisini korumak ve kendi işaretiyle avı yakalamak içindir. Bu ekibin tabiî ve olması gereken düzen ve tanzimi budur. Fakat avcı, insiyatifi at ve köpeğin keyfine bırakır ve kendisi onların emir ve hizmeti altına girerse, düzeni bozmuş, kötü ve çirkin bir durum ortaya çıkarmış olur. Akıl, bu misâldeki avcı, şehvet onun atı, gazap da onun köpeğidir. Avcının at ve köpeğine teslim olması, aklın şehvet ve gazabın keyfine teslim olmasıdır. Akıl bunlara teslim olursa, doğru ve yanlışı, faydalı ve zararlıyı birbirinden ayırmak, doğru ve faydalı olanı emretmek ve yaptırmak olan fonksiyonunu terk eder, bunun yerine, şehvet ve gazabın her tülü keyf ve heveslerini tasdik etmek, doğru ve güzel bulmak, bunları savunmak ve gerçekleşmeleri için hile ve desise uydurmak yoluna girer. Bu durum,

âmirin mevki ve yetkisini kapıcı ve hizmetçilerine devretmesi ve kendisinin onların yerine geçip kapıcılık ve hizmetçilik yapması demektir. Akıl ve hislerin bu şekilde yer ve görev değiştirmeleri, insan fıtratını dejenere edip onu çirkin bir mahiyet hâline getirir. Bu çirkin mahiyet, dünyada ceset kılıfı altında gizlense bile, öldükten sonra bütün çirkinliği, düzensizlik ve dejenereliği ile ortaya çıkar. Çünkü, öteki âlemde mânalar da şekil ve suret kazanırlar. O zaman, bir insan bünyesinde taht üstünde ve âmir pozisyonunda olması gereken aklın nasıl zelil bir hizmetçi ve uşak rolünü üstlendiği ve şehvet atıyla gazap köpeğinin arkasında koştuğu ve onlara hizmet ettiği görülür.

İnsan bünyesini ve onun fıtrî düzenini bu şekilde bozmamak için, aklı âmir ve hâkim vaziyetinde tutmak, şehvet ve gazabı onun emir ve kumandası altına sokmak lâzımdır. Bu yapıldığı zaman, akıl şehvet hissini faydalı olan şeylerin temini, gazap hissini de zararlı olan şeylerin def'i için kullanır, bu işlerin dışında ise onları bağlayıp zincire vurur. Böylece de hem onlar dinlenmiş olurlar, hem de etraf onların taşkınlık ve tasallutlarından selâmet bulur.

İnsan diğer insanlarla birlikte yaşadığı zaman ise, bu insanlarla güzel geçinecek ve onların (dinî ve medenî) haklarını gözetecektir. Buradaki mükellefiyetin temel prensipleri üç şeydir. Bunlardan birisi, kimseye zarar ve eziyet vermemektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Müslüman, eliyle ve diliyle müslümanlara zarar ve eziyet vermeyen kimsedir."

İkincisi, herkese gücü nisbetinde faydalı olmak ve onlara iyilik etmektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Yaratıklar Allah teâlâ'nın tıpkı âile fertleri gibidirler. Bu sebeple, O bunlara en çok faydalı olan ve iyilik yapan kimseyi sever."

Üçüncüsü, onların kötülüklerine iyilikle karşılık vermektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Senden uzaklaşana sen yaklaş, seni reddedeni sen kabul et, sana zulmedeni sen affet."

Bu temel prensiplerin altına da çok şeyler vardır. Biz bu şeylerden yirmi tanesine işaret edeceğiz.

1- Kendisi için sevdiği ve istediği şeyleri (iyilikleri) diğer insanlar için de sevmek ve istemek. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kim cehennemden uzaklaştırılmak istiyorsa, kendisine yapılmasını istediği muâmele tarzıyla insanlara muâmele etsin ve "**Lâ ilâhe illellah, Muhammed'ür-Resûlüllah** " şehâdetini söyleyerek ölsün."

2- Kimseye karşı kibir taslamamak, herkese tevazu göstermek. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kim tevazu gösterirse, Allah teâlâ onu yükseltir. Kim kibir taslarsa, Allah onu alçaltır."

3- Büyüklere hürmet, küçüklere şefkat göstermek. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Büyüklerimize saygı, küçüklerimize merhamet göstermeyen bizden değildir."

"Müslümanlıkta saçları ağarmış bir kimseye saygı duymak, Allah teâlâ'ya saygı cümlesindendir."

"Bir yaşlıya hizmet eden bir kimse, yaşlanırsa, Allah teâlâ da birisini ona hizmet ettirir."

4- Müslümanlara karşı mütebessim ve güler yüzlü olmak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Müslüman kardeşini mütebessim bir çehre ile karşılamak sadakadır."

"Allah teâlâ müslümanlara yakınlık duyan, güler yüzlü ve yumuşak huylu kimseleri sever."

5- Müslümanlar arasındaki dargınlık ve kırgınlığı gidermeye çalışmak.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"İnsanların konuşma ve sohbetlerinin çoğunda hayır yoktur. Hayır ancak, sadakayı teşvik eden, doğru bir şeyi emr ve tavsiye eden ve insanların arasını bulmak için çalışan kimselerin konuşma ve sohbetlerindedir. Kim, Allah'ın rızasını arayarak bu şeyleri yaparsa, biz ona büyük bir sevap vereceğiz."[90]

---

90 -Nisâ, 114

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Size bütün nafile ibadet çeşitlerinden daha sevaplı olan bir işi söyleyeyim mi? Bu iş, müslümanları barıştırmaktır."[91]

6- Müslümanlar arasında kötü ve kırıcı olan sözleri götürüp getirmemek. Allah teâlâ Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Söz taşıyan kovucu cennete girmez." Ve şöyle denilmiştir:

"Sana söz getiren, senden de söz götüren bir fitnecidir."

7- Üç günden fazla dargın durmamak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Bir müslümanın bir müslüman kardeşine üç günden fazla dargın durması helâl değildir. Onların en iyisi, bu dargınlığı kaldırmak için önce davranandır."[92]

---

[91] -Müslümanları barıştırmak görevleri iken, onların arasını açmaya çalışan ve bunu İslâm için hizmet ve cihad zanneden müflisler, bu korkunç hatalarını ve dehşetli günahlarını ne zaman fark edecekler? Yoksa, bunların farkındadırlar da ruhlarının yılanlığına mı mahkûm düşmüşlerdir?

[92] -Buradaki dargınlıktan maksat, şahsî ve dünyevî meseleler yüzünden hasıl olan dargınlıktır. Allah teâlâ için olan dargınlık ise buna dahil değildir. Ancak bazı bozuk tıynetliler, kendi şahsî ve hissî kin ve garazlarını Allah için göstermeye çalışırlar. Bu onların sorunlarıdır.

"Müslümanın bir hatasını bağışlarsanız, Allah teâlâ da sizin bir hatanızı bağışlar."

8- Lâyık olup olmadıklarına bakmaksızın bütün müslümanlara iyilik etmek. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Lâyık olana da, olmayana da iyilik et. Bir kimse iyilik edilmesine lâyık değilse, sen iyilik etmeye lâyık olmaya çalış." Lâyık olmayana da iyilik etmek bir hak ise, lâyık olana iyilik etmenin ne kadar önemli bir hak olduğunu düşünmek lâzımdır. Onun için, bu önemli hakkı ancak, kendilerini iyilik yapmaya lâyık görmeyenler göz ardı edebilirler. Kendilerini iyilik yapmaya lâyık görmeyenler de Allah teâlâ'dan ve O'nun kullarından iyilik görme hak ve liyakatini kaybederler.

9- Herkese seviyesine uygun bir biçimde yaklaşmak ve ondan hâline uygun olan davranışı kabul etmek. Şöyle denilmiştir:

"Bütün insanların seni sevmelerini istersen, her biriyle onun seviyesine göre muâmele et."

10- Toplumda saygın kabul edilen kimselere saygı göstermek.[93] Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

---

[93] -İnsanlara zulmeden ve din düşmanlığı yapan kimseler, bu hükümden hariçtirler. Bunun dışında, genel toplum veya belli bir topluluk bir kimseye değer veriyorsa, hadd-i zatında o değere lâyık olmasa bile, ona zahiren saygı göstermek, sosyal edep ve nezaket cümlesindendir.

"Bir topluluğun büyüğü size geldiği zaman, ona ikramda bulunun." Ve Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bunun örneğini vererek bu türlü kimselere bazen abasını serer ve kalplerini hoş tutardı.

11- Müslümanların ayıplarını örtmek, onların gizli hallerini araştırmamak, gıybet ve tecessüs yapmaktan sakınmak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Bir müslüman kardeşi olan bir müslümanın bir aybını görür (işitir veya bilir) de, onu gizlerse, bunun sevabıyla cennete gider."

"Ey dilleriyle müslüman olduklarını söyleyen, fakat kalplerine iman girmeyen kimseler! Müslümanları gıybet etmeyin ve ayıplarını araştırmayın."

"Kim, din kardeşinin aybını araştırıp teşhir ederse, Allah teâlâ da onun aybını araştırıp teşhir eder. Allah teâlâ bir kimsenin aybını araştırıp teşhir ederse, onu kendi evi içinde de olsa rezil eder."

12- Töhmet ve kötü zan uyandıran hal ve durumlardan uzak durmak. Çünkü bunlar su-i zan ve gıybete sebep olurlar. Su-i zan ve gıybet ise günahtır. Günahlara sebep olmak da günahtır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Töhmet ve su-i zan uyandıran yerlerden ve durumlardan uzak durun."

"Şeytan, kalplerinize töhmet ve su-i zan sokmaya çalışır. Ona bu fırsatı vermeyin." Bu sebeple, su-i zan

uyandırabilen durumlar olursa, bunları açıklamak ve töhmete yol açabilen belirsizliği ortadan kaldırmak lâzımdır. (Bunu yapmak özellikle bu zamanda çok daha lâzımdır. Çünkü, bu zamanda insanlar su-i zan etmek için bahane arıyorlar. Ve su-i zan etmek mümkün oldukça hüsn-i zan etmiyorlar. Halbuki, yapmaları gereken şey bunun tam aksidir.)

13- Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek için çalışmak. Bu fiille olabildiği gibi, sözle de olabilir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Bir din kardeşinin ihtiyacını gidermek için bir saat uğraşmak, iki ay itikâf etmekten hayırlıdır."

"Müslümanlar için şefâat edin, size bolca sevap yazılsın."[94]

14- Müslümanlara selâm vermek ve onlarla tokalaşmak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Siz birbirinizi sevmedikçe cennete giremezsiniz. Size bir şey söyleyeyim de, onu yaptığınız zaman birbirinizi seversiniz. Bu birbirinizle çokça selâmlaşmaktır."[95]

---

94 -Şefâat etmek, bir müslümanın bir yerdeki işinin görülmesi için aracı olmaktır. Bu sevaptır. Ancak, söz konusu işin gayr-i meşrû olmaması şarttır. Gayr-i meşrû bir işte aracı olmak ise, günaha ortak olmaktır.

95 -Kalbi ölmemiş herkes, selâm alıp vermenin sevgı ürettiğini bilir. Selâmı alıp vermemek ise, kalpte buruklük ve kırıklık hasıl eder. Lâkin, davar gibi yaşayanlar bu ince hisleri duymayabilirler.

"Müslümanlar tokalaştıkları zaman, günahları kuru ağacın yaprakları gibi dökülür."

15- Müslümanları huzurlarında ve gıyaplarında (önlerinde ve arkalarında) savunmak ve haklarını müdâfaa etmek. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kim bir müslümanı ihtiyaç duyduğu yerde savunursa, Allah teâlâ da onu savunur. Kim bir müslümanı böyle bir durumda kendi hâline terk ederse, Allah teâlâ da onu kendi hâline terk eder."

"Kim bir müslümanı bir zâlimin zulüm ve haksızlığından korursa, Allah teâlâ onun vücudunu cehennem ateşinden korur."[96]

---

[96] - Ey cehennem ateşinden korktuğunu söyleyen müslümanlar! İşte, sadık ve masduk olan Allah Resûlundan size bir kurtuluş garantisi! Hâlâ, nemelâzımcılık yapacak mısınız? Bazı eblehler de, zulüm ve zâlimlik denince, yalnızca devleti akıllarına getirirler. Halbuki, devlete gelinceye kadar nice zulümler ve zâlimlikler vardır.

Not: Sâdık, doğru söyleyen demektir. Allah Resûlu ne söylemişse, doğru söylemiştir. Onun söylediklerini söyleyenler de doğru söylemiş olurlar. Onun söylemediklerini söyleyenler ise yalan söylemiş olurlar.

Masduk ise tasdik edilen demektir. Allah Resûlu hem Allah teâlâ tarafından, hem de müminler tarafından tasdik edilmiştir. Allah teâlâ tarafından tasdik edilmesinin bir yönü de, onun dediklerini gerçekleştirmesidir. O, Allah teâlâ adına ne vad'etmişse, Allah teâlâ onları gerçekleştirmeyi kendi üzerine almıştır.

16- Şer ve belâ arayanları açmamak. Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Af huyunu edin, doğru şeyleri emret, şer ve belâ arayanlardan da yüz çevir."[97] Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Fitne uykudadır. Allah onu uyandırana lânet etsin." Bir şâir de şöyle demiştir:

"Çok kere bir leîm'in yanından geçtiğimde bana söver. Fakat, onu açmam. Kendi kendime de, "Beni kasdetmedi" derim."

"Allah teâlâ yanında en kötü insan o kimsedir ki, şerrinden sakınmak için ona ikram edilir." Son dönemlere kadar yaşayan bir sahabi de şunu söylemiştir:

"Biz, bugün şerlerinden sakınmak için bazı kimselerin yüzüne güleriz. Halbuki kalplerimiz onlara lânet eder."

17- Fakir, düşkün ve dertlilerle oturup kalkmak. Bu, o insanlar için bir hak olduğu gibi, kalpleri yumuşatmanın da bir yoludur. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Ölülerle oturup kalkmayın. Bunlar, dünya ehli zenginler (bol gelirli, müsrif ve gafil kimseler)dir."

"Kalplerinizin yumuşamasını istiyorsanız, yetimlerin başını okşayın." Ve şöyle dua etmiştir:

---

97 -A'râf, 199

"Allah'ım! Beni miskinlerle haşret."[98]

Süleyman aleyhisselâm, büyük bir peygamber ve kıral olmasına rağmen, meclisinde fakir ve miskinler bulundurur ve onların yanında otururdu.

Musa aleyhisselâm, "Allah'ım! Seni nerede arıyayım?" diye münâcât etti. Allah teâlâ şu karşılığı verdi:

"Beni kalpleri kırık olan kimselerin yanında ara!"

Müşrikler, Peygamberimize, "Meclisindeki fakir

---

98 - Çünkü, miskinlerin haşri ve hesabı kolay, cennetteki dereceleri yüksek olur. Miskin, kader mahkûmu demektir. Bu itibarla miskinlik kasıtlı olarak kazanılan bir hal değildir. O, Allah teâlâ'nın aşılmayan kaderinin sonucudur. Acıdır, buruktur, fakat âhiretteki sevabı ve neşesi çoktur.

Fıkıh açısından miskin, Şâfiilere göre fakirden daha iyi durumda olandır. Bunlara göre fakir hiçbir mala sahip olmayandır. Miskin ise, biraz mala sahiptir. Fakat bu mal onu geçindirmeye yetmemektedir. Hanefilere göre ise, bunların durumları tersinedir.

Bir hatıra: Bana hitap etmek için ismimden başka bir söz arayan memleketten bir dost, bu dostla ara sıra telefonda konuşuyoruz- "Sana nasıl hitap edeyim?" dedi. Ben, "Bana, miskin, de!" dedim. "Niye?" dedi. Ben, "Çünkü, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, 'Beni miskinlerle haşret.' diye dua etmiştir. Ben de onun haşr olduğu bir topluluk içinde haşr olmak istiyorum." dedim. Dostum, tatmin olmadı. Bunun üzerine ben ona şunu söyledim: "Farsçada "mişkin" sözü miskten olan, misk gibi olan demektir. Bu dilde mişk misk demektir. O hâlde, bu mişk'i misk ile değiştirirsek, o söz "miskin" olur. Bu da miskten, misk gibi olan demek olur." Bu yorum, dostumun hoşuna gitti ve bana, "Miskin!" diye seslenmeye başladı. O bu sözü bu mânada söylüyor, ben de onu ilk mânada anlıyorum.

ve miskinleri kov, biz seninle oturup konuşalım." dediler. Bunun üzerine, şu âyet-i kerime indirildi:

"Gece gündüz Rablerine dua edip O'nun rızasını arayan fakir ve miskinleri kovma... Onları kovarsan, sana bu çirkin fiili teklif eden zâlimlerden olursun."[99]

18- İlim, amel ve faziletlerinden istifade edilen kimselerle dostluk kurmak, gaflet ehliyle ise dostluk ilişkisine girmemek. Gaflet ehli, ne kendilerinden istifade edilebilen, ne de kendilerine fayda verilebilen kimselerdir. Bunlar faziletlerden mahrum ve kalpleri mühürlü kimselerdir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Sâlih dost yalnızlıktan hayırlıdır. Yalnızlık da kötü dosttan iyidir."

"Kişi, dostunun dini üzerindedir. Onun için, herkes kimi dost edindiğine baksın."[100]

---

[99] -En'âm, 52

[100] -Bir şiirde, "Bir dost bulamadım, gün akşam oldu." denilmiştir. Ben de, bu gurbet yerinde bir dost bulamadım. Fasık ve gafilleri dost edinmem söz konusu değildir. Nisbeten dindar ve dini seven insanlar da genellikle görgüsüzdürler. Ne dostluk ahlâkını bilir, ne de dost hukukuna riâyet ederler. Bu yüzden de, sıkıcı olurlar ve onlarla uzun süre dostluk yapılamaz.

Bir kısmı da dostluğu bir kuru söz alış verişinden ibaret zannederler, bunun iki tarafa da bir takım fedakârlıklar ve yükümlülükler getirdiğini düşünmezler. Bu sebeple, meselâ, dost görüntüsü veren bir adam, kendisinden önemsiz bir ricada bulunacağımı duyunca, benimle karşılaşmamak için birkaç gün ıs-

Kişinin dostunun dini üzerinde olması, ondan din, ahlâk ve davranış konularında etkilenmesi, farkında olarak veya olmayarak onu yavaş yavaş taklid ederek sonunda onun bir ikinci kopyası hâline gelmesidir. Bu sebeple, kim ne olmak isterse, ona göre kendine dost edinmelidir. Çünkü dost modeldir.

Bir insanın her gün elbisesinden bir tel ve sakalından bir kıl koparılsa, sonunda çıplak ve sakalsız bir hâle gelir. Tıpkı bunun gibi, kötü dostları tarafından her gün din, ahlâk ve faziletlerinden bir tel veya kıl miktarı koparılan bir kimse, sonunda bütün bunlardan soyutlanmış, dinsiz veya dinde gevşek, ahlâksız

---

rarla benden sonra camiye geldi ve benden önce çıkıp kendisini kaybettirdi. Bu kovalamacadan sonra, kendi kendime, "Burada dostluk böyle ise, bana dost lâzım değildir." dedim ve yine bir sözde denildiği gibi, "Dost istersen Allah yeter." dedim ve Rabbimin dostluğuyla yetinmeye karar verdim.

Ancak bunları söylemekle bütün müslümanları kötülemek ve haklarında su-i zan oluşturmak niyetinde değilim. Bildiğim ve inandığım odur ki, hâlâ Benî Âdem'de bir parça hayır ve iyilik kalmışsa, o da müslümanlardadır. Kâfirlerde ve fâsıklarda ise bütün aldatıcı görüntülere rağmen, zerre kadar hayır ve iyilik yoktur. Bu sebeple, onların dostluğundan ve onlara yakın olmaktan hasıl olan yegâne şey, zarar, pişmanlık ve hüsrandır. Onun için Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Kıyamet gününde, takva sahibi müslümanlar dışında, bütün dostlar birbirine düşmandır." (Zuhrüf, 68)

"O gün kişi dişlerini ısırarak şöyle der: 'Keşke peygamberin gittiği yolda gitseydim! Keşke, falanı dost edinmeseydim! O beni, Kur'ân, iman ve hidayetten uzaklaştırdı.'" (Furkan, 27-29)

veya ahlâka önem vermez, soytarı ve sorumsuz bir mahluk olup çıkar.

19- Nasihat etmek. Nasihat etmek, din ve dünya işlerinde faydalı sözler söylemek, fikir vermek ve doğruya yönlendirmek demektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Din nasihattır."

"Din kardeşin senden nasihat istediği zaman, ona nasihat et."

20- Müslüman hastaların hal ve hatırını sormak, cenazelerine iştirak etmek, kabirlerini ziyaret etmek, onlar için dua etmek. Bu maddeye çok haklar girer. Bu hakların hepsini bir cümlede özetlemek gerekirse, o cümle şudur: Sosyal münasebetlerde, müslümanlardan beklediklerini onlara karşı yapmak, onların hakkıdır."

(İnsanlar arasındaki ilişkilerde zulüm ve zorbalığın (ve bunların daha ince türleri olan hile ve aldatmanın) hükmettiği ve Allah teâlâ'nın kullarına tanıdığı hakların zevk ve keyf duyarak çiğnendiği şimdiki kötü zamanda, O'na (Allah teâlâ'ya) ve hesap günü olan âhirete inandığını söyleyen müslümanlar, sözü edilen haklara karşı tutumlarını bu zikredilen ölçüye göre sorgulamak durumundadırlar. Çünkü, zamanın akışına uyarak onlar da, hak ve hukuka saygı duymaktan haylice uzaklaşmışlardır. Halbuki, nazariyatta hakka iman eden, hak şahidi olan ve hak için yaşayanlar onlardır.)

Riâyet edilmesi gereken haklar konusunda âile halkı, akraba, hizmetçi ve komşu önde yer alırlar ve bunların haklarına riâyet etmek daha büyük bir önem arz eder.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Rabbin şunları emretti: Yalnız O'na ibadet edeceksiniz ve ebeveyninize hizmet ve iyilik edeceksiniz."[101]

"Ey iman edenler! Kendinizi ve âile halkınızı cehennem ateşinden koruyun."[102]

"Akrabanın hakkını gözet."[103]

"Yakın ve uzak komşularınıza, yanınızdaki arkadaşlarınıza (eşlerinize), elinizin altındaki kimselere iyi davranın ve iyilik edin."[104]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Anne ve babaya hizmet etmek, bütün nâfile ibadetlerden daha sevaplıdır."

"Annenin babaya göre hakkı iki kattır."

"Cennet kokusu, beş yüz senelik mesafeden duyulur. Fakat usûl ve furûuna (ebeveyn ve evlâdına) karşı sorumsuz davranan bir kimse, bu kokuyu bile duymaz."

---

101 -İsrâ, 23

102 -Tahrim, 6

103 -İsrâ, 26; Rum, 38

104 -Nisâ, 36

"Çocuklarınız arasında adâlet ve eşitlik gözetin."

"Akrabalığı gözetmek ömrü arttırır."

"Allah teâlâ buyurdu ki, kim akrabalığı gözetirse ben de onu gözetirim ve kim akrabalığı koparırsa, ben de onu koparırım."

"Elinizde tuttuğunuz kimseler (hizmetçiler, işçiler) konusunda Allah teâlâ'dan korkun. Bu sebeple, onlara yediğiniz cinsten yedirin, giydiğiniz türden giydirin ve güçlerinin yetmediği işleri onlara emretmeyin."

"Hizmetçi ve işçilerin hatalarını, günde yetmiş kere de olsa, bağışlayın."

Hizmetçi ve işçilere karşı kibirli davranmamak, onları horlamamak, ibadet ve dinî görevleri için onlara fırsat vermek ve bilmediklerini onlara öğretmek de hakları cümlesindendir.

"Komşuya iyilik etmek on iyilik, ona kötülük etmek on kötülüktür."

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kimse komşularına iyi davransın."

"Komşusuna eziyet veren, gecelerini namaz, gündüzlerini oruçla da geçirse, cehennemdedir."

"Komşu hakkı nedir, bilir misiniz? Bu, yardım istediği zaman ona yardım etmek, borç istediği zaman ona borç vermek, muhtaç olduğu zaman ona bağışta bulunmak, hastalandığı zaman onu ziyaret etmek, öldüğü zaman cenaze hizmetine katılmak, bir nimet

bulduğu zaman onu tebrik etmek, bir musibete uğradığı zaman onu taziye ve teselli etmektir."

"Bir yemek pişirdiğiniz zaman, komşunuza da ondan verin. Vermezseniz, o zaman da hiç olmazsa, yemeğinizin kokusunu ona duyurmayın."

Allah İçin Sevmek ve O'nun İçin Buğzetmek

Allah teâlâ için sevmek de önemli bir haktır. Allah teâlâ, hesap faslında kuluna şunu sorar:

"Benim için iyi bir insanı sevdin mi? Benim için kötü bir insana buğzettin mi?"

Ve mahşer gününde herkes toplanmışken, şöyle buyurur:

"Benim için bir birlerini sevenler nerdeler? Ben bugün onları kendi Arş'ımın gölgesinde ağırlayacağım."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Sen yer ve gök ehlinin bütün ibadetlerini yapsan, fakat sende Allah teâlâ için sevmek ve O'nun için buğz etmek yoksa, bu ibadetler seni kurtaramaz."[105]

---

105 -Günümüzde yer ve gök ehlinin ibadetlerini yapan kimse zaten yoktur. En iyilerimiz beş vakit namazı aksatmadan kılanlardır. Bu kimselere bazı çevreler hoca, hâfız, falan da derler. Halbuki, namaz kılmak bir şey, hocalık bir şey, hafızlık bir şeydir. Her neyse, mesele o değildir. Demek istediğim şudur: Bu

Bil ki, Allah sevgisinden başka sebebi bulunmayan sevgiler Allah için olan sevgilerdir. Bu sevgiler, Allah teâlâ'yı sevmekten dolayı zorunlu olarak kalpte oluşurlar. Çünkü kalp, birisini severse, onun sevdiği kimseleri ve şeyleri ve onu seven herkesi de sever. Bu kalp onunla ilişkisi, yakın veya uzak alâkası bulunan şeylere karşı da sevgi ve sempati duyar. Hatta meşhur bir sözde denildiği gibi, o kimsenin mahallesindeki köpeği de sever.[106]

---

kimseler, namaz kılınca bütün hakları ifâ ettiklerini ve artık yastığa baş koyup öldükleri zaman doğruca cennete uçacaklarını zannederler. Halbuki, bunların çoğunda Allah için sevmek yoktur. Diğer bir ifade ile, bunlar Allah için bir kimseyi sevmezler. Bunlar sevdiklerini yalnızca nefis ve çıkar için severler. Onun için, nefislerine yönelik bir şey bulamadıkları, çıkar ve menfaat de beklemedikleri ilim ve takva ehlini sevmezler ve hatta bunları birer varlık olarak bile görmezler. Çıkar umdukları kimseleri ise, zâlim, fâsık, sefih ve beş paralık maymunlar bile olsalar, sever, sevgi gösterisinde bulunur ve gerdan kırıp önlerinde eğilirler. Çıkarcılık bataklığının dibine kadar çöken bu insanların, ölünce uçup cennete gitmeleri hayaldir. Çünkü bunların önce, bu çirkin çıkarcılığın hesabını Allah teâlâ'ya vermeleri lâzımdır.

106 -Bir gün Şiîliğin hak bir inanç olduğunu savunan bir adamla tartışırken, ona şunu söyledim: Şiîlik inancının temeli Allah Resûlunun ashâbına buğz etmektir. Halbuki, ashap denilen bu insanlar Allah Resûlunun yakın çevresidirler. Onun arkasında namaz kılmışlar, onunla birlikte savaşlara gitmişler, iyi ve kötü günlerde onun yanında bulunmuşlar, onunla birlikte sevinmiş ve onunla birlikte üzülmüşlerdir. Onun için, bu insanların başka hiçbir meziyeti bulunmasa bile, yalnızca Allah Resûlunu gördükleri ve yıllarca gece gündüz onunla birlikte oturdukları

Bu sebeple, Allah teâlâ'yı seven bir kimse, ister istemez O'nun sevdiği sâlih kulları ve O'nu seven herkesi de sever. Ve bu sevginin şiddet derecesi de o kimsenin Allah sevgisine göre olur. Onun için bu sevgi, imanı kâmil olan kimselerde çok sıcak ve hararetli iken, imanı zayıf olan kimselerde soğuk ve sönüktür. Bu sevginin hiç bulunmaması ise, imanın da hiç bulunmadığının delil ve işaretidir.

Buğz olayında da durum budur.

Çünkü kalp, sevgilisinin buğz ettiği kimselere ve ona buğz eden düşmanlarına da buğz eder. Bu husus bir din ve şeriat emri olmaktan önce, insan fıtratının ve yaratılışının bir hususiyet ve özelliğidir. Bu husus, fıtrata dayanan sağlam ve şaşmaz bir ölçü olduğu için, bir kimsenin kalbinde Allah için buğz bulunmadığı zaman, onun kalbinde Allah sevgisinin de bulunmadığı anlaşılır. Allah sevgisi bulunmayınca da iman olmaz. Çünkü iman, Allah teâlâ'nın varlık ve büyük-

---

ve onunla birlikte yürüdükleri, pek çok acı ve tatlı olayları birlikte yaşadıkları için onları sevmek lâzımdır. Çünkü, insan birisini severse, onun çevresini ve hatta kapısındaki köpeğini de sever. Müslüman olan herkesin Allah Resûlunu sevmesi farz olduğuna göre, bu sevgiyle onun ashabını sevmesi de farzdır.

Fakat, bu sözlerim adamı hiç etkilemedi. O zaman anladım ki, bu tip kimseler esasen Allah Resûlunu da sevmiyorlar. Ashâbı sevmemelerinin ve daha kötüsü, onlara düşmanlık etmelerinin altında bu vardır. Onun üzerine, konuşmayı kestim ve, "Sizin dininiz size, benim dinim de bana." (Kâfirûn, 6) dedim.

lüğünü kabul etmenin (tasdik) ve O'nu sevmenin mürekkep ve bileşik hâlidir.

Allah için sevmek birkaç kısımdır.

Birincisi, Allah teâlâ'nın sevdiği kimseleri sevmektir. Allah teâlâ, peygamberleri sevdiği için, bunları sevmek Allah için sevmektir. Takva sahibi âlimleri, sâlih kimseleri, dine hizmet edenleri ve onunla olumlu bir alâkası bulunan herkesi ve her şeyi sevmek de bu cümledendir.

İkincisi, din ve âhireti konusunda kendilerinden fayda ve yarar gördüğü kimseleri sevmektir. Bir kimsenin ilminden yararlandığı âlimi, amel ve takvasını örnek aldığı şeyhini, ona nasihat edeni sevmesi Allah için sevmektir. Onun ilim öğrendiği kitapları, namaz kıldığı mabedleri, cihad etmek için bindiği atı ve savaşta kullandığı zırh ve silahı sevmesi de bu cümledendir.

Üçüncüsü, Allah teâlâ'nın yaratıkları ve kudretinin eserleri oldukları ve O'nun isim ve sıfatlarına aynadarlık ettikleri için masum tabiati, denizleri ve dağları, ağaçları, hayvanları, rüzgârı, bulutu ve yıldızları sevmektir. Bir kısım mâna ehli, Allah teâlâ'nın kudretinin sanat ve hünerleri oldukları için kâfir ve fâsıkları da sevmişlerdir. Ancak bunlar, bütün varlıklara yalnızca Allah teâlâ'nın yaratıcı kudretini ve sanatını göstermeleri açısından baktıkları ve onları yalnızca bu açıdan gördükleri için, bu kimseleri sevmelerinde de bir beis yoktur. Ancak, herkes onların durumunda

olmadığı ve onlar gibi bakıp onlar gibi görüp onlar gibi hissetmediği için, bu konuda onları taklid etmek ve "Yaratandan ötürü yaratılanı sevmek" felsefesiyle kâfir ve fâcirleri sevmek câiz değildir.

DOKUZUNCU PRENSİP

Bu prensip, emr-i maruf ve nehy-i münker yapmakla ilgilidir.[107]

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sizden, hayra çağıran, maruf'u (iyiliği) emreden ve münker'i (kötülüğü) nehyeden bir topluluk bulunsun. (Ya da, siz böyle bir topluluk olun.) Bu topluluk iflâh olur."[108]

"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirinin yardımcılarıdır. Bunlar, (bir birlerine) maruf'u (iyiliği) emreder, ve (birbirilerini) münker'den (kötülükten) nehyederler... Allah bunlara merhamet edecektir."[109]

"O lânetlenenler, bir birlerini yaptıkları münker-

---

107 -Emr-i maruf, maruf olanı emretmek demektir. Bu da iyiliği, iyi şeyleri, ibadet ve tâati emretmek anlamındadır. Nehy-i münker ise münker olanı nehyetmek demektir. Bu da kötülüğü, kötü şeyleri, günahkârlık ve fâsıklığı nehyetmek anlamındadır. Maruf; akıl ve şeriatin iyi, doğru ve yararlı gördükleri şeydir. Münker de bunların kötü, yanlış ve zararlı buldukları şeydir.

108 -Âl-i İmrân, 104

109 -Tevbe, 71

lerden (kötülüklerden) nehyetmiyorlardı. Yaptıkları ne kötü şeydi!"[110]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Bir toplum veya toplulukta günah işleyenler ve kötülük yapanlar bulunur da, bunlara karşı duran ve yaptıklarına tepki gösteren kimse bulunmazsa, Allah teâlâ hepsini birlikte cezalandırır ve üzerlerine umumî azaplar indirir." Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Cezası yalnız işleyenlerle sınırlı kalmayacak olan kötülüklerden sakının. Bilin ki, Allah azabı şiddetli olandır."[111]

Eğer denilse ki, Kur'ân-ı Kerim'de, "Ey iman edenler! Siz hidayet üzerinde olduğunuz takdirde, sapıp dalalete düşenler(in hâli) size zarar vermez." denilmiştir.[112] Buna göre, bir kısım insanlar hidayet üzerinde ve doğru yolda iseler, bunların sapıtan ve dalalete düşen kimselerin hâlinden ve günahlarından sorumlu olmamaları gerekir.

Biz de deriz ki, bu doğrudur. Ancak, hidayet üzerinde ve doğru yolda olmanın bir şartı da, sapık ve kötü kimselere karşı koymak, kötülüklere tepki göster-

---

110 -Mâide, 79
111 -Enfâl, 25
112 -Mâide, 105

mek ve onlarla mücadele etmektir. Bu sebeple, ancak bu görevi de ifâ edip yerine getirenler, Allah yanında hidayet üzerinde ve doğru yolda olmuş olurlar.

Bil ki, bir münker'i (kötülüğü, kötü fiil ve işi) gören ve buna rağmen her hangi bir şekilde tepki göstermeyen bir kimse, o münker'in günahına ortak olur. Bu sebeple, meselâ, gıybeti önlemek ve kötülemek yerine, onu dinleyen bir kimse gıybetçiyle aynı günahı paylaşır. İpekli elbise giyen, altın süs ve yüzük kullanan erkeklerle normal bir şekilde bir arada bulunan, duvarlarında resim bulunan bir yerde oturan, bid'atların işlendiği veya yanlış namaz kılındığı bir mescitte kabuğuna çekilip sessizce duran da, işlenen günahlara ortak olur.[113] Bu ve benzeri günahlara ortak olmaktan kurtulmanın yegâne yolu ise, her birine karşı gerekli olan tepkiyi göstermektir. Bu tepki de sırasıyla ve yerine göre ya fiil şeklinde, ya söz şeklinde, ya da kötülüğü ve onu işleyeni terk edip uzaklaşmak şeklinde olur. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

---

113 -Allah teâlâ'nın evi olan mescidlerde bağırıp çağırmak câiz değildir. Buralarda kötülüklere karşı tepki göstermenin, Allah teâlâ'nın evine karşı gözetilmesi vâcip olan edep ve saygı çerçevesinde olması lâzımdır. Aksi takdirde, bir şey yapayım derken, ondan daha önemli bir şeyi yıkmak, kaş yapayım derken göz çıkarmak durumu söz konusu olur. Olur olmaz yerde bağırıp çağırmayı marifet sayanların, neyin uğruna neyi feda ettiklerini iyi anlamaları gerekir.

"Biriniz bir münker (kötülük) gördüğü zaman onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle tepki göstersin. Buna da muktedir olmazsa, kalbiyle nefret edip uzaklaşsın."

Bütün müslümanlara vâcip olan emr-i maruf ve nehy-i münker görevi iki durumda vâcip olmaktan çıkar.

Bu durumlardan birisi, onun hiçbir yarar sağlamayacağının belli olmasıdır. Çünkü bazı insanlar, uyarılara karşı bütünüyle kapalıdırlar. Bu sebeple, bu insanlara söz söylemenin ve nasihat etmenin hiçbir faydası yoktur. Allah teâlâ, bunlar hakkında şöyle buyurmuştur:

"O inançsızları uyarsan da, uyaramasan da onlar açısından farksızdır. Çünkü onlar, inanmazlar. Allah, onların kalplerini mühürlemiş, gözleri üzerine perde geçirmiş ve kulaklarını tıkamıştır. Onlar için, büyük bir azap kaçınılmazdır."[114]

İkincisi, bu görevi yapmaktan dolayı ağırca bir zarar görmek ve büyük bir bedel ödemek zorunda kalmaktır. Bu durum, bu görevi farz olmaktan çıkarır. Ancak, kişi gönüllü olarak bu zararı göze alır ve bedeli vermeye rıza gösterirse, kendi âhireti için büyük bir amel yapmış olur. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

---

114 -Bakara, 6, 7

"En efdal cihad, güç ve kudret sahibi bir zorbaya karşı emr-i maruf görevi yapmaktır. En üstün şehidlik mertebesi de bu sebepten dolayı öldürülmektir."

Bu görevin başkalarına zarar vermesi hâlinde ise, bundan sakınmak lâzımdır. Çünkü, bir kimsenin yaptığı bir işle -bu iş emr-i maruf ve nehy-i münker de olsa- başkalarını zarara maruz bırakması câiz değildir.

Böyle bir durumda yapılması vâcip olan şey, kalbiyle nefret duymak ve kötülüğün işlendiği yeri terk etmektir. Çünkü, bir tepki gösterilmediği takdirde, kötülük ve günahların işlendiği yerde durmak ve onlara bakıp seyretmek câiz değildir.

Bu sebeple, meselâ, sessiz ve tepkisiz bir şekilde içki sofrasında oturan bir kimse, içki içmese de, fâsık olur.[115]

---

[115] -Bazı kötü niyetli ve dini kin hâline getiren ve onu özellikle siyasî garaz için kullanan kimseler, bu sözü okuyunca, mal bulmuş mağribi gibi sevinip yamyamlar gibi tam tam edebilirler. Neymiş efendim. Falan bakana dindar derler. Halbuki, resmî ziyafetlerde içki sofrasında bulunduğu müsecceldir. Öyleyse, vurun abalıya!

Hayır, efendiler! Genel kural ve hükümleri müşahhas olaylara tatbik etmek de ilim ve ihtisas ister. Onun için, Mağribî ve yamyamların hemen iştahlarını kabartıp şer'î mazeret bulunabilen insanları yeme dansına kalkışmamaları lâzımdır. Çünkü şer'î mazeret mükellefiyeti kaldırır. Ancak, neyin şer'î mazeret olduğunu veya olmadığını da yamyamlar ve garaz sahibi cahiller değil, âlimler bilebilirler.

Emr-i maruf ve nehy-i münkerin bir işe yaraması ve olumlu bir etki bırakması için, iki hususa uymak lâzımdır.

Birincisi, başlarken yumuşak davranmak ve ikna edici olmaya çalışmaktır. Çünkü daha başlarken, sertçe hareket etmek beklenen neticeyi alma ihtimalini ortadan kaldırır. Böyle bir durumda karşı taraf, kendisini savunma ihtiyacını hisseder ve kabaran enaniyetinin de yardımıyla ısrar ve inat etme yöntemini seçer. Onun için şöyle denilmiştir:

"Emr-i maruf ve nehy-i münkeri ancak yumuşak huylu, hilim ve ilim sahibi kimseler yapabilirler." Son söylenecek sözü başta söylemek, son alınması gereken tavrı başlarken almak, dünya işlerinde de, din işlerinde de yanlıştır. Bir vâiz, halife Memun'a sözde nasihat ederken, sertçe konuşur. halife Memun, ona şöyle der:

"Ey adam! Allah teâlâ senden daha hayırlı olan bir peygamberi (Musa aleyhisselâmı), benden daha kötü olan bir sultana (Firavuna) uyarıcı ve nasihat edici olarak gönderirken kendisine şunu emretmiştir: "(Sen ve kardeşin) ona yumuşak söz söyleyin. Umulur ki, o sözünüzü anlamaya çalışır veya bundan dolayı korku duyar."[116]

Toy bir bedevî delikanlısı Allah Resûluna:

---

116 -Tâhâ, 44

-Bana zina etme izni ver, dedi. Hazır bulunan ashap, bu küstahça tekliften rahatsızlık duyarak, genci kapı dışarı etmek istediler. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, onları durdurup gece, kırıcı olmayan bir ses tonuyla:

-Peki, sen kimsenin senin annenle zina etmesine rıza gösterir misin? dedi. Genç irkilerek:

-Hayır, istemem! dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

-Ey fetâ! Herkes de senin gibidir. Onlar da kendi anneleriyle böyle bir iş yapılmasına rıza göstermezler, dedi. Ondan sonra:

-Peki, sen bu fiilin senin bacınla yapılmasına rıza gösterir misin? dedi. Genç:

-Hayır, istemem! dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

-Ey fetâ! Senden başka hiç kimse de bunu bacıları için istemez, dedi. Ondan sonra, teyzesini ve hâlâsını söyledi. Genç, bunlar için de hayır, dedi. Bunun üzerine Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

-Peki, hiç kimsenin akrabalarıyla yapılmasına rıza göstermediği bir çirkin fiil için nasıl izin istersin? dedi. Düşünen genç hatasını anlayarak Allah Resûlunun elini öptü ve ondan sonra, iffetiyle şöhret bulan bir insan hâline geldi.

İkinci husus, bu işe kendi nefsinden ve yakın çevresinden başlamaktır.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kendi nefsinden başla!"

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Yakın akrabanı uyar."[117]

"Ev halkına namazı emret. Kendin de ona müdavim ol."[118]

Allah teâlâ'nın bir önceki kitapta şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Ey insan! Önce kendi kendine va'zet. Kendin tutarsan, o zaman başkalarına da va'zet. Aksi takdirde, benden utan."

Hz. Ömer radıyallahu anh, Cuma hutbesinde bir şeyi emreder veya nehyederse, namazdan sonra evine gider ve ev halkına şöyle derdi:

"Bugün herkese şunu emrettim, şunu nehyettim. Sakın ha, sizden birinin buna aykırı hareket ettiğini duymayayım!"

Hasan Basrî rahımehüllah şunu söylemiştir:

"Sen emr-i maruf ve nehy-i münker yapan bir kimse isen, sözünü en çok tutan kendin ol. Aksi takdirde, helâk olursun."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

---

117 -Şuarâ, 214

118 -Tâhâ, 132

"Cehennemde bir kişi herkesten fazla feryat ve figân eder. Azabı da hepsinden şiddetlidir. Çevresindeki cehennem ehli ona:

-Sen, ne yaptın ki, başına bu geldi? diye sorarlar. Adam, şu karşılığı verir:

-Ben, hak ve bâtılı, doğru ve yanlışı herkesten daha iyi bilirdim ve bunları halka anlatırdım. Ancak kendim, aykırı hareket ederdim."[119]

Eğer denilse ki, bu duruma göre, kimsenin yapmadığı bir iyiliği emretmemesi ve yaptığı bir kötülüğü nehyetmemesi lâzımdır.

Biz de deriz ki, yukarıda kaydedilen nakillerden bu mânayı çıkarmak mümkündür. Ancak, âlimlerin ekseriyetine göre, söylediğini yapmak etkili ve müessir olmak bakımından şart ise de, mutlak olarak şart değildir. Çünkü böyle bir şart koşulursa, peygamberler dışında kimsenin kimseye doğru bir söz söyleme-

---

[119] -Bazı temiz kalplı saf müslümanlar, çok şey bilen (daha dorusu, bilir intibaını veren) bir kimsenin sapık ve bozuk olabileceğini akıllarına bir türlü sığdıramazlar. Onun için, meselâ İblis kadar yıkıcı ve tahripkâr olan bir kimseye karşı uyanık olmaları gerektiği söylendiği zaman, hemen:

- Ama o, çok şey bilir, diye karşılık verirler.

Bir kere, bu tipler çok şey bilmezler, o görüntüyü verirler. İkinci bir kere de, düşünmek lâzımdır ki, İblis de çok şey bilir. Fakat, bildiklerini hayırda değil, şerde, doğruya yönlendirmede değil, saptırma ve bozmada kullanır. Onun için, çok şey bilmek değil, bildiklerini hayırda kullanmak önemlidir.

mesi, faydalı bir nasihat yapmaması, yararlı bir uyarıda bulunmaması lâzım gelir. Çünkü, peygamberler dışında her herkesin az veya çok bir takım hata ve kusurları vardır. Bir hadis-i kudside buna işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"En Âdem'in çocukları! Hepiniz hata işlersiniz. Bu sebeple, en iyileriniz hatalarını görüp en çok istiğfar edenlerinizdir."

ONUNCU PRENSİP

Bu prensip **sünnet**'e uymakla ilgilidir. Sünnetten maksat ise, Allah Resûlunun ibadet ve âdetleridir.[120]

---

120 -Allah Resûlunun sünneti, ta'zim (saygı ifade etme) ve tebyin (mahiyetini açıklamak) için **sünnet-i seniyye** şeklinde zikredilir. Seniyye yüksek, parlak demektir. Nasıl ki, aynı maksatla şeriat de **şeriat-i garrâ** diye anılır. Garrâ da çok parlak, nurlu ve aydınlık demektir. Evet, kalp, ruh, vicdan ve dimağların ışığı, ziyası ve nuru şeriat-i garrâ ve sünnet-i seniyye'dirler. Güneş ve ay mesabesinde olan bu iki nur kaynağından ışık iktibas etmeyen kalpler, ruhlar, vicdanlar ve dimağlar koyu bir gece gibi karanlıktırlar. Bunun böyle olduğunun delili mi? Dindarlık ve dinsizliğin bütün tarihi, dindar ve dinsizlerin geçmişi ve şimdiki hâli bunun delilleridir. Bu deliller ne beş, ne on beş, ne milyon, ne de trilyonlara sığarlar. Ancak, buraya bir kayıt daha düşürmek lâzımdır. O da şudur: Dindardan maksadımız şeriat-i garrâ ve sünnet-i seniyye kaynaklarından beslenen ve onlardan ziya ve ışık alan dindardır. Bunu bilhassa belirtmek lâzımdır. Çünkü münkire göre dindarın üstünlüğü ileri sürüldüğü her yerde, he-

Bil ki, mutluluk ve saâdetin anahtarı, ibadet veya âdet kabilinden olan bütün işlerde Allah Resûluna uymak, onun yaptıklarını yapmak ve yine bütün bunları onun yaptığı gibi yapmaktır. Sünnete uymanın kapsamı çok geniş olduğu için, bir müslüman bütün fiil ve hareketlerinde, yemesinde, içmesinde, giyiminde, uyuyup uyanmasında, konuşmasında, susmasında, gülmesinde, tebessüm etmesinde de sünnete uymak durumundadır. Görüldüğü gibi, ben sünnete uymak sözüyle sadece ibadetlerin ifâ ve icrâ usulünde ve edeplerinde Allah Resûluna uymayı kasdetmedim. Çünkü, bu hususlarda ona uymamak için, zaten hiçbir mazeret yoktur. Bu sebeple, ibadetlerin yanına âdetleri de aldım. Ve özellikle bu ikinci kısmın üzerinde durmak istedim. Çünkü bir müslümanın sünnete uyumsuzluğu olsa ancak bu kısımda olabilir.

Evet, sünnete uymak hem ibadet, hem de âdetlerde Allah Resûluna uymak ve onun yaptıklarını yapmaktır. Kur'ân-ı Kerim'de emredilen de bu şekildeki mutlak bir uyumdur. Allah teâlâ peygamberimize hitaben şöyle buyurmuştur:

---

men dindar ismini taşıyan bir sürü kömür ve cürufu getirip ortaya dökerler ve; bunların münkirlerden üstünlüğü nedir? diye sorup meydan okurlar. Hakikaten de bu kömür ve cürufların münkirlerden üstünlüğü ve olumlu yönde farkları yoktur. Ama buna rağmen, dindar geçiniyorlar ve dindarın dinsizden farklı ve üstün olması gerektiğini düşünmüyorlar ve bunun olmamasından da katiyetle rahatsız olmuyorlar.

"De ki: Eğer hakikaten Allahı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin."[121] O, müminlere hitaben de şöyle buyurmuştur:

"Peygamberin size verdiği her şeyi alın ve sizi nehyettiği her şeyden sakının."[122] Her şeyde peygambere uymak emredildiği için, âdet kabilinden olan bazı şeyleri önemli bulmayıp bunlarda tesâhül göstermek, gevşek davranıp sünnete uymaya dikkat etmemek bu âyetin emri dışına çıkmak olur. Bundan dolayı, selef (ashap ve onları izleyenler) ayrıntılarda da sünnete uymayı ciddiye almışlardır. Bu sebeple, meselâ, Muhammed ibni Eslem kavun yemezdi. Niçin yemediği sorulunca da şöyle derdi:

"Çünkü, Allah Resûlunun kavunu nasıl yediğine dair sağlıklı bir bilgi bize intikal etmemiştir." Bir zât da ayakkabılarını giyerken, yanlışlıkla sol ayaktan başlamış ve böylece giyimle ilgili sünnete aykırı hareket etmiştir. Bu yüzden, üzülüp çokça istiğfar etmiş ve bir ölçek buğday sadaka vermiştir. (Elbise ve ayakkabı giyerken sağdan başlamak, bunları çıkarırken soldan başlamak, bir şeyi alırken ve yemek yerken

---

121 -Âl-i İmrân, 31

122 -Haşr, 7. Not: Âyetlerin nüzul sebebi özel de olsa; lafızları umum ifade ediyorsa, mâna ve hükümleri geneldir. Bu bir tefsir kuralıdır. Bu böyle olduğu için, yukarıdaki âyet, bazılarının iddia ettikleri gibi, ganimetlerle ilgili olarak da inmiş olsa, lafız ve üslubu geneldir. Bu sebeple, mânası da geneldir. Bu mâna ise her şeyde Allah Resûluna uymanın gerekliliğidir.

sağ eli kullanmak, necaseti yıkarken sol eli kullanmak, mescide girerken sağ ayakla, çıkarken sol ayakla başlamak, tuvalete girerken de bunun aksini yapmak sünnettir.)[123]

---

[123] -Sakal bırakmak da Allah Resûlunun sünnetidir. Çünkü kendisi sakal bırakmıştır. Onun niçin sakal bıraktığını sorgulamak, zamanının âdetine uymak için mi, yoksa dinî bir anlam taşıdığı için mi bunu yaptığını kurcalamak yanlıştır. Önemli olan onun bunu yaptığının sabit olmasıdır. Ancak, Hanefi mezhebinin âlimleri, sakal bırakmayı sünnet değil, vâcip görmüşlerdir. Bu da gösteriyor ki, sakal bırakmak ciddî bir sünnettir. Ancak, şartların elverişli olmaması yüzünden, sakal bırakma sünnetini yerine getirmemek, bir müslümanı dinden çıkarmaz ve onu bir kebîre işlemiş mücrimlerin durumuna düşürmez. Onun için, böyle bir müslümana bu türlü kötü bir gözle bakmak, onun hakkında kötü zan beslemek ve dedikodu etmek kat'iyyen câiz değildir. Şu kesinlikle bilinmelidir ki, bir müslümanı gıybet etmek veya onun hakkında su-i zan beslemek sakal bırakmamaktan daha büyük bir günahtır. Bazı kimseler ve cemaatler sakalı haklı olarak çok sevebilirler. Çünkü o Peygamberimizin sünneti, âdeti ve şiarıdır. Bu sebeple bunlar ona her türlü önem ve özeni gösterebilirler. Bu gayet normaldır ve onlar için bir haktır. Ancak, sakal bırakmayı başkalarına teklif ederken ısrarcı olmamak, katı ve aşırı davranmamak lâzımdır. Bu konuda da, "teklif var, fakat ısrar yok." prensibine göre hareket etmek gerekir.

Eğer denilse ki, Hanefî mezhebine göre, sakal bırakmak vâcip ise, bir vâcibi terk eden kınanmaz mı?

Biz de deriz ki, yalnız bir mezhebe göre değil, hak olan dört mezhebe göre vâcip olan bir şeyi terk eden kınanır. Çünkü, İslâm dini bu dört mezhebin tamamıdır. Bu sebeple, müslümanları kınarken veya aleyhlerinde atıp tutarken, onları dört mezhebin tamamına göre değerlendirmek lâzımdır. Meselenin dışa ba-

Muhtemeldir ki, sen şimdi önemsiz zannedilen bu gibi âdetlerde de Allah Resûlunun sünnetine uymanın niçin gerektiğini düşünüyor ve bunun altındaki sebep ve hikmetlerin neler olduğunu öğrenmek istiyorsun. Şunu bil ki, sünnete uymanın her bir olaya göre özel sebep, hikmet ve faydaları vardır.

Ancak biz burada üç tane genel sebep ve hikmete işaret etmekle yetineceğiz.

---

kan yönü budur. Ancak onun içe bakan bir yünü daha vardır. O da şudur: Bir mezhebi daha haklı veya daha güzel bulup onu benimsemiş olan bir müslüman, şartları elverdiği takdirde, o mezhebin vacip dediği şeyi yapmak zorundadır. O şeyin başka mezheplerde sünnet olması onu bırakması için bir mazeret değildir. Fakat bu onun kendi sorunudur. Daha doğrusu, kendisiyle Allah teâlâ arasındaki bir meseledir. Bu sebeple, başka kimselerin araya girmesi doğru değildir.

Buna sakaldan başka şu misâli de verelim: Şâfiî mezhebine göre, imamın arkasında da olsa, namaz kılan bir kimsenin Fatiha'yı okuması farzdır. Bu sebeple, bu mezhebe göre, imamın arkasında Fatiha okumayan Hanefî bir müslümanın kıldığı namaz bâtıldır. Bâtıl namaz kılan ise, hiç kılmamış gibidir. Durum bu olduğu hâlde, ne bu müslümanı müslümanlıktan çıkarmak, ne aleyhinde dedikodu etmek, ne de hakkında su-i zan etmek câiz değildir. Çünkü, hak kabul edilen diğer bir mezhebe göre, imamın arkasında Fatiha okumadan kılınan namaz sahihtir. Din ise, bir mezhepten ibaret değil, dört hak mezhebin toplamıdır. Ancak, her şeye rağmen, Hanefî olan müslümanın da imamın arkasında Fatiha okuması ihtiyata (ve hatta delillere) daha uygundur. Bu sebeple, Hanefî bir müslümana da imamın arkasında Fatiha okuması teklif ve tavsiye edilir. Ancak, ısrar edilmez.

1- Birkaç yerde daha yazdığımız gibi, insanın mülk ve melekût'u, yani onun cesedi ve ruhu, davranışları ve düşünceleri arasında yakın bir ilişki ve karşılıklı iletişim (birbirini etkileme) vardır. Bu sebeple, şöyle denilmiştir: "İnandığın gibi yaşamazsan, yaşadığın gibi inanırsın." Buna göre, inançla yaşayış birbirinden ayrı ve farklı olamazlar. Aksine, bunlardan hangisine öncelik ve ağırlık verilirse, ötekini etkiler ve onu kendine göre şekillendirir. Bu böyle olduğu için, doğru olan hareketler kalbi etkileyip onu da doğru bir hâle getirirler. Kalbin doğru olması kurtuluş için esas olduğuna göre de, hareketlerin doğru olmaları son derecede önem kazanır. Ancak hangi hareketin doğru olduğunu insanlar her zaman kendiliklerinden bilmezler. Bu yüzden, ellerinde sabit ve emin bir ölçünün bulunması lâzımdır. Bu değişmez, yanılmaz ve bozulmaz ölçü Allah Resûlunun sünnetidir. Çünkü onun sünneti âdet türünden olan hareketlerin de doğru olanlarını ortaya koymuş ve bunların yaşamın içine nasıl sokulacağını göstermiştir.

Bu böyle olduğu için, geniş anlamıyla sünnete uymak, doğrularla yanlışları ayırmak ve yalnızca doğru olanları yapmaktır. Bu anlamıyla sünnete adâlet de denilebilir. Çünkü adâlet, her şeye hakkını ve lâyık olduğu değeri vermektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da bunu yapmıştır. Buna misâl vermek gerekirse, meselâ zikir yaparken, Kur'ân okurken, abdest alırken Kıbleye dönmek sünnettir. Çünkü

bu ve benzeri şerefli hallerde dönülebilen cihetler dört tanedirler. Bunların en şereflisi ise Kıble cihetidir. Çünkü o cihette sembolik olarak Allah teâlâ'nın evi kabul edilen Kâbe vardır. O hâlde, doğru olan hareket tarzı, şerefli hallerde Kıble tarafına dönmektir. Bu aynı zamanda adâlettir. Çünkü bununla şerefli olan işlere şerefli bir yön seçilmiş olur.

Abdest bozmak gibi âdi hallerde ise, bu şerefli cihete dönmekten sakınmak sünnettir. Çünkü bundan sakınmakla o cihetin şerefi korunmuş olur.

Ve mesela, Kur'ân'ı alırken, yemek yerken, elbise giyerken sağ elle başlamak, mescide girerken sağ ayağı, tuvalete girerken sol ayağı atmak, çıkarken de bunların tersini yapmak sünnettir. Çünkü sağ el ve ayakta sol olanlara göre daha fazla kuvvet vardır. Kuvvet ise şereftir.

O hâlde, doğru olan ve adâlete uygun olan davranış tarzı, şerefli işlerde sağ el ve ayağı kullanmak, âdi olan işlerde ve olumsuzluklarda ise sol olanları istimâl etmektir.

Ve mesela, bir temizlik türü olduğu için sünnet olan tırnak kesiminde sağ elin şehâdet parmağından başlamak sünnettir.

Çünkü bu parmakla şehâdet getirilir ve onunla konuşmanın yerine geçen işaretler yapılır. Bu sebeple, o diğer parmaklardan daha şereflidir. Şerefli olunca da, şerefli bir iş olan temizliğe onunla başlamak hem

doğru olan tavırdır, hem de adâleti gözetmektir.[124]

Kur'ân-ı Kerim'de insanın yaratılışı anlatılırken şöyle buyurulmuştur:

"Ben onu 'tesviye' ettiğim zaman ona ruh üflerim."[125] Bu âyette zikredilen tesviye'den maksat, uzuv ve organların yerli yerine yerleştirilmeleri ve her birinin lâyık olduğu yere konulmasıdır. Örneğin, dimağ en şerefli uzuv olduğu için, en yüksek yer olan başa yerleştirilmiştir.[126] Duyu organları da, tıpkı güneşin etrafındaki yıldızlar gibi, şuur ve idrâk güneşi olan dimağın etrafında sıralandırılmışlardır. İnsan bünyesindeki bu tesviye, tanzim ve düzenleme de bir adâlet olayıdır. Ve ancak bu adâlet sağlandıktan sonra, onun bir meyvesi ve mükâfatı olarak vücuda ruh

---

124 - Tırnak kesmeye şehadet parmağından başlayınca, ondan sonra orta parmak ve bitişiğindeki diğer iki parmak kesilir. Bundan sonra sol elin parmakları kesilir. En son da sağ elin baş parmağı kesilir.

Şehadet parmağından sonra orta parmak ve diğerlerinin kesilmesi ise, şerefli işlerde sağ cihete öncelik verilmesinden dolayıdır.

125 -Hıcr, 29

126 -Dinî metinlerde insanın en şerefli uzvunun kalp olduğu anlatılır. Ancak, bu kalp göğüste olan ve kan pompalayan et parçası değildir. Gerçi, bu et parçasının da çok büyük değeri vardır. Fakat kalp, şuur ve idrak merkezi olan dimağdır. Ya da, dimağla kan merkezi olan kalbin toplamıdır. Kalp ruh için de kullanılmıştır. İnsan vücudunda bunlardan başka bir kalp aramak abesle iştigal etmektir. Sufiler ise, başka bir kalpten bahsederler.

üflenir. Tıpkı bunun gibi, insanın kendisi de hareket ve davranışlarında adâlet gözettiği, doğru ve uygun olan tercih ve seçimleri yaptığı zaman, bunun meyvesi ve sevabı olarak onun kalbine mutluluk ve saâdet üflenir. Bu şeyleri yapmak ise, sünnete uymakla mümkündür. Onun için, en ufak bir harekette bile sünneti tatbik eden bir kimse, ruh ve kalbinde bir rahatlık ve huzur duyar.

2- İlâçların birbirinden farklı özellikleri vardır. Onlar bu farklı özellikleriyle vücutta farklı etkiler meydana getirirler. Bu özelliklerin bir kısmı tecrübelerle, bir kısmı da ilham ve içe doğuşla bulunurlar. Tıpkı bunun gibi, hareket ve davranışların da birbirinden farklı özellikleri vardır ve bunlar bu özellikleriyle kalp, ruh ve dimağı etkilerler. Bu özelliklerin de bir kısmı tecrübe ile bilinir. Meselâ, nefsin arzu ve isteklerine uymak, insanın dünyaya karşı ilgi ve alâkasını arttırır ve onun nazarında dünyayı âhiretin önüne çıkarır. Dünyaya karşı ilgi ve alâkası bu şekilde artmış olan bir kimse de öldüğü zaman, eşeğe ters bindirilmiş bir kimsenin vaziyetine girer. Çünkü, ruhu âhiret tarafına doğru giderken, gözleri dünyaya bakar.

Ve meselâ, Allah teâlâ'nın zikrine devam etmek, insanın O'nunla ünsiyet etmesini sağlar ve O'na karşı sevgisini arttırır. Böyle bir kimse de ölüm anında dünyadan ayrılırken, sevdiğine kavuşan bir insanın sevinç ve lezzetini duyar. Çünkü o da bu suretle sevdiği Allah teâlâ'ya daha yakın bir duruma gelmiş

olur. Onun bundan duyduğu lezzeti de, Allah teâlâ'ya olan sevgisi ölçüsündedir. Allah teâlâ'ya olan sevgi de O'nu tanımak ve anmak derecesindedir. Bütün bunlar, tecrübe ile bilinen özelliklerdir. Bazı özellikler ise ancak vahiy nuruyla bilinebilirler. Bu sebeple, bunları ilk elden ancak Allah Resûlu bilir ve kendisi hareket ve davranışlarını bu özelliklere göre tayin eder. Bu böyle olunca da, onun âdetleri, hal ve hareketleri, kısaca sünneti kalp, ruh, vicdan ve dimağı en iyi şekilde etkileyen, canlandıran ve nurlandıran faktörler olmuş olurlar. Onun için, bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Ey insanlar! Allah teâlâ bana öğrettiği şeyleri size de öğretmemi emretmiştir." Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, kendisine öğretilen şeyleri söz ve davranış hâlinde ortaya koymuştur. Bu sebeple, biz bunları ancak ona uymak ve onun sünnetini tatbik etmekle öğreniriz.

Bu böyle olduğu için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm mübah olan değişik hareket tarzlarından bir tanesini seçtiği ve onu kendisi için sabit bir davranış ve sünnet hâline getirdiği zaman, kesin olarak anlaşılır ki, bu hareket tarzında benzerlerinde bulunmayan özellikler ve hususiyetler vardır.

İlâçların özellik ve hususiyetleri vücut sağlığı, beslenmesi, kuvvetlenmesi, güzelleşmesi gibi sonuçlar doğurduğu gibi, sünnete uygun davranışların özellikleri de insanın ruh ve kalbinin sağlık, beslen-

me, güçlenme ve güzel edeplerle süslenmesini temin ederler.[127]

3- Canlı varlıklar üç kısımdırlar. Bunlar melekler, insanlar ve hayvanlardır. Melekler, mutlak itâat hâlindedirler. Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle, "Onlar Allah teâlâ'ya karşı hiç muhâlefet etmezler ve O'nun tarafından kendilerin verilen bütün emirleri yerine getirirler."[128] Allah teâlâ'ya itâat etmek, meleklere zevk verir. Onlar nefislerine itâat etmekte zevk ve lezzet bulan bir takım insanların aksine, Allah teâlâ'ya itâat etmekte zevk ve lezzet bulurlar. Bu sebeple, Allah teâlâ'ya itâat etmek onlar için hem ibadet, hem de iba-

---

127 -Sünneti ilaçlara benzetmişken, bu vesile ile şunu da belirtelim: Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, maddî doktorluk yapmamıştır. O, tıbbın bu yönünü doktorlara bırakmıştır. Bu sebeple, kendisi manevî hastalıklar gibi, maddî hastalıklar için de âyet, zikir ve duaları salık vermiş ve fiilen de bunları uygulamıştır. Ancak, o bunu yaparken, maddî tıbbı inkâr etmemiş, onu küçümsememiş, aksine onun değerini bildirmek için, "Hastalıklarınızın ilaçlarını arayıp bulun!" demiştir. Bu emir de tıpkı, "Namaz kılın." emri gibi dinde yerini almıştır.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, kendisi kullanmamakla birlikte ara sıra ashâbına bazı ilâçları tavsiye etmiştir. Ancak bu ilâçlar, vahiy mahsulu ilaçlar değildir. O günün dünyasında bilinen ve uygulanan ilaçlardır. Bir kısım baharatçılar da kendi ilaçlarını satmak için, bunların faydalarını ona nisbet etmişlerdir. Hadis âlimleri, bu nisbetlerin de bâtıl olduğunu belirtmişlerdir.

128 -Tahrim, 6

detin sevabıdır. Bundan dolayı, onlara ayrıca bir sevap verilmez.

Hayvanlar, fıtrî bir ibadet ifâ etmekle birlikte, şer'î anlamda ibadet etmezler. Çünkü şer'î anlamda ibadet etmek, her şeyden evvel yaptığı ibadetin farkında olmayı ve bunu Allah teâlâ'ya itâat etmek niyetiyle yapmayı gerektirir. Hayvanların, fıtrî ibadetlerinde bu unsurlar mevcut değildir.

Bu sebeple, onlar zahire göre, itâatsız ve başı boş yaşarlar. Bu yüzden de, değersiz hâle gelmişlerdir.

İnsanlar ise, en yüksek canlı türü olan meleklerle en aşağı ve âdî canlı türü olan hayvanların arasında kalmışlardır.

Bunlar, Allah teâlâ'ya itâat etmeleri nisbetinde meleklerin derecesine doğru yükselir, nefislerinin emrine uyup başı boş yaşadıkları nisbette de hayvanların seviyesine doğru alçalırlar.

Bu böyle olduğu için, insanlar bütün hareket ve davranışlarını Allah teâlâ'ya itâat hâline getirdikleri takdirde, meleklerin derecesine çıkarlar ve hatta onların bir kısmını geçerler. Bunların bütün hareket ve davranışlarını Allah teâlâ'ya itâat hâline getirmeleri ise, sünnete uymalarıyla mümkündür. Çünkü sünnet, Allah teâlâ'ya mutlak itâat hâlinde olan ve bu yüzden bütün meleklerden de yüce olan bir peygamberin dinin farz ve vâcipleri dışındaki beşerî hal ve hareketleridir. Bu hal ve hareketler beşerî olmakla birlikte, doğ-

ru oldukları, şer'î ölçülere uydukları, Allah teâlâ'ya itâat niyetiyle ve ibadet şuur ve huşû' ile yapıldıkları için ibadet hâline gelmişlerdir.

Nefsin dağınık ve kuralsız olan heveslerine uymak, insanı fikir, ruh ve kalp yönünden dağıtır, onu plansız, disiplinsiz ve hikmetsiz bir hayat yaşamaya iter. Sünnete uymak ise, onu derli toplu yaşamaya sevk eder, ona doğruları yapmanın mutluluğunu yaşatır ve kendisine Allah teâlâ'ya karşı mutlak itâat hâlinde olmanın saâdetini kazandırır.

Sünnete uymak, insanı belirsiz (sonunun ne olacağı bilinmeyen) işler yapmanın sebep olduğu gerginlik, sıkıntı ve endişe gibi huzursuzluklardan da kurtarır.

Kısacası; sünnete uymak insanı başıboşluktan uzaklaştırır, ona disiplin şuuru ve itâat fikri aşılar, bütün hareketlerinde ona kulluk ve ibadet zevkini yaşatır, bunları kendisi için sevap hâline getirir, onun için yol ve yöntem belirleyip kendisini muhtelif yollar ve farklı alternatifler arasında bocalamaktan ve doğruluğundan emin olmadığı seçimler yapmak sıkıntısından kurtarır, ona emniyet ve güven verir ve ilmî seviyesi ne olursa olsan en büyük âlim ve hakîmlerin bile yakalamayı başaramadıkları istikameti kolay bir şekilde yakalama başarısını ve o çizgide yaşama mutluluğunu sağlar.

Hatta farz-ı muhâl, sünnete göre yapılan hareketler bunların alternatifleriyle aynı değerde bile olsalar,

bu hareketlerdeki itâat fikri onları yine de diğerlerinden farklı ve üstün hâle getirir. Muhtelif şeriatlere göre bazı hükümlerin değişmesi de bu çerçevede değerlendirildiği takdirde, şâri'in (Allah teâlâ'nın) maksadının her zaman geçerli ve hiç değişmez sabit hükümler koymak olmadığı, bundan daha ziyade, kullarını itâat konusunda denemek, şu veya bu şekilde disiplin altına sokmak ve nefislerinin emrinde başı boş hareket etmekten ve kuralsız yaşamaktan kurtarmak olduğu anlaşılır.

(Sünnete uymanın, şüphesiz ki, daha pek çok hikmet, maslahat ve maksadları vardır. Bunlardan birkaç tane de şunlardır:

a) Allah Resûlunu hatırlamak. Farz ibadetleri yapmanın maksadlarından bir tanesi Allah teâlâ'yı hatırlamak olduğu gibi, âdetlerde ve mübah olan hareket ve davranışlarda sünnete uymanın bir maksadı da, sünnetin sahibi olan Allah Resûlunu hatırlamaktır. Allah Resûlunu hatırlamak da Allah teâlâ'yı hatırlamaya vesile olur. Günlük ömrü kapsayan ibadet ve âdetlerinde Allah ve Resûlunu anımsayan ve onların anısını canlı bir şekilde zihninde tutan bir kimse, hem huzur bulur, hem melekler gibi yücelir, hem de devamlı ibadet hâlinde olduğu için çok sevap kazanır. Bu hâlde olan bir kimsenin artık nefsine uymak ve kötü işler yapmak gibi bir sorunu da olmaz.

b) Allah Resûlunu ta'zim etmek. Farz ibadetlerle Allah teâlâ ta'zim edildiği gibi, sünnete uymakla da

O'nun Resûlu ta'zim edilir. Allah Resûlunu ta'zim etmek de Allah teâlâ'yı ta'zim anlamını taşır. Çünkü, onu tazim edenler, bunu Allah teâlâ'nın hatırı için yaparlar.

c) Allah Resûlunu sevmek. Bilindiği gibi, insan sevdiği ve beğenip hayran olduğu kimseyi taklid eder. Bu sebeple, onun gibi konuşur, onun gibi güler, onun gibi giyinir, onun gibi yürür, onun gibi oturur, onun gibi kalkar. Sünnete uymak da, Allah Resûluna karşı duyulan sevgi ve hayranlıktan dolayı onu hal ve hareketlerinde taklid etmektir.)

Başlarken de söylediğimiz gibi, burada daha ziyade, normal hareketlerde ve âdetlerde sünnete uymanın önemini açıklamaya çalıştık. Çünkü, ibadetlerde (ibadetlerin ifâ tarzında, bunların şekil ve edeplerinde) sünnete uymanın önemi tartışılmazdır. Bu sebeple, ibadetlerde sünnete uymamak için ya inançsız veya ahmak olmak lâzımdır. Bunu bir misâl üzerinde tatbik edersek, meselâ farz olan namazları cemaatle kılmak sünnettir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu sünnetin sevabını da şöyle açıklamıştır:

"Namazı cemaatle kılmanın sevabı, tek başına kılmanın sevabından yirmi yedi derece daha fazladır." Durum bu iken, mazereti bulunmadığı hâlde, namazını sünnet olan cemaatle değil, tek başına kılmakta ısrar eden bir kimse, ya Allah Resûlunun bu açıklamasına inanmıyor ve onu gerçek bulmuyor. Bu ise küfür ve inkârdır. Ya da bu kimse bir ile yirmi ye-

di arasındaki farkı bilmiyor. Bu ise cehalet de değil, koyu bir ahmaklıktır.

O hâlde, bir insan inkârcı veya ahmak değilse, cemaat sünnetini terk etmez. Çünkü, bu insan dünya işlerinde bir derece fazla kâr getireni tercih eder ve onu yaparken, âhiret işlerinde yirmi yedi derece düşük olanı tercih etmesi akıl ve mantığa uygun değildir. Bu zikrettiğimiz bir misaldir. Diğer sünnetlerde de durum aynen bunun gibidir.

Eğer denilse ki, cemaatle namaz kılmanın sevabı neden yirmi altı veya yirmi sekiz derece değil de, yirmi yedi derecedir.

Biz de deriz ki, böyle bir soru sormak için, insanın aritmetik ve hesap ilminden bütünüyle habersiz olması lâzımdır. Çünkü dünyada her şey rakamlarla sınırlıdır.

Kâinâtın nizam ve düzeni de aritmetik, hesap ve rakamlar üzerine kurulmuştur.

Bu gerçeği bildirmek için Kur'ân-ı Kerim'de örneğin şöyle buyurulmuştur:

"Biz her şeyi bir miktarla yarattık."[129]

"Biz her şeyi belli bir miktar hâlinde yaratırız."[130]

"Allah her şey için bir miktar belirlemiştir."[131]

---

129 -Kamer, 49

130 -Hicr, 21

131 -Talak, 3

"Güneş ve ay hesaba tâbidirler."[132]

"Biz aya menziller takdir ettik."[133]

Onun için, meselâ meselâ, su yüz derecede kaynar. Allah teâlâ buna bu ölçüyü koymuştur.

Yukarıdaki sorunun mantığıyla bunun da sebebini sormak ve, "Neden su doksan dokuz derecede değil de, yüz derecede kaynar?" demek mi lâzımdır?

Eğer denilse ki, maddeye âit rakamsal değerlerde az veya çok izahlar vardır. Hatta suyun neden yüz derecede kaynadığı da bir ölçüde anlatılabilir.

Biz de deriz ki, Allah ve Resûlunun sözlerindeki rakamsal değerlerde de izahlar vardır.

Fakat, bunlar ince izahlar olduğu için, ancak ehli tarafından anlaşılabilirler.

Kaldı ki, çoğu şeylerin neden ve hikmeti Allah teâlâ'ya âittir ve bunları yalnızca O bilir.

Kur'ân-ı Kerim'de bu hususa işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Size ancak az bir ilim verilmiştir."[134]

"Allah (her şeyi) bilir, siz ise bilmezsiniz."[135]

"İnsanlar, Allah'ın bildiklerinden hiçbir şey bil-

---

132 -Rahmân, 5

133 -Yâsin, 39

134 -İsrâ, 85

135 -Bakara, 216

mezler. Onlar, ancak O'nun isteyip izin verdiği şeyleri bilirler."[136]

İnsanların din ve maneviyât ilminde birbirinden üstün olduklarını bildiren âyette de şöyle buyurulmuştur:

"Her bilenin üstünde bir bilen vardır."[137]

İnsan olarak en çok din ilmine sahip olanlar peygamberlerdir. Bu sebeple, peygamber başka insanların hikmetini bilmediği şeyleri bilir ve onları söyler. Dinleyip duyanlara da onun bilerek söylediği şeylere iman etmek ve bunları kabul ve tasdikle karşılamak düşer. Çünkü, o ne yalan, ne de yanlış söylemez.

Kur'ân'ın ifadesiyle, "O hevâsından konuşmaz. Onun söylediği şey, kendisine indirilen bir vahiy ve öğretilen bir ilimdir."[138]

Sayıların özellikleri de vardır. Bunlar, değişik şekillerde etki de gösterirler.

---

136 -Bakara, 255
137 -Yusuf, 76
138 -Necm, 3, 4

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALBİ KÖTÜ HUYLARDAN TEMİZLEMEK

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kalbini temizleyen kimseler iflâh olurlar."[1]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Temizlik (veya temizlenmek) imanın yarısıdır."

Bil ki, bu âyet ve hadiste söz konusu edilen temizlikten maksat, öncelikle kalbi (yani, ruhu) kötü huylardan temizlemektir. Bedeni necasetten temizlemek ise, derece ve önem itibarıyla bundan sonra gelir. Çünkü insanın aslı ve özü ruhtur. Beden ise, ruhun bu dünyadaki muvakkat kılıfı ve libasıdır. Bu sebeple, beden ve cesedin temizliği ancak ruh ve kalbin temiz olması hâlinde bir anlam ve değer ifade eder. Ruh ve kalbi temiz olmadığı hâlde, beden ve cesedini temizleyen bir kimse, vücudu temiz olmadığı hâlde, elbisesini temizleyen bir kimse gibidir. Böyle bir kimse ise

---

[1] -Şems, 9; A'lâ, 14

temiz sayılmaz. Çünkü vücudunun kokusu pistir, cildi de kirlidir. Elbisesi de, bundan etkilenip kısa sürede kirlenir. Onun için, elbiseden önce cesedi, cesetten önce de ruhu temizlemek lâzımdır. Ancak, cesedi temizlemek, kendisi gibi maddî olan pisliklerden temizlemek iken, ruhu temizlemek kendisi gibi manevî olan kötü huylardan temizlemek şeklindedir.

Biz burada bu temizlikle (ruh ve kalbin temizliğiyle) ilgili olarak on prensip zikredeceğiz.

BİRİNCİ PRENSİP

Bu prensip yemek düşkünlüğünden sakınmaktır.

Bil ki, yemek düşkünlüğü ruh ve kalp için bir pisliktir. Hatta denilebilir ki, bu pislik diğer bütün pisliklerin (kötü huyların) de anası ve kaynağıdır. Çünkü, yemek düşkünlüğü çok yemeğe yol açar. Çok yemek ise, nefsi azdırıp çeşitli şehvetleri ve haram arzuları uyandırır. Bunların uyanması da şu tertiple olur:

Önce cinsel ilişki şehveti kabarır. Bundan sonra mal ve para şehveti uyanır ve güçlenir. Çünkü, çok yemek ve çeşitli ilişkiler kurmak ancak para ile gerçekleştirilebilirler. Bundan sonra şöhret arzusu harekete geçer. Çünkü bolca para temin etmenin en verimli yollarından birisi meşhur olmaktır. Meşhur olma arzusu da haksız ve gayr-i meşru rekabeti doğurur. Bu rekabet de kibir, riyâ, haset, kin ve düşmanlık

gibi âfetleri oluşturur. Bütün bu öldürücü âfetler, yemeğe düşkünlük göstermek ve çok yemekle ortaya çıktıkları için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm az yemek ve hatta mümkün derecede aç kalmak konusu üzerinde ısrarlı telkinlerde bulunmuş ve örneğin şunları söylemiştir:

"Allah teâlâ'nın en çok sevdiği amel açlıktır."[2]

"Midesini dolduran kimseler için ilham kapıları açılmaz."

"Amellerin en büyüğü açlıktır."

"Tefekkür ibadetin yarısıdır. Çok yemek ise tefekkürü öldürür."

"Allah teâlâ yanında en üstün olanınız, en çok aç kalan ve en çok tefekkür edeninizdir. O'nun yanında en değersiz kimse ise, çok yiyip çok uyuyan ve tefekkürsüz yaşayandır."

"Âdemoğlu, midesinden daha zararlı bir kabı doldurmamıştır.[3] İnsanoğluna belini doğrultacak

---

[2] -Allah Resûlunun bu ve benzeri hadislerde telkin ettiği ve üstünlüğünü söylediği açlıktan maksat oruçtur.

[3] -Tıp ilmi geliştikçe, bu hadis-i şerifin mânası daha iyi anlaşılıyor. Bugünkü tıp ilminin anlattığına göre, az bir miktarın ötesinde yemek yemek öldürücü zehir yutmaktan farksızdır. Bütün hastalıklar bundan ileri gelir ve her çeşit ölümler bunun sonuçlarıdır.

Bundan dolayı diyoruz ki, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, az yemek üzerinde büyük bir ciddiyet ve ısrarla durur-

miktarda yemek yeterlidir. Fakat, o bundan fazla yemek isterse, o zaman midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini suya ve üçte birini nefese ayırmalıdır."

"Şeytan insanın kan ve damarlarında dolaşır. Aç kalmakla onun dolaşmasını engelleyin."

"Cennet kapısını aç kalmak tokmağıyla çalın."

"Az yemek peygamberlerin huyudur."

---

ken, sadece ruhun temizliğini düşünmemiş, aynı zamanda, cesedin sağlığını korumayı da gözetmiştir. Ancak, Peygamberimizin hizmet alanı ruh ve kalp temizliği ve terbiyesi olduğu için, öncelikle dikkatleri bunların üzerine çekmiş ve onların sağlık ve temizliğinden söz etmiştir.

Zaman zaman insanın aklına şu soru gelir: "Allah teâlâ neden şu lezzetli yemekleri zehirli ve zararlı yapmıştır?" Bu sorunun cevabı şudur: Yemeklerin lezzeti onları yemek için değil, onların cennetteki benzerlerine talip olmak içindir. Bu tıpkı şunun gibidir: Bir çiftlik sahibi, büyük çiftliğinde çeşit çeşit lezzetli meyveler yetiştirir ve onları yerinde ve toprağıyla birlikte satmak ister. Ancak, almak isteyenleri bunlar hakkında bilgilendirmek için her birinden birer numuneyi çarşıda teşhir eder. Bazı kimselerin bunları yemek için zannedip maksatları dışında tüketmelerini önlemek için de, onlara meselâ bir taneden fazla yendiği takdirde hastalık yapan bir ilaç sürer. Ondan sonra, bunları sergileyerek numune olduklarını, tadına bakmakla yetinilmesi gerektiğini, bununla yetinmeyip bir taneden fazla yiyenlerin zarar göreceklerini söyler. İşte bu misâlde olduğu gibi, lezzetli olan yemeklerin ve nimetlerin zararlı olmaları da, bu nimetlerin yiyip tüketmek için olmayıp cennetteki asılları hakkında bir fikir edinmek ve bunlara talip olmak için dünya çarşısına getirilmiş numuneler olmalarından dolayıdır.

Aç kalmanın âhiret yolculuğu için ne faydası vardır? dersen, bil ki bunun başlıca yedi faydası vardır:

1- Kalbin saflaşması, basiretin (kalp gözünün, feraset ve sezginin) keskinleşmesi. Çünkü, aç kalmanın etkisi, çok yemenin etkisinin aksidir. Çok yemek ise, kalbi karartıp körleştirir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur

"Kendisini aç bırakan (oruç tutan) bir kimsenin tefekkür gücü artar ve kalbinde aydınlık ve uyanıklık hâsıl olur."

2- Kalbin rikkat kazanması, inceleşmesi, duyarlılığının artması. Kalp bu şekilde rikkat kazanınca da zikir, kıraat, ibadet ve nasihattan etkilenir. Cüneyd rahimehüllah şöyle demiştir:

"Sizler kalbinize yemek torbasını bağlıyorsunuz. Ondan sonra da ibadet ve duâdan lezzet almak istiyorsunuz. Bu olacak şey midir?"

3- Nefsin gücünün kırılması, taşkınlık ve aşırılığının gitmesi. Çünkü nefsi hiçbir şey açlık kadar etkileyip hizaya getirmez. (Rivâyet edildiğine göre, Allah teâlâ nefsi yarattığı zaman ona, "Ben kimim, sen nesin?" diye sormuş. Nefis kibir, tuğyan ve taşkınlık içinde, "Sen sensin, ben de benim." diye karşılık vermiş. Bunun üzerine, Allah teâlâ onu bir müddet aç bırakmış ve ondan sonra aynı soruyu tekrar sormuş. Bu sefer nefis tevazu, teslimiyet ve mahviyet içinde, "Sen benim merhamet sahibi Rabbimsin. Ben de senin âciz

ve çaresiz yaratığınım." diye cevap vermiştir.)

Allah teâlâ'ya karşı haddini bilmek ve aczini itiraf etmek açlık sayesinde gerçekleştiği için, dünya serveti ve bolluğu kendisine arz edildiği zaman Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şu karşılığı vermiştir:

"Hayır, bunu istemem. Ben bir gün doyunca bir gün de aç kalmak isterim. Ta ki, doyduğum gün sana şükredeyim, aç kaldığım gün de sana karşı olan ihtiyacımı ve aczimi anlayıp sana yalvarayım."

4- Günah işleme arzusunun sönmesi. Az yemenin ve aç kalmanın büyük faydalarından bir tanesi de budur. Çünkü nefis, normal hâlde her türlü günahlara karşı arzu duyar ve her türlü kötülüklere heves eder. Onu bu arzu ve heveslerden ancak az yemek ve aç kalmak vazgeçirir. Hz. Ali radıyallahu anh şöyle demiştir:

"İnsan karnını doyurunca ya günah işler, ya da, en azından bunu aklından geçirir."

Hz. Âişe radıyallahu anha da şunu söylemiştir:

"Allah Resûlundan sonra ortaya çıkan ilk bid'at çok yemektir. İnsanlar çok yemeye başlayınca da, nefisleri onları dünya için boğuşmaya sevk etti."[4]

---

4 -Hz. Âişe radıyallahu anha bu sözü, Allah Resûlu döneminde ashabın ve başta da Allah Resûlu ve onun ev halkının ne kadar az yediklerini, aylar geçtiği hâlde evlerinde ateş yanmadığını, bir gün doysalar birkaç gün aç kaldıklarını, genel gıdalarının su ve hurma olduğunu anlatırken söylemiştir.

5- Vücudun hafiflemesi, uykunun azalması ve bu sayede gece ve gündüz ibadetlerinin rahatlık ve kolaylıkla yapılabilmesi. Ebu Süleyman ed-Dârânî rahimehüllah şöyle demiştir:

"Doyasıya (tıka basa) yiyen bir kimse, altı âfete maruz kalır. Bu âfetler ibadet zevkını bulamamak, tefekkür gücünü kaybetmek, merhamet duygusunu yitirmek, ibadetleri ağır bulmak, şehvet ve arzuların istilâsına uğramak ve ömrünün çoğunu sofra ile tuvalet arasında gidip gelmekle heder etmektir." (Dinî anlamda âfet olan bu hususlara bir âfet daha eklemek gerekirse, o da sağlığını bozmaktır. Sağlık bozulunca da, artık ötesini arama!)[5]

---

[5] -20/30 yaşlarında bir delikanlı iken, çok kere Sultan Süleyman'ın şu beytini okurdum: "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi- Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" O zaman da bunun ne anlama geldiğini anladığımı sanırdım. Fakat, 50 yaşından sonra vücudumdaki taşlar yerinden oynamaya başlayınca, bu sözün asıl anlamını yeni anladım. Tıpkı bunun gibi, yirmi altı sene kürsüde ölümden bahsettim, kendim de onun hak olduğuna samimî bir şekilde iman ettim. Fakat, geçenlerde bir iki saat süren çok şiddetli bir kalp çarpıntısı geçirince, ölümü yeni tanıdığımı ve onun mânasını yeni anladığımı fark ettim. Bu demektir ki, insan bir şeyi bizzat yaşamadıkça onun hakikatini anlayamıyor. Bu da insan için önemli bir kusur ve eksikliktir. Çünkü, bu kusur yüzünden insanlar, ileride olacak önemli hadiselerin azamet ve büyüklüğünü vaktinde kavrayamadıkları için, onlara karşı almaları gereken tedbirleri almıyor ve gerekli olan hazırlıkları yapmıyorlar. Ölüm, mahşer, Allah teâlâ'ya hesap verme, cennet ve cehenneme inanmalarımız da bu kusurla malul olduğu için, bu dehşetli ve azametli hadiselere karşı şimdilik kılımız bile kıpırdamıyor.

6- Masrafın azalması, geçimin kolaylaşması, az gelirle yetinme imkânının doğması ve bu sayede fakirliğin korkulur olmaktan çıkması. Çünkü, az paraya ihtiyaç duyan bir kimse fakirliği hissetmez.

Bunu ifade eden bir hadiste Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"İktisat yapan bir kimse fakirlik yaşamaz."

İbrahim ibni Edhem'e, "Yiyecekler pahalılaşmış." denildiği zaman, kendisi şu karşılığı verirdi:

"Onları yemezseniz, pahalı olmaları sizi etkilemez. Terk etmek suretiyle onları ucuzlatın."

7- Geçici ve hafif olan dünya açlığıyla cehennem ehlinin ebediyyen aç ve susuz kalmalarındaki dehşetli azabı anlamak.

Kur'ân-ı Kerim'de, bunların hâli şöyle anlatılmıştır:

"Onlar (susuzluktan bağırıp çağırınca) kendilerine kaynayan bir su içirilir. Bu su onların iç organlarını parçalar."[6]

"Sonra siz ey sapık inkârcılar, zehirli bir diken yiyeceksiniz ve susayan develer gibi kaynar su içip onunla karnınızı şişireceksiniz."[7]

"Cehennem ehli cennet ehlini çağırarak şöyle derler: "Üstümüze biraz su dökün veya Allah'ın size

---

6 -Muhammed, 15

7 -Vâkıa, 51-55

verdiği yiyeceklerden bir şey atın." Fakat, bu şeyler onlar için yasaklanmıştır."[8]

İnsan cehennem ehlinin azabını küçük çap ve mikyasta da olsa duyunca, küfür, gaflet ve günahlara karşı daha ciddî bir direnme gösterir.

Muhtemeldir ki, sen, "Az yemek iyi ve güzeldir. Fakat biz çok yemeye alışmışız. Bu alışkanlığımızı nasıl bırakabiliriz?" diyorsun.

Bil ki, bir çok alışkanlık gibi, usulüne uygun olarak çok yemek alışkanlığını bırakmak da mümkün ve hatta oldukça kolaydır. Bu alışkanlığı bırakmanın usulü ise, yemek miktarını yavaş yavaş azaltmak ve meselâ bir lokma daha az yiyip bunu alışkanlık hâline getirince bir lokma daha az yemektir. İki öğün arası süreyi uzatmanın usulü de her seferinde yemeği biraz daha geciktirmek ve buna alışınca bir geciktirme daha yapmaktır.

Az yemek hususunda üç mertebe vardır.

Birincisi, ölmeyecek ve aklına halel gelmeyecek kadar az yemektir. Bu, Sehl et-Tüsterî ve benzeri zâhidlerin yemek miktarıdır.

İkincisi, midenin üçte birini dolduracak miktarda yemektir. Bu, hadiste bildirilen en yüksek limittir.

Üçüncüsü, lezzet duymak için değil, açlığı gidermek için ihtiyaç duyulan miktarı yemektir. Bu miktar,

---

[8] -A'râf, 50

değişik bünyelere ve durumlara göre değişebilir. Fakat, bu yemekte de lezzet, kalite ve cins aranmaz. Bu hususlar arandığı zaman ise, yemek açlığı gidermek için değil, lezzet almak için yenmiş olur.

Öğün konusunda da üç mutedil olan mertebe vardır:

Birincisi, üç günde bir kere yemektir.

İkincisi, iki günde bir kere yemektir.

Üçüncüsü, bir günde bir kere yemektir.

Hz. Ebubekir radıyallahu anh, bazı zamanlarda yedi günde bir kere yerdi. (Allah Resûlundan sonra ümmetin bu en üstün ve en faziletli ferdinin kızından torunu Abdullah ibni Zübeyr de haftada bir kere yerdi. Bu zât, Haccacın ordularıyla kılıç kalkan savaştığı günlerde de bu şekilde az yeme âdetini sürdürmüştür.)

Sehl et-Tüsterî yirmi günde bir kere yerdi.[9]

Bir öğünde iki çeşit yemek sünnete aykırı değil-

---

9 -Ben, bunu bundan önceki bir kitapta okuduğum zaman, onun mücerret bir menkıbe mi yoksa gerçek bir olay mı olduğu ve böyle bir şeyin mümkün olup olamadığı hususunda epey tereddüt geçirmiştim. Fakat, daha sonra beslenme uzmanı meşhur bir doktorun bunun mümkün olduğunu ve bünyenin uzun süre (otuz, kırk gün) aç kalmaya alışabildiğini açıkladığı bir yazısını okuyunca tereddüdüm geçti.

Ancak mümkün de olsa, biz kimseyi bu şekilde yemek rejimi yapmaya davet etmiyoruz. Bu türlü örnekleri göz önünde tutunca, yemeğe karşı aşırı za'fımızı bir parça frenleyebileceğimizi umuyoruz.

dir. Çünkü Allah Resûlunun ara sıra iki çeşit yemeği birlikte yediği olmuştur. Bundan fazlası ise, bid'attır. Hz. Ömer radıyallahu anh, fetih döneminde bolluk artınca, müslümanlara şu tavsiyede bulunmuştur:

"Bazı günler ekmek ve et yiyin. Bazı günler ekmek ve yağ yiyin. Bazı günler ekmek ve süt yiyin. Bazı günler ekmek ve biber yiyin. Bazı günler de yalnız ekmek yiyin."

Âhiretin yorulmaz yolcuları ise, iki çeşit yemeği zayıflar için verilmiş bir ruhsat kabul eder ve yalnızca bir çeşit yemek yerler. Bu çeşit yemeği de nefislerinin istemediği türden seçerler. Bunlar, nefislerine karşı savaş açtıkları için, nefislerinin hiçbir arzusunu yerine getirmezler. Bunlar, Allah Resûlunun şu hadisinin kapsamı içine girmekten şiddetle korkarlar:

"Ümmetimin en kötüleri, nimetlerle beslenen ve yemekten kilo alanlardır. Akıl ve fikirleri yemekte ve giyim kuşamdadır. Çeneleri de düşüktür ve (inanmadıkları, hissetmedikleri, yapmadıkları) şeyleri konuşurlar."[10]

---

[10] -Bu hadis-i şerifi yazdıktan sonra, başta kendim olmak üzere şimdiki müslümanların (veya çoğunun) bu en kötü durumda olduğunu ve dolayısıyla bu şerefli ümmetin en değersiz kısmını oluşturduğumuzu düşünerek ağır bir üzüntüye kapıldım. Bu üzüntüyle kalkıp dışarı çıkarken yolda gün görmüş, iyi konuşan ve dünya işini iyi bilen bir emekli öğretmenle karşılaştım. Selâm verip el tutuştuktan sonra, zihnimi meşgul eden olay-

İKİNCİ PRENSİP

Bu prensip çok konuşmamaktır.

Çok konuşmak, lüzumsuz şeyleri konuşmak ve lüzumlu şeyleri gerektiğinden fazla konuşmak demektir. Çok konuşmanın bu iki türünden de sakınmak lâzımdır. Çünkü daha önce de anlatıldığı gibi, uzuv ve

---

dan etkilenerek otomatik olarak, "Kaybımız çok! Ne olacak bu hâlimiz?!" dedim. Sâl-dide (uzun yıllar görmüş) ihtiyar, kendisini kasdettiğimi zannederek hemen savunmaya geçti: "Ne münasebet efendim. İşte ne emrediliyorsa, yapıyoruz." deyip sıyrıldı işin içinden. Ben zaten, kaybımız derken bu anlayışı kasdetmiştim. O verdiği karşılıkla beni teyid etmiş oldu. Ama kendi aklına göre beni tekzip etmişti. Zavallı! Fazla değil, bir günlük işlerimizin bir cetveli yapılsa, bir namaz kılmaya karşı yüzlerce hata ve günahlarımız, zulüm ve haksızlıklarımız ortaya çıkar. Bütün bunlar da âhiretimiz için zararlardır. Kıldığımız namaz da, kabul edilen bir ibadet olmaktan ziyade, yüzümüze çarpılması ihtimali daha kuvvetli olan kalitesiz, ruhsuz, şuursuz, ihlâssız ve ölü bir âdet ve alışkanlıktan ibaret bir şeydir. Ama, bize göre, birkaç kere eğilip doğrulunca, emredilen her şeyi yapmış oluyoruz! Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "İnsan ne kadar da mücadeleci bir yaratıktır!" (Kehf, 54) İnsan nefsi devamlı surette terbiye ve gözetim altında tutulmazsa, şişer ve büyük bir ejderha hâline gelir. Ondan sonra da yanına yaklaşmak mümkün olmaz.

Bu olayla bir kere daha anladım ki, bazı kimseler kendi kendilerini tanıyamıyorlar ve nasıl yaşadıklarını fark edemiyorlar. Bunlar, gaflet uykusunda derince uyuyorlar. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bunları kasdederek şöyle buyurmuştur: "İnsanlar uykudadırlar. Ölünce uyanırlar."

organlarla yapılan işler, kalbi olumlu veya olumsuz bir şekilde etkiler ve kendi ışıklarını veya karanlıklarını onun üzerine yansıtırlar.

Dilin etkisi ise, diğer organların etkilerinden de fazladır. Çünkü dil, kalbin tercümanıdır. Bu yüzden, meselâ dille bir yalan söylendiği zaman, bunun etkisiyle kalbin çarpılıp eğilir ve onun üzerine siyah bir gölge düşer.

Gereksiz bir şey konuşulduğu zaman da kalbin düzeni bozulur ve onda bir bozukluk oluşur.

Bu ve benzeri olumsuz etkiler, kalbin taşıma kapasitesini aşınca da onu bütünüyle bozarlar. O zaman da kalp, canlı bir organizma olduğu için, ölür.

Bu sebeple, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm dil konusu üzerinde önemle durmuş ve onun zararlarından kurtulmanın yolunu göstermiştir.

Bu konudaki birkaç hadis-i şerif şöyledir:

"Kim dilini ve ırzını koruyacağına dair bana teminat verirse, ben de ona cennete gireceği teminatını veririm."

"Âdemoğullarının çoğu günahları dillerinden hâsıl olur."

"İnsanların çoğunu cehenneme attıran şeyler dilleri ve ırzlarıdır."

"İnsanları yüzüstü cehenneme süren şey, dillerinin ürünleridir."

"Susan kurtuluş bulur."[11]

"Allah'a ve âhiret gününe iman eden (hesaba çekileceğine inanan) bir kimse, ya hayır söylesin ya da sükût etsin."

"En üstün amel, dilini tutmaktır."

"Çok konuşan çok hata yapar. Çok hata yapan çok günah kazanır. Çok günah kazanan da cehenneme müstahak olur."

Bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmuştur:

"İnsanların çoğu konuşmalarında hayır yoktur. Hayır ancak sadakayı ve iyiliği emreden ve insanları barıştırmaya çalışanların konuşmasındadır. Kim hayır için konuşursa Allah ona büyük bir sevap verecektir."[12]

Enes radıyallahu anh şunu anlatmıştır:

"Uhud savaşında bir genç şehid düşmüştü. Annesi, onun yüzüne bulaşan toprağı temizledi ve inleyerek, "Yavrum! Cennet sana helâl olsun!" dedi. Kadının bu sözü Allah Resûluna ulaştırılınca kendisi şöyle buyurdu:

"Cennet bir kimsenin dilemesiyle bir kimseye helâl olmaz. O ancak, dilini koruyan ve yapabildiği iyi-

---

11 -Buradaki susmaktan maksat, yanlış ve lüzumsuz şeyleri konuşmamaktır. Çünkü, hakkı söylememek şeklinde susmak kurtuluş değil, helâket ve felâkettir. O, Allah teâlâ'nın gazap ve lânetine sebeptir.

12 -Nisâ, 114

liği din kardeşlerinden esirgemeyen kimselere helâl olur."

Dilin bu öneminden dolayıdır ki, Hz. Ebubekir radıyallahu anh, zorunlu haller dışında konuşmamak için dilinin altına bir çakıl yerleştirirdi.

Bil ki, dilin yirmi kadar âfeti vardır. Bu âfetleri başka yerde açıkladığımız için, burada yalnızca beş tanesi üzerinde duracağız. Çünkü bunlar daha çok yaygındırlar. Bunlardan da daha yaygın olanı ise, mâlâyani ve gereksiz bir şekilde konuşmaktır. Bu konuşma türü, terk edilmesiyle bir zarar hasıl olmayan ve meşrû bir menfaat kaybedilmeyen konuşmadır.[13] Böyle bir konuşmayı yapmak yerine, tefekkür etmek veya zikir yapmak insana hazine değerinde bir sevap kazandırır. Bu sevabı kazanmak mümkünken, çakıl taşlarıyla oynamak gibi abes ve faydasız olan mâlâyani şeyleri konuşmaya kalkışmak akıl işi değildir. Bu konuşmada günah oluşturan unsurlar da varsa, o takdirde yalnızca çakıllarla oynanmamış, cehennemden ateş de alınmış olur.

Sözünü ettiğimiz beş âfet şunlardır:

---

[13] -Bir kimsenin gönlünü hoş tutmak veya ona ünsiyet vermek için konuşmak mâlâyani konuşmanın dışındadır. Onun için, mâlâyani konuşmayayım diye herkesten yüz çevirmek, hal hatır sormamak, âile fertleri ve müsafirleriyle ilgilenmemek doğru değildir.

Birinci Âfet; Yalan Konuşmaktır:

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunları söylemiştir:

"Kul yalan söyler ve bunu âdet hâline getirirse, kalbi yalancılık üzerine mühürlenir."

"Dinleyicileri güldürmek için yalan söyleyen bir kimseye yazıklar olsun."

"Mümin yalan söylemez. 'Ancak Allah'ın âyetlerine iman etmeyenler yalan söylerler."[14]

"Müminde bazı zaaflar bulunabilir; fakat hainlik ve yalancılık bulunmaz."

"Size büyük günahları haber vereyim mi? Bunlar Allah teâlâ'ya ortak tanımak, anne babaya saygısızlık etmek, yalan söylemek ve yalan şahidlik yapmaktır."[15]

Bil ki, yalanın her çeşidi haramdır. Bunda küçük ve büyük ayırımı da yoktur. Onun için, bir gün bir kadın küçük çocuğunu çağırarak, "Gel, sana bir şey veririm." deyince, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm ona,

"Çocuk gelirse, kendisine ne verirsin?" diye sordu. Kadın,

---

14 -Nahl, 105

15 -Bazı hadislerde, helâk edici olan büyük günahlardan daha başkaları da zikredilmiştir. Örneğin, adam öldürmek, zina yapmak, içki içmek, faiz yemek, arkadaşlarını bırakıp cepheden kaçmak, namuslu bir kimseye (özellikle de kadına) iftirada bulunmak bunlardandır.

"Bir hurma veririm." dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm,

"Güzel! Bil ki, sen bunu söylemişken ona bir şey vermezsen, bu da senin üzerine bir yalan olarak yazılır." dedi.

Bir kadına da yemek teklif edilmiş ve kadın, "Tokum." diyerek teklifi reddetmişti. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu kadına da şunu söyledi:

"Açlık ve yalanı birleştirme!"[16]

Ancak doğru konuşmak yalan konuşmaktan daha çok zarar doğurursa, ölüm tehlikesi karşısında leş ve necaset yemenin câiz olması gibi, yalan söylemek de bir ölçüde câiz olur. Ümmu Külsum radıyallahu anha şunu söylemiştir:

"Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm üç yerde yalan söylemeye ruhsat vermiştir. Bu yerler dargınları barıştırmak, savaşta düşmanı şaşırtmak, karıya ümit vermektir."[17] Bu yerlerde doğru konuşmanın yalan konuşmaktan daha çok zararı vardır. Çünkü dargın olan kimselerin birbirinin aleyhinde söyledikleri

---

[16] - Böyle bir teklif karşısında, "Açım, fakat yemem." demek de doğru değildir. Çünkü, bu söz doğrudur, fakat kırıcıdır. Kırıcı olan doğruları ise her zaman söylemek doğru değildir. Onun için, bu gibi hallerde, biraz sonra açıklanacağı gibi, tariz kullanmak lâzımdır.

[17] -Karıya ümit vermekten maksat, erkeğin karısına işinin iyi gideceğini, ev alacağını, onun her dediğini yapacağını, onu sevdiğini ve kendisini çok güzel bulduğunu... söylemesidir.

sözleri veya bir birlerine yaptıkları kötülükleri onlara aynen söylemek, onların daha çok darılmalarına ve dargınlığı düşmanlık ve kavga hâline getirmelerine sebep olur. Savaşta kendi sırlarını veya zaaflarını düşmana doğru bir şeklide söylemek, onun bunlardan yararlanmasına ve galip gelmesine hizmet etmek olur.[18] Nikâhı altında bulunan kadına ümitsizlik vermek veya kalp kırıcı doğruları söylemek, âile huzurunun bozulmasına ve kurulmuş olan ocağın dağılmasına yol açar.

Meşrû bir yolla korunması veya kurtarılması mümkün olmayan hak ve hukukunu korumak veya kurtarmak için de sınırlı bir şekilde yalan söylemek câizdir. Kazanç temin etmek ve zorunlu olmayan bir fayda sağlamak için yalan söylemek ise câiz değildir. Yalan söylemenin câiz olduğu hallerde de, mümkün mertebe tariz yapmak tercih edilmelidir. Çünkü bu suretle, hiç olmazsa zahire göre doğru söylenmiş ve dil yalanı telaffuz etmekten korunmuş olur. (Tariz yapmak, kelime mânası itibarıyla doğru olan, fakat dinleyen tarafından doğru olmayan bir mânanın anlaşılmasına yarayan türden sözler söylemektir. Hak ve hukukun taalluk etmediği âdi münasebetlerde tariz yapılabilir. Fakat, bir hakkın zayi olmasına yol açtığı durumlarda ve mahkemede tariz yapmak câiz değildir.)

---

18 - Savaştaki ruhsatı dahilî siyasette kullanmaya kalkmak câiz değildir. Çünkü savaşla siyaset ayrı şeyler olduğu gibi, dahil ile hariç de ayrı şeylerdir.

İbrahim ibni Edhem rahimehüllah, bazı vakitlerde ziyaretçi kabul etmediği için, hizmetçisi bu vakitlerde gelen ziyaretçileri kırmadan savmak için, "İbrahim'i mescid'te arayın." derdi.

Şa'bî'nin hizmetçisi de bu vakitsiz ziyaretçileri tatlılıkla geri çevirmek için, şehadet parmağını bir noktaya doğru uzatıp, "Hoca burada değildir." derdi.

Bir zât, emîr'in davetine icabet etmemişti. Emîr, onu çağırıp icabet etmeyişinin sebebini sorunca da şöyle demiştir:

"Daveti aldığım andan bu yana, Allah teâlâ'nın dilediği zamanlar hariç, hep yataktaydım." (Bu söz, hadd-i zatında doğrudur. Çünkü, Allah teâlâ'nın dilediği zamanlar dışında, insan yatakta olur ve uyur. Fakat, emîr, bundan bu zâtın davetten bu yana hasta olup yatakta yattığı mânasını anlamıştır.)

İkinci Âfet; Gıybet Etmektir:

Allah teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

"Birbirinizi gıybet etmeyin. Her hangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemek ister mi? Tabiatiyle bunu istemez."[19] Öyleyse, onu gıybet etmesin. Çünkü gıybet de manen onun etini yemek gibidir.

Allah teâlâ, Musa aleyhisselâm'a şunu vahyetmiştir:

---

19 -Hücurât, 12

"Gıybetçi, yaptığı gıybetlerden tevbe ettikten sonra ölürse, herkesten sonra cennete gider; tevbe etmeden önce ölürse herkesten önce cehenneme gider."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Mi'raç gecesinde bir takım kimseler gördüm. Azap çeken bu kimseler, tırnaklarıyla yüzlerinin et ve derisini soyuyorlardı. Ben, onların kim olduğunu sordum. "Onlar, insanları çekiştirip gıybet edenlerdir." denildi."

"Gıybet, zinadan daha şiddetlidir."[20]

Bil ki, gıybet, Allah Resûlunun yaptığı tarif ve tanıma göre, bir din kardeşini (bir müslümanı) işittiği takdirde rahatsızlık duyacağı bir kötü sözle anmaktır. Bu sözün doğru olması da neticeyi değiştirmez. Çün-

---

20 -Senedinin sıhhatine bakılmazsa, bu hadisin sahih olmadığına hükmedilir. Çünkü, gıybetin zinadan daha büyük olmadığı kesin olarak bilinir. Ancak hadisi Müslim rivayet ettiğine göre, demek ki, senedi sahihtir. Senedi sahih olduğu hâlde, zahir mânası sahih olmayan hadisleri te'vil etmek lâzımdır. Bu hadisi biz şu iki şekilde te'vil edebiliriz:

1- Bazı gıybetler zinadan daha yıkıcıdırlar. Çünkü bu gıybetler katıl ve kitala sebep olur, bir insanın bütün hayatını mahvederler. Böyle gıybetler, doğurdukları sonuçları itibarıyla zinadan daha büyük bir günah hâline gelirler.

2- Gıybet etmeyi alışkanlık hâline getiren kimselerin, bundan kazandıkları günahlar zina günahından daha büyük olabilir. Çünkü, küçük şeyler bir araya gelince, büyük şeylerden daha büyük olabilirler.

kü, kimsenin başkasıyla ilgili olan bütün doğruları söyleme ve teşhir etme hakkı ve salahiyeti yoktur.

Diğer bir ifade ile, gıybet, hazır olmadığı için, kendisini savunamayan bir kimseyi her hangi bir şekilde küçümsemek veya kötülemektir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm'ın yanında bir adamdan bahsedilirken, birisi, "O çok cimridir." dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bunu söyleyeni uyararak şöyle buyurdu:

"Sen bu kardeşini gıybet ettin."[21]

Hz. Âişe radıyallahu anha, yalnızca eliyle işaret ederek bir kadının kısa boylu olduğunu anlatmak istedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bundan rahatsızlık duyarak Hz. Âişe'ye:

"Sen onu gıybet ettin!" dedi.

Bu örnekten de anlaşıldığı gibi, gıybet sözle sınırlı değildir. Kötüleme ve küçümseme ifade eden her türlü hareket, taklit, göz ve kaş işaretleri de gıybettir. Kalple de gıybet yapılabilir. Bu gıybet ise, kesin delil bulunmadığı hâlde, bir müslüman hakkında kötü düşünmektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Allah teâlâ müslümanların kanını, ırzını, malını

---

21 -Allah Resûlunun motamot sözü şöyledir: "Siz kardeşinizi gıybet ettiniz." Çünkü, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, kimsenin hatasını direkt ona söylemek suretiyle yüzüne vurmazdı.

ve onlar hakkında su-i zanda bulunmayı haram kılmıştır."

Gıybet etmek gibi, gıybeti dinlemek de haramdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Gıybet eden ve onu dinleyen günahta ortaktırlar."[22]

Gıybet Ruhsatı:

Gıybet etmek haram ise de, bazı hallerde bunun için ruhsat tanınmıştır. Ancak, bu ruhsatı kullanırken de gıybet etmenin doğuracağı fayda ve zararları iyice tartmak ve zararları fazla ise, yine de onu terk etmek lâzımdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, şöyle buyurmuştur: "Müftüler, sakıncalı olan bir konuda sana ruhsat ve fetva verseler bile, sen yine kalbine danış." Gıybet etmek için ruhsatın tanındığı haller şunlardır:

1- Zulüm ve haksızlık görmek. Zulüm ve haksızlık gören bir kimse, zulümden kurtulmak ve hakkını tahsil etmek maksadıyla ve bu konunun dışına çıkmamak şartıyla zâlim ve haksız adamı gıybet edebilir.

---

[22] -Gıybeti dinleyenin de günaha ortak olması başlıca iki sebepten dolayıdır. Birinci sebep, önünde yapılan bir kötülüğü def'etmeye çalışmamasıdır. Halbuki, buna çalışmak vâciptir. İkincisi de kendisi dinlemedikçe gıybetin yapılamamasıdır. Bu da kötülüğe âlet ve aracı olmak demektir. Bu da haramdır.

Bunu vesile ederek onun bütün kötülüklerini dökmek ve cemaziyel-evvel'ini okumak ise câiz değildir. Bu sebeple, seleften bir âlimin yanında Haccâc-ı zâlim ileri geri çekiştirilince, kendisi bundan rahatsız olmuş ve şunu söylemiştir:

"Hiç şüphe yoktur ki, müntakîm olan Allah teâlâ, Haccac'tan zulmettiği kimselerin haklarını alacaktır. Fakat, O, aynı zamanda, haksız ve münasebetsiz bir şekilde Haccâc'ı gıybet edip çekiştirenlerden de bunun hakkını tahsil edecektir. "

2- Kötülüğü def'etmek için yardım istemek. Çünkü bu yardımı sağlamak için, olayı anlatmak zorunluluğu vardır. Zorunluluk ise, yasak olma hükmünü sınırlı bir şekilde ortadan kaldırır.

3- Olayı şikâyet şeklinde hâkim veya müftüye anlatmak. Ebu Süfyan'ın eşi Hind, Allah Resûluna şunu anlatarak kocasını şikâyet etmiştir:

"Ebu Süfyan çok cimri bir adamdır. Benim ve çocuklarımın nafakasını vermiyor. Ben onun malından nafakamızı alabilir miyim?" Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da ona, "Hakettiğiniz kadarı alabilirsin." diye fetva vermiştir.

4- Din veya dünyasına zarar verecek veya zararı dokunacak bir kimse hakkında din kardeşini uyarmak.

5- Açıkça günah işleyen fâsıkları eleştirmek. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur:

"Açıkça günah işleyen kimsenin gıybeti yoktur." Ancak, buradaki ruhsat da açıkça işlenen ve herkesin bildiği günahlarla ve kötülüklerle sınırlıdır. Bu yüzden, bunu anahtar gibi kullanıp müslüman bir kimsenin sır kutusunu açmak ve onunla ilgili her kötülüğü söyleyip onu deşifre ve teşhir etmek câiz değildir.[23]

Kendini gıybet yapmaktan ve gıybet dinlemekten korumanın çaresi ise, gıybetin sevapları yakan bir ateş olduğunu düşünmektir. Nitekim, Allah Resûlu da onu ateşe benzeterek şöyle buyurmuştur:

"Ateş kuru otları yaktığı gibi, gıybet de sevapları yakar." Çünkü, gıybetçinin sevapları kendi amel defterinden alınıp gıybet ettiği kimsenin amel defterine nakledilir. Bu da, gıybet düşkünü kimselerin, amel ve sevaplarına rağmen, müflis durumuna düşmelerine sebep olur.

Durum bu denli ciddî olduğu için, amel ve sevapları üzerinde titreyen (ve titremeleri gereken) kimselerin müslümanları gıybet etmekten sakınmaları lâzımdır. Bu kimseler kendilerine meşguliyet arıyorlarsa, kendi nefisleriyle uğraşmak ve kendi ayıp ve kusurlarını gidermeye çalışmak onlar için en ya-

---

23 -Burada zikredilen bu ruhsatlar, birer prensiptir. Prensiplerin belli bir hadisede nasıl ve hangi ölçülerde uygularacağını bilmek de şarttır. Bunu bilen ise âlimlerdir. Bundan dolayı, Allah teâlâ, "Kendiniz bilmiyorsanız, âlimlere sorun." buyurmuştur. (Nahl, 43; Enbiyâ, 7)

rarlı meşguliyettir. Bunlar şunu da düşünmelidirler ki, insanın en küçük bir günahı ve kusuru bile ona başkalarının kendisini ilgilendirmeyen ve kendisinden sorulmayan en büyük günahlarından ve en çirkin kusurlarından daha fazla zarar verir. İnsanın kendi ayıp ve kusurlarını görmemesi ise, en büyük ayıp ve kusurdur. (Şöyle denilmiştir: "Kişi ayıbını bilmek kadar marifet olmaz.") Farz-ı muhâl onun başka hiçbir ayıbı ve günahı olmasa bile, gıybetçilik tek başına onun için yeterli bir ayıp ve günahtır. Bu sebeple, başkalarını çekiştirmek yerine, bu günahı kendi üzerinden def'etmeye çalışması gerekir. (Eski zâtlardan bazıları, gıybet etmek şöyle dursun, kimseye nasihat bile etmezler ve şöyle derlerdi:

"Ben daha kendi nefsime nasihat etmemişken, kime ne diyeyim?" Şimdi bizler ise, başkalarının defteri açılınca, birer savcı ve hâkim rolüne girip yalan, yanlış ve abartmalarla birlikte bir sürü laf söyler, ahkâm keseriz. Fakat, kendi zâlim nefsimize sıra gelince, dut yemiş bülbüle döner ve lâl kesiliriz. Hatta, muhalif bir söze karşı hiddet ve celâdet gösterip beş para etmeyen nefsimizi savunur ve bin dereden su getirip onu pir-u pâk göstermeye çalışırız. Bundan dolayı, çok az istisnalar dışında, nefislerimiz firavunlaşmış, enaniyetlerimiz nemrudlaşmıştır. Asrımızın müceddidi, haklı olarak bu türlü nefisleri şeytanla eşit tutmuş ve ikisinin de şerrinden Allah teâlâ'ya sığınarak şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım! Lânetlenmiş şeytanın ve firavunlaşmış nefislerin şerrinden sana sığınırım."[24])

Gıybet etmiş bir kimsenin, bundan pişmanlık duyarsa, önce Allah teâlâ'dan af dilmesi, ondan sonra da, gıybet ettiği kimseden helâllik istemesi lâzımdır.[25]

---

24 - Asrımızın müceddidi öyle söylemiş, fakat ona mensubiyette herkesin önünde koşan bazı kimselerde -hepsinde değil elbette- aynı firavunlaşmış nefsin bulunduğunu ben acı ve elemle müşahede etmişimdir. X cemaatinin bir kolunun önde gelen bir şahsiyetine bir gün bana yapmış olduğu bir haksızlık üzerine iki üç kelime ile nasihat etmeye kalkıştım. O zaman, sesini çıkarmayan bu zât, ondan sonra bana karşı öyle bir kin tuttu ki, Antarktika kıtasındaki buz dağlarının eriyip akması bile mümkün iken, bu kinin erimesi mümkün olmadı. Bu tecrübeden de anladım ki, bir âlime, mürşide, şeyhe, veliye mensup olmak, her zaman onun ahlâkına, onun iman ve takvasına sahip olmak anlamına gelmez. Eğer öyle olsaydı, hepimiz Allah teâlâ'nın şehadetiyle en güzel ahlâka sahip olan peygamberimiz Muhammed aleyhissalatu vesselâm ın ahlâkına sahip olur, onun iman, takva ve kemâlâtına talip olur ve bunları iş ve ilişkilerimizde göstermeye gayret ederdik. Fakat, böyle bir gayretin izi ve tozu bile mevcut değildir. Onun için bugün bu yüce peygamberin ümmeti ve dininin mensupları olduğumuzun anlaşılması için binlerce şahid gereklidir. Yaşadığımız sürece binlerce değil, birlerce şahid bulmamız bile mümkün değildir. Ölüp musalla taşına konulduğumuz zaman, imamın "...Merhumu hal-i hayatında nasıl bilirdiniz? İyiliğine şahidlik eder misiniz?" sorusuna nezaketen, "İyi bilirdik. Şâhidlik ederiz" şeklinde verilen cevabın ve yapılan şahidliğin ne kadar gerçeği yansıttı ve ne kadar kabule şâyân olduğu ise şüphelidir.

25 -Gıybet konusunda helâllik isterken, olayı anlatmak doğru değildir. Çünkü bu, yarayı tazelemek ve fitneyi uyandırmak olur. Bunun yerine, üstü kapalı ifadeler kullanılmalı ve örneğin,

Ona ulaşamadığı takdirde ise, onu yerdiği kadar övmesi, ona dua etmesi ve sadaka verip sevabını ona bağışlaması gerekir.

Üçüncü âfet; Mücâdele Etmek ve Kırıcı Tartışma Yapmaktır:

Mümin için gerekli ve yakışıklı olan şey, hak ve gerçekleri gördüğü, duyduğu ve öğrendiği anda kabul etmektir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Kullarımı müjdele. Onlar ki, sözü dinleyince doğru ve güzel olanını kabul ederler."[26]

"Onlar şöyle derler: 'Rabbimiz! Biz, "Rabbinize iman edin." diye, imana çağıran bir çağırıcıyı işittik ve hemen iman ettik. Rabbimiz! (Hak ve doğruya iman etmekteki çabukluğumuz ve içtenliğimizin hatırı için) günahlarımızı affet.'..."[27]

"Peygambere indirilen hak ve gerçekleri duydukları zaman, bunları öğrenmiş olmanın sevinciyle gözlerinin dolduğunu görürsün ve onlar şöyle derler: 'Rabbimiz! İman ettik. Bizi bunlara şahidlik edenlerden yaz."[28]

Bir kimse hak ve gerçekleri bu şekilde kabul et-

"Zaman zaman sana haksızlık ettiğimiz olmuştur." gibi sözler söylenmelidir.

[26] -Zümer, 17

[27] -Âl-i İmrân, 193

[28] -Mâide, 83

mezse, yapılacak şey, onu aydınlatmak, bilgilendirmek ve kendisine nasihat etmektir. Bundan sonra, hâlâ kabul etmemekte inat ve ısrar ederse, onu nasipsiz bilip kendi hâline terk etmek lâzımdır. Allah teâlâ, bu tip insanlar için "câhil" ismini kullanmış ve peygambere şu emri vermiştir:

"Câhillerden yüz çevir."[29]

Hak ve gerçekleri fikir plânında kabul etmeyenler, yanlışlarını fiil hâline getirmeye çalışırlarsa, o zaman da yapılması gereken şey, onlara karşı emr-i maruf ve nehy-i münker yapmak ve gerekirse, zor ve kuvvet kullanarak kötülük yapmalarını önlemektir.

Bu kimselerle fikir tartışması yapmak, bir fayda sağlamadığı için, abesle iştigal etmek olur. Çünkü gerçekleri kabul etmemenin sebebi inat, çıkar, art niyet ve kibir gibi şeylerse, aydınlatıcı açıklamalar yapmanın hiçbir yararı görülmez. Hatta, bu açıklamaların yapılmasıyla mağlup olduklarını ve haksızlıklarının ortaya çıktığını gören inatçı ve ısrarcı kimseler daha çok inat ve ısrar göstermeye kalkışırlar. Bu da kırgınlık, kızgınlık ve kavgaya yol açar.[30] Onun için Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

---

[29] -A'râf, 199

[30] -Geçenlerde, televizyondaki bir açık oturumda iki zât bir konuyu tartışıyorlardı. Her birisi kendi görüşünü doğru bulduğu için karşı tarafa kabul ettirmeye çalıştı. Fakat, bir birlerini ikna edemediler. Bunun üzerine, kızmaya başladılar ve birisi öte-

"Kim mücâdele ve kırıcı tartışma yapmaktan sakınırsa, ona cennette bir köşk yapılır."

"Kul, gereksiz ve faydasız tartışmaları terk etmedikçe, imanını kâmilleştirmez."

Birbirinden faydalanmak ve sözlerin alınıp verilmesiyle, eskilerin tabiriyle, "müsâdeme-i efkâr" ile ortaya çıkacak olan hak ve gerçekleri kabul etmek niyetinde olmayan kimselerin fikir tartışmaları, horoz dövüşü gibi, birbirini dövmek, kırmak ve kanatmaktan başka bir sonuç vermez. Bu kimseler, galip çıktıkları takdirde, kibre kapılır, riyâ ve gösteriş yaparlar; mağlup oldukları takdirde de kin ve garaz tutar ve saldırgan hâle gelirler.

(Ancak, sâbit olan İslâmî hakikatleri iftirâ ve itirazlara karşı savunmak, müfteri ve itirazcıları mahcup edip susturmak gerekirse, ihlâs ve edep dairesinde bunu yapmak câizdir. Câiz olmanın da ötesinde, en üstün bir cihad türüdür.)

Dördüncü Âfet; Şaka Yapmaktır:

Bil ki, söz arasında yemeğin tuzu kabilinden şakalar yapmak câizdir. Ancak, bunun câiz olmasının

---

kine "münafık!" dedi; o da berikine "casus!" dedi ve bundan sonra konu ile ilgisi bulunmayan kırıp dökücü şeyler söylediler ve bir birlerini teşhir edip rezil ettiler. İşte, bu türlü fikir ve görüş tartışmaları haramdır.

öncelikli bazı şartları vardır. Birincisi, dozunu kaçırmamak ve münasebetsiz şakalar yapmamaktır. İkincisi, yalan ve yanlış şeyler söylememektir. Üçüncüsü, kahkahalarla gülmek veya güldürmek maksadıyla bu yola baş vurmamaktır. Bu üçüncü şartın önemi şundandır ki, kahkahalarla gülmek gafleti arttırarak kalpteki bazı ince duyguların kaybolmasına ve kalbin ölmesine sebep olur. Dördüncüsü, kırgınlık ve kızgınlığa yol açan kırıcı şakalardan sakınmaktır. Çünkü, şaka yapmanin maksadı, karşı tarafın kalbini hoş etmek, ona moral ve teselli vermek ve zihnini açmaktır. Kırıcı şaka yapmak ise ters tepkiler oluşturup şakayı meşrû kılan maksadından uzaklaştırır ve onu caiz olmaktan çıkarır.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, yukarıda geçen şartlar çerçevesinde seyrek olarak küçük şakalar yapardı. Bunlardan iki misâl şöyledir:

- Bir bedevî, gelip devesinin öldüğünü ve bu yüzden yolda kaldığını söyleyerek kendisini evine ulaştıracak bir deve istedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bedevînin duyduğu endişe ve mahcubiyeti dağıtmak için, şaka yoluna baş vurdu ve şöyle dedi:

-"Sana bir deve yavrusu vereceğiz." Bedevî:

-"Deve yavrusuna binilmez ki." dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, tebessüm ederek:

"Binilen deve de deve yavrusu değil midir?" dedi. Bunun üzerine, bedevî de tebessüm etti.

Yaşlı bir kadın, cennete gitmesi için ondan dua istedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, yaşlı kadının gönlünü açmak için şaka yoluyla,

"Yaşlı kadınlar cennete gitmezler." dedi. Kadın, bu sözü ciddî zannederek ağlamaya başladı. Bunun üzerine Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunu söyledi:

"Cennete gidenlerin hepsi gençleşirler. Onun için, kimse oraya yaşlı olarak gitmez." Kadın, bu açıklamayı duyunca çok sevindi. Nasıl sevinmesin ki, hem cennete gidecek, hem de gençleşecekti.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Ben şaka yaparım. Fakat, sadece hak ve doğru olanı söylerim."

Beşinci Âfet; Haksız ve Ölçüsüz Bir şekilde Övmektir:

Medh etmek, yerine göre yararlı ve hatta gerekli olabilir. Çünkü o, iyilikleri kabul ve meziyetleri itiraf etmek anlamındadır. Allah teâlâ'yı medhetmek de bu anlamdadır. Ancak, Allah teâlâ haklı olarak mutlak bir şekilde ve her hal-u kârda medh edilirken, insanlar ancak sınırlı bir şekilde ve duruma göre değişen ölçülerde övülebilirler. Onun için, bir kimseyi överken şu sınırlarla kayıtlı kalmak lâzımdır:

1- Aslı olmayan bir fiil ve meziyetle övmekten sa-

kınmak. Çünkü bu şekildeki bir övgü yalan söylemektir. Yalan söylemek ise haramdır.

2- Olan şeyi abartmaktan sakınmak. Çünkü abartmak da bir yalan türüdür.

3- Bir kimseyi hakettiğine inanmadığı bir iyilikle övmemek. Çünkü bunu yapmak iki yüzlülük ve münafıklıktır.

4- Varlığını bilmediği şeyi söylememek. Çünkü bu, yalan şahidliktir.

5- Bir iyiliği olsa bile, bunu hükümsüz kılacak miktarda kötülükleri olan kimseyi tezkiye etmemek, onun iyi bir insan veya müslüman olduğunu söylememek. Çünkü bir insanın iyi olması, iyiliklerinin kötülüklerinden fazla olmasıyla sabit olur. Bu sebeple, kötülükleri iyiliklerinden fazla olan bir kimse iyi bir insan veya müslüman olmaz. Ölçü bu iken, dikkatsiz, dengesiz ve ölçülere saygısız kimseler, ya çok kötülükleri olan bir kimseyi bir iyi iyiliğinden dolayı överler, ya da çok iyilikleri olan bir kimseyi bir iki kötülüğünden dolayı yerer ve kötülerler. Bu iki yaklaşım da doğru değildir. Burada şunu da bilmek lâzımdır ki, iyiliklerle kötülükleri karşılaştırırken, bunların sayısını değil, ağırlık ve değerlerini esas almak lâzımdır. Çünkü bazen bir kötülük bütün iyilikleri iptal edip hükümsüz bırakabilir. Bazen de bir iyilik bir çok kötülüğün toplamından daha büyük olabilir.

6- Aldanmaya sebep olmaktan sakınmak. Yukarı-

daki ölçülerden birinin aşılması sonucunda, muhatapta kötü olan veya istenilen derecede iyi olmayan bir kimsenin iyi olduğu intibaı doğabilir. Bu doğan yanlış intiba da, o kimseyle ilişki kurup ondan zarar görmesine yol açabilir. Müslümanın aldanmasına ve zarar görmesine sebep olmak ise günahtır.

7- Övmek, övülen kimseyi kibir, riyâ ve kendini beğenme gibi durumlara sevk ederse, böyle bir kimseyi övmekten sakınmak ve onu şükretmeye davet etmek lâzımdır. Çünkü, başarılar ve iyilikler ancak Allah teâlâ'nın yardım ve desteğiyle sağlanabilirler.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bu geçen ölçüleri aşacak şekilde övmeyi yasaklamış ve şöyle buyurmuştur:

"Meddahların (olur olmaz yerde ve ölçüsüz bir şekilde övgü yağdıranların) yüzüne toprak saçın." (Kimseyi övmek ve takdir etmek içlerinden gelmeyen bazı cimri insanlar, bu hadis-i şerifi ileri sürerek hakettikleri yerde de Allah'ın kullarını övmekten imtina ederler. Kendilerine karşı bir kulun sabit ve gerçek olan iyilik ve meziyetleri söylendiği zaman da dudak büker ve kötü bir tarizle, "Ancak Allah iyidir. Kul nedir ki, iyi olsun." derler. Bu kimselerin bu tutumları da tefrittir ve yanlıştır. Bunlar, bilsinler ki, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bir çok ashâbını kendilerinde mevcut olan gerçek meziyetleriyle övmüş, bu suretle onların değerlerinin anlaşılmasını temin etmiş, onların sahip oldukları meziyetlere dikkat çekip bu

meziyetleri teşvik etmiş ve bu sahâbileri bu hasletlerde örnek göstermiştir. Meselâ, (Şiîlerin ileride kendilerine karşı alacakları haksız tutumları nübüvvet lisanıyla çürütmek için) Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer için şu övmeleri yapmıştır:

"Ebubekir'in imanı âlemin imanıyla tartılsa, onun imanı fazla gelir."

"Ben peygamber olarak gönderilmeseydim, Ömer bu görevle gönderilirdi."

8- Zâlim ve fâsıkları övmekten sakınmak. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Zâlim ve fâsık olan kimseler övüldükleri zaman Allah teâlâ hiddet eder."[31] Hasan el-Basrî de şunu söylemiştir:

"Zâlim ve fâsık kimseleri övenler, yeryüzünde Allah teâlâ'ya karşı günah işlenmesinden hoşlanmış olurlar."[32] Bundan hoşlanmak ise, günah işlemekle aynı derecede olan bir günahtır.

Övülen kimseye gelince, bu kimse övmelere aldanmamalı ve onları gerçek sanıp şımarmamalıdır. Aksine, tevazuunu arttırmalı ve övülecek durumda olmadığını söylemelidir. Hz. Ali radıyallahu anh övüldüğü zaman şöyle derdi:

"Allah'ım! Bu övenlerin bilmediği kusur ve hata-

---

31 -Fâsık, açıkça ve çekinmeden günah işleyendir.

32 -Bu söz hadis olarak da nakledilmiştir.

larımı affet. Onların gerçek olmayan övmeleriyle beni cezalandırma. Beni onların düşündüğünden de daha hayırlı hâle getir."

Övülen kimse düşünmelidir ki, kendisini övenler onun gizli olan kusur ve kabahatlarını bilselerdi, onu övmezlerdi. Onlar bunu bilmedikleri için kendisi hakkında aldanmakta mazurdurlar. Fakat kendisi gizli kusurlarını bildiği hâlde, onların övmelerine inanır ve aldanırsa, mazur sayılmaz.

Bir amelinden dolayı övülen kimse, buna karşı önemli olanın amelin kendisi değil, Allah teâlâ'nın onu kabul etmesi olduğunu, O'nun da amelleri ancak takva, ihlâs ve tevazu şartlarıyla kabul ettiğini düşünmeli ve övülmekten kendi nefsi ve ham hisleri hesabına pay ve hisse çıkarmaktan sakınmalıdır. Bir zât da övülünce, Allah teâlâ'ya sığınıp şöyle derdi:

"Allah'ım! Seni şahid tutarım ki, ben övülmeyi hakettiğime inanmıyor, bu yüzden de övülmekten sıkılıp rahatsız oluyorum."

Urve ibni Zübeyr[33], iyi ve kötü insanları oğluna tanıtırken şöyle demiştir:

---

33 -Urve tâbiilerin büyüklerinden olup sahâbî Zübeyr ibni Avvâm'ın oğludur. İlim ve takva sahibi olan bu zât, bu sıfatlara sahip herkes gibi, mihnetler de çekmiş ve fakat hoş görüp sabretmesini bilmiştir. Örneğin, bir bacağı kangren olmuş ve zorunlu olarak kesilmiştir. Kendisi kesilen bacağına bakıp şöyle demiştir:

"Beni bunca seneler senin üzerinde taşıyan Allah'a yemin

"Bir insanın bir kötülük yaptığını, bir günah işlediğini gördüğün zaman, bil ki, onun bundan başka kötülük ve günahları da vardır. Bir insanın iyilik yaptığını, bir hayır işlediğini gördüğün zaman da bil ki, onun bundan başka iyilik ve hayırları da vardır." (Bu iki şıklı söz, bir kural olarak doğrudur ve tedbir yönünden değerlendirilmesi lâzımdır. Ancak, her kural gibi bunun da istisnaları vardır. Onun için, günahta ısrarcı olmayanlar gibi, bir iyi iyiliği tesadüfen işleyenler de bulunabilirler.)

ÜÇÜNCÜ PRENSİP: KIZMAMAKTIR[34]

Bil ki, kızmak cehennem ateşinin bir yansımasıdır. Kızma hissine mağlup olan insan, cehenneme ve şeytana yakın olur. Çünkü şeytan da aynı ateşten ya-

---

ederim ki, seninle hiçbir haram yolda yürümedim." Bundan sonra da Allah teâlâ'ya yakararak şunu söylemiştir:

"Allah'ım! Benim dört uzvum vardı. Bunlardan bir tanesini aldın, üç tanesini bıraktın. Onun için sana hamd ederim. Yemin ederim, bir şey aldınsa, ondan fazlasını bıraktın. Ve bir musibet verdinse, ondan önce uzun müddet âfiyet verdin. Sana hamd olsun."

34 -Kötü olan kızmak, nefis hesabına olan veya Allah teâlâ hesabına da olsa ölçüyü aşan kızma türüdür. Belirtilen ölçüler dahilinde Allah teâlâ için kızmak ise, imanın bir boyutudur. Bu sebeple, kişide böyle bir kızma hissinin bulunmaması, onun imanının eksik, boyutsuz ve derinliksiz olmasından veya hiç bulunmamasından dolayıdır.

ratılmıştır. Kızmanın sertliğini kırmak dinin önemli emirlerindendir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu konuda şunları söylemiştir:

"Sirke balı bozduğu gibi, kızgınlık da imanı bozar."

"Bir insan kızdığı zaman, cehennem kenarına gelmiş olur." Bir yanlışlık yapınca da cehenneme yuvarlanır.

"Güçlü kimse, güreştiği rakibini yere atan değil, kızgınlık hâlinde kendine hâkim olan ve nefsinin taşkınlığını önleyen kimsedir."

Bir sahâbî:

-Ya Resûlallah! En kötü şey nedir? diye sordu. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

-En kötü şey, Allah teâlâ'nın insana kızmasıdır." buyurdu. Sahâbî:

-İnsanı Allah teâlâ'nın kızmasından koruyan şey nedir? diye sordu. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

-Bu şey, insanın (haksız yere ve ölçüsüz bir şekilde) kızmamasıdır, diye cevap verdi.

Kızmak öyle bir âfettir ki, dış hareketlerde dövmek, sövmek, kırmak, sırrı ifşâ etmek, ayıpları sayıp dökmek gibi günahların işlenmesine, kalpte de kızdığı kimseye kin tutmak, kıskançlık duymak, sa-i zanda bulunmak, musibetine sevinmek, nimetine üzülmek gibi helâk edici duyguların oluşmasına sebep olur.

Kızmak konusunda yapılması gereken işler şunlardır:

1- Kızgınlık hissini riyâzetle kırmak.[35] Buradaki kırmak sözünden maksat, kızgınlık hissinin kökünü kazımak ve onu bütünüyle yok etmek değildir. Çünkü kızgınlık hissi fıtridir.[36] Fıtrî olan bir şeyi yok etmek ise mümkün de değil, doğru da değildir. Çünkü, fıtratta yanlış veya lüzumsuz bir şey yoktur. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratı muhâfaza et."[37] Bu böyle olduğu için kızgınlık hissinin mutedil bir ölçüde bulunması faydalı ve de gereklidir. Çünkü ancak bu hissin itici kuvvetiyle cihad yapılabilir, kötülükler önlenebilir ve zor kullanarak iyiliklerin yolu açılabilir. Bu his, avcı köpeğine benzer. Avcı köpeği eğitilince yararlı olduğu gibi, kızma hissi de eğitilip akıl ve dinin emrine tâbi kılındığı ve bunların işaretiyle hareket eder hâle getirildiği takdirde yaralıdır. Kızgınlık hissini bu kıvama getirmek riyâzet ve mücâhede ile mümkündür. Riyâzet ve mücâhede yoluyla kızgınlık hissi yıkıcı ve zarar verici olmaktan çı-

---

[35] -Riyâzet; temrin ve egzersiz yapmak, kendini alıştırmak bir beceri veya huyu kazanmak için kendini eğitmek demektir. Mücâhede de bu anlamdadır. Buna kendi nefsiyle çatışmak ve onu istediği kıvama getirmek için cehd ve çaba sarf etmek de denir.

[36] -Fıtrî, fıtratta mevcut olan şey demektir. Fıtrat ise, Allah teâlâ'nın insanları yaratma biçimidir.

[37] -Rûm, 30

kar, kışkırtma ve tahriklere karşı da hilim gösterme ve tahammül etme melekesini kazanır.

2- Kızgınlık duyunca kendini tutmak. İlim ve amel bunu başarmada yardımcı olurlar. Bu konudaki ilim şudur: Kişi bilecektir ki, kızmak, işlerin kendi arzu ve isteğine göre değil, Allah teâlâ'nın emir ve iradesine göre cereyan etmesine tepki göstermektir. Bu şekilde tepki göstermek ise imana ters bir tutumdur. Çünkü iman, Allah teâlâ'nın emir ve iradesine teslim olmak, O'nun kader ve takdirine râzı olup boyun eğmektir. Bu böyle olduğu için, kızmak Allah teâlâ'nın kızan kimseye kızmasına sebep olur. Allah teâlâ'nın kızması ise, bu kimsenin kızmasından daha şiddetli ve daha etkilidir. Kişi şunu da bilecektir ki, kendisi zayıf bir bir kul olduğu hâlde, büyük ve güçlü olan Allah teâlâ'ya karşı nice itâatsızlıklar yapmış ve fakat O'nun affı ve hilmiyle karşılaşmıştır. Bu durumda onun kendi kulu olmayan kimselerin kendisine karşı itâatsızlık yapmalarına kızması ve acımasız davranması doğru değildir. Çünkü, başkalarının onun emirlerine itâat etmeleri, onun Allah teâlâ'nın emirlerine itâat etmesi kadar ne önemli, ne de gereklidir.

Amel ise şudur: Kızmanın şeytanın bir dürtmesi olduğunu düşünerek "eûzu" okumaktır.[38] Bununla

---

[38] -Eûzu okumak, eûzu billâhi mineşşeytânirrecîm demektir. Mânası ise şudur: Taşlanmış ve kovulmuş olan şeytanın şerrinden Allah'a sığınıyorum.

kızması geçmediği takdirde, ayakta ise oturmaktır; oturmakta ise yere uzanmaktır. Bunlarla da kızgınlığın geçmemesi durumunda kalkıp abdest almaktır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunları söylemiştir:

"Kızgınlık şeytanın bir dürtmesidir. Onun için, kızınca eûzu okuyun."

"Kızan kimse ayakta ise otursun; oturmakta ise yere yatsın."

"Kızmak ateşin yansımasıdır. Ateş ise su ile söner. Onun için, biriniz kızınca, abdest alsın."

"Kızmak, kalpte ateşin kaynamasıdır. Onun için kızan kimse, yere yatıp yanağını toprağa dayasın."

Bu hadislerdeki ateşten maksat, kibir ateşidir. Kibir ateşi kalpte alevlenince, vücudunun en değerli organı olan yüz ve yanağını en değersiz nesne olan toprağın[39] üstüne koyup zelîl bir varlık olduğunu ve ona kibir değil, tevazu yakıştığını ve hakkının bu olduğunu anlamaya ve hatırlamaya çalışmak lâzımdır.

"Kişi, hilim göstermekle gece namaz kılan, gün-

---

39 -Toprağın zelil bir nesne olması, çok olmasından dolayıdır. Gördüğü işler açısından ise, o Allah teâlâ'nın kudretinin harika bir mucizesi ve her türlü varlığı imal eden fabrikasıdır. Bunu bir parça fark eden bir ozan, "Benim sadık yarim kara topraktır." demiştir. Fakat, toprağın kendi başına bir iş yapmadığını, bütün hünerlerinin Allah teâlâ'dan geldiğini bilen bir mümkün ise, bunun yerine, "Benim sadık dostum toprağın da sahibi olan Rabbimdir." der.

düz de oruç tutan kimselerin derecesine çıkabilir."

"Kızgınlığına uyma gücüne sahip olduğu hâlde, onu frenleyip yutan bir kimsenin kalbi imanla doldurulur. Kıyamet gününde de kendisi emniyet ve güven duymakla mükâfatlandırılır."

"Allah teâlâ'nın en çok sevdiği ve râzı olduğu yutma şekli, kulun kendi kızgınlığını yutmasıdır."[40]

Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur:

"Cennet takva sahipleri için hazırlanmıştır. Bunlar o kimselerdir ki, bollukta da, darlıkta da Allah için harcama yaparlar, kızgınlıklarını yutarlar ve insanları affederler. Allah, bu türlü iyi davrananları sever."[41]

DÖRDÜNCÜ PRENSİP: KISKANMAMAKTIR

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm kıskançlık hakkında şöyle buyurmuştur:

"Ateş odunu yaktığı gibi, kıskançlık da (kazanılmış) sevapları yakar."

---

40 -İnsan ve toplum hayatında ahlâkın önemini hesaba katmayan bazı tıpçılar, kızgınlığını yutmanın sağlığa zararlı olduğunu söylerler. Bunların söyledikleri bir dereceye kadar doğru kabul edilse bile, kızgınlığına uyup insanlara zarar vermeye ve kırıp dökücü olmaya lüzum yoktur. Kızan bir kimse, duvarlara ve cansızlara bağırarak da kızgınlığını dışa vurup deşarj olabilir.

41 -Âl-i İmrân, 134

"İnsanlar üç şeyden kurtulamazlar. Bunlar su-i zan etmek, kötüye yormak[42] ve kıskanmaktır. Ancak bu şeylerin şerrinden kurtulmak mümkündür. Onun için, su-i zan ettiğiniz zaman, o zanna uymayın. Kötüye yorduğunuz zaman, işinizi aksatmayın. Kıskançlık duyduğunuz zaman da, onun gereğini yapmayın."

"Önceki milletleri yıkan hastalıklar size de geçmiştir. Bunlar kıskançlık ve buğzdur. Kıskançlık amellerin sevaplarını yakar, buğz ise dini kökünden kazır."

Allah teâlâ bir önceki peygambere şunu vahyetmiştir:

"Kıskanç kimse nimetime düşmanlık eden, kader ve takdirime kızan, kullarım arasında yaptığım rızk taksimini beğenmeyen bir kimsedir."

---

42 -Bu sözü Arapçadaki "tıyere" sözcüğünün karşılığında kullandık. Tıyere, bazı şeylerden uğursuzluk çıkarmak ve onları uğursuzluğa işaret saymak demektir. Cahiliyet döneminde tıyere yaygındı. O dönemde insanlar örneğin bir kuşun garip bir şekilde ötmesini veya bir tilkinin yolu kesip karşıdan karşıya geçmesini uğursuz sayar ve bunun üzerine yapmak istedikleri işi veya yolculuğu bırakırlardı. Turra-yazı atmak, papatya yapraklarını koparmak gibi şeylerden hüküm çıkarmaya çalışmak da tıyeredir.

Bir işin doğru veya yanlış, dolayısıyla uğurlu veya uğursuz olduğunu anlamak için, dinimizin koyduğu sağlam ve şaşmaz ölçüler vardır. Anlamsız şeylerden mâna çıkarmak yerine, bu ölçülere uymak ve işlerini onlara göre ayarlamak lâzımdır.

Bil ki, kıskançlık etmek haramdır. Kıskançlık, başkasında olan bir nimeti çekememek, onun varlığından rahatsız olmak ve onun gidip yerine belâ ve musibetin gelmesini temenni etmek ve istemektir. Nimeti zulüm etmek ve günah işlemekte kullanan bir kimsenin sahip olduğu nimetin gitmesini ve bu suretle zulmetme ve günah işleme imkânından mahrum kalmasını temenni etmek ve istemek ise kıskançlık değildir. Çünkü, burada duyulan rahatsızlık nimetin kendisinden değil, onun kötülükte kullanılmasından dolayıdır. Bu şekildeki bir rahatsızlığı duymak ise, meşrû ve hatta gereklidir. Duyulan rahatsızlığın kıskançlık değil, kötülüğe karşı olduğunu anlamanın alâmeti ise, zulüm ve kötülüğün terk edilmesi durumunda duyulan rahatsızlığın geçmesi ve söz konusu nimetin gitmesi için temenni ve isteğin kalmamasıdır.

Kıskançlık duymanın sebebi ya kibir, ya düşmanlık, ya da maya ve kan bozukluğudur. Çünkü, kibirli insan her türlü nimete yalnızca kendisinin lâyık olduğunu zanneder, onu başkalarına fazla görür ve bu yüzden onlardaki varlığına tahammül etmez. Düşmanlık yapan kimse, düşmanlık hissinin etkisiyle düşmanının varlık ve nimet içinde olmasından rahatsızlık duyar. Mayası ve kanı bozuk olan kimse ise, bu sebepler olmadan da insanlar için kötülük ister ve onların mutlu ve bahtiyar olmalarından huzursuz olur.

Kıskançlık haram iken, gıpta caizdir. Gıpta, başkasında gördüğü nimet cinsinden nimetlere sahip ol-

mayı istemek ve bunları kazanmak için helâl dairede çalışıp emek sarf etmektir.[43]

Bil ki, kıskançlık kalbe musallat olan büyük hastalıklardandır. O, sevapları yakan, imanı tehdid eden ve kalbi bozan bir illettir. Bu hastalık ve illetten kurtulmak ilim ve amelle mümkündür.

Buradaki ilim şudur: Kişi bilecektir ki, kıskançlık yalnızca kendisine zarar verir. Çünkü, kendisini huzursuz eder ve kendi sevaplarını yakar. Kıskandığı kimseye ise zararı olmaz. Çünkü, onun kıskanmasıyla nimet zâil olmaz. Hatta bazen, daha da bereketlenip çoğalır. Buna ilâve olarak, kıskanan kimsenin sevapları da onun amel defterine geçer. Şayet bu kimse, kıskançlığı yüzünden ona bir zarar verse, bu zarar da onun âhireti için bir nimet hâline gelir.

Kıskanç insan o kimseye benzer ki, birisinin başına bir taş atar, fakat attığı taş duvara çarpıp geri gelir ve kendi kafasını parçalar.

Allah teâlâ'nın takdirine karşı gelmenin zararı da cabasıdır. Bu zarar ise, daha büyüktür. Allah teâlâ,

---

43 -Bir yerde medresede okurken, benim iki talebe arkadaşım vardı. Bunlardan birisi beni kıskanır, diğeri bana gıpta ederdi. Kıskanç olan talebe arkadaşım, akşamları kitap mutâlaa ettiğimi görünce kızar ve bir bahane bulup ya benimle kavga eder, ya da lambayı söndürürdü. Gıpta eden arkadaşım ise, okumak istemese de, benim okuduğumu gördüğü zaman kitabını alıp gelip ve benimle birlikte lambanın yanında uzanıp okumaya başlardı.

kendi takdirini beğenmeyen kimseyi kahırlar ve mahrumiyetlerle cezalandırır.

Amel ise; kıskandığı kimseyi kötülemek yerine övmek, aşağılamak yerine ona saygı duymak ve köstekIemek yerine ona yardımcı olmaktır; onun nimete lâyık olduğunu söyleyip sevinç ve memnuniyet belirtmektir. Bu işler yapılınca kıskançlık ateşi söner ve onun külleri üzerinde dostluk ve mutluluk gülleri açar.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Biriniz, kendisi için istediği şeyi (nimeti, iyiliği, hayrı) din kardeşleri için de istemedikçe iman etmiş olmaz."

Eğer desen ki, sevmediğim kimselere kendim için istediğim şeyi istemek ve onların nimette olmalarına sevinmek içimden gelmiyor. Bu elimde değildir.

Biz de deriz ki, doğrudur, duygular ve hisler bütünüyle insanın kontrolü altına girmezler. Ancak, insanın da bu arada yapması gereken bazı işler vardır. Bu sebeple, kıskançlık ve kötülük duymayı önleyemeyen bir kimsenin en azından şu işleri yapması lâzımdır:

1- Kalbinde duyduğu kıskançlık ve kötülüğü dil ve hareketlerine taşımamak, kıskandığı ve sevmediği kimseyi diliyle kötülememek ve hareketleriyle rahatsız etmemek.

2- İçinde duyduğu kıskançlık ve kötülük duygusuna kızmak ve onun varlığından dolayı rahatsızlık duyup istiğfar etmek.

Kişinin kendi kıskançlık ve kötülük hissine karşı duyduğu bu tepkinin samimî olduğunun alâmeti ise, kıskançlık duyduğu ve çekemediği kimsenin sahip olduğu nimeti bozmak için eline fırsat geçtiği takdirde, bu fırsatı kullanmamaya kararlı olmasıdır.

Kıskançlığı ortadan kaldıran üç ilâç da şunlardır:

1- Kıskandığı kimsenin ikbal ve nimette kalması için dua etmek. Bu duayı yapmak nefse daha çok zor geldiği için, buna yol açan kıskançlıktan vazgeçer.

2- Kıskandığı kimsenin ya cennet ehli veya cehennem ehli olduğunu düşünmek. Çünkü o kimse cennet ehli ise, Allah teâlâ kendisi için cennette de nimetler hazırlamıştır. Ve bu nimetler şimdi sahip olduğu dünya nimetine göre çok daha büyüktürler. O zaman da bu dünya nimetine takılmanın bir anlamı olmaz. Ve eğer o kimse cehennem ehli ise, onun birkaç günlük dünya hayatında bazı nimetlere sahip olması hiçbir şey ifade etmez. Böyle bir kimseyi kıskanmak değil, ona acımak ve merhamet etmek lâzımdır.

3- Nimetlere bakarken, şunun veya bunun elinde bulunmalarından sarf-ı nazar edip onları yaratan Allah teâlâ'nın kudretinin büyüklüğünü görmek ve O'nun ihsan ve ikramlarının nasıl herkesi ve herşeyi kapsadığını düşünüp azamet ve rahmeti karşısında

huşû duymak ve şükretmek. Nimetlere bu açıdan bakanlar, onların kimlerin elinde bulunduğuna hiç aldırmazlar. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, sabahladığı zaman şu duayı okuyup şükrederdi:

"Sabahladık. Herşey de Allah teâlâ'nın mülkü olarak sabahladı. Allah'ım! Benimle ve benden başka her hangi bir kulunla sabahlayan nimetler yalnız sendendirler. Sen birsin, ortağın yoktur. Bütün bu nimetlerden dolayı sana hamd ve sena olsun." Akşamladığı zaman da, sabahı akşamla değiştirerek aynı duayı okuyup kimin elinde ne nimetler varsa hepsi için şükrederdi.

BEŞİNCİ PRENSİP: MAL SEVGİSİ VE CİMRİLİK TAŞIMAMAKTIR

Bil ki, mal sevgisi ve onun sebep olduğu cimrilik, helâk edici olan büyük âfetlerdendir. Allah teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Mal sevgisinden ve cimrilikten kurtulanlar iflâh olurlar."[44]

"Allah'ın kendilerine verdiği malda cimrilik yapanlar, bu malın kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Aksine, bu mal, kendileri için şerdir. Ve bu mal kıyamet gününde (yük veya yılan hâline getirilip) boyunlarına geçirilecektir."[45]

---

44 -Haşr, 9; Teğâbün, 16
45 -Âl-i İmrân, 180

"Allah; cimrilik yapan, cimrilik aşılayan ve kendisinin verdiği malı (ihtiyaç sahiplerinden) gizleyenleri sevmez. Allah, inkârcı ve nankörlere küçük düşürücü bir azap hazırlamıştır."[46]

Allah Resûlu da şunları söylemiştir:

"Mal sevgisi ve cimrilikten sakının. Çünkü bunlar sizden önceki milletleri helâk etmiştir."

"Cömertlik, cennette biten bir ağaçtır. Ve cennete yalnızca cömert olanlar girerler. Cimrilik de cehennemde biten bir ağaçtır. Cehenneme de cimri olanlar girerler."

"Üç şey helâk edicidir. Bunlar; cimrilik, hevâ-i nefis ve kişinin kendisini (bir rivayette de, akıl ve fikrini) beğenmesidir."

"İnsandaki en kötü hisler, haddi aşan cimrilik ve normal olmayan korkaklıktır." (Buradaki korkaklıktan maksat, din ve diyanet konusunda korkak davranmak ve evhamlara teslim olup din ve diyanetine zarar vermektir.)

"Allah teâlâ cimri olan kimseye buğzeder; cömert olan kimseyi ise sever."

"Allah teâlâ, ibadeti az olan cömert kimseyi, ibadeti çok olan cimri kimseden daha çok sever."

"İki kusur birlikte mümin bir kimsede bulunmazlar. Bunlar cimrilik ve huysuzluktur. Bunlar, bir-

---

46 -Nisâ, 37

likte bulunurlarsa o zaman o kimse mümin olma özellik ve meziyetini kaybeder."

Bil ki, mal sevgisi insanı Allah teâlâ'yı zikretmekten (namaz kılmaktan, Allah teâlâ'yı tefekkür etmekten ve bilinen anlamıyla oturup O'nu zikretmekten) alıkoyar, kalbinin yüzünü dünyaya çevirir ve onu sıkıca dünyaya bağlar. Bu hâldeki bir insan da artık hep yaşamak ve durmadan mal toplamak ister. Bunu istedikçe de cimriliği artar ve ölüm hazırlığından uzaklaşır. Ölüm gelince de, gözü arkada kalarak, müflis ve bin bir pişmanlık içinde âhirete intikal eder.

Allah teâlâ, kullarını uyararak şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan (namaz kılmaktan, ibadet etmekten, zikir yapmaktan) alıkoymasın. Bunlar tarafından alıkonulanlar zarar ederler. Ölüm gelip de, "Rabbim! Bana az bir mühlet daha ver ki, sadaka verip iyilerden olayım." demeden önce, size verdiğimiz rızktan (Allah yolunda) harcayın. Çünkü, ölüm gelince, kimseye daha fazla mühlet verilmez. Allah neler yaptığınızı bilendir."[47]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Dünyayı sevecek miktarda mal ve akar edinmeyin."

---

47 -Münâfikûn, 9-11

"Ümmetimin en kötüleri, malı seven zenginlerdir."

"İhtiyaçları için yetecek miktarın üstünde mala sevgi besleyenler, bilmeden belâyı sevmiş olurlar."

"Altını seven helâk oluş, gümüşü seven helâk olmuştur. Bunlar baş aşağı düşmüş ve kalkıp doğrulma gücünü kaybetmişlerdir."

Bir adam:

-Ya Resûlallah! Ben ölmeyi sevmiyorum (ölmek istemiyorm), dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

- Malın var mı? "diye sordu. Adam:

-Evet, vardır, dedi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

-Malını âhirete gönder, o zaman ölmeyi seveceksin. Çünkü insanın kalbi malıyla beraberdir. Bu sebeple, malı dünyada olsa, o da dünyada olmak ister. Malı âhirette olsa, o zaman da ölmek ister."

Ancak mal, mutlak olarak (yani, her hâl-u kârda) kötü değildir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunları söylemiştir:

"Helâl mal, sâlih bir kimse için ne iyi şeydir!"

"Dünya âhiretin tarlasıdır. Âhirette açacak tohumlar, dünyada atılırlar. Bu tohumların büyük bir kısmı da mal ile alâkalı olan amellerdir. Ayrıca, insan yaşayabilmek için de bir miktar mala zorunlu olarak muhtaçtır. Çünkü ayakta kalması ve âhiret yolculu-

gunu sürdürmesi; yemek, içmek gibi ihtiyaçları gidermesiyle mümkündür. Bu ihtiyaçlar da malla giderilirler. Ancak bu ihtiyaçlar, abartılabilecek cinsten değildirler. Bu sebeple, bunlardan dolayı malı ve dünyayı sevmek gerekli değildir. Çünkü insanın âhiret yolculuğu için muhtaç olduğu azık bir yolcu azığı kadardır. Yolcu, gerektiği kadar azık alırsa rahat bir yolculuk yapar. Fakat, bundan fazlasını alırsa, kendisi için zorluk çıkarır. Bazen hayatını da bunun üstüne verir.

Bu böyle olduğu için Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunu tavsiye etmiştir:

"Âhirette bana ulaşmak istiyorsanız, dünyada bir yolcu azığıyla yetinin. Elbiselerinizi de yamamadan çıkarıp değiştirmeyin."

Örnek oluşturmak için de şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım! Bana ve ev halkıma ancak ihtiyaç miktarı rızk ver."

İhtiyaç miktarından fazla olan mal, üç sebepten dolayı helâk edicidir:

1- Böyle bir mal, günah işleme gücünü kazandırır. Günah işleme gücüne sahip olmamak ise, bir masumiyet (günahtan korunma) türüdür. Güç ve imkâna rağmen günahlara karşı dayanmak daha çok faziletli olmakla birlikte daha çok zordur. Ve genel olarak, varlık imtihanı yokluk imtihanından daha ağırdır.

2- İhtiyaç fazlası mal, ihtiyaç durumunda olmayan nimetlerden faydalanma arzusunu doğurur. Bu

nimetlere alışıp onları alışkanlık hâline getirince de, onları terk etmek zorlaşır. Bu sebeple, bu nimetleri helâl para ve meşrû bir kazançla elde etmek mümkün olmadığı zaman da, kişi onları haram yollara baş vurarak elde etmeye çalışır. Bunun için, fâsıklara boyun eğer, zâlimlere dalkavukluk eder, yalan söyler, riyâ yapar, kendisine rakip gördüğü kimselere düşmanlık ve buğz eder ve bunlar gibi pek çok ahlâkî zaaflar gösterir.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bu hususu özetleyerek şöyle buyurmuştur:

"Dünya (mal) sevgisi, her türlü hatanın başı ve kaynağıdır."[48]

3- Fazla olan mal, âhiret saâdetinin sebep ve vesilesi olan Allah zikrine engel olur. Çünkü zikir, kalbin başka ilgi ve ilişkilerden hâlî olmasını gerektirir. Mal ise, beraberinde bir sürü kalbî meşguliyetler getirir. Bu meşguliyetler, kalbin duruluğunu bozar ve onu

---

[48] -Bu akşamki tv'de, bir tüccarın cinnet geçirip kızını ve eşini öldürdükten sonra kendi canına da kıydığı haberi vardı. Sebep ise, işinin iyi gitmemesiymiş. Tüccarın evi gösterildi. Ev bir villaydı. Evi görünce ben şöyle düşündüm: Bu tüccar böyle bir villada yaşadığına göre, ailece çok masrafa da alışmışlardır. Çok masraf yapınca, bol miktarda kârın da gelmesi lâzımdır. Kâr gelmeyince, işte böyle cinnetler ve cinayetler görülür. Halbuki, bu zât, mütevazı bir dairede yaşasaydı, o zaman çok masrafa da alışmamış olurdu. Böyle bir durumda işi iyi gitmese de, boğazından kesmek suretiyle ayakta kalmaya çalışabilirdi.

karartır.[49] Bu sebeple, Allah teâlâ mal sahiplerini kötüleyerek şöyle buyurmuştur:

"Malı çoğaltma yarışı, sizi oyaladı ve (bu oyalanma hâlinde ölüp) mezarlığa taşındınız."[50]

İhtimal ki, sen ihtiyaç miktarı malın ne kadar olduğunu öğrenmek istiyorsun. Çünkü, zenginler bile, ihtiyaç miktarı mala sahip olmadıklarını söylerler. Bil ki, şer'î ihtiyaç yeme, giyme ve barınma ihtiyacıdır. Bu sebeple, vücudu ayakta tutacak miktarda gıda masrafı, kişiyi sıcak ve soğuğa karşı koruyacak derecede kışlık ve yazlık elbise masrafı ve yatıp dinlenmesini temin eden bir mesken masrafı için gerekli olan mal ihtiyaç miktarıdır. Ancak bu ihtiyaç miktarının da asgarî, orta ve aşırı ölçüleri vardır. Asgarî ölçü açlığı bastırmak, avreti örtmek ve bir kapalı mekâna sığınmaktır. Bu ölçüden bir miktar fazlası vasat, bundan ötesi ise fazla, fuzulî ve israftır. Âhiret saâdeti için çalışmak isteyenler, ihtiyacın asgarîsi ile yetinirler. Bu kimseler dünya ihtiyaçlarına ilaç gözüyle bakarlar. Bu sebeple, onlara ancak zorunluluk hâlinde eğilirler ve onları mümkün olan asgarî ölçüde karşılamaya çalışırlar. Çünkü, ilaçta da aynı şey yapılır. O da bir ihti-

---

49 -Bir zât der ki, bir şafak vakti camiye gittim. Baktım ki herkes zikir çekiyor, bir adam ise "otuz kırk, otuz kırk" diyerek evvelki günün ve gelecek günün para hesabını yapıyordu. O zaman, zikir etmek için mal ve paranın ne kadar zararlı ve engelleyici olduğunu anladım.

50 -Tekâsür, 1

yaçtır ve fakat ancak zorunluluk hâlinde ve ihtiyaç miktarı tüketilir. Çünkü bundan fazlası zararlı ve öldürücüdür. Keyif ve zevk için ilaç tüketilmediği gibi, âhiret yolcuları da dünya nimetlerini keyf ve zevk için tüketmezler. Çünkü bilirler ki, bunların bu şekilde tüketilmesi manevî bünyeyi ve kalbi hasta eder ve hatta kökten öldürür.

İhtiyaçlar, zaruret ve ilaç seviyesinde tutuldukları takdirde, fazla mala lüzum kalmaz. Çünkü fazla mal ya zevk için, ya hayır yapmak için veya muhtemel olumsuzluklara karşı tedbir almak için düşünülebilir. Zevk aramak, âhireti bırakıp dünyayı öne çıkarmaktır. Bu ise çirkin bir tercihtir. Hayır yapmak, güzel bir iş ise de, bunun için zikir ve ibadetlerden vazgeçmek, istikametini bozup eğri işler yapmak caiz değildir. Onun için İsâ aleyhisselâm şöyle demiştir:

"Ey hayır yapacağım diyerek mal arayanlar! Bilin ki, malı eğri yollarda aramaktansa, hayır yapmamak daha iyidir."

Gelecekte olabilecek olumsuzluklar için şimdiden yığınak yapmak ise bir çeşit tevekkülsüzlüktür. Halbuki, müslümanlar, gelecekleriyle ilgili olarak Allah teâlâ'ya güvenip tevekkül etmekle emrolunmuşlardır. Kur'ân-ı Kerim'de birkaç yerde, "Müminler Allah'a tevekkül etsinler."[51] buyurulmuştur. Bu tevekkülün karşılığı da şöyle açıklanmıştır:

---

51 -İbrahim, 11; Mücâdele, 10; Teğâbün, 13; Zümer, 38

"Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona kâfidir."[52]

"Kim tevekkül edip takva gözetirse, Allah onun için her sıkıntıdan bir çıkış halk eder ve onu ummadığı bir yerden rızklandırır."[53]

"Kim tevekkül edip takva gösterirse, Allah onun işini kolaylaştırır... Kim tevekkül edip takva gösterirse, Allah onun kötülüklerini örter ve mükâfâtını büyütür."[54]

Kaldı ki, korkulan olumsuzluklar ceza olarak gelirlerse, onları önlemek mümkün değildir; lutüf ve rahmet olarak gelirlerse, o zaman da onlardan korkmak doğru değildir. Çünkü olumsuzluklar her zaman dışarıdan göründükleri gibi kötü değildirler. Bunların bir kısmı günahlara kefaret olurlar, bir kısmı daha büyük musibetleri defederler, bir kısmı uyarıcı olurlar, bir kısmı ders ve ibret oluştururlar, bir kısmı kalbi yumuşatırlar, gafleti dağıtırlar, kötü his ve arzuları silkeleyip dökerler. Bu sebeple, bu türlü olumsuzluklar peygamberlerde, sâlih kimselerde ve iyi olan insanlarda da çok görülürler.

Hal bu olunca, Allah teâlâ'ya güvenip tevekkül etmek ve O'ndan gelecek olan her türlü tasarrufun kulun iyiliği için olduğuna inanmak lâzımdır. Buna

---

52 -Talâk, 3

53 -Talâk, 2-3

54 -Talâk, 4-5

inanınca da, gelecek telâşıyla karınca gibi yığınaklar yapmaya gerek kalmaz.

Şunu da bilmek lâzımdır ki, âhiret saâdetini kazanmak için bu dünyada biraz meşakkat, biraz mahrumiyet, biraz musibet çekmek zorunludur. Allah teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

"Sizi biraz (ya da bazen) korku, biraz (ya da bazen) açlık, biraz (ya da bazen) eksikliklerle ile imtihan edip sınayacağız. Sabredenleri müjdele."[55]

Malın ilaç gibi olduğunu söyledik. Bu sebeple o ihtiyaç miktarı olursa, faydalı ve yararlıdır. Bundan fazla olursa, zararlı ve zehirlidir. Onun için, malın fazlasını din ve fazilete hizmette harcamak lâzımdır. Ancak bunu yapabilmek için cimri olmamak şarttır. Çünkü cimrilik bunu yapmaya engeldir.

Diğer bir ifade ile, mal din ve fazilete hizmet eden bir araç olarak görülmeli, kendi başına bir maksat ve gaye hâline getirilmemelidir.

Kötü olan cimriliğin ne olduğunu öğrenmek istiyorsan, bil ki, cimrilik şeriat ve mürüvvet'in (şeref'in) emrettiği harcamayı yapmamak, bunu yapmakta zorlanmak ve isteksiz davranmaktır. Şeriatin emrettiği harcamalar zekât vermek, nafaka vermek, sadaka vermek gibi işlerdir. Mürüvvetin emrettiği harcamalar ise, aklın ve doğru olan örf ve âdetlerin gerektirdi-

55 -Bakara, 155

ği işleri yapmaktır. Misafirleri ağırlamak, dostları yedirip içirmek, iyi şeylerin yaşaması için parasal mükellefiyetleri üstlenmek bu kabildendirler. Kişinin kendisine cimrilik vasfının yakıştırılmaması için harcamalar yapması da mürüvvet gereğidir. Onun için, bu türlü harcamalarda da sevap vardır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"İnsanın şeref ve itibarını korumak için yaptığı masraflar da sadakadır."[56]

Cimrilikten kurtulmanın çaresi de ilim ve amelden oluşur. Buradaki ilim şudur: Kişi, cimriliğin âhirette helâk olma sebebi, dünyada da kötü tanınma ve kötülenme vesilesi olduğunu, malın kendisiyle birlikte mezara gitmediğini, onun bu hayatta hayırlı bir işe yaraması için verildiğini bilecek ve malı tutmanın bir zevki varsa, onu hayırda kullanıp dünyada saygınlık

---

[56] -Eğer denilse ki, bir harcamanın sadaka sayılması için onun Allah rızası için verilmesi lâzımdır. Biz de deriz, Allah teâlâ'nın rızasını gözetmek iki türlüdür. Birincisi, doğrudan ve vasıtasız olarak O'nun rızasını gözetmektir. Diğeri ise, O'nun razi olduğu bir işe hizmet etmektir. Müminin şerefli ve itibarlı yaşaması da Allah teâlâ'nın istediği ve râzı olduğu işlerdendir. Bu yüzden, şeref ve itibarını korumak için yapılan harcamalar da Allah rızası için yapılmış işlerden sayılırlar. Riyâ ve gösteriş yapmak ise ayrı bir şeydir. Burada Allah teâlâ'nın istediği, sevdiği ve râzı olduğu biçimde şerefini korumak değil, O'nun nehyettiği ve kötülediği biçimde kendini büyük veya olduğundan daha iyi göstermek gibi tevazua aykırı ve gerçek dışı olan durumlar söz konusudur.

ve itibar kazanmanın, âhirette sevap ve saâdet bulmanın da zevki bulunduğunu ve bu zevkin, öncekinin aksine sürekli, hakikî ve daha büyük olduğunu düşünecektir.] Bu büyük zevki duymak için malı yığma zevkini feda etmek ise aklın emir ve gereğidir.

Malı vârise bırakmak için cimrilik yapmak ise, başkasının keyfi için kendini ateşe atmak, onun dünyası için âhiretini yıkmaktır. En bedbaht insan da, başkasının dünyası için, kendi âhiretini fedâ eden kimsedir. Bu sebeple, vârisi bahane ederek cimrilik yapmak da yanlıştır. Çünkü, vâris iyi bir kimse ise, Allah teâlâ ona sahip çıkacak ve onu kendi tarafından rızıklandırıp mal sahibi yapacaktır. O kötü bir kimse ise, onu mal ve imkânlarla donatmak, onun yapacağı kötülüklere sebep ve âlet olmaktır.[57]

[Amel ise, nefsine zor gelse de, malını hayır işlerinde fiilen harcamak ve bu harcamayı münasebet düştükçe sürdürmektir. Bu yapıldığı takdirde, sonunda nefis de bundan zevk almaya başlayacak ve giderek onu alışkanlık hâline gelecektir.] Nitekim, diğer alışkanlıklar da fiilin tekrarlanması sayesinde kazanılırlar.

---

57 -Yeniden kazanma şansı bulunmayan bir kimsenin, çoluk çocukları varsa, malının tamamını elinden çıkarması tavsiye edilmez. Böyle bir durumda en iyisi, malın üçte birini elden çıkarmaktır. Nitekim, ölecek olan hasta da malının ancak üçte birini hayır için dağıtma veya vasiyet etme hakkına sahiptir. Bundan fazlası geçersizdir.

Cömertlik ise, cimri olmamaktan da fazla bir şeydir. Çünkü o, ne şeriatin, ne de akıl ve örfün zorunlu emirleri bulunmadığı hâlde, gönüllü olarak iyi ve doğru olan her türlü harcamayı yapmak ve bu harcamadan zevk ve lezzet almaktır.

ALTINCI PRENSİP: ŞÖHRET DÜŞKÜNÜ OLMAMAKTIR

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Âhiret yurdunu yeryüzünde kibirlenmek ve bozgunculuk yapmak peşinde olmayan kimselere veririz. Güzel âkibet, takva sahiplerine âittir."[58]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Su toprakta ot bitirdiği gibi, mal ve şöhret sevgisi de kalpte münafıklık (kötü huy) bitirir."

"Koyun sürüsü üzerine sürülen iki yırtıcı kurt, mal ve şöhret sevgisinin kişinin dinine verdiği zararı veremezler."[59]

"Mal ve şöhret sahibi olmadıkları için çoğu kim-

---

[58] -Kasas, 83

[59] -Şöhret sevgisinin ne denli bir âfet olduğunu anlamak isteyen, bir takım siyaset zebunlarının hâline baksın. Çünkü bunlar, şöhreti elden bırakmamak için din, vicdan ve ahlâkı bozuk para gibi harcarlar. Bunu yaparken de ne utanır, ne de kötü b ir şey yaptıklarının farkına varırlar.

selerin değer vermediği nice müminler vardır ki, Allah teâlâ yanında sahip oldukları değer ve itibardan dolayı O'ndan ne isteseler, kendisi mutlaka verir."

"Mal ve şöhret sahibi olmadıkları için kimsenin değer vermediği nice cennet ehli vardır. Bunlar izin isteseler meclislere alınmazlar, söz söyleseler dinlenmezler, ihtiyaçları olsa, gideren olmaz. Fakat, kıyâmet gününde sahip oldukları nur, bütün mahşer halkına dağıtılsa hepsine yeter."

Süleyman ibni Hanzala şunu söylemiştir:

"Biz bir grup genç, sahâbî Übeyy ibni Kâ'b'ın arkasında yürüyorduk. Giderken Hz. Ömer'le karşılaştık. Kendisi, bu vaziyeti görünce kamçısını kaldırıp Übeyy'in üzerine saldı. Übeyy:

-Ey Emîr'el-Mü'minîn, bunu neden yaptın? diye sordu. Hz. Ömer radıyallahu anh:

- Bilmez misin ki, bir kimsenin topluluğun önünde gitmesi kendisi için fitne (kibir ve gurura kapılma sebebi), arkasında gidenler için de zillettir. Bunu yapmayın! dedi.[60]

---

[60] -Übeyy ibni Kâ'b radıyallahu anh, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm henüz hayatta iken Kur'ân'ı bütünüyle hıfz eden sahâbilerdendir. Kırâatı mazbut, sesi de güzeldi. Bir gün Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm on:

- Ey Übeyy, Allah teâlâ sana selâm göndermiştir, dedi. Übeyy heyecanlanarak:

- Ya Resûlallah, ismimi vererek mi? diye sordu. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

Ebu Eyyub radıyallahu anh şunu söylemiştir:

"Yemin ederim, Allah teâlâ'ya samimî bir şekilde iman etmiş sadık bir kul, hiçbir zaman şöhret ve itibar sahibi olmayı arzu etmez."

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, şöhret ve itibar sahibi olmayı istemek ve bunun için çalışmak doğru değildir. Ancak, Allah teâlâ dilediği takdirde, kulun kendi istek ve talebi bulunmadığı hâlde, onu meşhur edebilir. Bu şekilde meşhur olmak ise bir lütuf ve nimettir ve hayra hizmet eder. Peygamberlerin, büyük âlimlerin ve diğer ermiş kimselerin şöhreti bu türden bir şöhrettir.

Bil ki, bazı insanlar mal ve servet sahibi olmak isterler. Bazıları da şan ve şöhret bulmak için çalışırlar. Bu şeylerden birini diğeri için basamak yapmak isteyenler de vardır. Çünkü mal ve servet yoluyla şöhre-

---

- Evet, dedi ve Übeyy hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı. Ancak Hakkın hatırı her şeyin üzerinde olduğu için, Hz. Ömer radıyallahu anh, yanlış bulduğu bir hareketten dolayı bu zâta kamçı salmaktan çekinmemiştir. Çünkü o, hakka sevdalı bir kahramandı. Bu sebeple o, hakkı insanlara değil, insanları hakka uydurmaya çalışırdı. Fakat, yazık ki, Hz. Ömer'deki bu anlayış, daha sonra gelen insanlarla zayıflamış, hatta tersine dönmüştür. Bu sebeple, çoğu kere insanlar hakka uydurulmamış, hak insanlara uydurulmuştur. Bunun pratik bir sonucu da şu olmuştur: Kişinin sayıp sevdiği birisi ne yaparsa, o haktır, doğrudur ve iyidir. Onun sayıp sevmediği birisi ne yaparsa o da bâtıldır, yanlıştır, kötüdür.

te kavuşmak da, şöhret yoluyla mal ve servet kazanmak da mümkündür. Hayvanî hisleri ağır basanlar, şöhreti servete araç yaparlar. Çünkü servet maddî bir değer olduğu için bunların kaba olan hislerini daha çok tatmin eder. Aklî melekeleri üstün gelenler ise, serveti şöhrete merdiven yaparlar. Bunlar, meşhur olmak için bütün mallarını harcar, hatta gerekirse, bunun için canlarını da verirler. Çünkü maddeden soyutlanmış olan aklî melekeler, maddî şeylerden ziyâde, manevî ve mücerret değerlere sahip olmakla tatmin olurlar. Kalplerde yer edinme, sevilme ve sayılmayı sağlayan şöhret de bu değerlerdendir. Hatta bunların da başında gelir.

Ancak aklî melekeler, iman terbiyesiyle eğitildikleri takdirde, insan şöhret ve büyüklük gibi sıfatların ancak Allah teâlâ'ya yakıştığını ve bunların yalnızca O'nun hakkı olduklarını anlar. O zaman da bu büyük varlığa tevazu içinde kul olmayı ve O'nun azametinin gölgesine sığınmayı daha doğru bulur, bunu yapmaktan daha çok lezzet alır ve onunla tatmin olur. Allah teâlâ bir kudsî hadiste şöyle buyurmuştur:

"Azamet ve büyüklük bana mahsus sıfatlardır. Kim bu sıfatları benimle paylaşmaya kalkışırsa, onun belini kırarım."

Mülk (görülen âlem) ve melekût (görülmeyen âlem) Allah teâlâ'nın tasarrufu altındadırlar. Cisimler de O'nun idaresine tâbidirler. Bu durumda kalplerin de O'na yönelmeleri, O'nun büyüklüğünü tanımaları

ve O'nun sevgisiyle tatmin olmaları lâzımdır. O'nun dışındaki herkes O'nun kulu ve her şey O'nun icadı ve sanatıdır. Bu sebeple, kendilerini unutup O'nun şöhret ve azametini alkışlamak ve O'nu hamd ve tesbih etmekle mükelleftirler. Kur'ân-ı Kerim'in yüzlerce âyetinde, "Allahı tesbih edin, Allah'a hamd edin, Allah'a kuluk edin, Allah'a ibadet edin!" şeklindeki emir ve ifadeler ve, "Hiçbir şey yoktur ki, Allahı hamd ve tesbih etmesin." âyeti[61] bu mükellefiyeti bildirmişlerdir.[62]

Bil ki, şöhret arayanlar, yükselmek ve yücelmek isterler. Halbuki hakikî yükseklik ve yücelik yüksek

---

61 -İsrâ, 44

62 -Cansız şeylerin Allah teâlâ'yı hamd ve tesbih etmeleri şöyledir:

1-Bazı ilim ve fikir adamlarına göre cansız şeylerin de şuuru vardır. Bunlar şuurlu iseler, Allah teâlâ'yı hamd ve tesbih etmeleri şuurlu bir şekilde olur.

2-Bazı âlimlere göre, cansız şeylerin normal şuuru yoktur, fakat, Allah teâlâ'yı tanıma yönünde bir çeşit şuurları vardır. Cansızlarda bu türlü bir şuur varsa, o zaman bu şuurla Allah teâlâ'yı tesbih ve hamd ederler.

3-Bazı âlimlere göre, cansızların tesbih ve hamd etmelerinden maksat, onları tetkik edip Allah teâlâ'nın sanat ve kudretini görenler, O'nu tesbih ve hamd ederler. Örneğin, "Mâşâallah", "Barekellah", "Vallahu alâ külli şey'in Kadîr" derler. Böylece, cansızlar, bu tesbih ve hamde vesile olmuş olurlar.

4-Cansızlar, kelimelerle tesbih ve hamd etmezler, fakat, Allah teâlâ'ya mutlak bir şekilde itâat ederler. Onların bu itâatı tesbih ve hamd hükmündedir.

ve yüce olan Allah teâlâ'ya intisap etmek, imanla O'na bağlanmak ve O'nunla Rab ve kul münasebetini kurmaktadır. Bunu yapmak öyle bir yükseliştir ki, ondan sonra alçalmak ve düşmek yoktur; öyle bir şereftir ki, ondan sonra zillet yoktur; öyle bir zenginliktir ki, ondan sonra fakirlik yoktur; öyle bir var oluştur ki, ondan sonra yok olmak yoktur ve öyle bir lezzettir ki, onu acılaştıran bir şey yoktur. Bu böyle olduğu için, kulun istemesi ve talip olması gereken şöhret, kendi varlığıyla meşhur olmak değil, Allah teâlâ'ya kul olmakla meşhur olmaktır. Bâki ve kalıcı olan şöhret budur. Önceki şöhret ise pek çok sorunları ve sıkıntıları bulunmasının yanında, süratle geçici ve çabuk uçucudur. Bu sebeple, bunu hayatın gayesi hâline getirmek ve onu elde etmeyi başarı ve kemâl (üstünlük) zannetmek yanlıştır. Hz. İbrahim aleyhisselâmın parlayan yıldızlara karşı söylediği gibi, geçici ve batıcı olan şeyler ne kadar parlak, çekici ve cerbezeli olurlarsa olsunlar, kalbin rabtine, ilgi ve muhabbetine lâyık değildirler.[63] Çünkü yok olmak her türlü büyüklüğü sı-

---

63 -Hz. İbrahim olayı Kur'ân-ı Kerim'de şöyle anlatılmıştır: "O parlayan ayı görünce, ona baktı ve "Bu benim Rabbimdir." dedi. Ondan sonra onu izledi. Fakat ay bir süre sonra battı. Bunun üzerine, o şöyle dedi: "Ben batan şeyleri sevmem." Hz. İbrahim'in ay'a "Benim Rabbimdir." demesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bir yoruma göre, biraz sonra onu reddeceğini düşünerek böyle söylemiştir. Çünkü o, ayın kalıcı olmadığını ve gecenin sonunda batacağını biliyordu. Bunu bu şekilde söylemesi

tırlayan, her türlü güzelliği çirkinleştiren, her türlü lezzeti bulandıran ve her türlü sevinci acılaştıran bir kusurdur. Bir şâir şöyle demiştir:

Bilir misin, en büyük hüzün nerdedir?
Geçici olduğu bilinen sevinçtedir.

Allah teâlâ'ya kulluk ise kalıcı bir sıfattır. Onun lezzeti, nuru ve bereketi de ebedidir. Bu yüzden, yüce himmet sahipleri şöhret yerine Allah teâlâ'ya kul olmayı tercih etmişlerdir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Rabbim bana, şöhretli bir sultan mı, yoksa sadık bir kul mu olmak istediğimi sordu. Ben sadık bir kul olmak istediğimi söyledim. O da bana kulluğu verdi."

Şu da bilinmelidir ki, kulluktaki üstünlük de ilim, hürriyet ve kudrettedir. İlim, Allah teâlâ'nın zât, sıfat ve fiillerini bilmektir. Bunları bilen her şeyi bilmiş gibi olur. Çünkü ilmin özü, özeti, gayesi ve maksadı bunları bilmektir. Âlemde de, Allah teâlâ'dan ve O'nun sıfatlarından ve fiillerinden başka bir şey yoktur.

Hürriyet, geçici olan şeylerden bağ ve bağlantısını koparmak ve bu suretle onlarla birlikte yok olup gitmenin önüne geçmektir. Hakikî hürriyet, nefse kul-

---

ise, o anda yıldızlara tapanlarla mücadele hâlinde olması ve onları yavaş yavaş ikna etme yöntemini kullanması sebebiyle olmuştur. Bir yoruma göre de, Hz İbrahim bunu söylerken henüz peygamber değildi. Hatta belki bülüğa da ermemişti.

luğu bırakıp Allah teâlâ'ya kul olmaktır. Bu kullukla kişi, fânî şeylerin ve mevhûm bir varlık olan nefsin tasarruf, tasallut ve tahakkümünden ve bunlara esir ve hizmetçi olmaktan kurtulur. Onun için, hürriyet arayanlar, bunu Allah teâlâ'ya kul olmakta bulmuşlardır. Hürriyet bulmak ümidiyle Allah teâlâ'ya kulluğu terk edenler ise, esâretin türlü envâına mahkûm olmuşlardır.

Kudret de, kendi gücüne dayanmakta değil, Allah teâlâ'nın güç ve kudretinden yardım dilemekte ve O'na güvenmektedir. Çünkü insanın kudreti zorluklar karşısında iflâs edip acze dönüşür. Böylece de, hakikî bir şey değil, hayalî ve mevhûm bir şey olduğu ortaya çıkar. Allah teâlâ'nın kudreti ise, bütün zorlukların üstündedir. Zorluklar O'nun kudreti karşısında kolaylaşıp uysallaşırlar. Bu sebeple, bu kuvvetten yardım alabilen bir kul gerçek anlamda güçlü ve kudretli olur.

(Merhum Bediüzzaman bunu şöyle anlatmıştır: "Bismillâh'ın[64] nasıl bitmez bir kuvvet ve bereket kaynağı olduğunu anlamak istiyorsan, şu temsilî hikâyeyi dinle: Bedevî Arap çöllerinde saldırıya uğramadan seyahat edip iş görebilmek için güçlü bir kabile reisinin himayesine girmek ve onun ismini kullanmak lâzımdır. Vaktiyle iki kişi, böyle bir çölde seyahate çıkarlar. Onlardan birisi civardaki kabile reisinin hima-

64 -Bismillâh, Allah teâlâ'nın ismi ve kuvvetiyle demektir.

yesine girer ve onun ismini kullanır. İkincisi ise, gururlu olduğu ve kendine güvendiği için bunu yapmaz. Birincisi gezerken bir eşkıya ile karşılaşsa, "Ben filan reisin himayesindeyim ve onun ismiyle geziyorum." der ve eşkıyayı başından def'eder. Bir çadıra girse, kabile reisinin ismini söyleyerek hürmet ve hizmet görür. Gururlu olan ikinci adam ise, kendi başına dolaştığı için seyahati boyunca sıkıntı çeker ve belâya uğrar. Bu adam, tehlikeler karşısında güçsüzlüğünü görerek titrer, herkese yalvarır ve tanıdığı-tanımadığı herkesten yardım dilenir.

İşte ey gururlu nefsim! Sen de dünya çölünde bir seyyahsın. Sana zarar verebilen şeyler sonsuz, ihtiyaç duyduğun şeyler de nihayetsizdir. Buna karşılık, âcizlik ve fakirliğin de hadsızdır. Madem ki, hakikat budur, bu dünyanın ebedî sahibi ve güçlü hâkimi olan Allah teâlâ'nın himayesine gir, O'nun ismini kullan ve bu suretle kâinâttaki eşya ve olaylar karşısında titremekten ve esbap (sebepler) önünde dilencilik yapmaktan kurtul.

Bismillâh kelimesi öylesine mübârek (bereketli ve etkili) bir vesiledir ki, onun sayesinde senin fakirlik ve âcizliğin hem kudretli, hem de merhametli olan Allah teâlâ'nın dergâhında senin için makbul bir şefâatçı olur ve seni O'nun nihâyetsiz olan kudret ve rahmetine bağlar. Bismillâh kelimesiyle iş yapan bir kimse, orduya kayıtlı olan bir askere benzer. Böyle bir asker, ordunun adını kullanarak meşrû (kanuna uygun)

olan her işi rahatlıkla yapar, her zorluğu ve her tehlikeyi kolaylıkla atlatır.

Bismillâh kelimesinin bütün varlıkların hâl diliyle zikri olduğunu söyledik. Bunu ispat için de şunu söylüyoruz: Bir adam gelip bütün şehir halkını cebren bir yere sevk etse ve gösterdiği bir işte çalıştırsa, hiç şüphesiz anlarsın ki, bu adam kendi adı ve kendi gücüyle bunu yapamaz. Olsa olsa o bir asker veya devlet görevlisidir ve yaptığını ordu ve devlet adına ve onların kuvvetiyle yapar. Bunun gibi, küçücük tohumlar ve çekirdekler büyüyüp koca ağaçları ve dağ gibi yükleri sırtlarına alırlar. Bunu kendi güçleriyle yapmaları imkân dışı olduğu için demek ki, Allah teâlâ'nın adını kullanıp O'ndan aldıkları kuvvetle bu işi başarırlar. Allah teâlâ'nın adını kullanmak sayesinde bahçeler O'nun rahmet deposundan türlü meyveler çıkarırlar; bostanlar O'nun rahmet mutfağından çeşitli sebzeler getirirler; inek, koyun gibi hayvanlar O'nun rahmet denizinden musluk gibi süt akıtırlar; türlü bitkiler O'nun rahmet eczanesinden türlü ilâçlar dağıtırlar.

Gözle görüldüğü gibi, ağaç, çiçek ve otların iplik kadar yumuşak ve zayıf olan kök ve damarları taş gibi sert olan toprağı delip geçerler. Onların ipek kadar nâzik ve ince olan yaprakları da ateş gibi şiddetli olan hararete karşı dayanırlar. Dalları havada yayılıp boşlukta meyve tuttuğu gibi, kökleri de toprak içinde aynı kolaylıkla dolaşıp yemiş verirler. Bu fevkalâde işler

gösteriyor ki, ağaçlar ve bitkiler de Bismillâh diyor ve Allah teâlâ'nın adından aldıkları güçle taşları delen Hz. Musa'nın asası ve atıldığı ateşte yanmayan Hz. İbrahim'in vücudu gibi mucizeler sergiliyorlar. Buna göre, madem ki, bütün şeyler kendi dilleriyle Bismillâh diyor ve Allah teâlâ'nın adıyla O'nun nimetlerini getirip bize veriyorlar; öyleyse, biz de Bismillâh diyerek o nimetleri almalıyız ve Allah teâlâ'nın adını kullanarak iş yapmalıyız.")[65]

Bil ki, insanların içinde meşhur olmanın ve onların gözünde üstün görünmenin kalıcı bir değeri yoktur. Farzet ki, bütün yeryüzü halkı, tapacak derecede sana saygı ve hayranlık duysunlar. Bu ne kadar süre devâm edebilir? Sen de bilirsin ki, bu âlâyiş günleri göz açıp kapayıncaya kadar bitip tükenirler. Onun için, böyle geçici bir şöhret ve itibar aramak yerine, Allah teâlâ yanında kalıcı olan ve cennette ebedileşen bir şöhret ve itibara tâlip olmak ve bunu temin etmek için çalışmak lâzımdır. Bunu temin etmek de imanını kuvvetlendirmek, amelini salihleştirmek ve takvasını geliştirmekle mümkün olur. Kur'ân-ı Kerim'de bu hususlara işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"İnkârcıların yeryüzünde nimet içinde dönmeleri seni şaşırtmasın. Bunun süresi azdır. Ondan sonra, bunların yeri cehennemdir. Cehennem ise en kötü yerdir. Buna mukabil, Rablerine karşı takva gözetenler

---

[65] -Sözler'in baş sayfası (sadeleştirilmiş)

için Allah'ın bir ikramı olarak, altında ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. İyiler için Allah yanındaki bu mükâfât, elbette ki, dünyadaki geçici nimetten üstündür ve ondan daha hayırlıdır."[66]

"Sen, inkârcılardan nimet içinde ebedî kalan bir kimseyi görebiliyor musun?"[67]

"Biz hakka karşı inat eden nice kavimler helâk ettik. Sen şimdi onlardan bir kimseyi görebiliyor veya sesini işitebiliyor musun?"[68]

"Firavun hakkı yalanladı ve karşı gelmekte ısrar etti... Bunun üzerine, biz onu dünya ve âhiret azaplarıyla cezalandırdık."[69]

"Gâfillerin dünyadaki malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah, bu şeylerle onları cezalandırmak istiyor."[70]

"Mal ve çocuklar dünya hayatının süsleridir. Kalıcı olan salih ameller ise, Rabbinin yanındaki sevap yönünden de, ümit bağlamak yönünden de daha hayırlıdırlar."[71]

---

66 -Âl-i İmrân, 196-198

67 -Hâkka, 8

68 -Meryem, 98

69 -Nâziât, 25

70 -Tevbe, 5. Not: Allah, bir kulunu cezalandırmak istediği zaman, ona şükrünü ifâ etmeyeceği ve doğru kullanmayacağı nimetler verir. O bunları kötü kullanınca da cezaya müstahak olur.

71 -Kehf, 46

"De ki: Yeryüzünde dolaşın ve inkârcıların akıbetinin ne olduğunu görün."[72]

"Biz onların üzerine taş yağdırdık. Günah işleyenlerin akıbetinin ne olduğunu gör."[73]

"Bozgunculuk yapan ve kötülük için çalışanların akıbetinin ne olduğuna bakın."[74]

"Zulmedenlerin akıbetinin ne olduğuna bak."[75]

"İyi akıbet, takva sahipleri içindir."[76]

"Sabret; iyi akıbet takva sahipleri içindir."[77]

İnsanlar yanında şöhret ve itibar aramamak, kendisini onların nazarında değersiz ve itibarsız hâle getirmeye çalışmak demek değildir. Çünkü gaye hâline getirmemek, riyâ ve aldatma yollarıyla kazanmaya çalışmamak, kibir ve gurur yerine şükür ve hizmet vesilesi hâline getirmek şartıyla halk içinde itibar ve değer sahibi olmak meşrû ve hatta matluptur. Bu şekilde bir itibar ve değere sahip olmak, insanların zulüm ve eziyetlerinden korunmanın da bir yoludur. Bu sebeple, onların iyiliğinden faydalanmak için değil, zulüm ve kötülüklerinden korunmak ve hayır yolunda onları etkileyebilmek için Allah teâlâ'dan bir mik-

---

72 -En'âm, 11
73 -A'râf, 84
74 -A'râf, 86
75 -Yûnus, 39
76 -A'râf, 128
77 -Hûd, 49

tar itibar ve şöhret istemekte ve bunun için dua etmekte bir beis yoktur. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle dua ederdi:

"Allah'ım! Beni insanların gözünde büyük, kendi gözümde ise küçük göster."

"Allah'ım! İnsanların baktığı dışımı güzel eyle; senin baktığın içimi ise bundan da güzel eyle."

Bil ki, meşhur olmak isteyen kimseler övülmekten de hoşlanırlar ve buna bayılırlar. Çünkü şöhret kazanmanın en etkili yolu, bazıları tarafından övülmektir. Bu kimseler, övülebilmek için de riyâkârlık, iki yüzlülük, yalancılık yapar ve bu kirli yollarla kendilerini olduklarından daha iyi ve daha büyük göstermeye çalışırlar. Bunlar, maksadlarına hizmet etmediği için haklı eleştirilerden, gerekli uyarılardan ve samimî nasihatlerden hoşlanmazlar ve bu şeyleri yapanlara haksız bir şekilde düşmanlık ederler. Kur'ân-ı Kerim'de bunlar kasdedilerek şöyle buyurulmuştur:

"Kendisine, "Allah'tan kork!" denildiği zaman, günakârlık damarı tutar ve kızar. Ona ceza olarak cehennem kâfidir. O ne kötü yataktır."[78]

"Yaptıkları kötülükleri iyi zannedip bunlardan dolayı sevinen ve yapmadıkları iyiliklerle övülmekten hoşlanan kimselerin cezasız kalacaklarını zannetme. Onlar için elemli bir azap vardır."[79]

---

78 -Bakara, 206

79 -Âl-i İmrân, 188

Şöhret düşkünlüğü sebebiyle övülmekten hoşlanmak, toplumda gerçekleri söyleyenlerin azalmasına, dalkavuk ve yalancıların çoğalmasına, hakikatlerin geri itilip yalan ve uydurmaların revaç bulmasına da sebep olur.

Faziletleri takdir etmiş olmak için övmek meşrû ise de, övmeye muhatap olan kimsenin bunu hakikat olarak değil, bir dua ve temenni olarak kabul etmesi, mevcut faziletleri için şükretmek ve daha fazlasına çalışmak için bir davet, bir teklif ve bir teşvik olarak algılaması lâzımdır.

Haklı-haksız ayırımı yapmadan övülmeyi arzulamak, bunun yanında, yine mutlak olarak (haklı haksız ayırımı yapmadan) uyarılara tepki göstermek ve kızmak çoğu insanları helâk etmiş, onları türlü günahlar işlemeye, riyâ ve münafıklık gibi ahlâkî zaaflar göstermeye, gerçeklere karşı gelmeye ve inkârcılık yapmaya itmiştir.

Kendi kusur ve eksikliklerini bildiği hâlde, birkaç dalkavuğun övgüleriyle teselli bulan bir kimse himmetsiz ve basit bir kimsedir.

Kendi kusur ve eksikliklerini bilmeyen bir kimse ise, bundan da daha basit ve değersiz bir kimsedir. Bir adam, övmek maksadıyla Abdullah ibni Ömer'e:

- Halk senin varlığın sayesinde iyi durumdadır, dedi. Abdullah radıyallahu anh, bundan rahatsızlık duyup şu karşılığı verdi:

- Sen bunu söylüyorsun. Bense bütün halkın değil, yalnızca ev halkımın benim varlığım sayesinde iyi durumda olduklarını söyleyemem."

Bir adam da ona, "Ey insanların en iyisi!" diye hitap etti. Abdullah ibni Ömer radıyallahu anh, buna da şu cevabı verdi:

"Ben insanların en iyisi değilim; Allah teâlâ'nın kullarından bir kulum. O'nun rahmetini umar ve O'nun azabından korkarım. Yemin ederim, siz bu türlü ölçüsüz övgülerle insanları helâk ediyorsunuz. Bunu yapmayın."

Bir büyük zât da, kendisini övenlere şunu söylemiştir: "Sizin övgülerinize inanacak kadar ahmak değilim."

YEDİNCİ PRENSİP:
DÜNYAYI SEVMEMEKTİR

Bil ki dünya sevgisi, daha önce de belirtildiği gibi, bütün hataların başı ve kaynağıdır. Dünya hayatına ve dünyadaki şeylere dönük olan bütün sevgiler buna dahildirler. Mal ve şöhret sevgisi de dünya sevgisinin birer şubeleridir. Sonuç ve semereleri âhirete âit olan sevgiler ise buna dahil değildirler. Bu sebeple iman, ibadet, ilim, salih amel sevgisi ve bunlara taalluk eden, bunlarla bağlantısı bulunan ve bunlara vesile olan şeylerin sevgisi kötü değildir. Aksine, sevgiler bunlar için olması lâzım iken, yanlış bir kaydırma

ile dünyaya âit şeylere yöneltilirler.

Bil ki, Allah teâlâ'nın yarattığı şeyler, dünya için de, âhiret için de sevilmeye elverişlidirler. Onları dünyadaki sonuçları sebebiyle sevenler, dünya için sevmiş olurlar; âhiretteki sonuçları itibarıyla sevenler ise âhiret için sevmiş olurlar. Bu o demektir ki, dünya sevgisinin kötülenmesi, dünyanın ve içindeki şeylerin bütünüyle ve her yönden kötülenmesi, göz ve gönülden çıkarılması ve bunlara karşı sevgi duygusunun öldürülmesi anlamında değildir. Bu sevginin kötülenmesi, açının doğrultulması, dünyanın ve eşyanın sevilmeleri gereken açıdan sevilmeleri anlamındadır. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Hangilerinizin âhiret için daha güzel ameller işlediğini görmek için dünyayı üstündeki şeylerle süsledik."[80] Bu âyete göre, dünyanın üstündeki şeylerle süslenmesi, âhirete dönük güzel amellerin işlenmesine ve yararlı işlerin yapılmasına imkân sağlamak içindir. Yön ve istikamet âhiret tarafı olduğu takdirde, dünyadaki süs ve güzellikleri sevmekte de sakınca yoktur. Esasen bunlar, sevilmek için yaratılmışlar ve sevilebilmek için güzelleştirilmişlerdir. (Evet, Allah teâlâ'nın yarattığı şeylere bakınca onlarda "kasd-i tahsin" ve "irade-i tezyin" açıkça görülür. Tahsin ve tezyin ise, beğendirmek ve sevdirmek içindir.) Bu böyle olduğu için Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

---

80 -Kehf, 7

"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü (süslü şeyleri) ve temiz rızkları kim haram kılmış ve yasaklamıştır? De ki: Bunlar dünya hayatında iman edenler için yaratılmışlardır. Âhiret hayatında ise bütünüyle onlara tahsis edileceklerdir. De ki: Rabbım ancak açık ve gizli olarak işlenen çirkin işleri, günahları, haksız olan zulmü, hakkında delil bulunmayan şirk ve küfrü ve O'nun katından olduğunu bilmediğiniz şeyleri O'na nisbet etmenizi ve O'nun adına söylemenizi haram etmiş ve yasaklamıştır."[81]

Bu böyle iken, aklî kapasitesi sınırlı ve himmeti düşük olan kimseler, dünyadaki süs ve güzellikleri yalnızca dünya için severler ve onlarla oyalanıp güzel amel işlemekten, yaralı iş yapmaktan ve âhiret için çalışmaktan geri kalırlar. Âhiret yolculuğu hac yolculuğuna benzediği için, sözü edilen bu kimseler o şaşkın ve himmetsiz hac yolcusuna benzerler ki, hacca gitmek niyetiyle evden çıktığı hâlde, yolda güzel bir yerde su, çayır ve gölge bulunca yolculuğu sürdürmekten vazgeçer ve oraya yerleşip kendini ve atını beslemek ve semirtmekle meşgul olmaya başlar. O böyle oyalanırken, onun yol arkadaşları giderler ve kendisi yalnız kalınca, çöl canavarlarının ve eşkıyanın saldırısına uğrayıp malından ve canından olur.

Âyet-i kerimelerde ve hadis-i şeriflerde dünyanın hem kötülenmesi, hem de değerinin bildirilmesi iki

81 -A'râf, 32-33

açının farkından dolayıdır. Çünkü o bir açıdan bütün kötülüklerin başı, anası, kaynağıdır; bir açıdan da âhiretin tarlası ve onu kazanmanın pazarıdır. Dünya hem günahların işlendiği yerdir, hem de âhirette meyve veren sâlih amellerin dikildiği bahçedir. O, âhiret yolculuğu yapanlar için çölde kurulmuş bir han ve bir ikmâl yeridir. Bunlar, yolculuklarını sürdürmek için muhtaç oldukları levazımatı, su ve gıdayı buradan alır ve dinlenip güçlenmiş olarak yollarına devam ederler. Şaşkın kimseler ise, bu hanı son menzil, varılacak nihaî yer ve mahall-i maksud zanneder ve orada yolculuğa son verip kendilerini keyf ve zevke verirler. Halbuki bu yer, yolculara ancak bir mola süresi kadar hizmet verir. Bundan sonra, yollarına devam edenler çölü aşıp mahall-i maksuda varırlar; yükünü dağıtıp atını çayıra salanlar ise ortada kalıp çöl güneşi altında helâk olurlar.

Âhiret yolculuğu yapmak için dünyaya gelen insanlar, deniz üzerinde giden bir gemi yolcuları gibidirler. Gemi bir adaya yanaşır ve yolcuların ihtiyaçlarını temin etmek için kısa bir süre adaya çıkmaları istenir. Bu arada, gereksiz şeylerle oyalanmamaları ve vaktinde dönmeleri de sıkıca tembih edilir. Yolcular adaya çıkarlar ve orada üç kısma ayrılırlar. En akıllı olanları, yolculukları için gereken eşya ve erzakı aldıktan sonra hemen gemiye döner ve boş olan en güzel yerlerde otururlar. Bunların bir tabaka altında olanlar, adadaki çekici ve merak uyandırıcı şeyleri gö-

rünce bir müddet onlarla ilgilenirler. Fakat, meraklarını kısa sürede giderip toparlanır ve işlerini görüp geri dönerler. Bunlar, öncekiler gibi güzel yerler bulamazlar. Fakat, yine de gemiye yerleşirler. Bütünüyle nefislerine yenik düşenler ise, adada oyalanmayı sürdürürler ve gemi hareket edip sahilden uzaklaşıncaya kadar kendilerine gelmezler. Geminin hareket düdüğünü duyunca kendilerine gelip dönmek isterler, fakat artık gemi kalkmış ve onları orada bırakmış olur. Bunlar, bundan sonra ada canavarlarının saldırısına uğrar ve oradaki haşaratlara yem olurlar.

Dünya bu misâldeki adadır. İnsanlar ise âhiret yolcularıdır. Bu yolculardan bir kısmı bu dünyadan yalnızca âhiretleri için lâzım olan şeyleri alırlar ve başka bir şeye ilgi ve alâka duymazlar. Bunlar, âhirette en iyi yerde ve en yüksek mertebe ve derecede olurlar. Bir kısmı bir süre başka şeylerle de ilgilenirler, fakat, dünyaya geliş maksadlarının bu olmadığını anlayarak ölmeden önce tevbe eder ve âhirete yönelirler. Bunlar, öncekiler kadar kârlı olmasalar da, hiç olmazsa ebediyyen helâk olmaktan ve cehennemde yanmaktan kurtulurlar. Geriye kalanlar ise, âhireti hiç düşünmeden dünya ile meşgul olurlar ve bu meşguliyet içinde can verip cehenneme giderler. Çünkü, lüzumsuz dünya meşguliyeti insanı Allah teâlâ'yı tanımak, O'nu sevmek ve O'nu zikretmekten de alıkoyar. Bu şundandır ki, Allah teâlâ'yı tanımak ancak zihin saflığı, O'nu sevmek kalp temizliği, O'nu zikretmek

de zaman bulunmasıyla mümkündür. Dünya meşguliyeti ise hem zihni bulandırır, hem kalbi kirletir, hem de zamanı israf edip tüketir. Bu dünyaya gelip de Allah teâlâ'yı tanımadan, O'nu sevmeden ve O'nu zikretmeden gitmek ise, bir insanın uğrayabileceği en büyük zarar ve en telâfisiz hüsrandır.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Her şeyi alt üst eden o büyük hadise vuku' bulunca (kıyâmet kopunca), herkes ne yaptığını (iyi mi, kötü mü yaptığını) anlar ve yaptığı her şeyi hatırlar. Haketmiş olanlar için cehennem de hazır hâle getirilir. Hedefi şaşırmış, maksadı aşmış ve dünya hayatını tercih etmiş olanların yeri cehennemdir. Rabbinden korkup nefsini kötülüklerden koruyanların yeri ise cennettir."[82]

"Onlar için Allah'tan bir gazap ve elemli bir azap vardır. Çünkü onlar, dünyayı âhirete tercih etmişlerdir. Allah bu şaşkınlara hidayet verip doğruyu göstermez. Aksine, kalplerini, kulaklarını ve gözlerini sarıp mühürler. Bunlar gaflet içinde olanlardır. Hiç şüphe yoktur ki, bunlar âhirette hüsrana uğrarlar."[83]

"Kim, yaptıklarıyla yalnızca dünya hayatını ve onun süsünü (servet, nimet, zevk ve güzelliğini) isterse, biz yaptıklarının bütün karşılığını burada veririz ve onun için âhirette hiçbir şey bırakmayız. Bu kimse

82 -Nâziât, 34-41
83 -Nahl, 106-109

için âhirette yalnızca ateş vardır. Yaptıkları dünyada kalıp boşa gittiği için orada hiç bir iyiliğinin karşılığı ve sevabı yoktur."[84]

Kur'ân-ı Kerim'in yaklaşık üçte birisinin dünyayı ve dünya ehlini kötüleyen âyetlerden oluştuğu göz önünde tutulursa, dünyaya hasr-ı himmet etmenin (yalnızca onu düşünüp onun için çalışmanın) ne korkunç bir hata olduğu rahatlıkla anlaşılır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da bu konuda şunları söylemiştir:

"Allah için olan şeyler dışında dünya ve içindeki her şey lânetlenmiştir."

"Ebediyet yeri olan âhirete inandığını söylediği hâlde, geçici bir yer olan dünyaya bağlanan insana ne kadar şaşılsa azdır."

"Dünya nefse tatlı ve süslü gelir. Halbuki, Allah teâlâ sizi buraya iyi ameller yapmak için göndermiştir."

"Allah, dünya ehlinin dünyasına çok buğzeder ve ne onlara, ne dünyalarına hiç bakmaz."

"Sabahladığı zaman bir kimsenin zihnindeki şey dünya olsa, o kimsenin Allah teâlâ ile hiçbir ilgisi kalmaz. Ve Allah teâlâ, ceza olarak bu kimseye dört şeyi musallat eder. Bunlar bitmeyen endişeler, sonu gelmeyen meşguliyetler, giderilemeyen ihtiyaçlar ve ulaşılamayan arzulardır."

---

84 -Hûd, 15, 16

"Bazı kimseler kıyamet gününe Tihâme dağları kadar büyük amellerle gelirler. Ancak buna rağmen, cehenneme gitmeleri için emir verilir. Çünkü bunlar bir taraftan bu amelleri yaparken, bir taraftan da dünyadan bulabildiklerini haram helâl demeden almışlardır."

"Kendinizi dünyanın etkisine kaptırmayın. Çünkü o Harut ve Marut'tan daha çok sihirbazdır."

Ebu Hüreyre radıyallahu anh şunu anlatmıştır:

"Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bana, "Ey Ebâ Hüreyre! Sana dünyayı göstereyim mi?" dedi. Ben, "Evet, ya Resûlellah! Göster." dedim. O sırada bir çöplüğün yanından geçiyorduk. Çöplükte çürümüş etler, kemikler ve kokmuş şeyler vardı. Onları göstererek, "İşte dünya bunlardır. Bu şeyler, vaktiyle dünya ehli için en değerli şeylerdi. Fakat, vakti geçince bu hâle gelmişlerdir." dedi.

İsa aleyhisselâm da şunları söylemiştir:

"Ey Havâriler! Dininizin selâmeti için dünyanın azına râzı olun. Nasıl ki, dünya ehli de dünyalarının selâmeti için dinin azına râzı olmuşlardır."

"Âhiret selâmeti için kuru ekmek yemek, kaba şeyler giymek ve toprak üzerinde uyumakla yetinmek çok değildir."

İsa aleyhisselâm, dünyayı süslenmiş çirkin bir acuze (yaşlı kadın) şeklinde görmüş ve ona:

- Kaç kocayla evlendin? diye sormuş. Dünya:

- Sayılamayacak kadar çok kocayla evlendim, demiş. İsa aleyhisselâm:

- Onlar seni boşadılar mı, yoksa öldüler mi? diye sormuş. Dünya:

- Ben hepsini öldürdüm, demiş. Bunun üzerine İsa aleyhiselâm şöyle demiştir:

- Senin hem çirkinliğini, hem de katilliğini gördükleri hâlde hâlâ sana tâlip olanların akıl ve himmetine şaşarım."

Bil ki, bedeniyle dünyaya bulaşan bir kimsenin kalbiyle ona bulaşmadığını zannetmesi bir aldanıştır. Çünkü bedenle kalp arasında önlenmesi mümkün olmayan ilişkiler ve iletişimler vardır. Bu sebeple, bedenin dünyaya bulaşması arttıkça, kalbin bulaşmasının artması da kaçınılmazdır. (Ancak, dünyaya yaklaşmaktaki iyi niyet, bu yaklaşımın olumsuz etkilerini bir ölçüde hafifletebilir.)

Allah Resûluna nisbet edilen bir sözde şöyle denilmiştir:

"Dünyaya bulaşan bir kimse, suya giren bir kimse gibidir. Suya giren bir kimsenin ıslanmaması mümkün olmadığı gibi, dünyaya bulaşan bir kimsenin de ondan etkilenmemesi mümkün değildir."

Hz. Ali radıyallahu anh şunu söylemiştir:

"Dünya yılan gibidir; yumuşaktır, fakat zehirlidir. Beraberinde götüreceğin şey az olduğu için, dünyanın çoğu şeylerinden yüz çevir. Ondan ayrılacağın

kesin olduğu için, dünya endişelerini kendinden uzaklaştır. Dünyaya karşı en sevinçli olduğun zaman, ondan en çok uzak olduğun zaman olmalıdır. Çünkü dünyaya yakın olmak, gelecek bir keder ve elemin habercisidir.

İsâ aleyhisselâm şöyle demiştir:

"Dünya deniz suyu gibidir. Onu içen daha çok susuzluk duyar ve daha çok içmek ister. İçtikçe de karnı şişer ve nefesi kesilip boğulur."

Bil ki, dünya ebediyete giden yolcular için bir misafirhane olarak yaratılmış, içindeki şeyler de bu yolcuların buradaki ihtiyaçlarını karşılamak için demirbaş olarak yerleştirilmiştir. Dünyanın ve eşyanın yaratılışındaki bu gaye ve maksadı bilenler, kendilerini burada misafir olarak görürler, eşya ile aralarındaki münasebeti de bu çerçeveyle sınırlandırırlar. Onun için bunlar, dünya ve eşyaya sahip olmak gibi maksadı aşan teşebbüslere kalkışmazlar, onlarla sonu gelmeyen ilişkiler kurmaya kalkmak gibi yanlış yaklaşımlar da göstermezler. Burada kaldıkları sürece, hizmetlerine sunulan şeylerden izin verilen ölçüde faydalanıp onların yaratıcı ve sahibine şükrederler ve buraya gelmelerindeki gaye istikametinde hareket edip gidecekleri âhiret için hazırlık yaparlar. Ayrılık saati gelince de, üzüntü ve telâş duymadan hazır oldukları yolculuklarına başlarlar. Dünyayı sahipsiz bir han, içindeki şeyleri de kapanın elinde kalan yağma malı zannedenler ise, bunlara sahiplenmeye ve onlar-

la bitmeyecek bağlantılar kurmaya çalışırlar. Bu yüzden de, yolculuk için hazırlık yapmayı akıllarına getirmezler ve kendilerini psikolojik olarak ayrılmaya hazırlamazlar. Bundan dolayı, ayrılık saati geldiği zaman, ne yolculuk için azık hazırlamış olurlar, ne de kendileri yolculuğa hazır olurlar. Bu yüzden üzüntü ve telaşları büyük, figânları yürek yakıcı,[85] ölümleri dramatik olur.

Ölüm ile insanların elinden alınan nimetlerin misâli, tıpkı bir ziyafette koklamak, sonra geri vermek için misafirlerin eline verilen bir demet çiçek veya koku şişesi gibidir. Bu yüzden, ölürken elindeki şeyleri gönül rahatlığıyla hakikî sahibine iâde etmek ve kendisinden sonrakilere bırakmak lâzımdır. Fakat bunu ancak bu şeylere bu gözle bakan ve kendilerini dünyada Allah teâlâ'nın misafirleri olarak gören kimseler yapabilirler.

SEKİZİNCİ PRENSİP: KİBİRLİ OLMAMAKTIR

Allah teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur:

---

85 - Bu kimselerden bir kısmı belki sözlü olarak figân etmezler. Fakat, ölüme karşı duydukları dehşetli korku ve tepki ve hissettikleri derin hüzün ve elem seslendirilse, ufukları inletecek kadar şiddetli olan feryat ve figânlar hâline gelirler. Bazı hadislerde, "Bu kimselerin feryat ve figânları ufuklara ulaşacak kadar şiddetlidir. " denilmesinin mânası da budur.

"Allah, kibirli ve mağrur kimselerin kalplerini mühürler."[86] Bundan sonra onların kalplerine iman ve marifet girmez ve basiretleri açılmaz.

"Kibirlenenlerin yeri (olan cehennem) ne kötü bir yerdir."[87]

Allah teâlâ, bir hadis-i kudsîde de şöyle buyurmuştur:

"Azamet ve büyüklük bana mahsus (özel) olan sıfatlardır. Kim bunları benimle paylaşmaya kalkışırsa, onun belini kırarım."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Kalbinde toz tanesi kadar kibir bulunan bir kimse cennete giremez."

"Kibirli ve mağrur kimseler, kıyâmet gününde karınca kadar küçültülürler ve mahşer halkının ayakları altında ezilirler."[88]

"Kibirli ve mağrur kimseleri cehenneme atmak, Allah teâlâ üzerinde bir haktır."

---

86 -Gâfir, 35

87 -Zümer, 72; Gâfir, 76

88 -Kıyâmet günü uzun bir gündür. O uzun günde insanlar amellerine göre çeşitli hallere girer ve değişik aşamalardan geçerler. Kibirli ve mağrur kimselerin karınca kadar küçültülüp mahşer meydanına serpilmeleri de onların o gün uğradıkları hallerden ve geçirdiği aşamalardan biridir.

"Allah'ım! Kibir duymaktan sana sığınırım."

"Allah teâlâ, elbiseleriyle kibirlenenlere rahmetle bakmaz."

"Kibirle yürüyenler, Allah teâlâ'nın huzuruna çıktıkları zaman O'nu kendilerine kızgın bulurlar."

"Kul tevâzu gösterdikçe, Allah teâlâ onu yükseltir."

"Zillet ve miskinlikten uzak bir şekilde tevazu gösterenlere ne mutlu!"[89]

"Tevâzu kula ancak yücelik kazandırır. Onun için, tevâzu gösterin."

"Kibri kendinizden uzaklaştırmak için, şahsî işlerinizi kendiniz görün."

Allah teâlâ, Musâ aleyhisselâma şunu vahyetmiştir:

"Ben ancak büyüklüğüme boyun eğip tevâzu gösteren, kullarımın üzerinde büyüklük taslamayan, kalbinde korkumu taşıyan, gün boyu beni anıp zikreden, benim için nefsinin arzularını frenleyen kimselerin namazını kabul ederim."[90]

Bil ki, kibrin hakikati, insanın kendisinde başkalarında görmediği üstünlükler görmesi ve bundan

---

[89] -Zillet ve miskinlik; dünya çıkarı için zâlim ve fâsık kimselere boyun eğmek, gerdan kırmak, yağ çekmek, dalkavukluk etmek, hizmet etmektir.

[90] -Kabul edilen namaz, sahibine bu imanî ve ahlâkî erdemleri kazandırır.

dolayı gururlanıp büyüklük taslamasıdır.[91] Bu şekilde büyüklük taslamanın dışa vuran bazı yankıları şunlardır:

1- Mecliste baş köşede oturmayı istemek;

2- Yolda önde gitmekten hoşlanmak;

3- İnsanlara tepeden bakmak;

4- Kendisini büyütmeyenlere düşmanlık etmek;

5- Sözünü dinlemeyenlere kızmak;

6- Hatalarını kabul etmemek;

7- Va'z ve nasihatleri sert ve kırıcı bir üslupla yapmak;

8- İlim öğretirken nazlanmak;

9- Kimseye hizmet etmeyip herkesin kendisine hizmet etmesini istemek;

10- Kendisi selâm vermeyip başkasının selâm vermesini beklemek.

Kibrin, kalpte bir zerresinin bulunmasının cennete gitmeyi engelleyecek çapta büyük bir günah olmasının sebebi, onun özellikle şu üç kötülüğü kapsamasından dolayıdır:

---

91 -Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bir hadiste kibri şöyle tarif etmiştir: "Kibir, hakkı reddetmek ve insanları küçük görmektir." Hakkı reddetmek (veya kabul etmemek) Allah teâlâ'ya karşı kibir, insanları küçük görmek ise insanlara karşı kibirdir. Buna göre kibir iki çeşittir. En büyüğü Allah teâlâ'ya karşı olan kibirdir. Küfür ve inkâr da bu kibrin şubeleridir.

1- Allah teâlâ'nın bir sıfatını O'nunla paylaşmaya kalkışmak. Çünkü büyüklük O'nun özel sıfatıdır. Bu sıfat yalnızca O'nun hakkıdır ve yalnızca O'na yakışır. Mânası da yalnızca O'nda gerçekleşir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Göklerde ve yerde büyüklük ve ululuk yalnızca O'na âittir. O her şeye gücü yeten ve her şeyi bilendir."[92] Kula ise büyüklük yakışmaz, büyüklüğün mânası da ondan gerçekleşmez. Çünkü o, başka şeyler şöyle dursun, kendi öz varlığına hükmetmekten ve kendi kendisine sahip olmaktan da âciz olan bir mahluktur. Böyle olduğu için, o büyüklüğü haketmez. Haketmediği bir şeye sahip olmaya çalışmak ise haddini aşmaktır.

2- Hakkı inkâr etmek ve halkı küçümsemek.[93] Nitekim, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm kibri bu fiillerle tarif etmiştir. Bunları yapmak ise, kulun yüzüne saâdet kapısını kapatır. Bir zât şunu söylemiştir:

"Allah teâlâ, rızasını taâtler içinde gizlemiştir. Onun için, hiçbir taâti küçümseyip terk etmeyin. Umulur ki, Allah teâlâ'nın sizden râzı olması küçümsediğiniz taâti yapmanızdadır. Allah teâlâ, kızgınlığı-

---

92 -Câsiye, 37

93 -Allah teâlâ'nın bir ismi Hak'tır. O hak ismiyle bütün hakların temsilcisi, takipçisi ve koruyucusudur. Bu sebeple, her hangi bir hakkı inkâr eden veya ona ulumsuz yaklaşan bir kimse, Allah teâlâ'yı karşısında bulur.

nı günahlar içinde gizlemiştir. Onun için, hiçbir günahı önemsiz bulup irtikâp etmeyin. Muhtemeldir ki, Allah teâlâ'nın size kızması önemsiz bulup yaptığınız günahtan dolayıdır. Allah teâlâ, velâyeti (veliliği) kulları arasında gizlemiştir. Onun için, hiçbir mümini küçük görüp ona saygısızlık etmeyin. Olabilir ki, küçük görüp saygısızlık ettiğiniz kimse Allah teâlâ'nın velisidir."[94]

---

[94] -Dün, hasta olan, bize de akrabalığı bulunan yaşlı bir hocayı ziyâret ettim. Sohbet sırasında şâhid olduğu şu acip vakayı anlattı:

"İmamlık yaptığım köyde bir adam hastaydı. Perşembe günü ziyaretine gittim. Bana şunu söyledi: "Kimseye söyleme, ben yarın sabah öleceğim. Onun için, üzerimde biraz Kur'ân oku." Ben Kur'ân okudum ve sözünü ciddiye almadığım için, "Yarın da gelip üzerinde okuyacağım. " dedim. Kendisi, "Yarın artık beni diri olarak bulamayacaksın." dedi. Ertesi gün cumaydı. Sabah olunca, onun ölüm haberi geldi. Ben, büyük bir dikkatle bu vakayı dinledikten sonra, hocaya şunu söyledim:

"Bu elbette ki, bir kerâmettir. Kerâmet de iyi müslümanlarda olur. Bu adamın iyiliğine dair neler bilirsin?" Hoca, şunları söyledi:

"Onun hakkında fazla bilgim yoktur. Ancak, kendisi iki sene hiç ara vermeden, üşenmeden, ve minnet etmeden benim yerime sabah ezanlarını okudu. Bir de, ara sıra bir Kur'ân Kursu için para toplama çalışmalarına katılırdı." Fahrî olarak ezan okumanın büyük bir ibâdet olduğu malûmdur. Ancak, çoğu kimselerin eleştirdiği ve bir kısım eleştirilerinde haklı olduğu (Bu haklı eleştirilenin başında da kendilerini diğer müslümanlardan tecrit etmeleri ve bu suretle ümmet birlik ve bütünlüğünü bozmalarıdır.) bir kurs için para toplamanın sevabının bu kadar büyük olacağı-

3- Güzel ahlâk prensiplerine sırt çevirmek. Çünkü büyüklük taslayan kibirli insan, örneğin kendisi için is-

---

nı tahmin etmemiştim. O zaman kendi kendime şunu söyledim:

"Senin için bir hayat düsturu olsun, Kur'ân ve İslâma hizmet ettiklerini söyleyen fert ve toplulukları eleştirmekten uzak dur. Kendin daha iyi şeyler yapıp örnek olabilirsen, yap. Fakat, boş ve ucuz sözlerle başkalarının hizmetine gölge düşürmekten sakın. Sen, görüntülerle yetin. Görüntülerin altındaki niyet ve maksadların hesabını ise Allah teâlâ'ya bırak."

Hoca, olayı anlattıktan sonra, ben ona şunu söyledim:

"Seni ağır bir hasta olarak alıp yoğun bakıma götürdükleri zaman, annem sağlık açısından oldukça iyiydi. Haberi duyunca, hepimiz gibi, o da üzüldü. Ancak ertesi gün bize şunu söyledi: "Ben hoca ölecek diye üzülünce, bir ses bana, "Haberin olsun, sen ondan önce öleceksin." dedi."

Ve hakikaten, hoca iyileşip hastahaneden taburcu olunca, annem aniden rahatsızlandı, süratle ağırlaştı ve yoğun bakımlık oldu. Birkaç gün sonra da vefat etti. Rabbim, bahar yağmurları gibi, onun ruhunun üzerine rahmetini yağdırsın!

İslâm akîdesine göre, geleceği yalnızca Allah teâlâ bilir. Bu akîdeyi tescil eden âyetlerden bir tanesi Lukman suresinin son âyetidir. Bu âyette gayp olan şeylerin başlıcaları anlatılmış ve bunları Allah teâlâ'dan başka kimsenin bilmediği bildirilmiştir. Bu gayp olan şeylerden birisi de kimsenin yarın ne yapacağını ve başına ne geleceğini bilmemesidir. Bunun bilgisi de Allah teâlâ'ya mahsustur. Onun için, bunu veliler ve peygamberler de bilmezler. Allah Resûlu da değişik vesilelerle bunu açıkça bildirmiştir. Örneğin, Rubeyyi' binti Muavviz şunu anlatmıştır:

"Ben gelin gittiğimin ertesi sabahı Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bizi ziyâret etti. Evimizde iki kız çocuğu def çalıp Bedir savaşında şehid olan sahâbiler üzerine şiir okuyorlardı. Bir ara sözü Allah Resûluna getirdiler ve, "Bizde bir peygamber var-

tediği iyilikleri başkaları için istemez. Zannına göre, kendisi ayrıcalıklıdır. Bu kimse tevâzu göstermez, af-

dır ki-Yarın ne olacağını bilir." dediler. O zamana kadar, sessiz duran Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu sözü duyunca müdâhale etti ve, "Bunu söylemeyin." diyerek kızları uyardı." Hz. Âişe radıyallahu anh da şunu söylemiştir:

"Allah Resûlunun yarın olacak şeyleri bildiğini söyleyen yalan söylemiş olur."

Evet, gaybı ve gelecekte olacak şeyleri yalnız Allah teâlâ bilir. Onun için kâhin, falcı, medyum, cinci gibi Allah teâlâ'dan uzak olan ve O'ndan ilham almaları söz konusu olmayan kimseler yarınlarla alâkalı şeyleri bilmezler. Ancak, bu kimseler zekî insanlar iseler, hadislerin seyrine bakıp bazı şeyleri tahmin edebilirler. Tahminler ise, bilgi değildir.

Gaybi bilmek Allah teâlâ'ya mahsus olunca, O kendisine yakın olan bazı kullarını (peygamberi ve velileri) bazı konularda bilgilendirebilir. O zaman da bunlar yarın veya ondan sonraki bir zamanda olacak olan bazı şeyleri bilebilirler. Nitekim, bunların bu şekilde çok şey bildikleri sayısız olay ve rivayetlerle sabit olmuş durumdadır. Ancak, peygamber dışındaki bazı zâtların (Bunlar büyük veliler de olabilirler.), bin seneden fazla bir zaman sonra, örneğin âhir zamanda nelerin olacağını ayrıntılı bir şekilde bildiklerini söylemek oldukça aşırı bir iddiadır. Çünkü, gayp bilgisinin bu kadar uzun bir zamanı ihata edip kapsaması onu beşeriyet çerçevesinden çıkarıp uluhiyet sıfatı hâline getirir. Uluhiyet sıfatı ise, Allah teâlâ'ya mahsus olup kimseyle paylaşılmaz. Nitekim, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: "Onlar, Allah'ın gayp ilminden hiçbir şeyi ihata edemezler." (Bakara, 255)

Annem öldüğü zaman, bu kitabın burasına kadar gelmiştim. Olayın şokuyla iki ay kadar çalışmaya ara verdim ve canımdan çok sevdiğim ve acıdığım annem için her gün ağladım. Ancak daha sonra, bu ayrılık dünyasına yalnız ağlamak için gelme-

fetmez, haset eder, haksız yere kızar, riyâ ve gösteriş yapar; kısacacı, ne kadar kötü sıfat varsa, hepsini taşır ve ne kadar güzel ahlâk varsa, hepsinden uzaklaşır.

Kibirden Kurtulmanın Çaresi:

Bil ki, [kibirden kurtulmak için, evvelâ insanın kendisini tanıması lâzımdır. Çünkü kendisini tanıyınca, böyle bir varlığa kibir ve büyüklüğün yakışmadığını, buna rağmen kibir ve büyüklük taslamanın bütünüyle akılsızlık, arsızlık ve haddini bilmezlik olduğunu anlar.] O hâlde insan nedir? O, maddesi itibarıy-

---

diğimizi, âhiretimiz için bazı salih ameller ve faydalı işler de yapmamız gerektiğini düşündüm ve kendimi toplamaya çalıştım. Bu arada görülen bazı sadık rüyalarla merhum annemin Allah teâlâ'nın geniş olan lütuf ve rahmetiyle iyi bir durumda olduğunu da öğrenince, birkaç okuyucuya faydalı olmak ümidiyle bu çalışmaya olduğu yerden devam etmeye karar verdim. Bu kitapla birlikte, İmam Gazalî'nin on iki risalesini Türkçeye çevirmiş oluyorum. Kendi bakışımla bu risaleler üzerindeki çalışmamı çok önemli ve değerli buluyorum. Çünkü zamanımızda yayınlanan bu tarz kitapların çoğu bazı konularda ya ifrat veya tefrit içermektedirler. Bize Rabbimiz tarafından emredilen istikamet ise, ifrat ve tefrit arasındaki çizgidedir. Ben, bütün ömrümü alan ilim tahsilimde ifrat ve tefritlere aldırmadan bu çizgiyi yakalamaya çalıştım. Ve tahmin ederim ki, amel planında olmasa da, Allah teâlâ'nın lütuf ve inayetiyle fikir ve akîde planında bu çizgiyi yakaladım. İmam Gazalî gibi büyük bir âlimin eserleri üzerinde yaptığım bu çalışmalarla bu istikamet çizgisini isteyen herkese de göstermek istedim. Başka bir niyet ve maksadım da yoktur.

la başlangıçta bir damla bulanık su olan, sonuçta çürüyüp kokan bir ceset hâline gelen, bunların arasındaki hayat aşamasında da, mide ve bağırsaklarında sidik ve pislik taşıyan hakir bir varlıktır. Kur'ân-ı Kerim'de buna işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Kahrolası inkârcı ve kibirli insan, ne kadar da nankördür! Allah'ın onu hangi maddeden yarattığını düşünmez mi? Onu bir damla kirli sudan yarattı, şekillendirip biçimlendirdi. Sonra, (annesinin rahminden) çıkışını kolaylaştırdı. Bu hayatın bitiminde onu öldürüp kabre koyacak, istediğinde de onu tekrar diriltecektir."[95]

"İnsanın üzerinden hiçbir şey olmadığı bir dönem geçmedi mi? O böyle iken, biz onu karışık bir sudan yarattık. Onu imtihan etmek için de gören ve işiten bir varlık hâline getirdik ve ona doğru olan yolu gösterdik."[96]

İnsan ilk aşamada yokluktan yaratılmıştır. Onun ilk maddesi yokluktur. Yokluk ise, en değersiz şeydir. Daha doğrusu, hiçbir şey değildir. Bundan sonra, o topraktan yoğurulmuştur. Toprak da dört unsurun en değersiz olanıdır.[97] Bundan sonra da meni, kan pıhtısı,

95 -Abese, 17-22

96 -İnsan, 1-3

97 -Eski felsefe, maddî varlığın temel unsurlarının ışık, hava, su ve toprak olduğunu söylerlerdi. Şimdiki fizik ve kimya ise, bu unsurların sayısını atmış, yetmişe çıkarmıştır. Bunlara basit madde anlamında "element" denir.

biçimsiz bir et yığını aşamalarından geçirilmiş, ondan sonra da en güzel yapıdaki insan şeklinde biçimlendirilmiştir. Ancak bu şekilde biçimlendirildikten sonra da âcizlik, cahillik ve çaresizlikten kurtulamamıştır. Bu yüzden o, her zaman hastalık ve illetlere maruzdur ve bir birleriyle çelişkili olan duygular, huylar ve mizaçların tahakküm ve tasallutu altındadır. O, istemediği hâlde hastalanır; hoşlanmadığı hâlde acıkır; bilmek ister, bilemez; unutmak ister, unutamaz; bir şeyi sever, halbuki o şey kendisi için zararlıdır; bir şeyden iğrenir, halbuki o şey kendisi için faydalıdır; çeşitli korkularla huzuru kaçar; hiçbir zaman akıl veya sağlığını kaybetmek, ya da bir musibete uğramak tehlikesinden emin değildir. Sonunda da ölüp hesap vermek için kabre girer. Eğer o burada azap ehlinden ise, domuz bile ondan daha şanslı bir varlık olur. Çünkü domuz ölünce, bir daha dirilip hesap vermez ve kötülüklerine karşılık türlü azaplara uğramaz.[98] Özetle açıklandığı gibi, hiç-

---

[98] -Annemin mezarına gül ağaçları dikmişim. Çünkü, mezarlara gül ve benzeri yeşillikler dikmek sünnettir. Bizde gelenekleşen bu sünnet, Allah Resûlunun şu hadisine dayanır: "Mezarın başına yeşil bir şey dikin. Bu orada zikrettikçe, ölüye rahmet edilir." Diktiğim gül ağaçları bu günlerde çeşitli renklerde gül açmışlardır. Arılar da peydahlanıp onların içindeki çekirdek veya tozu yemek için hummalı bir çalışmaya girişmişlerdir. Bu gün mezarında başında okurken, bu arılardan birkaç tanesinin çiçeklerin içinde ölüp boylu boyunca uzandıklarını gördüm ve kendi kendime şöyle düşündüm: "Biz insanlar eşref-i mahluk ol-

bir şeye gücü yetmeyen ve hakikatte hiçbir şeye sahip olmayan böyle bir varlığa kibir nasıl yakışır? Hasan Basrî rahımehüllah, kibirli bir şekilde yürüyen bir adama şunu söylemiştir:

"Bu yürüyüş, karnında pislik taşıyan bir varlığın yürüyüşü değildir."

Kibrin Sebepleri:

İnsanın mahiyeti yukarıda anlatıldığı gibi, yokluk, değersizlik, âcizlik ve çaresizlik olmasına rağmen, bazı şeyler bazı kimselerde kibir oluştururlar. Bu şeyler şunlardır:

1-İlim. İlim, olgun olmayan kimselerde kibir oluşturur. Onun için, "İlmin âfeti kibirdir." denilmiştir. Bu yüzden, çok az sayıdaki âlimler kibirden hâlî olabilirler.[99] Çoğu âlimler ise, sahip oldukları ilim yü-

---

duğumuz hâlde ölünce toprağa gömülüyoruz. Bu arılar ise, gül yaprakları içinde ölüyorlar. Bu duruma göre, eğer toprağın içi olduğu gibi kalıp bizim için cennet bahçesi hâline gelmezse, o zaman biz bu eşek arılarından daha talihsiz ve daha değersiz olmuş oluruz. Bu böyle iken, nasıl olur da kibirlenip kendimizi bir şey sayıyoruz?"

99 - Buradaki âlim sözünden yalnızca din âlimleri anlaşılmamalıdır. Her türlü bilgiye sahip olanlar buna dahildirler. En büyük kibri taşıyanlar da, üniversite okumuş ve yüksek bir diploma almış olan kimselerdir. Çoğunluk itibarıyla bunların kibri Firavun kibriyle aynı derecededir. Bunlar, devletin gücünü de arkalarına aldıkları zaman bin firavundan daha eşedd hâle gelirler.

zünden kendilerini diğer insanlardan üstün görürler. Ancak, ilim yüzünden kendini diğer insanlardan üstün gören bir kimse, âlim değil, câhildir. Çünkü, âlim, yukarıda anlatıldığı gibi, kendi mahiyetini bilen, sorumluluklarını idrâk eden, dünyada ve âhirette kendisini bekleyen olumsuzlukları gözden uzak tutmayan kimsedir. O, ilmi bir kibir vasıtası olarak değil, bir sorumluluk vesilesi olarak görür.

Bu sebeple, câhillerin bilgisizlikleri yüzünden kurtulabileceklerini düşünür, fakat bilgisi olduğu için kendi kendisine bu şansı tanımaz. Çünkü ilim mazereti ortadan kaldırır.

Allah teâlâ âlimlerin seyyidi, üstadı ve en büyüğü olan peygambere şunu emretmiştir:

"Sana uyan müminlere kanatlarını indir, tevazu göster."[100]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Kibirli âlimlerden olmayın. Aksi takdirde, cahilliğiniz âlimliğinizden daha fazla olur."

"İleride bazı kimseler Kur'ân okuyacaklar. Kur'ân onların gırtlağını geçmediği hâlde, kibirlenip, "Biz Kur'ân okuyanlarız; bizden daha çok bilen yoktur." diyeceklerdir. Bunlar cehennem odunlarıdır."

Ebüdderdâ radıyallahu anh da şunu söylemiştir:

---

100 -Şuarâ, 215

"Bir kimsenin ilmi arttıkça, onunla birlikte tevâzuunun da artması lâzımdır."

Âlim, ilmiyle amel etmediği takdirde, bilmemek mazereti bulunmadığı için, cehenneme atılır. Böylece ilim, onun için felâket sebebi olur. Böyle bir ilimle kibirlenmek artık nasıl doğru olabilir? Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunu söylemiştir:

"Kıyâmet gününde bazı âlimler cehenneme atılırlar. Şiddetli ateşte yanınca karınları çatlar ve iç organları, bağırsakları yere dökülür. Onlar da, acı ve ıstırapla bunların etrafında dönüp dururlar. Diğer cehennem ehli başlarında toplanıp kim olduklarını ve niçin bu ağır azaba çarptırıldıklarını sorarlar. Bunlar şu karşılığı verirler: "Biz ilimleriyle amel etmeyen âlimleriz. Azabımız da bundan dolayıdır."

Allah teâlâ, büyük bir âlim olmasına rağmen, ilmiyle amel etmeyen Bel'am ibni Baura'yı köpeğe benzetmiş ve şöyle demiştir:

"Dileseydik, onu sahip olduğu ilimle yükseltirdik. Fakat o dünyaya meyletti ve nefsine uydu. O artık (Allah yanında) bir köpek gibidir."[101]

Allah teâlâ, dinî gerçekleri bozup tahrif eden ve ilmin yüklediği sorumluluğun gereğini yerine getirmeyen yahudi âlimlerini de kitap taşıyan merkeplere benzetmiş ve şöyle buyurmuştur:

---

101 -A'râf, 176

"Kendilerine Tevrat ilmi verilen, fakat bu ilmin gereğine uymayan âlimler, kitap taşıyan merkepler gibidirler."[102]

Âlim olan kimseler, ulemâ-i su' (kötü âlimler) hakkında vârid olan âyet ve hadisleri göz önünde tutsunlar ki, korkuları kibirlerini bastırsın. Buna rağmen, kibirden kurtulamayanlar, ya sadece âlet ilmi gibi ruhsuz ve etkisiz ilimlerle uğraşanlardır, ya da fıtrat ve mayaları bozuk olduğu için, ilmin de ıslah etmekten âciz kaldığı kimselerdir.

2- İbâdet. İbâdet yapanlarda da kibir bulunur.[103] Onun için sahâbî Huzeyfe radıyallahu anh, cemaata imam olup namaz kıldırdıktan sonra dönüp şunu söylemiştir:

"Bundan sonra ya başka bir imam bulacaksınız; ya da cemaatsiz namaz kılacaksınız. Çünkü ben imamlık yapınca, kendimi içinizdeki en üstün fert olarak hissettim."

İbâdet yüzünden kibre kapılanlar, bazen o derece

---

102 -Cumua, 5. Not: Bu örneklere bakıp bir müslüman âlimi köpek veya merkebe benzetebilmek için, onun inkârcı ve yıkıcı fikirler taşıması veya şer ve kötülükte çok ileri gitmesi lâzımdır. Kişisel olarak kabul etmediği bir iki fikir ve görüşünden veya beğenmediği bir iki davranışından dolayı bir müslüman âlimi köpek veya merkebe benzetmek ise ilme ve âlime saygısızlık ve edepsizliktir. Asıl köpeklik ve eşeklik de budur.

103 -Buradaki ibadetten maksat; çok miktarda ibadet etmek, örneğin, geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tutmak, birkaç günde bir hatim indirmek, kısa aralıklarla hac ve umre yapmaktır.

ileri giderler ki, Allah teâlâ'ya karşı bile nazlanabileceklerini zannederler. Bu sebeple, O'ndan istedikleri bir şey gerçekleşmeyince, küsüp sitem ederler. Bu ahmaklar bilmezler mi ki, Allah teâlâ'nın ortağı yoktur ve O hiç kimsenin emir ve arzusuna göre hareket etmez. O, hikmetine uymadığı takdirde, peygamberlerin istek ve dualarını bile kabul etmemiştir. Peygamberler ise, buna karşı küsüp sitem etmek yerine, hatalarını anlamış ve istiğfar etmişlerdir.[104] Peygamberler bile Allah teâlâ'nın takdir ve iradesine boyun eğip teslim olurken, bu kimseler yoksa kendilerini peygamberlerden üstün mü görüyorlar? Kendisini peygamberden üstün (veya onun derecesinde) görmek ise, kibir yüzünden küfre düşmektir.

Hiç kimse, amel ve ibadetlerinden dolayı Allah teâlâ'ya minnet edemez. Bu amel ve ibadetler sahih ve geçerli iseler, bunları muvaffak etmesinden dolayı Allah teâlâ'nın kul üzerinde minneti vardır. Nitekim, bir âyet-i kerimede bazı cahil Araplar kasdedilerek şöyle buyurulmuştur:

"Onlar, İslâma girdikleri için sana minnet ediyorlar. De ki: Müslümanlığınızı bana minnet etmeyin. Siz gerçekten iman etmişseniz, sizi iman etmeye hidâyet edip yönelttiği için Allah'ın sizin üzerinizde minneti vardır."[105]

---

104 -Bak, Âl-i İmrân, 128; Hûd, 45-47; Enbiyâ, 87

105 -Hücürât, 17

İlim ehli gibi, ibâdet ehline de gerekli olan ve yakışan şey tevâzu göstermektir. Onun için, bunlar bir âlimi gördükleri zaman, "Bunun ibâdeti bize göre azdır. " demek yerine, "Bunun ilmi ibadetimizden daha faziletlidir." demeleri ve ona hürmet edip saygı duymaları lâzımdır. Bunlar bir fâsığı gördükleri zaman da, "Bu yanmış, ibadeti yoktur." deyip onu küçümsemek yerine, "Bunun ibadeti az ise de, muhtemeldir ki, onu Allah teâlâ yanında makbul hâle getiren güzel bir huyu ve üstün bir ahlâkı vardır." deyip ona karşı kibir beslemekten kaçınmaları gerekir. Nitekim Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Cömert bir fâsık, cimri bir âbid'ten daha makbuldur."

"Allah teâlâ, ahlâkınıza amellerinizden daha çok değer verir."

"Allah teâlâ, suretlerinize ve dış hareketlerinize değil, kalplerinize bakar."[106]

Kul, ibadetine karşı Allah teâlâ'ya şükretmek, diğer kullara da tevâzu göstermekle mükelleftir. Hatta tevâzu göstermenin de ötesinde, kendisini herkesin

---

[106] -Bu hadisin mânası şudur: Dış hareketleriniz, ibadetleriniz, görünüş ve gösterişiniz iyi de olsa, kalpleriniz, niyet, tasavvur, düşünce ve ahlâkınız bozuk ise, Allah teâlâ bunlara tek başına değer vermez. Bu hadisten, kalp temiz olduktan sonra amel önemli değildir, şeklinde bir mâna çıkarmak ise yanlıştır. Böyle bir mânayı teyid eden hiçbir dinî nass ve ifade mevcut değildir.

aşağısında görmesi gerekir. Onun için, meselâ Atâ es-Sülemî çok olan ibadetine ve şiddetli olan takvasına rağmen şöyle demiştir:

"Bu şehir halkının çektiği musibetlerin sebebi benim varlığım ve burada bulunuşumdur. Ben ölürsem, bu musibetler kalkacaktır." Diğer bir zât da Arefe vakfesinde şunu söylemiştir:

"Arefe vakfesi çok bereketli bir ameldir. Aralarında ben bulunmasaydım, Allah teâlâ buradaki herkesi affederdi."

İbâdet, nasıl olsa kabul edilen bir amel değildir. Onun kabul edilmesi için bazı şartlar vardır. Bu şartların başında da ihlâs ve tevâzu gibi gözetilmesi amelin kendisinden daha önemli olan hususlar yer alırlar. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Hayırda süratli olan ve önde gidenler, yaptıklarını yaparken kalpleri korku içinde olur."[107] Bu kutlu kimselerin duydukları korku ise, hadis-i şerifte de açıklandığı gibi, amelin kabul şartlarını eksik bırakmış olmaları ve bu yüzden amellerinin reddedilmesi korkusudur.

Bu anlatılanlar düşünülürse, ibadetten dolayı kibirlenmek olayı ortadan kalkar.

3- Soy ve nesep. Soy ve neseplerini yüksel görenler, bunlarla böbürlenip şişerler. Fakat bu da anlamsız

---

107 -Mü'minûn, 60, 61

ve mantıksız bir şeydir. Çünkü soy ve nesebi oluşturan ata ve dedeler, artık hayatta değildirler. Bunlar ya cehennemde, ya da cennettedirler. Cehennemde iseler, ateşte yanıp azap çekmek yerine, dünyada iken en âdî mahluk olan köpek veya domuz olmuş olmayı temenni ederler. Bu türlü temenniler içinde olan cehennem ehli ve ateş kütükleriyle böbürlenip kibirlenmek, köpek ve domuzlara mensup olmakla böbürlenip kibirlenmekten farksız bir şeydir. Bunun da doğru bir şey olduğunu söyleyen tek bir akıllı insan bulmak mümkün değildir.

Atalar ve dedeler cennette iseler, bunlar dindar ve dini bütün insanlardır demektir. Böyle insanlar ise, bütün günahlar ve kötü duygular gibi, kibirden de uzak olmaya çalışmışlardır. Kendileri kibirden uzaklaşıp kaçmış olan bu insanlara mensup olmaktan dolayı kibre kapılmanın bir aklî izahı olmayacağı da gayet açıktır. Kaldı ki, her insanın fazilet ve üstünlükleri ancak kendisini üstün kılıp şereflendirebilir. Bunlar başkasına üstünlük sağlayıp ona kibirlenme hakkı doğurmazlar. Onun için, meselâ kör bir evlat, babasının badem gözlü olmasıyla, kel olanın da dedesinin sırma saçlı olmasıyla şereflenemezler ve bunu söyleyip kibirlenemezler. Tıpkı bunun gibi, kimse baba ve dedesinin diğer üstünlükleriyle de kibirlenemez. Kibirlenmek câiz olsaydı, insan ancak kendi kişisel faziletleriyle kibirlenme hakkına sahip olabilirdi. Fakat kibirlenmek tümüyle câiz olmadığı için, bunlardan

dolayı da insana ancak Allah teâlâ'ya şükretmek düşer. Çünkü bu faziletleri insan için takdir eden ve esbabını halk edip teminini sağlayan Allah teâlâ'dır. Şükretmek ise tevazuu gerektirir. Çünkü, şükretmek nimetleri Allah teâlâ'dan bilmektir. Tevazuun aksi olan kibir ise, bunları kendinden bilmektir. Bu çelişkiye düşmemek için, tevazu göstermek lâzımdır.[108]

Şu da bilinmelidir ki, bütün nesepler Âdem aleyhisselâma dayanırlar. Bu itibarla insanlar arasında nesep birliği ve soyda eşitlik vardır. Çünkü hepsi de bu ilk insan ve ilk peygamberin çocukları ve torunlarıdırlar.

Âdem aleyhisselâmın kendisi de topraktan yaratılmıştır. Bu sebeple, insanların ortak menşei ve ilk maddesi topraktır. Toprakla övünmek ise, akıllı insanların işi değildir.

4- Mal, cemâl (vücut güzelliği), evlad gibi dünyalıklar. Uzağı göremeyen ve derinlere nüfuz edemeyen bazı kimseler, bu şeylerden dolayı da kibir duyarlar. Halbuki bunlar da insandan ayrı olan şeylerdir. Ondan ayrı olan şeyler ise, onun için üstünlük ve fazilet oluşturmazlar. (Bu sebeple, meselâ bir insan eşekse, şâirin dediği gibi, ipek palan vursan, altın yular taksan o yine eşektir.) Ancak insan, bu şeylerle Allah teâlâ için bazı hayırlı işler yapar ve salih ameller işlerse,

108 -Bu çelişkiden maksat, bir taraftan şükrederken bir taraftan da nimetleri kendinden bilmemektir.

bu işler ve ameller onun için fazilet, üstünlük ve sevap oluştururlar. Lakin bu durumda da, onun bunlardan dolayı kibirlenmek değil, tevazu gösterip şükretmesi lâzımdır. Nitekim, Allah teâlâ için iş yapanların tutum ve yaklaşımları da daima budur.

Kendisine başka şeylerin gölgesinde fazilet ve üstünlük arayanlar, bu şeylerin çekilip gitmesiyle ortada kalırlar. Dünyaya âit şeylerin çekilip gitmesi veya insanın onları bırakıp gitmesi ise kaçınılmazdır. İnsana yapışık ve bitişik olan cesedi ve cesede âit olan güzellik, sağlık, kuvvet gibi şeyler de ondan ayrıdırlar ve bunlar da insanın ölmesiyle veya hastalanması ve yaşlanmasıyla birlikte ondan ayrılırlar.

Şunu da söyleyelim ki, güzellik iki çeşittir. Hakikî ve kalıcı olan güzellik ruhun güzelliğidir. Bu güzellik insanın kendi kazançları olan ilim, amel ve güzel huylardan oluşur. Ancak bir ruhun ne kadar güzel olduğunu ruhun kendisini görmeden kestirmek mümkün değildir. Bu sebeple, kimsenin henüz bu dünyada iken, ruhunun güzelliğini ileri sürüp kibirlenmesi anlamsızdır. Çünkü, güzel oldukları zannedilen kimi ruhlar hakikatte çok çirkindirler. Bunlar çirkin oldukları için de cehenneme atılır ve azaplara uğratılırlar. Eğer insanların zan ve iddia ettikleri gibi, ruhları güzel olsaydı, ne cehennemin, ne de azapların bulunmaması lâzım gelirdi. Çünkü, ruhunun çirkin olduğunu söyleyen hiç kimse mevcut değildir. Ve çirkin olmayan ruhların cehennem ve azaplarla işi yoktur. Çünkü cehennem ve

azaplar, güzel olarak yaratılıp insanlara emanet edilen ruhların çirkinleştirilmelerinin cezalarıdır.

Bedenin güzelliği ise, ne hakikî, ne de kalıcı olan bir güzellik değildir. Çünkü canlıların bedeni, özellikle de insanın bedeni çirkinlikler ve pisliklerle yoğrulmuştur. Bunun içinde bir sürü pislikler bulunduğu gibi, en süslü menfezleri olan ağzında, burnunda, kulaklarında ve gözlerinde de pislikler vardır. Bu sebeple, insan bir hafta su ve sabunlarla vücudunu temizlemeyi ihmal etse, vücudu çöp kutusu gibi çürümüş, kokmuş, bayatlamış pisliklerle dolup taşar. Bu sebeple de, Allah teâlâ, suyu temizleyici olarak yaratmış ve onu kullanıp temizlenmeyi insanlar için ibadet hâline getirmiştir.

DOKUZUNCU PRENSİP: UCUP DUYMAMAKTIR

Ucup da kibrin bir türüdür. Bu illet, insanın kendisine âit olan kişisel faziletleriyle, yaptığı işlerle, ilim ve ameliyle övünmesidir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Üç şey helâk edicidirler. Bunlar cimrilik yapmak, heva-i nefsine uymak ve kendi kendisiyle (bir rivayette de, kendi akıl ve fikriyle) ucup duymaktır."

"Günah işleyenleri günahkârlık helâk eder. Günah işlemeyenleri de ucup helâk eder."

Hz. Âişe radıyallahu anha şunu söylemiştir:

"Kişi kendisinin iyi olduğuna inandığı zaman, o iyi değildir."

Abdullah ibni Mes'ûd radıyallahu anh şunu söylemiştir:

"İnsanların helâk olmalarının sebebi iki şeydir. Bu şeylerden birisi Allah teâlâ'nın rahmetinden ümit kesmektir. Diğeri de Allah teâlâ yanında değer kazandığına inanmak, yani ucup duymaktır." Çünkü, Allah teâlâ'nın rahmetinden ümit kesen bir kimse, kendisini ıslah etmekten, ibadet ve yararlı işler yapmaktan vazgeçer. Ucup duyan bir kimse de kendisini ıslah etme işini tamamladığını ve yeterli kadar ibadet ve amel ettiğini düşünerek çalışmaya ara verir veya onu gevşetir. Halbuk, Allah teâlâ "Ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."[109] buyurarak kulluğun gereği olan amel, ibadet ve hayra ara vermenin veya bunları gevşetmenin doğru olmayacağını bildirmiştir.

Bişr ibni Mansur, uzunca ve güzelce namaz kılan bir adama şöyle demiştir:

"Bu yaptığın ibadet sende ucup oluşturmasın. Çünkü İblis de binlerce sene bu şekilde ibadet etmiş, fakat sonra sapıp yoldan çıkmıştır."

Ucup duymak da, diğer kibir çeşitleri gibi, cehaletten ileri gelir. Çünkü kişinin ucup duyduğu şeyler,

---

109 -Hıcr, 99

onun kendi yarattığı ve yoktan var ettiği şeyler değildir; aksine, Allah teâlâ'nın ona ihsan ve ikram ettiği, hâline acıyıp ona sadaka şeklinde verdiği şeylerdir. Bu sebeple, onun bu şeyleri kendi kendisinden zannetmesi ve bunlarla ucup duyup şişmesi yerine, Allah teâlâ'nın ihsan ve ikramına şükredip minnet duyması ve O'nun kendisi gibi âciz, çaresiz ve değersiz bir varlığa bu türlü ihsan ve ikramı reva görmesine şaşıp hayret ve hayranlık duyması lâzımdır.

Allah teâlâ'nın ihsan ve ikramları da iki türlüdür. Bir türlüsünde kulun hiçbir katsısı yoktur. Diğer türlüsünde ise, kulun zahir sebepler çerçevesinde bir çeşit katkısı vardır. Ancak bu katkı da hakikatte yine Allah teâlâ'dandır. Çünkü kulun iradesini hayır tarafına çeviren, o hayrı gerçekleştirmek için ona güç, kuvvet, âlet ve imkânlar veren O'dur. Gafil olan kul ise, bu ihsanları kendi fiili gibi görür ve onlarla kibirlenip ucup duyar.

Kibir ve ucup şükür yolunu tıkayan birer nankörlüktürler.

Ucbun en kötü sonuçlarından birisi, kibirde de olduğu gibi, Allah teâlâ'ya karşı nazlanmak ve kendisini O'nun lütuf ve nimetlerine herkesten daha çok lâyık, müstahak ve öncelikli bilmektir. Bu sebeple, ucup sahibi, Allah teâlâ'nın bazı nimetlerini ona değil, başkalarına verdiğini gördüğü zaman, "Kaderin işine şaştım. Böyle olmaması gerekirdi." türünden sözler sarf ederek Allah teâlâ'nın takdir ve tedbirini açıkça

veya zımnen eleştirir. Bu cümleden olarak, ilim ve aklıyla övünen ve ucup duyup kendisini üstün sanan bir kimse, kendisi kadar ilim ve akıl sahibi olmadığını düşündüğü bir kimseye mal ve servet gibi nimetler verildiğini görünce, "Nasıl olur da, Allah teâlâ beni mahrum bırakırken, bir cahile bunları verir.?!" diyerek kadere itirazda bulunur.[110] O bunu söyleyip itiraz ederken, aslında sandığı gibi, hiç de akıl ve ilim sahibi olmadığını ortaya çıkarmış olur. Çünkü gerçekten akıl ve ilim sahibi olan bir kimse, Allah teâlâ'nın kendisine verdiği bu nimetlerle tatmin olur ve artık gözü başka bir şeye kaymaz. Çünkü, bunlar en büyük nimetlerdir. Bu nimetlerle kendisini yetiştirip insanlık hakikatine ulaşmak ve müslümanlık gerçeğini yaşayıp dünya ve âhiret mutluluğunu kazanmak mümkündür. Allah teâlâ, bir kulunu lâyık görüp ona bu en büyük nimetleri verirse, onun artık bunların çok aşağısında kalan nimetlere meyledip eğilmesi doğru olmaz. Çünkü bu, nankörlük ve bencillik olur. Bunun nankörlük olması, kendisine verilen büyük nimetlerin kadrini bilmemesindendir. Bencillik olması da şundadır: Ona bu büyük nimetleri veren Allah teâlâ, elbette ki, diğer kullarına da bazı nimetler verecektir. Çünkü O, yalnızca akıl ve ilim sahibi kimsenin değil,

---

110 - Bu tipden birisi şiir diliyle şöyle demiştir: "Nice âlim ve bilgin kimseler fakirlik içinde bocalarken, nice cahil kimseler mal ve servete boğulmuşlardır. Bu hal, âlimleri hayrette bırakmış ve nice akıllıyı dinsizliğe itmiştir. "

bütün kulların, canlıların ve âlemin Rabbi, sahibi ve velinimetidir. Bu sebeple, O'nun lütuf, rahmet ve nimeti şu veya bu kimselerle sınırlı değildir. Kendi aklınca bunları kendi kendisiyle sınırlandırmaya kalkışmak ise, bu âlemde yalnızca kendi varlığını görmek olur. Bu ise yanlış, şaşı ve bencil bir görüştür. Bir gün bir bedevî Allah Resûluna gelip fakir olduğunu söyler ve ondan yardım ister. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, insanların en cömerdi ve en çok hayır seveni olduğu için, o anda elinin altında bulunan bütün malı bedeviye verir. Memnun olan ve gözleri kamaşan bedevî, Allah Resûlunun hoşuna gideceğini zannederek şöyle dua eder: "Allah'ım! Muhammed'e ve bana merhamet et. Başka bir kimseyi bu merhamete ortak etme." Bedevî'nin bu duası Allah Resûlunun hoşuna gitmez ve kendisi ona şunu söyler:

"Sen, ne diye Allah teâlâ'nın geniş olan merhametini bu şekilde daraltıyorsun?" Bir rivayete göre de, bu duayı yapıp giden bedeviden sonra, yanındaki ashâbına dönerek şunu söyler:

"Size göre, bu adam mı, yoksa onun devesi mi daha şaşkındır? Allah teâlâ'nın geniş olan rahmet ve merhametini kim daraltabilir!."

Kur'ân-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur:

"Benim rahmetim her şeyi kapsamıştır."[111]

---

111 -A'râf, 156

"Allah, insanlara karşı lütuf ve merhamet sahibidir. Fakat, onların çoğu buna şükretmezler."[112]

"Allah, bütün âleme karşı lütuf ve merhamet sahibidir."[113]

Bu duruma göre, ucup sahibi olan kimse, Allah teâlâ'nın bazı nimetleri kendisine değil, diğer kullarına verdiğine şaşacak yerde, ilim ve akıl gibi çok önemli nimetleri başkasına değil, kendisine verdiğine şaşmalı ve şükrederek bu nimetlere liyakatini ispat edip onların da elinden çıkmasını önlemelidir. Çünkü Allah Resûlunun da buyurduğu gibi, nimetler şükürle karşılanmazlarsa, ya giderler, ya da oldukları yerde musibete dönüşürler. Nimetlerin musibete dönüşmesinin pek çok şekilleri vardır. Bunlardan birisi de, kişinin hakikatte kötü ve Allah teâlâ'dan uzak olmasına rağmen, elindeki nimetlere bakarak iyi olduğunu ve Allah teâlâ yanında makbul ve muteber bir kul olduğunu zannetmesidir. Bu yanlış zan onun kendi kötülük ve kusurlarını görmesine engel olur. O kötülüklerini görmeyince de, kendisini ıslah etme ve amelini düzeltme ihtiyacını duymaz ve mevcut hâlini sürdürmeye devam eder. Sonunda da ansızın Allah teâlâ'nın

---

112 -Bakara, 243; Yûnus, 60

113 -Bakara, 251. Allah teâlâ'nın herkesi ve her şeyi kapsayan merhameti dünyada olan merhametidir. Âhirette ise, pek çok âyetlerin de ifade ettiği gibi, O'nun merhameti yalnızca müminlere tahsis edilecektir.

gazabına uğrar ve artık önleyemeyeceği dünya ve âhiret azaplarına çarpılır. Böylece elindeki nimetler, ona azap hazırlayan birer musibet ve tuzak durumuna düşmüş olurlar. Kur'ân-ı Kerim'de buna işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Onlar, sonunda hiç beklemedikleri azaplarla karşılaştılar."[114]

"Âyetlerimizi inkâr edenleri, kendileri farkında olmadan yavaş yavaş azaba çekiyoruz. Bunun için de, onlara biraz mühlet veriyoruz."[115]

"Onlara uyarımız geldiği zaman, kendilerine gelmediler. Aksine, kalpleri daha da katılaştı ve şeytan yaptıklarını onlara süslü (doğru, güzel ve haklı) gösterdi. Bunun üzerine biz, onlar için bütün nimetlerin kapılarını açtık ve kendileri bunlarla sevinmeye başlayınca, onları çaresiz bir şekilde ansızın yakaladık."[116]

ONUNCU PRENSİP: RİYÂ YAPMAMAKTIR

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Namazlarını eksik kılan ve riyâ yapan kimselerin vay hâline!"[117]

---

114 -Zümer, 47
115 -A'râf, 182, 183
116 -En'âm, 43, 44
117 -Mâûn, 4-6

"Cennete gidecek olanlar, yemeği kendi ihtiyaçlarına rağmen, miskin, yetim ve esire yedirirler ve onlara yumuşakça şöyle derler: "Biz bunu size Allah için yediriyoruz. Bu sebeple, karşılığında sizden ne bedel, ne de teşekkür istemiyoruz."[118]

"Rablerinin rızasını arayanlar, sâlih amel işlesinler ve Rablerine ibâdette kimseyi O'na ortak etmesinler."[119] Yani, ibadet ederken, riyâ yapmasınlar.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Sizin için en çok korktuğum şey, gizli şirk olan riyâdır." Bu hadis-i şerifte de işaret edildiği gibi, şirk iki çeşittir. Birisi açık şirktir. Kâfir, müşrik ve putperestlerin şirki bu çeşittendir. Çünkü bunlar, açıkça Allah teâlâ'ya ortak koşar ve açıkça bu ortaklara ibadet ederler. Diğeri ise gizli şirktir. Amel ve ibadetlerinde riyâ ve gösteriş yapanların şirki bu çeşittendir. Çünkü bunlar, açıktan Allah teâlâ'ya ortak koşmazlar ve zahire göre yalnızca O'na ibadet ederler. Fakat, kalplerinde insanların gözüne girmeyi niyet ederler. Bu niyet ise gizlidir.

"Allah teâlâ, kıyâmet gününde amellerin karşılığını verirken, riyâ sahiplerine şunu söyler: ' Siz, amellerininiz karşılığını, gidin, riyâ yaptığınız kimselerden alın. Çünkü siz, amellerinizi onlar için yaptınız.

---

118 -İnsan, 8, 9

119 -Kehf, 110

Ben, benim için yapılamayan amellere karşılık vermem." Bu o demektir ki, riyâ için yapılan amellerin Allah teâlâ yanında karşılığı ve sevabı yoktur. Bunlar boşa giden amellerdir.

"Allah teâlâ, içinde zerre kadar riyâ bulunan bir ameli kabul etmez."

"Riyânın en azı da şirktir."

İsâ aleyhisselâm da şöyle demiştir:

"Amellerinizle insanların medih ve övgüsüne talip olmayın. Çünkü övgü de rızk gibidir. Allah teâlâ, rızkı taksim ettiği gibi, övgüyü de taksim etmiştir. Bu taksimde sizin için övgü varsa, siz istemeseniz de övüleceksiniz."

Bir adam namaz kılarken boynunu fazlaca eğmişti. Hz. Ömer, onu bu hâlde görünce, riyâ yapmasından korktu ve ona şöyle seslendi:

"Ey adam! Boynunu doğrult. Maksadın huşû' duymaksa, huşû' boyunda değil, kalptedir."

Katâde şunu söylemiştir:

"Kul riyâ yaptığı zaman, Allah teâlâ meleklere şöyle der: " Şu şaşkına bakın! Rabbi ben değil, başkalarıymış gibi davranıyor."

Hasan el-Basrî şunu söylemiştir:

"Siz şimdi gayr-i meşru' yollarla şöhret sahibi olmaya çalışıyorsunuz. Halbuki yetiştiğim sahâbiler, meşru' yollarla da meşhur olmaktan sakınırlardı."

Çünkü şöhret, beraberinde riyâyı da getirir. Onun için, meşhur olup da riyâ etmeyenler yok denecek kadar azdırlar. Ayrıca, çoğu durumlarda şöhreti gerçek meziyetlerle kazanmak veya kazanmışken korumak mümkün değildir. Onun için, meşhur olmak veya şöhretlerini sürdürmek isteyenler, riyâ yapmanın yanında yalancılık ve diğer her türlü ahlâksızlığı da yaparlar.

Riyânın hakikati, kişinin yaptığı ibadetler ve ettiği hayır işleriyle insanların gözüne girmek ve kalplerinde yer etmek istemesidir. Bu istek üzerine yapılan riyâ çeşitleri şöyledir:

1- Vücut ve bedenle riyâ yapmak. Çok ibadet ettiği intibahını vermek için az yiyip vücudunu zayıflatmak; nefsine önem vermediğini göstermek için üstünü başını dağıtmak; oruçlu olduğu hissini uyandırmak için dudaklarını kurutmak; Allah teâlâ'nın azametini hissettiği vehmini vermek için konuşurken sesini yavaşlatmak; akıl ve fikrinin âhiretteki hesap ve azap endişesiyle meşgul olduğu kanaatini oluşturmak için hüzünlü bir tavır almak bu riyâ türünden bazı örneklerdir.

2- Vaziyet ve duruşla riyâ yapmak. Allah teâlâ'nın murâkabesi altında yaşadığı intibaını uyandırmak için boynunu bükmek, yavaş yürümek, ağır hareket etmek, gözlerini yummak vaziyet ve duruşla riyâ yapmanın örneklerindendir.

3- Elbise, kılık ve kıyafetle riyâ yapmak. Kendi bakımına vakit ayırmadığını göstermek için kırışık,

buruşuk ve kirli elbiseler giymek; süs ve zevk aramadığını göstermek için biçimsiz, yamalı, yırtık, adî kumaştan yapılmış elbiseler giymek; ilimden nasibi bulunmadığı hâlde âlim olduğunu göstermek için âlimlerin elbiselerini, tasavvufun hakikatlerinden habersiz olduğu hâlde sufî olduğunu göstermek için sufilerin hırkalarını giymek, sâlihlerden olduğunu göstermek için sarığının üstüne örtü atmak, takva sahibi olduğunu göstermek için pantolonunun paçasını birkaç kat kıvırmak elbise ve kılıf kıyafetle riyâ yapmanın örneklerindendir.

Elbiseyle riyâ yapanlar birkaç kısımdırlar ve her bir kısmın yöntemi farklıdır. Bunlardan bir kısmı, sâlih kimselerin kalbine girmek ve beğenisini kazanmak isterler. Bunun için de, onların hoşlandıkları tipten, eski, ucuz ve yamalı elbise giyerler. Bu elbiselerin kendi zevklerine (ya da inançlarına) uygun olması onlar için önemli değildir. Onlar için önemli olan, hedef aldıkları kitlenin takdirini kazanmak ve kendilerinin de sâlih kimseler olduğu kanâatini oluşturmaktır. Diğer bir kısmı ise, tüccar, zengin, devlet ricali ve benzeri ehl-i dünyanın kalplerine girmek isterler. Bunlar, öncekiler gibi eski ve ucuz elbise giyseler, bu kimselerin gözüne giremezler; yeni ve şık elbise giyseler, bu kimseler onların zühd ve takva ehli olduklarına inanmazlar. Bu sebeple bunlar, durumu kurtarmak için kıymette ağır, fakat görünüşte basit ve mütevazı görünen elbiseler bulup giyerler.

4- Sözle riyâ yapmak.

Va'az ve nasihat ederken, kabiliyet ve hünerini göstermek için kendini zorlayıp sözünü güzelleştirmek[120], kafiyeli ve şiirli konuşmak, gerekmeyen uzun nakiller ve alıntılar yapmak, ilminin çokluğunu bildirmek için, şu kadar hadisi ezbere bildiğini söylemek, muhatabının hatasını hemen düzeltip yüzüne vurmak, din için hüzün duyduğunu göstermek için, kalbinde sıdk ve ihlâstan eser bulunmadığı hâlde, konuşurken ağlayıp sızlamak, zikir yaptığını göstermek için dudaklarını kıpırdatmak (ve tesbihini çevir-

---

120 -Allah teâlâ, Bediüzzaman üstadımıza gani gani rahmet eylesin ve cömertçe mükâfâtlar versin. Riyâdan çok şiddetli bir şekilde kaçtığı ve ihlâsın zirvesine ulaşmak istediği ve hatta onda fena bulup fâni olduğu için, sözlerini içinden geldiği gibi söylemiş, bunları süsleyip cilâlamayı hiç düşünmemiş ve tabiiliğini bozup onları sun'ileştirmemiştir. Onun için, bazı yerlerde anlama zorlukları veya cümle düzensizlikleri meydana gelmiştir. Söz edebiyatı açısından bu durum bir kusur ise de, buna sebep olan ihlâsın azameti bu kusuru örtüp ayrı bir mükemmelik hâline getirmiş ve o sözlere fevkalâde bir tesir ve etki gücü kazandırmıştır.

Tabiatiyle bu benim görüşümdür. Nur talebeleri ise, kusur isnadını büyük bir saygısızlık ve iftira sayar ve sözlerin hepsinin yüksek bir belagat taşıdığına inanırlar.

Ben de böyle inanmak isterdim. Fakat, gerçek bir İslâm âlimi ve büyüğü ve hakikî bir dava adamı ve kahraman olan merhum Üstada kendimce büyük bir sevgi ve saygı duymama rağmen, onun talebeleri kadar teslimiyet göstermeye muvaffak olamadım. Bu benim kendi kusurumdan da ileri gelmiş olabilir.

mek)[121], günah işlenmesinden rahatsız olduğunu göstermek için, umurunda olmadığı hâlde kızıp köpürerek şuna buna sataşmak ve eleştiride bulunmak sözle riyâ yapmanın örneklerindendir.

5- İbâdeti güzelleştirmek suretiyle riyâ yapmak. Görenler bulunduğu zaman, tek başına iken yapmadığı şekilde namazı uzatmak, tadil-i erkân yapmak, huş'û göstermek, başını eğmek, ağlamaklı olmak, cemaatle birlikte oturduğu zaman diz üstünde oturup murakabe vaziyetini almak, başkalarıyla birlikte yürüdüğü zaman kendine vakar ve tefekkür süsünü vermek bu türün örneklerindendir. Ancak bu işleri yalnız iken de yapan, onları cemaat içinde sürdürdüğü takdirde, riyâ yapmış olmaz. Çünkü riyâ, Allah teâlâ için yapılması gereken işlerin O'ndan başkasının takdir ve beğenmesi için yapılmasıdır. Bu da ancak, yalnız iken yapmadığı işleri cemaat ve topluluk içinde yapmak şeklinde olur.

6- Sevenleri, talebeleri ve müntesipleriyle riyâ yapmak. Şöhret ve itibarını arttırmak için talebe, mürid, cemaat ve mensuplarını çoğaltmaya çalışmak, bunların çokluğuyla övünmek, falan ve filanların kendisini ziyaret edip duasını aldıklarını söylemek bu türün örneklerindendir. Misafir ve ziyaretçilerinin

---

121 -Mâna açısından olduğu gibi, riyâdan uzak olmak açısından da en ideâl zikir, 'lâ ilâhe illellah'tır. Çünkü bu mübarek zikir, dudaklarını kıpırdatmadan yapılır.

çokluğuyla tanınmak için bunları ağırlamak da bu türden bir riyâdır.

Bütün bu ve benzeri riyâ çeşitleri haramdır ve bunları yapmak "kebâir" denilen büyük günahlardandır.

İnsanın samimî inancından ileri gelen veya fitrî mizacının gereği olan işler ise, riyâya benzeseler de riyâ değildirler. Çünkü, riyâ ve ihlâsı birbirinden ayıran husus dış görünüş değil, bunun arkasındaki niyet, düşünce ve maksattır.

Şu da bir gerçektir ki, kendisi riyâkâr olan bir kimse, herkesi riyâkârlıkla suçlar. İhlâslı olan kimse de, bunun aksine, bütün işleri Allah için yapılmış samimî ameller zanneder. Onun için, kimin riyâ yaptığını ve kimin ihlâslı olduğunu kesin bir şekilde insanlar bilemezler. Bunları ancak, kalplerin içindekini gören Allah teâlâ bilir.

Bir kimsenin, riyâ yaparken aynı zamanda ihlâslı olarak tanınmak istemesi ve bu imajı vermeye çalışması ise en kötü riyâ türüdür. Çünkü, bu tür riyâda iki günah vardır. Birincisi, Allah teâlâ için yapılması gereken bir amelin kul için yapılması, ikincisi de kulun aldatılarak bu amelin hâlis olarak Allah teâlâ için yapıldığı intibaının verilmesidir.

Riyânın şirk olmasının sebebi ise, riyâ yapan kimsenin gözüne girip takdirini kazanmak istediği kulu ve kulları önem açısından Allah teâlâ'nın dere-

cesine çıkarması veya O'nun derecesine yaklaştırmasıdır. Bunun ne demek olduğunu iyice anlamak için, şunu söyleyelim: Allah teâlâ, hem zât itibarıyla, hem de ibadetin yalnızca O'nun için yapılması ve bunun sevabının sadece O'ndan beklenmesi itibarıyla bir ve tektir. Tevhid, O'nun bu iki yönden de bir ve tek olduğuna inanmaktır. Bu tevhid inancını bozan iki şey vardır. Bu şeylerden birincisi, Allah teâlâ'nın zâtından başka bir ilâh (veya ilâhlar) bulunduğuna inanmak, ikincisi ise, Allah teâlâ'nın zât olarak bir tek ilâh olduğuna inanmakla birlikte, kendisine ibadet etmek, rızasını aramak, takdirini kazanmaya çalışmak, sevap ve mükâfâtına talip olmak, O'nu sevmek ve kendisinden korkmak gibi hususlarda kulları O'nun seviyesine çıkarmak ve O'nunla eşit veya O'na yakın bir derecede görmektir. Riyâ yapan kimse ise, ifâ ettiği amel ve ibadetiyle yalnızca Allah teâlâ'dan beklemesi gereken takdir, beğenme, medh ve senâ, karşılık ve mükâfâtı aynı zamanda kullardan da bekler.[122] Böylece, ibadet kıblesi olarak yalnızca Allah teâlâ'nın zâtına yöneldiği hâlde, ibadete karşılık beklentiler (takdir etmek, beğenmek, medh etmek, sevap ve mükâfât vermek) konusunda kulları O'na ortak etmiş ve O'nun derecesine çıkarmış olur.

---

122 -Bu şeyler normal olarak insanlardan da beklenebilir. Fakat, ibadet karşılığında onları Allah teâlâ'dan başkasından beklemek caiz değildir.

Diğer bir ifade ile, tevhid, Allah teâlâ'nın tek ilâh ve tek mabud (ibadet edilen) olduğuna iman etmektir. O'nun tek ilâh olduğuna iman etmek, O'ndan başka ilâh bulunmadığına inanmayı gerektirir. O'nun tek mabud olduğuna iman etmek de O'ndan başkasına ibadet etmemeyi ve O'nun için yapılan ibadetin sevap ve karşılığını başkasından beklememeyi zorunlu kılar. Riyâ yapan kimse ise, Allah teâlâ için yaptığı ibadetin sevap ve karşılığını (takdir etmek, beğenmek, yardım etmek vs.) başkasından beklemek suretiyle tevhidin ikinci şıkkını ihlâl etmiş ve böylece şirke girmiş olur. Çünkü, tevhidin karşıtı şirktir. Kulun Allah teâlâ'ya karşı tutumu da bunlardan birinden ibarettir. Bu sebeple, o ya Allah teâlâ'yı birleyip tevhid eder, ya da çokluk oluşturup şirke girer.

Riyâ yapan bir kimse, gözüne girmek istediği kulların Allah teâlâ'nın emir ve izni dışında kendisine fayda veya zarar verebileceklerine de inanır. Bu inanç da ikinci türden bir şirktir. Çünkü, fayda ve zararları takdir eden ve bunları değişik vasıtalarla insana ulaştıran yalnızca Allah teâlâ'dır. Bu tevhid gerçeği bir çok âyet-i kerimelerle net olarak bildirilmiştir. Buna rağmen riyâ yapan bir kimse, ya bu gerçeğe inanmayan bir inkârcı, ya onun öyle olduğunda tereddüt eden bir şüpheci, ya da onun varlığından habersiz olan bir cahil durumundadır. Tevhidi bozan bu üç hal de müminde bulunmaması gereken kötü vasıflardandır.

Riyâda Allah teâlâ'nın hatırını hafife almak da vardır. Halbuki, O'nun hatırı âlidir (yüksektir) ve bütün hatırların üstünde tutulması lâzımdır. Bu sebeple, ihlâslı olan kimse yaptığı ibâdet, hayır ve hizmetlerde yalnızca O'nun hatırını düşünür ve O'nun râzı olmasını mükâfât olarak kendisi için yeterli bulur.[123]

Riyâ yapanların maksadları çeşitlidir. Bunların günahları da maksadlarının bozukluk derecesine göredir. Örneğin, bunlardan bir kısmı, yalnızca sevilip sayılmak maksadını güder. Bir kısmı, halkın güvenini kazanıp zimmetine mal geçirmek ve hırsızlık yapmak ister. Bir kısmı, onların sırtında mevki ve makamlara çıkmaya taliptir. Bir kısmı, bir günaha yol bulmaya çalışır. Bir kısmı, daha başka kötülüklerin peşindedir.

Riyâya vasıta yapılan ameller ise üç şeydir:

Birincisi imandır. En kötü riyâ türü imanda riyâ yapmaktır. Çünkü en kutsal şey, Allah teâlâ'ya imandır. O her şeyden daha değerli ve her şeyden daha üs-

---

123 - İhlâslı bir yönelişle bir zât, Allah teâlâ'ya karşı şiir diliyle şöyle demiştir:

"Senin yaklaşımın tatlı olsun da
Varsın, hayat acı olsun
Sen benden râzı ol da
Varsın kullar kızgın olsunlar
Seninle aramız iyi olsun da
Kullarla aram bozuk olsun
Sen beni seversen, ötesi önemsizdir
Toprak üstündeki her şey topraktır."

tündür. Bu sebeple, onun altında kalan hiçbir şeye vasıta ve âlet etmemek lâzımdır. Fakat, münafıklar ve gizli dinsizler, samimî olarak inanmadıkları hâlde, inanmış gibi görünmeye çalışırlar. Bundan maksadları ise, bir İslâm toplumunda imanın kişiye sağladığı yararlardan faydalanmaktır.

İkincisi, farz olan ibadetlerdir. Farz olan ibadetler, yapılması zorunlu kılınan ibadetlerdir. Bu ibadetlere riyâ karıştırmamak lâzımdır. Çünkü bunların yapılması kişin insiyatif ve tercihine bırakılmamışlardır. Bu sebeple, onları yapmaktan kendine hisse ve pay çıkarmak bütünüyle yanlıştır. Kendi kendine kaldığı zaman namaz kılmadığı hâlde, takdir görmek için başkasının yanında namaz kılan, bu şekilde oruç tutan, hacca giden, zekât veren kimseler, riyânın ikinci derecede ağır bir türü olan farz ibadetlerde riyâ yapmış olurlar.

Üçüncüsü, nafile (farz olmayan) ibadetlerdir. Bu ibadetleri yapmak zorunlu değildir. Bu sebeple, onlar kişinin insiyatif ve tercihine bağlıdırlar. Bundan dolayı da en çok riyâ bu kısımda görülür. Çünkü, kişi bunları yapınca kendi iyiliğine ve üstün bir dindar olduğuna inanır ve bu hususların başkaları tarafından da bilinmesini ister. Onun için de bu ibadetleri ifâ ederken bu isteği duyar ve onu niyet eder. Bunu yapınca da riyâ yapmış ve ibadetinin sevabını yakmış olur.

Riyâ, bazen ibadet yapmaktaki maksadın tamamını, bazen de onun bir parçasını oluşturur. En kötü

riyâ, birinci kısımdır. İkinci kısmın kötülüğü ise, maksadın içindeki yüzdesine göredir. Çünkü, yaptığı amel ve ibadette Allah teâlâ'nın rızasını ve insanların takdirini birlikte gözeten bir kimse, bir maksad içine iki maksad yerleştirmiş ve her birine belli bir ağırlık vermiş olur. Bunlardan birisi daha ağır ve pay oranı daha fazla olduğu zaman, o sonuç itibarıyla birinci ve asıl maksad hâline gelir.

Bu maksat, insanların takdirini kazanmak olduğu zaman, amel bütünüyle riyâ olur ve Allah teâlâ yanında hükümsüz kalır. Bu maksat, Allah teâlâ'nın rızasını kazanmak olduğu durumda ise amel bütünüyle yanmaz. Ancak kalitesi düşer ve sevabı azalır.

Riyâ zannedilen ve fakat riyâ olmayan bir durum da vardır. O da topluluk içinde ibadetleri daha neşeli bir şekilde yapmak ve daha kolay bulmaktır.

Bu hal riyâdan değil, insanın topluluktan güç ve kuvvet kazanmasından dolayıdır. Çünkü insan toplumsal bir varlık olduğu için, duyguları topluluk içinde daha kuvveti ve diri olurlar. Onun için, sözü edilen hal, tabiî yapısı içinde kaldıkça riyâ değildir.

Fakat buna niyet ve kasıt eklenirse, o zaman hüküm bu niyet ve kasta göre değişir.

Allah teâlâ'nın rızasını ve halkın takdirini kazanmak aynı ölçüde maksat oldukları zaman ise, eşit ağırlıkta olan bu iki zıt maksat, birbirini yok ederler ve bu ikili maksatla yapılmış olan amel hiç yapılma-

mış gibi olur.[124] Çünkü niyetsiz olan veya sonradan niyetsiz hâle gelen ameller makbul değildirler. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, meşhur olan hadis-i şerifte şöyle buyurmuştur:

"Ameller niyetlere göredir ve kim ne niyet ederse, amelinin karşılığı odur."[125]

Gizlilik Derecesine Göre Riyâ

Bil ki, riyâ niyet ve maksada müteallik olduğu için gizli bir şeydir. Ancak gizli olan riyânın gizlilik dereceleri de farklıdır. Ameli bozma etkisi de en az gizli olan riyâdan en çok gizli olan riyâya doğru azalır. En az gizli olan riyâ, amelin yegâne veya ağırlıklı maksadını oluşturan riyâdır. Bundan daha gizli olan riyâ, amelin daha kolay yapılmasını sağlayan riyâdır. Bundan daha gizli olan riyâ, amelin duyulmasından ve takdir edilmesinden dolayı heyecan ve sevinç duymaktır. Bundan da daha gizli olan riyâ ise, amelini düşünerek bunu yapmış olmasından dolayı halkın kendisini takdir etmeleri lâzım geldiğine inanmak ve bu takdiri görmediği zaman kırılıp gücenmektir.

Riyânın bu şekilde birbirinden gizli dereceleri bulunduğu ve derecesine göre ameli bozup çürüttüğü için, Allah teâlâ'nın hâlis kulları ona karşı çok dik-

---

124 -Bu amel, kişinin ne lehinde, ne de aleyhinde bir sonuç bırakmadan bozulur. Riyâ ağırlıklı amel ise, bozulmakla birlikte, kişinin üzerinde riyâ yapmanın günahını da bırakır.

125 -Müttefekun aleyh

katli davranır ve onun az gizli olanından olduğu gibi, çok gizli olanından da kaçınmaya çalışırlar. Bunun için de, ibadetlerini gizlerler ve ibadet ettiklerinden dolayı her hangi bir karşılık bulmaktan kaçarlar. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Allah teâlâ, kıyâmet gününde bazı kullarına şöyle der:

"İbadet ettiğiniz, ilim öğrendiğiniz, İslâma hizmet ettiğiniz için satın aldığınız malların fiyatı düşürülmüyor muydu? Herkes size selâm vermek için yarışmıyor muydu? İhtiyaçlarınız kolaylıkla görülmüyor muydu? İşte amellerinizin karşılığı beklediğiniz bu şeylerdir. Bugün size sevap verilmeyecektir."

Eğer denilse ki, riyâ bu kadar derinlere ulaştığına göre, riyâsız bir amel yapmak mümkün değildir.

Biz de deriz ki, riyâsız amel yapmanın zorluğu kesindir. Biz de bunu belirtmeye çalışıyoruz. Ancak, buna rağmen, riyâsız amel yapmak imkânsız değildir. Çünkü, Allah teâlâ imkânsız olan bir ameli kullarına teklif etmez. O, riyâsız amel etmeyi teklif ettiğine göre, demek ki, bu mümkündür.

Bu arada, riyânın amelin neresinde oluştuğu da önemlidir. Çünkü o, ya amelin başında, ya devamında veya sonunda oluşur. Amelin başında oluşan riyâ, onun yapılmasındaki etkin sebep ise, o amel riyâ için yapılmış olur. Böyle bir amel de makbul değildir. Onun için, amele başlarken kesinlikle riyâdan uzak olmak lâzımdır. Amelin devamı sırasında oluşan riyâ, eğer amelin devamını sağlayan etkin sebep ise, amel

yine riyâ için yapılmış olur. Bu amel de makbul değildir. Fakat, eğer amel hâlis bir niyet ve kararlılıkla sürdürülürken, başkalarının görmesi yüzünden kalpte bir sevinç ve canlılık oluşursa, bu durumda amelin aslı riyâsız ve makbuldur. Ancak, âriz olan riyânın kuvvetine göre, onun sevabı ve bereketi azalır. Amel bittikten sonra oluşan riyâ ise, makabline şâmil olmadığı (öncesini kapsamadığı) için ameli etkilemez. Fakat, riyâ yapmak başlı başına bir günah olduğu için, böyle bir riyânın oluşması günah teşkil eder. Şu da vardır ki, amelden sonra oluşan riyâ, genellikle amelin başında veya devamında gizli olan riyânın ortaya çıkan görüntüsü durumundadır. Böyle bir riyâ önceden gizlenmişse, biraz yukarıda anlatıldığı gibi, amelin makbuliyeti tehlikeye girer. Amelden sonra riyânın oluşması ise, gereği yokken kişinin yaptığı ameli söylemesi, bunun öğrenilmesinden hoşlanması, bundan nefsine pay çıkarması, üstünlük hissi duyması, zevk ve haz alması şeklindedir.

Amelin duyulup takdir edilmesine sevinmenin riyâ olmayan türleri de vardır. Bunlar şöyledir:

1- Amelinin duyulup takdir edilmesi karşısında, Allah teâlâ isteseydi, bana iyi ameller değil, kötü ameller de yaptırabilirdi, diye düşünüp O'nun lütuf ve keremine sevinmek.

2- Allah teâlâ, isteseydi, beni iyi amellerimle değil, kötü amellerimle de teşhir edebilirdi, diye düşünüp sevinmek ve O'na şükretmek.

3- Allah teâlâ dünyada kötülüklerimi gizleyip iyiliklerimi açığa çıkardığı gibi, umulur ki, âhirette de böyle davranır, orada da kötülüklerimi gizleyip iyiliklerimi ortaya çıkarır, diye düşünmek ve bundan dolayı sevinmek. Çünkü, hadis-i şerifte de buyurulduğu gibi, Allah teâlâ mümin kulunu dünyada setredip gizlerse, âhirette teşhir edip rüsvay etmez.

4- İyi amellerinin duyulması üzerine, başka insanların da kendisini örnek alıp aynı amelleri işleyebileceklerini ve böylece kendisinin hayırda öncü ve örnek hâline gelip bunun sevabını alabileceğini düşünmek. Bu düşüncenin meşruiyetini ifade eden bir âyette Allah teâlâ müminlerin şöyle dua ettiklerini bildirmiştir: "Bizi takva sahiplerine öncü ve örnek yap."[126]

---

126 -Furkan, 74. Not: Allah teâlâ, Bu âyet-i kerimeyle zımnen, mümin kullarından hayırda önde olmaya ve öncülük yapmaya çalışmalarını, başkalarının arkasında beşinci, yüzüncü sırada sürüklenmemelerini istemiştir. Bu sebeple, her mümin kesin olarak hayır olduğuna inandığı işlerde bayrağı kendisinin taşımasına çalışması ve himmetini daima bu şekilde yüksek tutması gerekir. Bu böyle iken, şimdiki müminler, genellikle hayır işlerinde, bozguna uğramış bir ordunun en arka saflarındaki yorgun askerler gibi bitkin, ölgün ve isteksizdirler. Fakat bunlar, bir bâtılı hak, bir bid'atı sünnet, bir şerri hayr gördükleri zaman ise, bunlara hizmet yolunda muzaffer bir ordunun askerlerine dönüşür ve o şekilde canlanıp zindeleşirler. Bu cümleden olarak, dalalet üzerinde olanların davalarında ve inançlarına bağlılıkta hak üzerinde olan müminlere göre çok daha ısrarcı, inatçı, diri ve zinde olduklarını ben çok kere hayret ve acıyla seyr ve temaşa etmişimdir.

Riyâ Yapmanın Sebepleri

Bil ki, riyâ yapmanın başlıca sebepleri üç şeydir. Riyâ yapmaktan ve onun kötü sonuçlarına katlanmaktan kurtulmak için bu sebepleri ortadan kaldırmak lâzımdır. Bu sebepler şunlardır:

1- Övülmeyi sevmek. Övülmekten bir ölçüde hoşlanmak insan tabiatinde varsa da, bunu sevgi ve tutku hâline getirmek, riyâ yapmaya sebep olur. Bundan dolayı, bazı kimseler, cesur olmakla tanınmak ve övülmek için, ölümü göze alarak düşman saflarına saldırırlar. Bazı kimseler de sâlih ve âbid (çok ibadet eden) bir kişi olmakla tanınıp övülmek için, yorucu ibadetler ve tâatler yaparlar. Riyâ yapan bu sebebi ortadan kaldırmanın yolu, insanlar tarafından övülmenin, özellikle de yersiz, ölçüsüz ve sun'î iken, bir değerinin bulunmadığını, faydası olmayıp zararı bulunduğunu veya en azından, zararının faydasından daha çok olduğunu düşünüp kendini buna inandırmaktır. Buna inanınca da, övülme sevgisi gevşer ve bu tutku dağılıp gider. Bu tıpkı şuna benzer:

İnsan fıtratının gereği olarak balı lezzetli bulur ve onu yemek için iştah duyar. Fakat, içinde zehir bulunduğuna inandığı zaman, iştahı kesilir ve onu yemekten vazgeçer. Övülme sevgisi ve bunun sebep olup yol açtığı riyâ da zehirli bal gibidirler. Çünkü bunlar, nefse hoş gelseler de, âhiretin sermayesi olan amel ve ibadetleri bozar ve sevapları yok ederler. Böylece de,

insanın âhirette hüsrana uğramasına ve helâk olmasına sebep olurlar. Övülme sevgisinin verdiği bu ciddî zararların yanında baldaki zehirin verdiği zarar çok az ve ehven kalır.

Kaldı ki, insanların övmesi, beğenmesi ve râzı olması kısa ömürlü ve çabuk geçicidir. Çünkü insanları devamlı olarak memnun etmek ve kendisini her zaman onlara beğendirip övdürmek mümkün değildir. Bu bilinen bir şeydir. Onun için, bunlara talip olmak yerine, Allah teâlâ'nın kalıcı, ebedî ve faydalarla dolu olan rızasına, beğenmesine ve övmesine talip olmak lâzımdır. Bunun yolu da amelleri riyâsız ve hâlis bir şekilde sırf Allah teâlâ'nın rızası için yapmaktır. Ameller bu şekilde yapılırsa, Allah teâlâ'nın kendisi râzı olduğu gibi, insanları da râzı eder. Amellere riyâ karıştırılması durumunda ise, hem O kızar, hem de insanları kızdırır. Bundan dolaydır ki, gerçekten sâlih olan kimseler, görünürde sevilip sayılmalarını gerektiren maddî ve dünyaya âit bir sebep bulunmasa bile, Allah için seven müminler tarafından sevilip sayılırlar. Buna mukabil, sevilip sayılmalarını gerektiren pek çok maddî sebeplere sahip olmalarına rağmen, fâsık, zâlim, riyâkâr ve sefih kimseler bu müminler tarafından sevilip sayılmazlar. Bunları baskı, zorbalık ve tehditle de sevdirmek mümkün olmaz. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Allah teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman, meleklere, "Ben falan kulumu seviyorum. Siz de onu sevin."

der ve melekler de onu severler. Ondan sonra, bu kulun sevgisi yeryüzündeki müminlerin kalplerine de yerleştirilir. Allah teâlâ, bir kuluna buğz ettiği zaman da, meleklere, "Ben falana buğz ediyorum. Siz de ona buğz edin." der ve melekler de ona buğz ederler. Ondan sonra, bunun buğzu yeryüzündeki müminlerin kalplerine de yerleştirilir."

2- Zemmedilmekten korkmak.[127] Zemmedilmekten korkmak da, kendini beğendirmeye çalışmaya ve bunun için riyâ yapmaya sebep olur. Bu sebebi ortadan kaldırmanın yolu, kendisinin Allah teâlâ yanında övülen ve beğenilen bir kimse olması hâlinde, onun insanlar tarafından zemmedilmesinin ve beğenilmemesinin kendisine zarar vermeyeceğini düşünmek ve nefsini bu gerçeğe inandırmaktır. Kaldı ki, insanların zemmetmelerinden korkup riyâ yapanların korktukları başlarına gelir. Çünkü Allah teâlâ, eninde sonunda onların riyâkârlıklarını ortaya çıkarır ve o zaman, daha önce onları samimî, ihlâslı ve inançlı zannedenler, onları şiddetle zemmeder, kötüler ve kendilerine buğz ederler. Halbuki bu kimseler, baştan beri ihlâs gözetip yaptıkları amelleri (hizmet ve diğer çalışmaları) Allah teâlâ için yapsalar, biraz geç de olsa, Allah teâlâ ihlâsları bereketiyle onları kullarına da beğendirip sevdirir.

---

127 -Zemmedilmek; kötülenmek, eleştirilmek, beğenilmemek demektir.

Bilmek lâzımdır ki, korkulması gereken, insanların kötülemesi değil, Allah teâlâ'nın kötülemesidir. Çünkü insanların kötülemesi haklı gerekçelere dayanmazsa, hiçbir hükmü yoktur. Böyle bir kötüleme uzun süreli ve kalıcı da değildir. Allah teâlâ'nın kötülemesi ise, kulun yüzüne ebediyyen saâdet kapılarını kapatır ve onun iflâh olmasını imkânsız hâle getirir.

3- İnsanlardan bir şey beklemek. Riyâ yapıp insanların gözüne girmeye çalışmanın saik ve sebeplerinden birisi de onlardan bir şey beklemektir. Bu sebebi etkisiz kılıp kökünü kurutmanın çaresi ise, insanların kendiliklerinden bir şey veremediklerini, hayır ve şerri takdir ve tevzi edenin Allah teâlâ olduğunu, insanların ve diğer sebeplerin ise O'nun takdir ettiği şeylerin (hayır ve şerrin, nimet ve musibetin) yerine ulaşmasında birer araç ve âlet olarak kullanıldığını, bu yüzden hayır ve şerri, nimet ve musibeti verenin yalnızca ve sadece Allah teâlâ olduğunu düşünmek ve bu tevhid gerçeğine samimî olarak inanmaktır.

İnsanlardan bir şey beklemenin, açıklandığı gibi, bir faydası yoktur. Fakat, onun çok zararları vardır. Riyâ yapmak, zillet ve meskenet göstermek, hakkı gizleyip bâtıla sessiz kalmak, aldanıp hayal kırıklığına uğramak, insanlara darılmak ve onlara düşman olmak bu zararlardandır. Bu böyle olduğu için, beklediklerini Allah teâlâ'dan beklemek, O'nun lütuf ve rahmetine tâlip olmak, amelini ihlâs ile yapmak, bunun yanında, meşrû bir şekilde çalışmak ve emek sarf

edip alın teri dökmek lâzımdır. Bunlar yapılınca da sorun kalmaz. Çünkü Allah teâlâ kendisinden bekleyen ve fakat aynı zamanda kendisinin emrettiği şekilde çalışan ve yorulan kullarını sever ve beklediklerini şu veya bu şekilde verip onları iflâh eder.

Farz-ı muhâl, riyâ yapmak suretiyle dünyaya âit bazı muvakkat şeyler elde edilse bile, bunun karşılık ve bedeli âhiret sevabını, oradaki hayat ve saâdeti kaybetmektir. Bunun çok pahalı bir bedel olduğu düşünülürse, o muvvakkat şeylerden vazgeçmenin aklın gereği olduğu kolayca anlaşılır.

Eğer denilse ki, insan istemediği hâlde, bazen riyâ hissi onun kalbine musallat olur. Bu türlü riyânın hükmü nedir?

Biz de deriz ki, irade dışında kalan fiiller gibi, bu türlü fikirler, hisler ve hayaller de sorumluluk taşımazlar. İnsanın bunlarla ilgili olarak taşıdığı tek sorumluluk, onların oluşmasına yardımcı olan ve onları besleyen tavır ve hareketlerden uzak durmasıdır.

İnsanın bu konudaki sorumluluğu bununla sınırlıdır. O bu sorumluluğun gereğini yerine getirdiği takdirde, iradesinin dışında oluşan ve kendisini aşan yukarıdaki durumlardan sorumlu değildir.

Kaldı ki, bu yapıldığı takdirde, irade dışında oluşan bu şeyler (riyâ hissi ve benzeri olumsuz hisler ve fikirler) büyük ölçüde güç kaybederler. Çünkü irade dışında oluşan bu olumsuzlukların kökleri iradeye tâ-

bi olan tutumların içinde filizlenir ve onlarla gıdalanıp beslenir.

Buna göre, halkın görmesi karşısında istemediği hâlde kalbinde riyâ hissi oluşan bir kimsenin yapması gereken şey, ibadetlerini gizlemektir. Gizlemek, her türlü tehlikeye karşı en sağlam siperdir. Açık arazide savaşmakta ölüm tehlikesi bulununca askerin siperde gizlenmesi gerektiği gibi, açıkça ibadet yapmakta riyâ tehlikesi bulununca âbid'in (ibadet edenin) de ibadet ve amelini gizlice yapması lâzımdır. Bu böyle iken, bir kimse riyâ tehlikesini gördüğü hâlde, amelini açıkta yapmak istediği takdirde, kalbinde iradesine bağlı gizli bir riyânın saklı bulunduğu anlaşılır.

Amelin saklanamadığı veya açıkça yapılmasında meşrû faydalar bulunduğu hallerde ise, kendiliğinden kalbe giren riyâ hissine aldırmamak ve onun etkisinde kalıp ameli daha güzel veya daha çok yapmaktan sakınmak, tedbir olarak yeterlidir. Çünkü kalbe giren bütün hayal ve hisleri kontrol etmek mümkün olmadığı için, insanların görmesinin kalbe yansıyan gölgesi durumunda olan riyâ hissini de bütünüyle yok etmek mümkün değildir. Ya da, daha doğru bir ifade ile, çok az kimselerin başarabildiği zor bir iştir. Bu kimseler ise, nebîler ve sıddıklardır.

Ameli Açıkça Yapmanın Câiz Olduğu Haller

Ameli gizlice yapmanın gerekli olduğu haller bulunduğu gibi, onu açıkça yapmanın câiz olduğu hal-

ler de vardır.[128] Onun için, hangi hâlde nasıl davranmak gerektiğini bilmek ve ameli buna göre gizli veya açık yapmak lâzımdır. Ameli gizlemek riyâdan kaçmak için, onu açıkça yapmak ise, başkalarına örnek oluşturmak, teşvikte bulunmak ve sosyal hayata dinî görüntü kazandırmak içindir.

Şu kadar vardır ki, riyâ tehlikesi olduğu yerde ameli gizlemek vâcip iken, bu tehlike bulunmadığı yerde yukarıdaki mülâhazalar altında ameli açıklamak vâcip değil, sadece câizdir. Prensip çerçevesinde söylemek gerekirse, ameli gizlemek azimet, onu açıklamak ise ruhsattır. Azimet herkes için iken, ruhsat yalnızca onu doğru kullananlar içindir. Bu sebeple, riyâdan bütünüyle emin olunmadığı sürece, ameli açıklamak ruhsatını kullanmaktan sakınmak en doğru olandır. (Helâket ve felâket asrı dediği çağımızda yaşayan bir büyük âlim şunu söylemiştir: "Küfrün ve fisk'ın hâkim olduğu bir ortamda iman ve ibadeti açıklamak, bid'atların yaygın olduğu bir yerde sünneti açıkça uygulamak riyâ değildir. Çünkü, riyâ dindarlık yüzünden halkın teveccühünü kazanmak düşüncesidir. Sözü edilen ortamlarda ise, dindarlık yü-

---

128 -Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi, gizlilik veya açıklığı gerektiren şey amel değil, hâldır. Hâlden maksat ise, insanın riyâdan emin olması veya onun tehlikesi altında bulunmasıdır. Birinci hâlde her türlü ameli açıkta yapmak câizdir ve bazen de matlup ve merguptur. İkinci hâlde ise, bütün amelleri gizlemek lâzımdır.

zünden teveccüh kazanmak yoktur; aksine, hor görülmek, alaya alınmak, zulüm ve haksızlığa maruz kalmak gibi nefsin hoşlanmadığı ve sakınmak istediği olumsuzluklar vardır.)[129]

Riyâya düşmek korkusu yüzünden ameli terk etmek tavsiye edilmemiştir. Çünkü ameli gizlemek suretiyle riyâya düşmek tehlikesini ortadan kaldırmak mümkündür.

Ayrıca, samimî olarak riyâya düşmek korkusunu duyan ve bundan sakınmak için ameli terk etmeyi göze alan bir kimse, ameli açıkça da yapsa, riyâdan sakınma gücüne sahiptir. Çünkü riyâya düşenler, kalplerinde ona karşı bu şekilde korku, nefret ve alerji duymayan kimselerdir.

Bu böyle olmasına rağmen, riyâya düşmek korkusu karşısında, başkaları tarafından yapılmasıyla da ihtiyacın karşılandığı amelleri terk etmek, ihtiyata daha uygundur. Bu durumda, bu türlü amelleri terk etmenin vâcip olduğu da söylenebilir.

Bu amellerden maksat ise, farz-ı kifâye veya sünnet-i kifâye türünden olan sosyal amellerdir.

Va'zetmek, imamlık yapmak, fetva vermek, kadı-

---

129 -Ancak, normalde bu böyle iken, bir takım et kafalı kimseler yaşadıkları ortamın ne olduğunu bilmedikleri için, küfür, dalalet ve bid'atin kol gezdiği yerlerde de riyâ yapar ve yaptıkları bazı eften püften amel ve işlerle teveccüh kazanacaklarını zannederler.

lık yapmak (ve benzeri resmî görevleri üstlenmek) bu türdendirler.[130]

Günahları gizlemek ise mutlak olarak vâciptir. Halkın dilinde dolaşan, "Allah'tan saklanmayan, kuldan da saklanmaz." sözü günahlar için geçerli değildir. Ancak günahları gizlemek, Allah teâlâ'nın yasaklarını açıkça ve pervasızca çiğnemek, kötülükte başkalarına örnek olmak ve teşvikçi rolünde görünmek durumundan sakınmak niyetiyle olmalıdır. Bunları gizlemek, kendini masum ve temiz göstermek niyetiyle olursa, yine de gereklidir. Fakat bu durumda bu niyetten dolayı yeni bir günah kazanmak söz konusudur. Çünkü, gerçeği yansıtmayan bu niyet, başkalarını aldatmaya yöneliktir. Aldatmak ise haramdır.[131]

Kötü ve Güzel Ahlâk

Bil ki, kötü ahlâk hasletleri çoktur. Biz bunların başlıcalarını zikrettik. Onun için, nefsi bunların bazı-

---

130 -Bu işler farz-ı kifâye oldukları için, bazılarının onları yapmasıyla sorumluluk kalkar. Fakat, onları yapan başka bir kimse bulunmazsa, ehil olan bir kimsenin "riyâya düşerim." korkusuyla onları terk etmesi doğru değildir.

131 -Bu bahsin sonunda kendi kendime iki soru sordum. Bunları okuyucularla da paylaşmak istiyorum. Birinci soru şudur: Niyetin kazası geçerli midir? İkinci soru da şudur: Niyetin tashihi mümkün müdür? Birinci sorudan maksadım şudur: İnsan bazen ve hasseten acele ile bir iş yaparken niyet getirmeyi unutur veya ihmal eder. Daha sonra kendisini toparlayınca, "Ya-

larından temizlemek yetmez. Onu bunların tümünden temizlemek ve arındırmak lâzımdır. Çünkü, kötü ahlâk hasletleri hastalık gibidirler; onlardan hangisi kalırsa, nefsi helâkete götürür. Ayrıca, onlar, birbirileriyle bağlantılı ve ilişkilidirler. Bu yüzden, bazıları bulunduğu takdirde, ötekilerini de çekip getirirler. Bunlar, aynı zamanda manevî çirkinliklerdir. Maddî güzellik (vücut güzelliği), bütün maddî kusurları gidermekle gerçekleştiği gibi, manevî güzellik (ruh ve nefs güzelliği) de bütün ahlâkî çirkinliklerden temizlenmekle gerçekleşir. Manevî güzellik ve ahlâkî çir-

---

hu bu iş bana çok hayır getirebilirdi. Niye niyet etmedim?" deyip hayıflanır. Böyle bir durumda, gecikmeli olarak, yaptığı işin hayır için olmasını niyet etmesi geçerli midir? İkinci sorudan maksadım da şudur: İnsan bir iş yaparken, bazen anî bir zaafa kapılıp bununla dünyaya âit bir fayda veya maslahatın gerçekleşmesini düşünür. Fakat, uzun sürmeyen bu zaaf geçince, pişman olur ve o işi Allah teâlâ için yapması gerektiğini düşünür. Fakat iş artık yapılmış ve tamamlanmıştır. Böyle bir durumda istiğfar ederek ilk niyetten dönüş yapıp bu işin Allah teâlâ için olmasını niyet etmek mümkün müdür?

Ben bu soruları sordumsa da, cevaplarını bulamadım. Ancak, her şeye rağmen bu niyetleri getirmekte hayır ve fayda vardır. Allah teâlâ, tevbe edip man eden ve salih amel işleyen kimselerden bahsederken, onların kötülüklerini iyiliklere çevirdiğini bildirmiştir. (Furkan, 70) Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da, kötülükleri yazan meleğin, yapılan bir kötülüğü hemen yazmadığını, kulun pişman olup tevbe etmesini beklediğini söylemiştir. Kesin olmamakla birlikte, bu âyet ve hadisten, geçen sorulara olumlu cevaplar çıkarmak da mümkündür.

kinliklerden temizlenmek ise âhiret kurtuluşu için olmazsa olmaz şart durumundadırlar.

Din dilinde, buna ahlâk güzelliği veya güzel ahlâk da denilmiştir. Bu cümleden olmak üzere Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şunları söylemiştir:

"Kulun terazisine konulan en ağır amel, ahlâk güzelliğidir."[132]

---

132 -Bu böyle iken, bir çok müslüman, küçük bir amel yapmak için bir sürü ahlâksızlıklar yaparlar. Hiç şüphe yoktur ki, bunların kayıpları kazançlarından kat kat fazladır. Bu münasebetle, bir olayı da anlatmak istiyorum. Bir adam, bir ilâhiyatçıya, "Ben oruç tutarken, huyum daralır; kırıcı olurum. Ne yapayım?" diye fikir sormuş. İlâhiyatçı efendi de ona şu fikri, ya da fetvayı vermiştir: "O zaman, oruç tutma, fidye ver." İlâhiyatçı efendinin verdiği bu fetva, sünnet olan oruçlar için geçerli olabilir. Fakat, farz olan oruç için geçerli değildir. Farz olan orucu terk etmek için, ahlâk daralması mazeret değildir. Peygamberimiz zamanından günümüze kadar, bu böyle bilinmiştir. Fakat, dini yıkmaya çalışan bazı ilâhiyatçılar, desteksiz atıp akıllarına eseni söylemekten çekinmezler. Çünkü bunlar, Allah'tan korkmazlar; Allah'tan beklentileri de yoktur. Hatta belki Allah'a iman da etmemişlerdir. Onun için, ellerine geçirdikleri ilâhiyâtçı kimliğini şer ve yıkım için kullanmakta beis görmezler. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, âhir zamanı anlatırken şunu söylemiştir: "O zaman halkın öncüleri durumunda olan kimseler, cehennem kapısında durup onları oraya çağıracaklardır."

Burada şu da bilinmelidir ki, prensip olarak hüküm çoğunluğa göredir; sorumluluk da şahsîdir. Bu sebeple, bir toplum veya topluluk içinde çoğunluğu oluşturmayan kötü bireyler varsa, bunlardan dolayı o toplum ve topluluk kötü diye nitelendirilmez ve o kötü bireylerin sorumluluk ve günahlarına da ortak ol-

"Ben ahlâk güzelliğini tamamlamak için gönderildim."

"Din, ahlâk güzelliğidir."[133]

"Ahlâkın güzel olanı, Allah teâlâ'nın da ahlâkıdır." Bu hadisten esinlenerek şöyle denilmiştir: "Allah teâlâ'nın ahlâkıyla ahlâklanın."

"İmanı en üstün olan mümin, ahlâkı en çok güzel olan mümindir."

Ahlâk güzelliğinin ne olduğu konusunda çok şeyler söylenmiş ve çok tanımlar yapılmıştır. Onun için biz burada ahlâkın tarif ve tanımı üzerinde değil, onun önemi üzerinde duracağız. Şunu bil ki, insan madde ve mânadan, diğer bir ifade ile, ceset ve ruh-

---

mazlar. Bu prensip kurum ve müesseseler için de aynen geçerlidir. Bu yüzden, bazı iyi kurumlarda bir takım kötü kimseler varsa, bunlar o kurumların da kötü olduğu sonucunu doğurmazlar. İlâhiyât ve Diyânet gibi kurumlar da iyi kurumlardır ve bu kurumlarda bazı olumsuz bireyler bulunsa bile, onları gözden düşürmek doğru değildir.

133 -Âyet ve hadislerden mâna ve hüküm çıkarmak için, bazı usûl ve prensipleri bilmek lâzımdır. Bunları bilmeden âyet ve hadisleri doğru anlamak ve yorumlamak mümkün değildir. Onun için, yukarıdaki hadis-i şerife bakıp, "Bir insanın ahlâkı güzelse, onun ayrıca Allah teâlâ'ya iman ve ibadet etmesi lâzım değildir. Çünkü din ahlâk güzelliğidir." demek yanlıştır. Çünkü, hadis-i şerifte geçen ifade tarzı, hasır değil, önem belirtmek içindir. Peygamberimizin sözlerinde bunun pek çok misâlleri vardır. "Hac Arefedir.", "Din nasihattır." hadisleri de bu misâllerdendir. Bunlarda da, hasır değil, önem söz konusudur.

tan mürekkep bileşik bir varlıktır. Onun madde ve cesedinin olduğu gibi, ruh ve nefsinin de bir yapısı, şekli ve heyeti vardır. Ve cesedin olduğu gibi, ruhun yapısı da ya güzel veya çirkindir. Ancak ruhun güzelliği cesedin güzelliğinden çok daha önemlidir. Çünkü cesedin güzelliği geçici iken, ruhun güzelliği ebedî ve kalıcıdır. Ayrıca, cesedin güzelliği çoğu hallerde kötülüklere sebep iken, ruhun güzelliği her zaman iyiliğe vesiledir. Çünkü bütün güzel davranışlar ruh güzelliğinin dışa vuruşları ve dıştaki yansımalarıdır.

Ruh güzelliğinin aslı ve özü ise, dört kuvvetin (duygu ve hislerin) ifrat ve tefritten uzak olmaları, mutedil, dengeli, ölçülü bulunmaları ve doğru yönde çalışmaları, istikamet üzerinde bulunmalarıdır.

Bu kuvvetler (duygu ve hisler) ise ilim kuvveti, gazap (kızmak) kuvveti, şehvet (istemek, arzulamak) kuvveti ve adâlet kuvvetidir.

İlim kuvvetinin ifrat ve tefritten uzak olması ve istikamet üzerinde bulunması, onun doğru sözleri, hak akîde ve inançları, faydalı olan tutum ve davranışları bulup tesbit etmesidir. Bu buluş ve tesbiti yapan ilim kuvvetine "hikmet" denir.

Hikmet, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle övülmüştür: "Allah, dilediği kimselere hikmet verir. Kime hikmet verilire, ona gerçekten büyük bir nimet verilmiş olur."[134] Hikmet'e akl-i selîm de denir. Hikmet veya

134 -Bakara, 269

akl-i selim din ile uyumludur.[135] Yukarıda bildirilen görevi yapmakta bunlar yardımlaşırlar. Din, prensipleri koyar, akl-i selim de bunların haklılığını anlar ve onları sahte olan taklidlerinden ayırır.

Diğer üç kuvvetin ifrat ve tefritten uzak olmaları ve istikamet üzerinde bulunmaları ise, din ve hikmet'in emir ve işaretine uymaları ve bu emir ve işaretlere göre vaziyet almalarıdır.

Söz konusu dört kuvvetin birbirine karşı durumlarını şöyle de tasavvur etmek mümkündür:

İlim kuvveti, hikmet veya akl-i selîm sultandır. Adâlet kuvveti onun yürütme ve infâz etme gücüdür. Gazap ve şehvet kuvvetleri de onun savaş ve barışları, red ve kabulleri, yasak ve emirleridir. Akıl avcıya benzetilirse, o zaman da gazap ve şehvet kuvvetleri onun için köpek ve at durumunu alırlar.

İlim kuvvetinin mutedil ve müstakim hâline, be-

---

135 -Söylemeye hacet yoktur ki, dinden maksadımız İslâm dinidir. Çünkü gerçek olan da, akılla uyumlu olan da bu dindir. Diğer dinler ise, asılları gerçek de olsa, mevcut halleriyle bâtıldırlar ve gerçeği arayan akılla uyuşmayan bir sürü hurafeleri içlerinde barındırırlar. Bu sebeple, Avrupa'da asırlarca din ile akıl birbiriyle çatışmışlar, bunların temsilcileri olan kilise ile ilim adamları birbiriyle savaşmışlardır. Onun için, misyonerlik göreviyle müslümanlar arasında hıristiyanlık propagandasını yapan ve bu dinin hak ve akla uygun olduğunu söyleyen misyonerler, evvelâ asırlarca kilise ile ilim adamları arasında süren savaşın ne olduğunu açıklamak zorundadırlar.

lirttiğimiz gibi, hikmet denir. Hikmet ahlâk güzelliğinin aslî unsurlarındandır. Hikmete sahip olan bir kimse, uzağı görür, derine nüfuz eder, nefsinin hilelerini anlar, amellerindeki eksiklik ve kusurları fark eder, makul ve geçerli tedbirler almasını bilir. Ancak bu kuvvet de, çoğu insanlarda ya ifrat veya tefrit hâlindedir. Bunun ifrat hâli, ilim ve aklını her şey için yeterli ve geçerli sanmak, küfür ve inkâra kalkışmak, hile ve aldatma yoluna sapmaktır. Bu kuvvetin tefrit hâli ise, hiç düşünmemek, her işte başkalarını taklit etmeyi tercih etmek, her söze inanmak ve herkese güvenmektir.

Gazap kuvvetinin mutedil ve müstakîm olması hâline şecâat (cesaret) denir. Şecâat, ahlâk güzelliğinin temel öğelerinden biridir. Allah teâlâ da bu sıfatı ve ona sahip olan mümin kullarını sever. Ancak, gazap kuvveti, çoğu insanlarda ya ifrât veya tefrit hâlindedir. İfrât hâlinde olduğu zaman, ona sahip olan kişi haksızlık için kızar, onun için kavga eder ve kızıp kavga edince de husumette ileri gider. Tefrit hâlinde olduğu zaman ise, ona sahip olan kişi hak ve haysiyet için yeterli derecede kızgınlık duymaz, haksızlığa tepki göstermez, hakkı savunma gayretinden yoksun olur.

Şehvet kuvvetinin mutedil ve müstakim olan hâline de iffet denir. İffet de ahlâk güzelliğinin temel öğelerindendir. Allah teâlâ da iffeti ve iffet sahiplerini sever. İffet, ancak meşrû, helâl ve temiz olan şeylere istek ve arzu duymaktır.

Bu kuvvet de, çoğu kimselerde ya ifrat veya tefrit hâlindedir. Bunun ifrat hâli, nefsin hoşuna giden her şeyi istemek ve onu her vasıta ile elde etmeye çalışmaktır. Bu kuvvetin tefrit hâli ise, sahip olunmasında dünya ve âhiret yararı bulunan şeylere yeterli derecede arzu duymamak ve bunları kazanmak için ciddî bir şekilde çalışmamaktır.

Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, ahlâk güzelliği, his ve duyguların orta derecede olmaları hâlidir. Bunların orta derecenin üstünde veya altında olmaları ise farklı boyutlarda ve çeşitlerde ahlâksızlık doğururlar. Onun için, atasözlerinde, "İşlerin hayrı onların orta hâlindedir.", "Ortanın iki tarafı da şerdir." denilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de de bu gerçeğe işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Eli boynuna bağlanmış kimse gibi, cimrilikte ileri gitme. Cömertlikte ileri gidip elinde hiçbir şey tutmaz duruma da gelme."[136]

"Rahmân'ın kulları onlardır ki, harcama yaptıklarında ne israf, ne de cimrilik yaparlar. Bu ikisinin ortasında davranırlar."[137]

"Allah'ın Resûlu ile beraber olanlar, kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında yumuşak ve merhametlidirler."[138]

---

136 -İsrâ, 29

137 -Furkan, 67

138 -Feth, 29

Bil ki, ahlâk güzelliği bazen fıtrat ve yaratılıştandır. Bu o demektir ki, Allah teâlâ, bazı kullarını güzel ahlâk üzerinde yaratır. Bu sebeple, bu kimseler, ahlâk güzelliğini sergilemek için her hangi bir zorluk çekmez ve önemli bir çaba göstermek zorunda kalmazlar. Peygamberler bu kimselerin başında gelirler. Allah teâlâ, bu mutlu kullara önderlik ve rehberlik görevini verdiği için, onları güzel ahlâk üzerinde yaratmak suretiyle ahlâk zaafı göstermelerini önlemiştir. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de Peygamberimize hitap edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Hiç şüphe yoktur ki, sen güzel bir ahlâk üzerindesin."[139] Müminlere de hitap edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Allah Resûlu sizin için güzel bir örnektir."[140]

"İbrahim ve ona iman etmiş olanlar sizin için güzel[141] örnektirler."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Ben önceki peygamberlerin ahlâkını tamamlamak için gönderildim."

---

139 -Kalem, 4. Not: Allah Resûlunun güzel ahlâka sahip olduğu hususunda dost ve düşman ittifak hâlindedirler. Ebucehil de Ebubekir gibi, Allah Resûlunun güzel ahlâka sahip olduğunu söylerdi. Onun için, bu konuda şüphe yoktur.

140 -Ahzâb, 21

141 -Mümtehıne, 4, 6

Ahlâk güzelliği bazen de mücâhede ile kazanılır. Mücâhede, fitrî olmayan ahlâk güzelliğini kazanmak ve onu yaşamak için kendini zorlamaktır. Bu böyle olduğu zaman, örneğin, fıtratında güzel bir huy olan tevazu bulunmayan bir kimse, kendi kendisini zorlayıp tevazu göstermeli, fıtrat ve yaratılışında cömertlik bulunmayan bir kimse kendi kendisini zorlayıp cömertlik yapmalı, fıtratında cesaret bulunmayan bir kimse de dişlerini sıkıp cesur davranmalıdır. Bu şekilde yeterli bir mücâdele ve mücâhede verildiği takdirde, fıtratta bulunmayan güzel huylar alışkanlık hâline gelir ve ikinci bir fıtrat gibi insanın içine yerleşirler.

Şu husus kesin olarak sabit olmuştur ki, insanın asıl fıtratı ne olursa olsun, tekrarlanan davranışlar ve huylar onun için alışkanlık hâline gelir ve o kimse artık fıtratını değil, alışkanlıklarını yaşar.

Bunun bir örneği inkârcıların hâlidir. Hadis-i şerifte belirtildiği gibi, bütün insanlar İslâm fıtratı üzerinde yaratılırlar. Fakat, kötü eğitim ve yanlış yönlendirmeler yüzünden bazı insanlar, küfür ve inkâra alışırlar ve bundan sonra fıtratlarındaki İslâm duygusuna rağmen, hayatları boyunca, kâfir ve münkir olarak yaşarlar. Bu böyle olduğu için, mücâhede (veya riyâzet) ve eğitim insan hayatında önemli yer tutmuşlardır. Mücâhede (veya riyâzet), insanın kendisini kendi gayretiyle ıslah edip düzeltmeye çalışmasıdır. Eğitim ise, onun daha etkili ve yetkili kimseler tarafından yetiştirilmesidir.

Mücâhede ve eğitimle kazanılmak istenen güzel ahlâkı uygulamakta işin başında sıkıntılar ve zorluklar vardır. Fakat, bunlar geçicidirler. Alışkanlıklar oluşunca, bu sıkıntı ve zorluklar bütünüyle ortadan kalkarlar.

Şu da bir gerçektir ki, mücâhede ve eğitimle kazanılan ahlâk güzelliği fıtrî olan ahlâk güzelliği kadar sağlam, sâbit ve istikrarlı değildir. Bu yüzden de devamlı murakabe ve kontrol gerektirir. Bu murakabe ve kontrol yapılmadığı takdirde, fıtrat bir menfez bulup tekrar kendisini dışarı çıkarabilir. Bunun bir örneği, inkârcıların korkuya kapıldıkları zaman, Allah teâlâ'nın adını anmaları ve O'na sığınmalarıdır. Çünkü korku ve sıkıntı o sırada onlara küfür ve inkâr alışkanlığını unutturur ve fıtratlarındaki iman ve teslimiyeti su yüzüne çıkarır.

Bir gerçek de şudur: Umum halk ve sıradan insanlar için gerekli olan, daha doğrusu, onlardan beklenen, hiç kusuru olmayan bir ahlâk güzelliği değil, güzelliği çirkinliğinden fazla olan bir ahlâktır. Çünkü kusursuz olan ahlâk güzelliği ancak vasıflı, kaliteli ve özellikli müminlerde gerçekleşebilir. Onun için, meselâ, çoğu durumlarda cömert davranan bir kimse, bazı hallerde cimri gibi davransa da, ona yine de cömert demek lâzımdır. Çünkü fıtratta olmayan ve ancak mücâhede ile kazanılan cömertlik bazen aksayabilir. Tevazu, merhamet, yardımseverlik gibi diğer ahlâk hasletlerinde de durum böyledir.

Güzelliği çirkinliğinden fazla olan bir ahlâkı kazanan bir kimse, âhiret kurtuluşunu da haketmiş olur. Bundan sonra ne kadar ileri gidebilirse, derecesi de o nisbette yükselir.

Bil ki, hiçbir zaman kimse kendi ahlâkının kötü olduğunu söylemez. Genel olarak bunu bilmez de. Çünkü, nefis kendisine âit olan bir şeyi (fiili, sıfatı, huyu) kötü görmez. Evirip çevirip onu güzel görmeye çalışır. Bu böyle olduğu için, insan kendi nefsini dinlemek yerine, ahlâkının nasıl olduğunu kendisini iyice tanıyan ve yakından bilen dostlarına ve benzerlerine sormalıdır. Bunlar, onun ahlâkının kötü olduğunu söyledikleri takdirde de, sözlerine inanmalı ve hakikaten kötü olduğunu kabul etmelidir.

Ahlâk öyle bir şeydir ki, dışarıdan bakılınca daha iyi değerlendirilebilir. Çünkü o, sahibinden ziyade başkalarını ilgilendirir ve onları etkiler. Bu sebeple, bu konuda öncelikli olarak onların söz ve şahadetleri geçerlidir. Ancak bazı kimseler, kötü olduğu söylenen ve öyle olduğu sâbit olan ahlâklarını savunmak için, niyetlerinin iyi olduğunu ileri sürerler.

Bu kimseler, örneğin, kötü olan türden bir kızgınlık, dargınlık veya düşmanlık gösterince, bunu Allah için yaptıklarını, kibir gösterince, izzet sergilediklerini, hizmet ve ibadetlerini gösterince, bununla örnek olmak ve teşvikte bulunmak istediklerini, helâl olan kesp ve çalışmayı terk edince, tevekkül ettiklerini söylerler. Ancak bunların kötü olan fiil ve huylarını

savunmak gayretiyle söyledikleri bu sözlerin hiçbir gerçekliği ve geçerliliği yoktur. İnandırıcı olmayan bu sözlerin sahipleri kendi çalan kendi dinleyen türünden yalnızca kendi kendilerini aldatıp avutabilirler. Bunlar, başlarını kuma sokunca kocaman gövdelerinin de saklandığını sanan budala deve kuşu familyasındandırlar.

Bil ki, her işte olduğu gibi, ahlâkı islâh etme işinde de en önemli olandan başlamak lâzımdır. Bu prensip gereğince, evvelâ kalbe çöreklenen dünya sevgisini gidermek ve onun yerine âhiret sevgisini yerleştirmek için çalışmak gerekir. Çünkü diğer bütün ahlâkî zaaflar, kötülükler ve günahlar dünya sevgisinden kaynaklanır ve onunla beslenirler. Dünya sevgisini gidermenin çaresi ise, dünyayı niçin sevdiğini sorgulamak ve onu sevmenin sebebini incelemektir. Bu yapılınca, dünyayı sevmek için cehâlet ve gafletten başka bir sebep bulunmadığı görülür ve o zaman, geçerli bir sebebi bulunmayan bu sevgiyi terk etmek kolaylaşır.

Hakikaten, dünyayı sevmek için aklın onaylayacağı bir sebep yoktur. Çünkü insanın dünyadaki ömrü, doğmasıyla birlikte tükenmeye başlayan kısa bir müddetten ibarettir. Bu o kadar az bir müddettir ki, bazıları onu bir han kapısından girip diğer bir kapıdan çıkma müddetine, bazıları da göz kapatıp açıncaya kadar geçen zamana benzetmişlerdir. Müddeti bu kadar az ve kısa olan bir ömürle kalınan dünyayı sevmek için bir sebebin bulunması mümkün değildir.

Böyle bir dünyayı ebedî kalınan âhirete tercih etmek ise açık bir mantıksızlıktır.

Dünyayı âhirete tercih etmek durumunda, doğusundan batısına kadar bütün dünya bir tek insanın özel mülkü ve çiftliği olsa, onun buna mukabil kaybettiği âhiretin genişliği, büyüklüğü ve ebediliği karşısında ne değeri olabilir?

Eğer ebediliğin ne türlü uzun bir süre, daha doğrusu, süresizlik olduğunu hayal etme gücüne sahip değilsen, o zaman onu şu misâlle anlamaya çalış:

Farz et ki, dünyanın bütün çukur ve düzlükleri darı ile doludur ve her milyon senede bir kere bir kuş gelip bu darıdan bir tane alıp gider. Dünya dolusu darının bu şekilde tükenmesi için ne kadar süre gerekirse, işte ebediyet o süre kadar zamandır. Kaldı ki, bu süre katrılyonlarca zaman sonra bitse bile, ebediyet hiç bitmez. Âhiretin bu ebediliğine karşılık, dünya hayatı ise her an bitebilen kısa bir süreyle sınırlıdır. Bu süre, en iyimser bir ihtimalle de yüz seneyi geçmez. Lâkin insan, bu her an bitebilen ve son sınırı görülen dünya hayatı için nice zahmet ve meşakkatlere katlanır, kâh ticaret yapar, kâh riyaset peşinde koşar. Halbuki o, bu zahmet ve koşuşturmalarla varmak istediği yere ya hiç varmaz, ya da onun tat ve lezzetini bozan bir sürü musibet ve mihnetlerle birlikte varır.[142]

---

142 -Genellikle insanlar, bu yere ancak yaşlılığın başladığı dönemde ulaşırlar. O zaman da bir taraftan yaşlılığın getirdiği

Bu yüzden, vardığı yerde de ağız tadı ve kalp huzuruyla yaşama imkânını bulamaz. İnsanlar bunu bile bile, dünya hedefleri için çalışıp yorulurlar. Çünkü, gerçekleşmesi zayıf bir ihtimal de olsa, bulmayı ümit ettikleri bir rahatlık ve mutluluk için çalışmak ve yorulmak gerektiğine inanırlar. Ancak, ümit ettikleri bu rahatlık ve mutluluk dönemi gerçekleşse bile, onun süresi, daha önce de ifade edildiği gibi, âhiretin ebediyeti karşısında bir şimşeğin çakıp sönmesi kadar kısadır. Bu böyle olunca da, dünyayı sevmek ve onunla sınırlı olan hedefler için çalışıp yorulmak yerine, âhireti sevmek ve onun derecelerini kazanmak, onun ebediliği içinde rahat etmek ve huzur bulmak için çalışmak gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar.

Eğer desen ki, dünyada çalışıp yorulmadan rahat etmek ve mutlu olmak hiç mümkün değildir. Onun için, olabildiği kadar rahat etmek ve dünya ölçülerine göre mutlu olmak için çalışmak ve yorulmak lâzımdır.

Biz de deriz ki, aynı mantığı âhiret için de yürütmek gerekir. Çünkü çalışıp yorulmadan orada da rahat etmek ve mutlu olmak mümkün değildir. Ayrıca, dünyada rahat etmek ve mutlu olmak için dünyayı sevmek ve hedefi onunla sınırlı olan çalışmalar yap-

---

hastalık ve sorunlarla keyifleri kaçar, bir taraftan da başta anne ve babaları olmak üzere çok değer verip sevdikleri yakın akrabalarının arka arkaya gelen ölümleri ve kendi ölümlerinin de artık yaklaşmış olması gerçeği hayatlarını acılaştırır.

mak gerekli değildir. Çünkü aynı çalışmaları âhirete yönelik olarak yapmak suretiyle, hem dünyada, hem de âhirette rahat edip mutlu olmak da mümkündür. Kaldı ki, rahat edip mutlu olmanın ikincisi olmayan tek yolu da budur.

Eğer desen ki, Allah teâlâ gafûr ve rahîm'dir. Âhirette bize mağfiret ve rahmetiyle muâmele edecektir.

Biz de deriz ki, Allah teâlâ yalnız âhirette değil, dünyada da gafûr ve rahîm'dir. Bu sebeple, kulunun dünyadaki rızkını tekeffül edip kendi üzerine almıştır. Halbuki, onun âhiretteki durumunu kendi ameline havale etmiştir. Bunu bildiren Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Yeryüzünde tepinen bütün canlıların rızkı Allah üzerindedir."[143]

"Âhirette herkes için ancak amelinin karşılığı vardır."[144]

"Biz âhirette, iman edip salih amel işleyen kimseleri yeryüzünde bozgunculuk yapan kimselerle bir tutmayız. Biz, takva sahiplerini fâsıklarla bir tutmayız."[145]

Bu böyle iken, sen Allah teâlâ'nın gafûr ve rahîm olduğunu düşünüp dünya için çalışmayı bırakmıyorsun. Çünkü, Allah teâlâ'nın çalışmayan tembelleri

---

143 -Hûd, 6
144 -Necm, 39
145 -Sâd, 28

sevmediğini ve rızklarını verse de, onları çalışanlarla bir tutup rahat ve huzura kavuşturmadığını biliyorsun. Bu böyle bilmene rağmen, âhiret için çalışmayı bırakıp Allah teâlâ'nın gafûr ve rahîm olmasını ileri sürmen, imanının kuvvetli olmasından değil, dünya sevgisiyle buradaki hayatı daha önemli bulup âhirete tercih etmen ve bütün mesaini buraya teksif etme isteğinden dolayıdır. Allah teâlâ'nın gafûr ve rahîm olmasına gelince, O elbette ki öyledir. Ancak, bunun yararı ve faydası âhireti önde tutanlar, öncelikle onun için çalışanlar ve dünyayı da âhiret için bir araç olarak kullananlar içindir.

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmutşur:

"Benim rahmetim burada her şeyi kapsamıştır. Fakat onu âhirette, itâatsızlık yapmaktan sakınan, zekât veren, âyetlerimize iman eden ve bu peygambere uyan kimselere tahsis edeceğim."[146]

Bil ki, ameli terk ederek Allah teâlâ'nın mağfiret ve rahmetini beklemek, çalışmayı bırakıp bir gün bir hazine bulacağını hayal etmek gibidir.

Bu hayalin gerçekleşmesi hadd-i zatında mümkün ise de, çok nadir olduğu için, akıllı bir kimse böyle bir şeye bel bağlayıp çalışmayı terk etmez.

Çoğu insanların dünya için realist davranıp çalışmayı gerekli görmelerine rağmen, âhiret için hayal-

146 -A'râf, 156, 157

lerle avunmaya meyletmeleri dünyayı âhiretten daha önemli bulmalarından dolayıdır. Çünkü insanlar, önemli buldukları şeyler için ciddî tedbirler alırken, ikinci derecede gördükleri şeyler için ümit, rastlantı, ihtimal ve hayallerle yetinirler.

Konuyu bağlamak için şunu söyleyelim:

Allah teâlâ hem dünyanın, hem de âhiretin ilâhı ve Rabbi'dir. Her iki âlemde de O aynı ilâh ve aynı Rab'tır. Kanun ve kuralları da aynıdır. Bu duruma göre, ya dünya için de O'nun mağfiret ve rahmetine güvenip çalışmayı bırakmalısın, ya da âhiret için de O'nun mağfiret ve merhametini bahane etmekten vazgeçip çalışmalısın.

Eğer desen ki, dünyayı gözlerimle görüyorum. Âhireti ise bu şekilde göremiyorum. Görülen bir şeyle görülmeyen bir şey de aynı derecede olamazlar. Onun için, "Gözden ırak olan gönülden de ırak olur." denilmiştir. Görülen bir şeyi görülmeyen bir şey için feda etmek ise, hiç mümkün değildir.

Biz de deriz ki, gözle görmek insanla hayvan arasında müşterek olan bir yetenektir. Bu sebeple, o insan için ayrıcalıklı bir meziyet ve üstünlük değildir. İnsan için meziyet ve üstünlük olan ise, akıl ve kalp ile görmektir.

Akıl ve kalp ile görme yeteneği olan bir kimse ise, dünyayı gördüğü gibi, âhireti de görür. Çünkü dünyada olan bütün eşya ve hadiseler, aynı zamanda âhi-

retin varlığını gösteren deliller ve işaretlerdir.[147] Bu sebeple, akıl ve kalp sahibi bir kimse bunlara bakınca, dünya ile birlikte âhireti de görür ve böylece âhireti görmesi de dünyayı görmesi gibi müşâhede derecesinde olur.

Âhireti görmeyenler, görme aracı olarak akıl ve kalplerini değil, yalnızca gözlerini kullanırlar. Çıplak gözlerle ise âhiret görülmez. Nitekim, bunlarla dünyadaki pek çok şeyler de görülmezler. Bu böyle iken, çıplak gözleri özellikle âhiretin varlık veya yokluğu konusunda tek araç ve ölçü olarak kullanmaya kalkışmak da yanlıştır. Bu yanlışı yapmak da daha büyük bir yanlış olan küfür ve inkâra sebep olur. Küfrü ve inkârın yanlışlığı ise, hem onları teyid eden delil bulunmamasından, hem de çok önemli bir konuda kabul ve red arasında en kötü tercihi yapmaktan dolayıdır. Bu sebeple, vaktiyle bir mümin iki inkârcı ile yaptığı tartışmayı şiir diliyle şöyle özetlemiştir:

Müneccim ve tabip
"Cisimler haşrolunmaz." dediler.
Ben onlara dedim ki,
Dediğiniz doğru çıkarsa, benim zararım olmaz.

---

147 -Bunun hakikaten böyle olduğunu anlamak istiyorsanız, merhum Bediüzzaman'ın Haşr Risâlesini okuyun.

Benim dediğim doğru çıkarsa
Sizler hüsrana uğrarsınız."

(Evet, farz-ı muhâl âhiret olmasa bile, âhirete iman etmesinden dolayı kimse bir zarar görmez. Aksine, çok fayda görür. Çünkü âhirete iman eden bir kimse nefsinin fuzulî istek ve arzularını terk eder. Bunları terk edince de, bizzat dünyada da huzur ve mutluluk bulur. Çünkü, insanın huzuru, hürriyeti, izzet ve şerefi bunları terk etmektedir. Bu şeylerde bir parça lezzet varsa da, bu lezzetten çok daha fazla meşakkat, mezellet, meşguliyet, elem ve acı vardır. Bir zât şöyle demiştir: "Dünya, insana bir üzüm tanesi yedirse, karşılığında on tokat vurur." Bundan dolayıdır ki, dünyayı sevenler onu sevmeyenlere göre çok daha fazla şikâyet ederler. Bunların dert torbası daha şişkin, hasret ve elemleri daha yakıcı ve keskindir.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂKÎ FAZİLETLER EDİNMEK

Ahlâkî faziletlerin önde gelenleri de on tanedir.

BİRİNCİ FAZİLET: TEVBE ETMEKTİR[1]

Tevbe etmek, ibâdet yoluna girenlerin ilk atmaları gereken adım ve sâadet ülkesine girmek isteyenlerin kullanmaları gereken anahtardır. Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ey müminler! İflâh olmak istiyorsanız, tevbe edin."[2]

---

[1] -Bu bölümde geçen hasletlere kelime anlamıyla huy demek zordur. Çünkü huy, daha ziyade insanın fıtratında mevcut olan duygular için kullanılır. Ancak, tevbe ve diğer imanî hasletleri de huy hâline getirmek ve onlarla bütünleşmek mümkündür. Bu mülâhazayla İmam Gazalî bunları ahlâk (güzel huylar) ismiyle adlandırmıştır. Biz ise, bunlar için daha açık bir ifade olan "fazilet" ismini kullandık.

[2] -Nûr, 31

"Allah, çok tevbe edenleri ve çok temizlenenleri sever."[3]

Allah Resûlu da şunları söylemiştir:

"Tevbe eden kul, Allah teâlâ'nın sevdiği bir kuldur."

"Bir günahtan tevbe eden, o günahı işlememiş gibidir."[4]

"Biriniz kaybolan devesinin geri gelmesiyle sevindiği gibi, Allah teâlâ da yoldan çıkmış kulunun tevbe etmesiyle sevinir."

Bil ki, tevbe etmek, kelime olarak geri gelmek demektir; dinî bir terim olarak ise, küfür, günah ve gaflet yolundan iman, tâat ve uyanış yoluna dönmektir. Tevbenin zembereği ve onu işleten çarkı imandır. İman ise, marifet (Allah teâlâ'yı tanıma) nurunun kalpte yanmasıdır. Bu nur yanınca, günahların helâk edici zehirler olduğu görülür. Bu görülünce, korku ve pişmanlık ateşi alevlenir. Bu ateş alevlenince de, samimî ve ciddî bir şekilde günahlardan kurtulma isteği doğar. Bu istek de, hazır zamandaki günahları terk etmek, geçmişte kalan günahları telâfi etmek, bundan sonraki zamanda

---

[3] -Bakara, 222

[4] -Bu hadis-i şerif, Allah teâlâ'nın haklarıyla ilgilidir. Kul hakları ise, sahipleri râzı edilmedikçe affedilmezler. Bu hadis-i şerif şu mesajı da verir: Bir kimse, hata ve günahlarından tevbe edip dönüş yapınca, artık onu eski hâliyle anmamak ve cemaziyel-evvelini okumaya kalkışmamak lâzımdır.

ise günah işlememeye karar vermek şeklinde sonuç verir. Tevbe etmek de bunları yapmaktır.

Tevbe etmek, sebep ve gerekçesi oluştukça vâciptir. Bu durumda tevbe etmemek de, onu geciktirmek de günahtır. Tevbe etmenin sebep ve gerekçesi ise hemen hemen her zaman mevcuttur. Çünkü insanda melekî (meleklere âit olan ve onlarda bulunan) sıfatlar ve duygular yanında, hayvanî (hayvanlara âit olan ve onlarda bulunan) ve şeytanî (şeytanlara âit olan ve onlarda bulunan) sıfatlar ve duygular da vardır.

Melekî sıfatlar, onu şükür gerektiren güzel davranışlara iletirken, hayvanî ve şeytanî sıfatlar onu tevbe edilmesi gereken kötü hal ve hareketlere sevk ederler. Bu kötü hal ve hareketleri hiç yapmamak ise, ancak kuvvetli bir iman terbiyesiyle mümkündür. Kuvvetli iman terbiyesi ve bunun sağladığı güç bulunmadıkça, düşe kalka yürümek kaçınılmaz olur. Onun için, bir hadis-i kudsî'de şöyle buyurulmuştur:

"İnsanların çoğu hata işlerler. Hata işleyenlerin en hayırlısı, hatasını görüp tevbe edendir."

Hata edince dönüş yapıp tevbe etmek insanların babası ve atası olan Âdem aleyhisselâm'ın yoludur. Çünkü o, şeytanın teşvik ve aldatmasıyla bir günah işlemiş ve fakat, hemen kendine gelip silkinmiş ve tevbe ederek Allah teâlâ'ya şöyle yakarıp yalvarmıştır:

"Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Bu durum-

da, sen bize mağfiret ve merhamet etmezsen, kesin olarak biz hüsrana uğrayanlardan oluruz."[5] Allah teâlâ da onun tevbesini kabul etmiş ve bunu şöyle bildirmiştir:

"Âdem, Rabbinin tevbe etme emrine uydu ve tevbe etti. Rabbi de onun tevbesini kabul etti. Çünkü O, her zaman tevbeleri kabul eden ve merhamet edendir."[6]

Hatada ısrar etmek ise, İblis'in yolu ve huyudur. Onun için, kendisi bir günah işleyince, dönüp tevbe etmesi istenmiş, fakat o bunu yapmak yerine, günahını savunmuş ve yaptığı işin doğru olduğunu söylemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu olay da şöyle anlatılmıştır:

"Allah ona, "Sana emrettiğimde niçin Âdem'e secde etmedin?" dedi. İblis, "Ben Âdem'den üstünüm. Çünkü beni ateşten, onu topraktan yarattın." dedi. Allah ona, "Oradan (gökten veya cennetten) in! Orası kibir taslayacağın yer değildir. Çık! Sen artık aşağılıklardansın." dedi."[7]

Bil ki, tevbe etmeyi gerektiren sebep, ya bir fiil, ya bir terk, ya bir huy, ya gaflet, ya da yerinde saymaktır. Buradaki fiilden maksat, Allah teâlâ'nın nehyettiği bir şeyi yapmaktır. Terkten maksat, Allah teâlâ'nın emrettiği bir şeyi yapmamaktır. Huydan maksat, şeri-

5 -A'râf, 230

6 -Bakara, 37

7 -A'râf, 12, 13

atin kötülediği hayvanî ve şeytanî huylardan birini (veya bir kaçını) taşımaktır. Hayvanî huylar şehvet, hırs, oburluk, yeme-içme düşkünlüğü, mal ve servet toplama gibi şeylerdir. Şeytanî huylar ise, kibir, haset, düşmanlık, kendini beğenmek, övülmekten hoşlanmak, dünyayı sevmek, yalan söylemek, hile yapmak, fitne çıkarmak gibi şeylerdir. Gafletten maksat, Allah teâlâ'yı unutmak, O'nu zihin ve aklından çıkarmaktır. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Rabbini unuttuğun zaman, O'nu hemen an!"[8] Yerinde saymaktan maksat ise, iman, ilim, marifet, ibadet, takva ve güzel ahlâkı kazanmakta yavaş davranmak, gecikmek ve durgun bir hâlde olmaktır. Çünkü, bu konularda her han bir basamak daha yukarı çıkmak ve bu suretle Allah teâlâ'ya biraz daha yakın olmaya çalışmak lâzımdır. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Rabbinizin mağfiretini kazanmak yolunda yarış hâlinde olun."[9]

"Hayırlarda yarışın."[10] Peygamberimiz de şunu söylemiştir:

"İki günü eşit olan bir kimse zarardadır."

Bu zararı telâfi etmenin yolu ise, bir taraftan tevbe etmek, bir taraftan da iman, amel ve ahlâkta ilerle-

---

8 -Kehf, 24

9 -Hadîd, 21

10 -Bakara, 148

meye çalışmak, ilim ve marifetini geliştirmektir.

Bu değişik sebeplerden dolayı, herkesin her zaman tevbe etmesi vâciptir. Ancak avam halkın (sıradan insanların, vasıfsız kitlenin) tevbesi, kötü fiillerden dolayıdır. Sâlih kimselerin tevbesi, kötü huylardan dolayıdır. Takva sahiplerinin tevbesi şüpheli şeylerden dolayıdır. Allah teâlâ'yı sevenlerin tevbesi, O'nu unutmak ve gaflete düşmekten dolaydır. Âriflerin (Allah teâlâ'yı yakından tanıyanların) tevbesi de iki anda aynı seviyede kalmaktan dolayıdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, âriflerin seyyidi, önderi ve en büyüğü olduğu için, kendisini iki anda aynı seviyede gördüğü zaman, bundan dolayı tevbe ederdi. Bir hadis-i şerifte bunu anlatarak şöyle buyurmuştur:

"Bazen kalbimde bir durgunluk (yerinde saymak) oluşur. Bu olduğu zaman yetmiş kere istiğfar ederim."

Bil ki, şartlarına uygun olarak yapıldığı takdirde tevbe kabul edilir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde kesin bir dille bildirilmiştir. Tevbe kabul edilince de, bir yandan günahlar affedilir, bir yandan da kalpte marifet (Allah teâlâ'yı tanıma) nurları parlamaya başlar. Çünkü kalp ayna gibidir. Şehvet, rağbet ve bunların sebep oldukları günahlar ise kalp aynasının üzerine çöken sis ve bulut gibidirler.[11] Tev-

---

[11] -Şehvet, nefis hesabına istemektir. Rağbet de nefis hesabına aramaktır.

be ile bu sis ve bulutlar sıyrılınca, kalp aynasının üzerine hakikat güneşinin ışıkları düşmeye başlar. Tâat ve ibadetler de kalbi cilâ gibi parlatırlar. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Bir günahtan sonra bir tâat işleyin ki, onun izini (kalpte bıraktığı karanlık ve katılığı) silsin."

"Her günah için tevbe edin."

Bir benzetmeyle söylersek, tevbenin kalpteki etkisi, sabunun vücuttaki etkisi gibidir. Bu sebeple, sabun vücudu kirden temizlediği gibi, tevbe de kalbi karanlık ve katılıktan temizler. Ancak, tevbenin bu etkiyi gösterebilmesi için, ön görülen şartlara uygun olarak yapılması lâzımdır. Çünkü bu şartlara uygun olmayan tevbe kabul edilmez. Kabul edilmeyince de ne günahların affına, ne de kalbin temizlenip aydınlanmasına vesile teşkil etmez.

Bu şu demektir: Tevbe kavram ve prensip olarak kesinlikle makbuldur. Fakat, şu veya bu tevbenin makbuliyeti (kabul edilişi) kesin değildir. Çünkü bunun şartları eksik olabilir. O zaman da, tevbe olduğu için değil, eksik olduğu için reddedilir.

Bil ki, tevbe etmenin önündeki engel, gaflet ve şehvettir. Bu sebeple, bunlar olunca tevbe edilmez. Gaflet ve şehvet ayrıca, kalbin hastalıklarıdır. Kalbin hastalıkları ise üç sebepten dolayı vücudun hastalıklarından daha tehlikelidirler. Bu sebepler şunlardır:

1- Vücut hastalığının aksine, kalp hastalığı bulunan bir kimse,[12] bunu bilmez. Başkası söylediği zaman da, genellikle inanmaz ve kabul etmez. Böyle olunca da, onun tedavisiyle uğraşmaz. Hastalık tedavi edilmeyince de, gittikçe artar ve ağırlaşır. Sonunda da ölüme yol açar. Ancak, vücudun ölümü ruhun çekilmesiyle olurken, kalbin ölümü iman ve marifetin çekilmesiyle olur.

2- İnsan, genellikle kalp hastalığının önemini ve doğurduğu kötü sonuçları idrâk etmez. Onun için, vücut hastalığını önemseyip tedavisine çalıştığı hâlde, kalp hastalığı konusunda Allah teâlâ'nın af ve mağfiretine güvenir.

3- Kalp hastalığını tedavi eden doktorlar, azdır. Bu alanda doktor ve uzman oldukları zannedilen çoğu kimseler ise, bu işin ehil ve erbabı değildirler. Bu yüzden, bunların müdâhalesi hastalığı gidermez, aksine, çoğu zaman onu arttırır ve daha da ağırlaştırır.[13] Kalp hastalığını ancak âlim ve âmil olan (ilimleriyle amel eden) kimseler tedavi edebilirler. Tedaviye kalkışanlar ise genelde ya âlim değildirler, ya da ilimleriyle amel etmezler. Bu sebeple, meselâ, tedavi edil-

12 -Buradaki kalp hastalığından maksat, kalbin manevî yönden (iman ve marifet yönünden) hastalanmasıdır.

13 - "Yarım hoca insanı dinden eder." denilmiştir. Yarım şeyhler, yarım mücahidler, yarım cemaat liderleri, yarım dava adamları da bunu yaparlar. Günümüzde din ve maneviyât alanında her şey yarımlaşmıştır. Yarım olan şeyler de derde deva olmazlar.

mesi gereken ilk ve en büyük hastalık dünya sevgisi iken, bunlar bunun üzerinde durmazlar. Çünkü, bunların bir kısmı bunun hastalık olduğunu bilmezler, bir kısmı da herkes gibi bu hastalığa kendileri de yakalanmışlardır. Bu hastalık, onları da helâk etmiş ve bir sürü ahlâkî ve amelî zaaflara sürüklemişken, onların başka kimseleri ve halk kesimini tedavi edip bu hastalıktan kurtarmaları mümkün değildir. Bunun mümkün olmadığını görünce de, zaten çokları bu yönde bir tedaviye kalkışmaktan vazgeçmişlerdir.[14]

Tevbe etmemenin sebepleri ise şunlardır:

1- Cezanın hazır olmaması. Çünkü cezanın bir kısmı âhirette, bir kısmı da ileriki bir zamanda gerçekleşirler. İnsan tabiatı ise, göz önünde hazır olmayan şeyleri fazla umursamaz. Bu sebebi etkisizleştirmenin yolu, mutlaka olacak olan şeylerin yakın oldu-

---

[14] - Bugün bizim, kendileri amel etmiyorlar, diyerek hak sözü söyleyen ve nasihat eden kimselerin söz ve nasihatlerini reddetme lüksümüz yoktur. Esasen, hiçbir zaman da bu doğru değildir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur: "İlim ve hikmet, müminin kaybolmuş malı gibidir. Onu nerede bulursa alır." Ancak, bir cemaat oluşturmuş bir kimseye inanıp onunla teşrik-i mesai etmek ve ona bir çeşit intisap etmek için, o kimsenin mutlaka âlim ve ilmiyle amel eden bir kimse olup olmadığını incelemek lâzımdır. Çünkü, bu kimse cahil ise, onun arkasında gitmek külliyen caiz değildir. Âlim olduğu hâlde ilmiyle amel etmiyorsa, o zaman da onun şeytan gibi biraz bilgiye sahip olup o bilgisini bir tuzak olarak kullanmak isteyen bir müfsit olması ihtimali mevcuttur.

ğunu, bundan sonraki günlerin ve senelerin hazır sayıldığını, ölümün de her an gelebildiğini, onun insana attığı adımdan daha uzak olmadığını düşünmektir. Kaldı ki, akıl hazır olmayan şeyi de hazır gibi telakki eder. Bundan dolayı, akıllı insanlar ileride fakirleşmemek, hastalanmamak veya bir tehlikeye maruz kalmamak için şimdiden ciddî tedbirler alır ve gereken fedakârlıklarda bulunurlar.

2- Lezzet ve şehvetlerin baskısı. Çünkü lezzet ve şehvetler bazı insanları esir alır ve onların kan ve iliklerine işlerler. Böyle olunca da, onları terk etmek zor olur. Ancak bu imkânsız da değildir. Bunu yapmak için şunu düşünmek lâzımdır: Bir doktor, soğuk su içmenin sağlığını bozduğunu ve onu öldürebileceğini söylediği zaman, insan en çok lezzet aldığı şey olmasına rağmen, soğuk su içmeyi terk eder. Bu duruma göre, doktordan daha iyi bilen ve daha doğru söyleyen Allah ve Resûlu da haram olan lezzet ve şehvetlerin kalp sağlığını bozduğunu, onu öldürdüğünü ve kendisini cehennem azabına mahkûm ettiğini söyledikleri zaman, nefse hoş ve tatlı da gelseler, günahları terk etmek gerekir. Çünkü ne Allah ve Resûlunu doktordan daha az inanılır bulmak, ne de ebedî sonuçlar veren kalbin ölümünü geçici olan cesedin ölümünden daha az önemli bulmak doğru değildir. Bir de şunu düşünmek lâzımdır: Birkaç günlük dünya hayatında bazı şehvet ve lezzetleri terk etmek insana ağır gelirse, bunlarda ısrar etmenin bedeli olarak âhirette ateşte yan-

mak ve cennette olan daha büyük lezzet ve şehvetlerden mahrum kalmak bundan daha ağır gelir. Bu duruma göre, aklın gerektirdiği tercih, daha hafif olan dünya lezzetlerini terk ve feda etmektir.

3- Daha uygun bir zamanda tevbe edeceğini düşünmek. Tevbeyi bu düşünceyle ertelemek ise doğru değildir. Çünkü, bundan sonra ne kadar yaşayacağını bilmezken, ebedî mutluluğunun binasını hayalî bir zamanın (veya zeminin) üzerine kurmayı planlamak, kendine yazık etmektir. Düşünmek lâzımdır ki, bu zaman gelmeden (ve bu zemin hazırlanmadan) önce ömür bitebilir. Nitekim çoğunlukla da böyle olur. Onun için, cehennem ehlinin başlıca feryatları, tevbeyi bu şekilde ertelemiş olmalarından dolayıdır. Çünkü bunlar tevbeyi erteleye erteleye aniden hastalığa ve ölüme yakalanmışlardır.

Tevbeyi ertelemekteki bir mantıksızlık da şudur: Kişi, hazır zamanda şehvetlerin (nefsin hoşlandığı günahların) çekiciliğini kuvvetli bulur. Bu sebeple, bu çekiciliğin zayıflayacağı bir zamanı bekler. Halbuki, şehvetlerin çekiciliği kendiliğinden zayıflamaz. Aksine, alışkanlıklar arttıkça ve zaman ilerledikçe bunların çekiciliği daha da güçlenir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"İnsan yaşlandıkça, onda iki şehvet daha da gençleşir. Bunlar yaşama şehvetiyle mal şehvetidir."

Bu iki şehvetin tek kelime ile ifadesi ise dünya sevgisidir.

Dünya sevgisi ise bütün kötülüklerin anası, kaynağı ve bataklığıdır.

Bu düşünceyle tevbeyi erteleyen bir kimse o kimseye benzer ki, bir ağacı koparıp çıkarmak ister. Fakat, onun iyice yerleştiğini, bu sebeple, onu sökmek için yorucu bir çaba sarf etmesi gerektiğini anlar. Bunun üzerine, bu işi gelecek seneye erteler. Halbuki gelecek sene, ağaç yere daha çok kök salmış ve daha fazla güçlenmiş olacaktır. Buna mukabil, kendisi de biraz daha yaşlanmış ve kuvvetinden bir miktar daha kaybetmiş olacaktır. Bu durum karşısında, ağacı kesmeyi ertelemek akıl dışı bir cahilliktir. Tevbeyi ertelemek de bunun gibidir. Kaldı ki, insan tevbeyi geciktirince, onu istediği bir zamanda yapma gücüne sahip değildir. Bunu yapabilmesi için Allah teâlâ'nın ona izin vermesi ve kendisini tevbe etmeye muvaffak etmesi lâzımdır. Allah teâlâ ise, genellikle, ertelemek yüzünden günahları çoğalan ve bunların içinde boğulma vaziyetine gelen kimselerin tevbe etmesine izin vermez ve onları buna muvaffak etmez. Bu sebeble, bu kimseler, tevbe etmeyi erteledikleri zamana, örneğin yaşlılık veya rahatlık dönemine erişseler ve artık tevbe etmeleri gerektiğine inansalar bile tevbe etmezler.

4- Allah teâlâ'nın mağfiret ve rahmetine ümit bağlamak. Bu ümit de Allah teâlâ hakkında iyimserlik ve dindarlık görüntüsü taşıyan bir çeşit cahillik ve şeytan hilesidir. Çünkü Allah teâlâ'nın mağfiret ve

rahmetini de kendi şartları içinde ümit etmek lâzımdır. Bu ümidin birinci şartı da mümkün olan ameli ve hazırlığı yapmaktır. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Akıllı insan, kendi nefsini ıslah eder ve ölümden sonrası için çalışır. Akılsız olan ise, nefsine uyar ve Allah teâlâ'dan temennilerde (boş ümitlerde) bulunur."

5- Âhiretin varlığında şüphe etmek. İmanın kesin olması ve hiçbir şüphe ve tereddüt taşımaması şart olduğu için, âhiretin varlığında şüphe eden bir kimsenin imanı geçerli değildir. Bu yüzden, bu türlü insanların meseleyi en baştan ele almaları ve önce şüphe taşımayan kesin bir iman kazanmaya çalışmaları lâzımdır. Böyle bir imanı kazanmanın yolu ise, imanın aklî (aklın ürettiği) ve naklî (dinî nassların bildirdiği) delillerini öğrenmek ve bu deliller üzerinde ciddî bir şekilde tefekkür etmektir.

Bil ki, bütün günahlardan tevbe etmek vâcip ve önemli olmakla birlikte, özellikle büyük günahlardan tevbe etmek daha da önemlidir. Bunun daha önemli olması ise iki sebepten dolayıdır. Birincisi, büyük günahların imanı yok edip insanı imansız hâle getirebilmeleridir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bir örnek vermek üzere şöyle buyurmuştur:

"Zina eden bir kimse, zina ederken mümin değildir. Hırsızlık yapan bir kimse, malı çalarken mümin değildir. İçki içen bir kimse, bunun tesiriyle sarhoş iken mümin değildir."

İkinci sebep ise, büyük günahların yegâne af yolunun tevbe etmek olmasıdır. Çünkü, bu günahlar ne ibadet etmek, ne mihnet çekmek, ne de hayır ve hasenât yapmakla af edilmezler. Bunlara büyük günah denilmesinin sebebi de budur. Büyük günahlar da iki kısımdırlar. Bir kısmı, kendi maddesi ve mahiyetiyle büyük olan günahlardır. Diğer kısmı ise, ısrarlı bir şekilde işlenen küçük günahlardır. Çünkü ısrarla işlenince, küçük günahlar da çoğalıp büyürler. Bundan sonra, bunların da kalbi karartmakta ve imanı bozmaktaki etkisi büyük günahların etkisi gibi kuvvetli olur. Bu günahlar, taşın üzerine devamlı olarak inen su damlalarına benzerler. Taşın sertliğine ve suyun yumuşaklığına rağmen, devamlı akan damlalar taşı oyup çukurlaştırdıkları gibi, küçük günahlar da ısrar yüzünden kalbi karartıp imanı bozarlar.

Küçük günahlar şu yollarla büyük günah hâline gelirler:

Birincisi; günahı küçümsemek, önemsiz bulmak, onu işleyince üzülmemektir. Onun için şöyle denilmiştir:

"Affedilmeyen günah, kişinin, "Keşke bütün günahlarımız bunun gibi olsaydı!" dediği günahtır."

Çünkü bu söz, o günahın küçümsendiğini gösterir. Günahı küçümsemek ise yanlıştır. Onun için şöyle denilmiştir: "Günahın kendisine değil, onu kime karşı işlediğine bak." O zaman, hiçbir günahın küçük olmadığını anlarsın. Çünkü büyüğe karşı işlenen kü-

çük bir hata da büyük bir hata sayılır.

İkincisi; işlediği günaha sevinmek, onu işlemiş olmayı bir marifet, bir başarı, bir üstünlük saymak ve ondan dolayı gururlanmaktır. Günahlara bakışı bu şekilde olan bir kimse, işlediği günahları gülerek ve koltukları şişerek başkalarına da anlatır.

Allah Resûlu aleyhissalatü vesselâm şöyle buyurmuştur: "Gülerek günah işleyen, ağlayarak cehenneme gider."

Üçüncüsü; Allah teâlâ'nın kendisini setretmesini ve gizlemesini günahta ısrar ve devam etmek için bir fırsat gibi kullanmaktır. Bu ise, nimeti su-i istimal etmektir. Çünkü, Allah teâlâ kulunu setredince, karşılığında onun da günahı bırakmasını ister. Buna rağmen, o ısrar edince, Allah teâlânın kızgınlık ve gazabına müstahak olur. O buna müstahak olunca da Allah teâlâ, onun için günah işlemenin yollarını açar ve günah işlemesini iyice kolaylaştırır. Bundan bir müddet sonra da onu aniden yakalayıp helâk eder. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Onlar, kendilerine yapılan uyarıları kulak ardı edince, biz onlar için her şeyin (bütün günahların) kapılarını açarız. Ve bulduklarıyla sevinirken onları ansızın yakalarız. Onları yakaladığımız anda da bütün ümitlerini kaybederler."[15] Bu yollardan birisi de, onun günahlarını gizleyip sürdürmesine fırsat vermektir.

---

15 -En'âm, 44

Dördüncüsü; gizli yapılmış günahları söyleyip açıklamaktır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Herkesin günahı affedilebilir. Fakat, günahını açıklayanın günahı affedilmez." (Bu hadis-i şerif, "Allah'tan saklanmayan kuldan da saklanmaz." diyerek günahlarını söyleyip açıklamanın doğru olmadığı ifade etmektedir.)

Beşincisi; örnek oluşturan ve başkaları tarafından taklit edilen günahları işlemektir. Bu türlü günahlar, hadd-i zatında küçük de olsalar, başkaları tarafından taklit edilip işlendiği için, ısrarla işlenen günahlar gibi büyürler ve hatta onları da aşarlar. Çünkü kişinin işlediği günahlar, kendi ölümüyle son bulduğu hâlde, bu günahlar işlenmeye devam ederler. Onun için şöyle denilmiştir:

"Ne mutlu o kimseye ki, kendi ölümüyle birlikte günahları da biter." Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şöyle buyurmuştur:

"Başkaları tarafından taklit edilen iyi bir ameli işleyen bir kimsenin sevabıyla bu özellikteki bir kötü ameli işleyen bir kimsenin günahı ölümlerinden sonra da devam eder."

Rivâyet edildiğine göre, İsrâiloğulları döneminde bir âlim, işlediği bir günah veya bid'attan tevbe eder. Bunun üzerine, Allah teâlâ, o dönemin peygamberine şunu vahyeder:

"O âlime bildir ki, onun günahı kendisiyle sınırlı kalsaydı, ben kendisini affederdim. Fakat, onu taklit eden pek çok kimse, bu günah ve bid'atı işleyerek cehenneme gitmişken, ben onu affetmem." Bu böyle olduğu için, âlim, mürşit ve örnek durumunda olan kimselerin hem ilim, hem de amel yönünden çok dikkatli olmaları gerekir. Çünkü hata ve günahları başkaları tarafından taklit edilip tekrarlandığı için, bunlar bir anlamda başkalarının işlediği günahları da işlemiş olurlar. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur: "Bir işe sebep olan, o işi yapan gibidir."

İKİNCİ FAZİLET: ALLAH KORKUSUDUR

Allah teâlâ, kendisinden korkanlar için hidayet, rahmet, ilim ve rızâ (onlardan râzı olmayı) va'detmiştir. Bunlar ise, karşılık ve mükâfât olarak paha biçilmez şeylerdir. Bu mükâfâtlar şu âyet-i kerimelerle bildirilmiştir:

"Kur'ân, Rablerinden korkanlar için hidâyet ve rahmettir."[16]

"Kulları içinde Allah'tan ancak ilim sahipleri korkarlar."[17]

---

[16] -A'râf, 154

[17] -Fâtır, 28. Bu âyetin iki mânası vardır. Birincisi şudur: Allah'tan korkanlar, ilim sahibidirler. Diploma vesaireleri bulunmasa bile, bunlar ilim sahibi sayılırlar. Çünkü Allah'tan kork-

"Allah, kendisinden korkanlardan râzı olmuştur. Bunlar da O'ndan râzı olmuşlardır."[18]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Hikmetin (gerçek ilmin) başı (ve kaynağı) Allah korkusudur."

"İnsan Allah'tan korkarsa, her şey ondan korkar. O, Allah'tan korkmazsa, her şey onu korkutur."

"Allah teâlâ şöyle buyurmuştur: "İzzet ve büyüklüğüme yemin ederim, bir kulumun üzerinde ne iki korku, ne de iki korkusuzluk birleştirmem. Bu sebeple, o dünyada benden korkmazsa, âhirette ona korku veririm. O dünyada benden korkarsa, âhirette ona korkusuzluk, emniyet ve güven veririm."

Bil ki, Allah teâlâ'dan korkmak, bazen kendi günahlarını görmekten, bazen de O'nun (Allah teâlâ'nın) kalpte zorunlu olarak korku, saygı, huşû' ve heybet uyandıran sıfatlarını düşünmekten ileri gelir. İki türlüsü de gerekli ve geçerli olmakla birlikte, ikinci tür korku daha üstündür. Çünkü bu korkunun kaynağı doğrudan doğruya Allah teâlâ'yı tanımaktır. Allah teâlâ'yı tanımak ise, ilmin en üstün şekli ve hilkatin (yaratılışın) gayesidir. Peygamberlerin ve sıddıkların korkusu

---

mak bizzat ilimdir. İkincisi ise şudur: İlim sahibi olmayanlar, Allah'tan korktuklarını zannetseler bile, bunların korkuları korku değildir. Çünkü Allah korkusu ancak ilim sayesinde kazanılır.

18 -Beyyine, 8

bu ikinci türden bir korkudur. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Ben, içinizde Allah teâlâ'yı en çok bilen ve O'ndan en çok korkanım. " Bu şu demektir ki, Allah teâlâ'yı bilen O'ndan korkar. Çünkü, Allah teâlâ isterse kuluna dünyada da, âhirette de en korkunç azapları ve cezaları verebilir. O bunu yaptığı takdirde de, hiçbir kuvvet kendisini engelleyemez. Nitekim, O hilkatin başından beri pek çok insanları ve milletleri çeşitli azaplar ve belâlar vererek helâk etmiş ve ne bunlar, ne de bunların güvendikleri güç ve kuvvetler buna engel olamamışlardır. Bu hususu bildiren âyetler, şu cümlelerle bitiyorlar:

"Bak, zâlimlerin akıbeti nasıl oldu?"[19]

"Yerde dolaşın ve inkârcıların akıbetinin ne olduğunu görün."[20]

"De ki: Yerde dolaşın ve mücrimlerin akıbetinin ne olduğunu görün."[21]

"De ki: Yerde dolaşın ve sizden öncekilerin akıbetinin ne olduğunu görün."[22]

"Allah'a karşı ona yardım edecek kimse bulunmadı."[23]

---

19 -Kasas, 40
20 -Âl-i İmrân, 137
21 -Neml, 69
22 -Rûm, 42
23 -Kehf, 43

"Allah'ın azabına karşı ne kimse ona yardımcı olabildi, ne de kendisi kendisine yardım edebildi."[24]

"Allah'a karşı onlara yardım edebilen koruyucuları olmadı."[25]

"Meryem oğlu İsa'nın Allah olduğunu söyleyenler, kâfir olmuşlardır. Bunlara de ki, Allah Meryem oğlu İsa'yı, onun annesini ve yerdeki bütün insanları helâk edip yok etmek istese, O'nun bu isteğini gerçekleştirmesine kim engel olabilir? (Hiç kimse engel olamaz. Çünkü,) göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a âittir (Bunların hepsi O'nun mülküdürler ve O'nun elinde ve tasarrufu altındadırlar.) O, istediği şeyi yapar. O her şeye Kadirdir."[26]

Allah teâlâ'yı bu şekilde tanımak, zorunlu olarak O'ndan korkmayı doğurur. Onun için, Allah teâlâ'dan korkmayan inançsız, gâfil ve fâsıkların hepsinde O'nu tanımamak kusuru vardır. Bunların Allah teâlâ'ya karşı cesaretleri, O'nu bilmemelerinden ileri gelir. Ateşin yakıcı olduğunu bilmeyen bir çocuk, onunla oynamaya kalkıştığı gibi, aklî seviyeleri, ya da dinî kültürleri düşük olan kimseler de, Allah teâlâ'nın yanında ne türlü ateşler ve azaplar bulunduğunu bilmedikleri için, kalplerinde korku, ürperti ve endişe duymadan O'na karşı dikkatsiz ve ölçüsüz davranır-

24 -Kasas, 81
25 -Şûrâ, 46
26 -Mâide, 17

lar. Bunlar, azapları görünce de, Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle şöyle feryat edip yakınırlar:

"Allah hakkında kusurlu davrandığım için kendime yazık ettim. Ben, Allah'ın büyüklüğünü hafife olanlardandım."[27]

Korku kazanmanın yolu ise üç şeydir.

Birincisi, Allah teâlâ'yı daha iyi tanımaya çalışmaktır. Çünkü, O'nu daha iyi tanıdıkça, zorunlu olarak O'ndan daha çok korkmak hâsıl olur. Allah teâlâ'yı tanımakla O'ndan korkmak aynı ölçüdedirler. Bu sebeple, O'nu tanımak ne derecede ise, O'ndan korkmak da o derecededir.

İkincisi, Allah teâlâ'nın dünyadaki cezaları olan hastalık, belâ ve musibetleri düşünmek ve bunların canlı örneklerini görmek ve üzerinde tefekkür etmektir.

Üçüncüsü, Allah teâlâ'dan korkanlardan ibret ve ders almak ve onlar gibi olmaya çalışmaktır. Allah teâlâ'dan korkanların başında ise melekler, peygamberler, veliler ve gerçek âlimler gelir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Cebrail aleyhisselâm bana geldikçe, onun Allah teâlâ'nın korkusuyla ürperdiğini gördüm."

"Allah teâlâ İblis'i lânetleyip dergâhından kovunca, Cebrâil ve Mikâil korkup ağladılar. Allah teâlâ onlara:

---

27 -Zümer, 56

-Niçin ağlıyorsunuz? diye sordu. Bu melekler:

-Rabbimiz! Senin gazabından emin olunamayacağını gördük, dediler. Allah teâlâ:

-Evet, benim gazabımdan emin olunmaz, buyurdu." Kur'ân-ı Kerim'de de, "Allah'ın gazabından ancak hüsrana uğrayan (kâfir ve gâfil) kimseler kendilerini emniyette zannederler."[28] buyurulur.

Rivâyet edildiğine göre, Allah teâlâ cehennemi yaratınca, meleklerin kalpleri yerinden fırlamış ve bunlar büyük bir korku duymuşlar. Ve ancak cehennemin onlar için değil, insanlar için yaratıldığı bildirilince rahatlamış ve sükûnet bulmuşlardır.

İbrahim aleyhisselâm namaz kılarken, Allah teâlâ'nın korkusuyla çarpan kalbinin vuruşları duyulurdu. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da namaz kılarken, kalbi bu şekilde vururdu.

Davud aleyhisselâm, bir hata işleyince, bunun korkusuyla kırk gün secde edip durmuş ve ağlayıp göz yaşları dökmüştür. Onun gözlerinden akan yaşlar, etrafındaki toprağı iyice ıslatınca da yerden bitkiler çıkıp yeşermiştir.

Ebubekir es-Sıddık radıyallahu anh, azap görmek korkusuyla şöyle demiştir:

"Keşke ben, hesabı olmayan ve azap görmeyen bir kuş olsaydım!"

---

28 -A'râf, 99

Ebuzer radıyallahu anh, aynı endişeyle şöyle demiştir:

"Keşke ben, kesilince yok olup giden bir ağaç olsaydım!"

Müminlerin annesi Hz. Âişe radıyallahu anha da şunu söylemiştir:

"Keşke ben ölünce, bir daha dirilmeseydim!"

Allah teâlâ'ya en yakın bir durumda bulunan ve O'nun rahmetinden en çok hisse sahibi olan bu mübarek insanlar ve melekler, O'nun azap ve gazabından bu şekilde korkarlarsa, artık onlar gibi masum ve günahsız olmayan bir kimsenin ne kadar korkması lâzım geldiğini anlamak için felsefe, mantık ve aritmetik okumaya gerek yoktur.

Bil ki, Allah korkusu, kulu ibadet etmeye ve günahlara karşı dikkatli davranmaya iten bir etkendir. Onun fazilet sayılması da bu fonksiyonundan dolayıdır. İnsanda ümitsizlik yaratıp onu ibadeti terk etmeye ve her şeye boş vermeye iten bir korku ise makbul değildir. Bu yüzden böyle bir korku oluştuğu zaman onu ümitle yumuşatmak ve mutedil hâle getirmek lâzımdır.

Korku ve ümit oranına gelince, günah işleyen veya işlemesi kuvvetle muhtemel olan bir insanda, caydırıcı ve frenleyici olmak için korkunun ümitten fazla olması lâzımdır. Allah teâlâ'nın emirlerini yerine getiren ve günahlardan sakınan bir kimsede ise ideâl

olan, korku ve ümidin eşit olmasıdır. Onun için, bu mevkide bulunan Hz. Ömer radıyallahu anh, bu eşitliği ifade etmek maksadıyla şöyle demiştir:

"Eğer gökten gelen bir sesle bir kişi dışındaki bütün insanların cennete gidecekleri bildirilse; ben dışlanan kişi olmaktan korkacağım. Ve eğer bu sesle bir kişi dışındaki bütün insanların cehenneme gidecekleri bildirilse, ben bu kişi olmayı ümit edeceğim."

Yaşarken durum budur. Ölüm hâlinde ise, Allah teâlâ hakkında hüsn-i zan etmenin ve O'nun af ve rahmetini ümit etmenin galip gelmesi evlâdır.[29] Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, buna işaret ederek şöyle buyurmuştur:

"Biriniz ölürken, Rabbi hakkında hüsn-i zan ederek ölsün."

Korkuyu dengeleyen ve bazen onun gerisinde, bazen de önünde olması gereken ümit, temenni etmek değildir. Çünkü temenninin hiçbir değeri yoktur. O bütünüyle bir şeytan aldatması ve nefis hilesidir.[30]

---

[29] -Buradaki hüsn-i zan ve ümitten maksat, Allah teâlâ'nın gafûr ve rahîm olduğunu, rahmetinin gazabını geçtiğini ve kendisine iyi davranacağını düşünmek ve bunu kuvvetle ümit etmektir.

[30] -Çok defa bizzat şahid olmuşumdur. Bir fâsık ve günahkârı uyarıp âhiretin hak olduğunu ve burada işlenen kötülüklerin orada ağır cezası bulunduğunu uzunca dil dökerek anlattığım ve muhatabımı ikna etmeye inandığım bir anda, kendisi şeytanın telkiniyle hemen temenniye sığınmış ve, "Allah bizi affeder, canım." deyip dilimden kurtulmaya çalışmıştır.

Bu iki kavram (ümit ile temenni) arasındaki hayatî fark şudur: Ümit, kişinin amel, iş ve tedbir olarak üzerine düşeni yapması, ondan sonra da eksikliğine rağmen, Allah teâlâ'nın yapılanı kabul edeceğine kuvvetle ihtimal vermesi ve dua edip O'ndan bunu dilemesidir. Temenni ise, amel ve işi bırakıp boş hayaller kurmak, tatlı kuruntularla avunmak ve olmayacak şeyler beklemektir. Bunu bir misâlle açıklamak gerekirse, toprağı eken, sulayan ve gerekli bakımı yapan bir çiftçinin, bundan sonra Allah teâlâ'dan iyi bir mahsul beklemesi meşrû olan ümittir. Bunları yapmaksızın, Allah teâlâ'nın ekimi rüzgârla, sulamayı yağmurla, korumayı meleklerle yapıp kendisine bolca mahsul vereceğini hayal etmek ise boş olan temennidir. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de ümit her zaman iman ve sâlih amellerden[31] sonra zikredilmiştir. Örneğin, bir âyette şöyle buyurulmuştur:

"İman eden, hicret eden ve Allah yolunca cihad eden kimseler, Allah'ın rahmetini ümit ederler. Allah, (bunlar için) gafûr ve rahîm'dir."[32]

Korku ve ümidin ikisi de aynı sonucu verirler. Çünkü, ümit amel etmeye sevk eder; korku da amelsizlikten sakındırır. Bu husus dünya işlerinde de böy-

---

31 -Sâlih amel, yararlı amel demektir. Yararlı ameller de, sahibine sevap kazandıran ibadetlerle başkalarına fayda sağlayan iyi işlerdir.

32 -Bakara, 218

ledir. Çünkü bir şeyi elde edebileceğini ümit eden onun için çalışır. Kendi kusur ve ihmali yüzünden bir şeyi kaçırmaktan korkan da yine çalışmaya sarılır. İş ve amele itmeyen ve böylece bir fonksiyon ifâ etmeyen ümit aklın zayıflığı ve idrâksizlik, böyle bir korku da kalp zayıflığı ve yüreksizliktir. Bu ümit en çok aklî muhakemesi yeterli olmayan ahmaklarda, bu türlü korku da en fazla kalpleri yeterli derecede güçlü olmayan kadınlarda bulunur. Şer'î ümit ve korku ise, sahibini kamçılayıp amel etmeye, günahları terk etmeye, dünyadan yüz çevirmeye, zühd ve takvaya sarılmaya sevk eden aktif ve etkin duygulardır.

ÜÇÜNCÜ FAZİLET: ZÜHD'TÜR

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"İmtihan için bazı insanlara verdiğimiz geçici dünya zenginliğine imrenme. Rabbinin sana verdiği iman ve ilim zenginliği daha hayırlı ve daha kalıcıdır."[33]

"Âhiret mahsulünü isteyen kimselere, bundan bolca veririz. Dünya mahsulünü isteyenlere de bundan bir miktar veririz. Bu kimselere âhirette bir nasip yoktur."[34]

"Dünya hayatını isteyenler, "Keşke bize de Ka-

---

33 -Tâhâ, 131

34 -Şûrâ, 20

run'a verilen şey (zenginlik, şaşaa, debdebe) verilseydi! O, gerçekten çok talihli bir kimsedir." dediler. Kendilerine ilim verilenler ise, (bunu söyleyenleri uyarıp) şöyle dediler: "Yazıklar olsun size! Bilin ki, iman edip salih amel işleyenler için Allah'ın vereceği âhiret mükâfatı ve sevabı bu temenni ettiğiniz şeyden daha hayırlıdır. Bunu da ancak, sabredenler elde ederler."[35] Bu son âyet-i kerimede, zühdün ilimden kaynaklandığına ve onun gerçek ilmin meyvesi ve sonucu olduğuna işaret edilmiştir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Kişi sabahladığı zaman himmet ve niyeti dünya ise, Allah teâlâ onun zihnini dağıtır, huzurunu kaçırır ve işini zorlaştırır. Bu kişi, dünyadan da ancak kendisi için takdir edileni bulur. Fakat kişi sabahladığı zaman himmet ve niyeti âhiret ise, Allah teâlâ onun zihnini toplar, kalbine huzur ve kanaat yerleştirir ve işini kolaylaştırır. Dünya da, istemeye istemeye ona boyun eğer."

"İman nuru kalbe girince, kalp aydınlanır ve genişler. Bundan sonra da gurur ve aldanış dünyasından uzaklaşmak, ebediyet yurduna yönelmek ve ölüm için hazırlığa girişmek meyli doğar."

"Allah teâlâ'dan utanın. Bu utanmanın gereği olarak da, oturmayacağınız evler yapmayın ve harcamayacağınız servetler biriktirmeyin." (Çünkü bunlar,

---

[35] -Kasas, 79

Allah yanında ayıp sayılan şeylerdir.)[36]

"Allah teâlâ, dünyaya karşı zühd taşıyan bir kimsenin kalbine hikmet (gerçek ilim, gerçeklerin ilmi, iman ve âhiret ilmi) yerleştirir, onun dilini hikmetle konuşturur ve o kimseye dünyanın hastalık ve ilacını öğretir."

"Bir kimse tanınmamayı tanınmaktan, az dünyalığa sahip olmayı çok dünyalığa sahip olmaktan daha çok sevmedikçe imanın hakikatini elde edemez."

"Allah bir kuluna iyilik irade ettiği zaman, onu dünyadan soğutur, âhirete karşı rağbetini arttırır ve nefsinin ayıplarını ona gösterir."

"Dünyaya karşı zâhid ol ki, Allah teâlâ seni sevsin."

"Kim Allah teâlâ'nın kendisine ilim ve hidâyet vermesini isterse dünyaya karşı zühd taşısın."

Zühdün hakikati, gönül rızasıyla dünyadan çekilmek ve onu arkasına atıp hedef olmaktan çıkarmaktır. Bu sonuca, kalpte parlayan imanın nuru ve onun hâsıl ettiği marifet (ve bilgi) ile varılır. Çünkü

36 -Bu sözün sahih bir hadis olup olmadığı tartışılmıştır. O gerçekten sahih bir hadis olsa bile, söylendiği günün şartları için söylenmiştir. Çünkü Allah Resûlunun yaşadığı dönemde kiralık ev olayı yoktu. Günümüzde ise bu hem yaşamın bir realitesi, hem bir ihtiyaç, hem de meşrû bir geçim yoludur. Parası olup da ticaret yapmayan bir mümin için en ideâl davranış, daire satıp alıp kiraya vermektir.

bu nur ve marifetle iyice anlaşılır ki, âhiret dünyadan daha hayırlı ve daha kalıcıdır ve açıkça görülür ki, dünyanın âhirete nisbeti bir çamur yumağının pırlanta hazinesine nisbeti gibidir.

Zühdün hakikati bu suretle kalpte oluşunca, onun meyvesi ve eseri de hal ve hareketlerde ortaya çıkar. Bu da tüketim olarak dünyadan zaruret miktarıyla yetinmektir. Zaruret miktarı ise, kişilere ve durumlara göre değişmekle birlikte, hayat ve sağlığı korumak için daha aşağısı yeterli olmayan miktardır. Bu miktarın keyfiyeti de yine zaruret ölçüsüyle sınırlıdır. Bu sebeple, daha düşük kalitedeki bir şey ihtiyacı karşıladıkça, daha kaliteli, gösterişli ve pahalı olan şeye iltifat etmemek lâzımdır.

Zühd faziletini yaşayan bir kimse, kendisini yolcu durumunda görür. Yolcu ise, mümkün olan en az ve en hafif şeylerle yetinmek ister. Çünkü, bunlar onun için yüktür. Yük ise, ne kadar az ve hafif olursa, yolculuk yapmak ve yol yürümek o kadar kolay olur. Zühd yaşayan bir kimse de, zorunlu olan yemek, libas, mesken ve ev eşyası konularında en az ve en ucuz şeylerle yetinir. Çünkü, bundan fazlası onu meşgul eder ve seyrini (âhiret yolculuğunu) zorlaştırır.

Hz. Âişe radıyallahu anha şöyle demiştir:

"Kırk gün geçerdi de Allah Resûlunun evinde ocak yanmazdı." Çünkü, ev halkı su ve hurma ile yetinirlerdi.

"Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, iki gün üst üste tok olmazdı. Çünkü bir gün yiyince, ertesi gün kendisini aç bırakırdı."

"Allah Resûlunun son giydiği elbise, yamalı bir cübbeyle kaba kumaştan yapılmış bir entariydi." Hz. Âişe radıyallahu anha, yanında sakladığı bu elbiseyi isteyen ziyaretçilere gösterirdi.

Allah Resûluna, ince kumaştan yapılmış renkli bir elbise hediye edilmişti. Kendisi, hediye sahibini kırmamak için bu elbiseyi bir namazda giydi. Ondan sonra şöyle buyurdu:

"Bunu Ebu Cehm'e götürüp verin ve karşılığında onun eski elbisesini bana getirin."

Bir gün de yeni ve güzel bir çift ayakkabı giymişti. Mescide gelince, hemen bir secde yaptı ve ondan sonra şunu söyledi:

"Bu ayakkabıların güzelliğinden dolayı kalbimde bir kibir oluşmasından korktum. Onun için, secde ettim. Çünkü secde etmek kibri kırar." Daha sonra da bu ayakkabıları bir sahâbiye verdi.

Hz. Ömer radıyallahu anh, büyük fetihler gerçekleştiren İslâm devletinin başı iken, cübbesinde on iki kadar yama bulunurdu.

Hz. Ali radıyallahu anh, halife iken, en ucuz elbiseler giyerdi ve şöyle derdi:

"En düşük hâldeki insanlar gibi yaşamalıyız ki, zenginler bize uysunlar, fakirler de kırılmasınlar."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"İhtiyaç için değil, lüks ve gösteriş için bina yapanlar, kıyâmet gününde bu binaları sırtlarında taşımakla mükellef tutulurlar."

"Sıcak ve soğuktan koruyacak miktardan fazla yapılan binalar, kıyâmet gününde sahipleri için vebâldir."

Abdullah ibni Ömer radıyallahu anh şunu rivâyet etmiştir:

"Biz, bir ara eskiyen evimizi tamir etmek isteyince, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bize şunu söyledi:

- Zaman, bu gibi işler için sarf edilmeyecek kadar değerli ve kısadır."

Allah Resûlunun kendi evi de, en fakir sınıfın evleri gibi sade, gösterişsiz ve mütevaziydi.

Zâhid bir peygamber olan İsâ aleyhisselâm, bir süre yanında tarak ve testi bulundurmuş. Fakat daha sonra, parmaklarla da saç ve sakalı düzeltmenin mümkün olduğunu düşünerek tarağı atmış, gölden ve nehirden avuçlarla su içmenin de mümkün olduğunu görerek testiyi de bırakmıştır.

Ömer radıyallahu anh, Humus'a emîr (vâli) tayin ettiği Ömeyr ibni Saad'la konuşurken ona:

-Dünyalık olarak neyin vardır? diye sormuş. Ömeyr radıyallahu anh:

-Bir asâm var; onunla yürürüm. Bir torbam var, ekmeğim olsa içinde saklarım. Bir tabağım var, yemeğim olsa ona koyarım. Bir de ibriğim var, onunla abdest alır ve ondan su içerim, demiş. Bunları duyduğuna sevinen Ömer radıyallahu anh emîr'e:

-Seni bu vazifeye tayin etmem isabetli olmuş, demiştir.

Hasan el-Basrî rahimehüllah şunu söylemiştir:

"Ben yetmiş sahâbiye yetiştim. Bunların, üzerlerindeki elbiseden başka yedek elbiseleri yoktu. Bunlar, uyurken de vücudlarıyla toprak arasına bir şey koymazlardı."

Allah resûlu aleyhissalatu vesselâm da kendi abası üzerinde uyurdu.

Bu birkaç örnekte de görüldüğü gibi, en iyi müslümanlar dünyaya karşı zühd hâlini yaşamışlardır. Bu sebeple, iyi müslüman olmak için zühd hâlini yaşamak şarttır. Öncekilerin zühdüne yetişmek mümkün olmadığı zaman da, hiç olmazsa, yaşamada ideâl olanın bu olduğu düşünmek ve buna yaklaşmak için gayret göstermek lâzımdır.

Zühd konusunda insanlar birkaç çeşittirler.

1- Bazı kimseler, zühd yapmalarına rağmen, nefisleri dünyaya meyleder. Bu sebeple, bunlar devamlı bir surette nefisleriyle mücâdele etmek ve meyillerini kırmak zorunda kalırlar. Bu kimseler, henüz zühd faziletinin başında ve başlangıcında olanlardır. Zühd

kazanmak için bu aşamayı geçmek lâzımdır.

2- Bazı kimseler, fiilen zühd yapmakla birlikte, nefislerinde de dünyaya karşı bir meyil duymazlar. Çünkü bunlar, dünya ile âhireti bir araya getirmenin mümkün olmadığını bilirler. Bunlar, âhiretin dünyadan daha üstün ve daha kalıcı olduğunu da bildikleri için, nefisleri dünyayı âhireti kazanmak için fedâ etmeye râzı olur. Nitekim, nefis bir şişeyi bir elmas kazanmak için feda etmeye de rıza gösterir. Çünkü o, şişeyi sevse de, onun daha kıymetli ve daha çok sevilen bir şeyle değiştirildiğini görür. Nefis, tüccar yaratılışlıdır. Bu sebeple o, değersiz veya daha az değerli olan bir şeyin değer taşıyan veya daha çok değerli olan bir şeyle değiştirilmesine ve mübâdelesine itiraz etmez. O ancak, iki taraftaki şeylerin değerlerini doğru anlayamadığı veya bunları birbirine karıştırdığı zaman, itiraz edip memnuniyetsizlik gösterir.

3- Bazı kimseler ise, dünyaya meyletmedikleri gibi, onu meyledilebilecek bir şey de saymazlar. Bunlara göre, dünyanın varlığıyla yokluğu aynıdır. En yüksek derecedeki zühd çeşidi bu kimselerin zühdüdür. Çünkü, dünyanın varlığıyla yokluğunu aynı görmedikçe, kalben ve zihnen onunla bir ölçüde meşgul olmamak mümkün değildir. Çünkü dünyayı bir varlık olarak kabul edince, onu sevmek gibi, ona buğz etmek de onunla ilgilenmekten ileri gelir. Bu ince gerçeğin farkında olan Rabia el-Adeviyye, meclisinde dünyayı kötüleyenlere şöyle demiştir:

"Dünyayı kötülediğinize göre, demek ki, kalbiniz onunla meşguldür. Çünkü kalbiniz onunla meşgul olmasaydı, onu unutur ve varlığından habersiz hâle gelirdiniz."

Allah Resûlunun ashâbı da, daha sonra gelenler kadar dünyayı sözleriyle kötülemezlerdi. Fakat, yaklaşımlarından ona hiçbir değer vermedikleri görülürdü. Örneğin, bir defasında Hz. Âişe'ye yüz bin dirhem para gelmişti.[37] Kendisi ne bu paraya baktı, ne de onu kötüledi. Çünkü bu çok miktarda olan para onun kalbine girmemiş ve zihnini hiç meşgul etmemişti. Bu sebeple, hizmetçisine onu hemen dağıtmasını söylemekle yetindi. Kendisi o gün de oruçluydu.[38] Akşam olunca, iftar etmek için yiyecek bir şey bulunmadı. Bunun üzerine, hizmetçi kadın:

"O paradan bir dirhem ayırsaydın, iftar için bir şey alabilirdik, dedi. Hz. Âişe radıyallahu anha:

"Zihnim o para ile hiç meşgul olmadı ve onunla

---

37 -Bu para ya bu annemizin Beyt'ül maldaki yıllık maaşıdır, ya bir ganimetin tevziinden hissesine düşmüştür, ya da Hz. Muâviye'nin hediyesidir. Çünkü Hz. Muâviye peygamberimizin hanımlarına bu miktarlarda hediye gönderirdi. Onlar ise, bunu alır ve yukarıdaki örnekte olduğu gibi hemen fakir ve muhtaçlara dağıtırlardı. Yeğeni Abdullah ibni Zübeyr de, bir iki kere teyzesi olan Hz. Âişe'ye külliyetli miktarda hediye göndermiştir.

38 -Hz. Âişe radıyallahu anha, Allah Resûlunun vefatından sonra bütün sene oruç tutardı. Ağır hasta olmasına rağmen, vefat ettiği gün de oruç tutmuştu ve oruçlu olarak vefat etti.

ne yapılıp yapılmayacağını hiç düşünmedim." diye karşılık verdi.

Dünyayı bir varlık olarak görmeyen zâhidler, ona karşı yaşadıkları zühdü de abartıp büyütmezler. Bundan dolayı, yaşadıkları zühd yüzünden manevî bir üstünlük kazandıklarını zannedip riyâ ve gurura da kapılmazlar. Halbuki, dünyayı bir varlık (bazen de değerli bir varlık) olarak görmelerine rağmen, nefislerini ona karşı zühde zorlayanlar, kibir, gurur ve ucub'a kapılmak tehlikesinden emin olamazlar.

Buradaki varlıktan maksadımız fizikî varlık değil, değer taşımaktır. Çünkü dünyayı terk eden zâhidler de, onu fizikî bir varlık olarak görürler, ancak onun varlığına her hangi bir değer vermezler. Bunların nazarında dünyanın varlığıyla yokluğunun aynı olması da bu anlamdadır. Çünkü değeri olmayan bir şeyin varlığıyla yokluğu aynıdır. Bu sebeple, kimse böyle bir şeyin ne varlığına sevinir, ne de yokluğuna üzülür. Dünya, âhiret kapısından girmeyi engellemeye çalışan köpeğe atılan bir lokmadır. O, bu köpeğe bir bahşiştir. Bu bir lokmalık köpek bahşişinin âhiret yurduna geçme ve oradaki ebedî nimetlere kavuşma aşk ve iştiyakıyla kapıdan giriş yapanların ne aklında, ne de kalbinde hiçbir ağırlığı, varlığı ve değeri bulunmaz.

İnsanı zühd yapmaya iten sebepler üç şeydir.

Birincisi, cehennem ve azap korkusudur. Bu sebebe dayanan zühd, korkanların zühdüdür.

İkincisi, cennet ve saâdet ümididir. Bu sebebe dayanan zühd, ümit edenlerin zühdüdür.

Üçüncüsü, Allah teâlâ'dan başka bir şeyle meşgul olmama isteği ve himmetidir. Bu sebebe dayanan zühd, âriflerin (Allah teâlâ'yı hakkıyla tanıyanların) zühdüdür. En üstün derecedeki zühd de bu üçüncüsüdür. Çünkü, bu zühtte bir şeyden korkmak veya bir şeyi istemek gibi kişisel bir sebep ve insanın kendisine yönelik bir mülâhaza yoktur. Onda Allah teâlâ'yı yüceltmek ve O'nun yüceliği karşısında her şeyden ve hatta kendi kendisinden geçme feragati vardır. Böyle bir feragat ise, gerçek iman ve sevginin gereğidir.

Zühd, kapsam itibarıyla iki kısımdır. Birincisi, küllî ve tam zühttür. Bu zühd, dünyayı bütünüyle terk etmek ve onu her şeyiyle itip yokluğa atmaktır. İkincisi ise, kısmî zühttür. Bu zühd, yalnızca bazı şeyleri terk etmektir. Bu çeşit zühd eksiktir. Bazen de, zararı faydasından fazladır. Çünkü, bazı şeyleri terk etmek, bir kısım insanlarda diğer bazı şeylere aşırı derecede ilgi duymayı doğurur. Bu sebeple, bunlardan bazıları mal ve parada zühd ederler, fakat buna mukabil, aşırı derecede şöhrete düşkün olurlar. Bazıları elbiseye önem vermezler, fakat yemek zevkine yenik düşerler. Bazıları riyâdan uzak olurlar, fakat bundan daha az kötü olmayan ucba kapılırlar. Böylece, bu kimseler bir yerdeki zühdü başka bir yerde hırs hâline getirirler ve dünyadan uzaklaşmayıp ona daha çok yaklaşırlar ve sıkıca bağlanırlar. Bu yüzden, bu zühdü

yaşayanlar ne ahlâklarını güzelleştirebilirler, ne de müâmelelerini düzeltebilirler.

Zühd ile fakr'ı (fakirliği) birbirine karıştırmamak lâzımdır. Çünkü, zühd, gönül rızasıyla ve isteyerek dünyadan çekilmek ve onu kendinden uzaklaştırmaktır. Fakr (fakirlik) ise, talep ve isteğe rağmen dünyayı bulamamak ve onu elde edememektir. Bu sebeple, o mecburiyet sonucu olan yokluk ve yoksulluk hâlidir. Kıyaslamada da, zühd fakrdan üstündür. Çünkü, zühd, gönüllü olan bir fakirlik ve yoksulluk hâlidir. Gönüllü olan bir şey ise, mecburiyetten doğan ve zorunlu olan sebeplerle katlanılan bir şeyden her zaman üstündür. Buna karşılık, fakr da varlıklı olmaktan üstündür. Çünkü varlıklı olan bir kimse, genellikle kalbini sahip olduğu varlığa kaptırır. Dünya varlığına kaptırılmış olan bir kalp ise, âhiret yolculuğunda topal bir eşekten daha tembel ve daha avaredir. Bu sebeple, bu türlü bir kalp taşıyanlar bu uzun, yorucu, sabır ve fedakârlık gerektiren yolculukta hep gerilerde kalırlar. Çokları da yolda dökülürler.

Fakr, dünyayı zindan hâline getirir. Bu sebeple, fakirin nazarında dünya bir zindandır. O dünyayı zindan gibi gördüğü için de onu sevmez, ona bağlanmaz ve ondan çıkıp kurtulmak ister. Ondan çıkınca gidilecek yer de âhiret olduğu için, âhiret için ciddî bir şekilde çalışır. Çünkü, dünyada yaşadığı acıyı tekrar orada da yaşamaktan korkar. Varlık ise, dünyaya bir yalancı cennet görüntüsünü kazandırır. Bu yüz-

den, varlık sahipleri dünyaya dört elle sarılırlar. Bunlar, dünyadaki nimetlerin geçici olduğuna inansalar bile, gönül hoşnutluğuyla onları terk etmek istemezler. Ve onlarla eğlenmek mümkünken âhiret yolculuğu için hazırlık yapmaya çalışmazlar. Bu hal de, bunlardan çoğunun hazırlıksız bir şekilde âhirete intikal etmelerine sebep olur. Bu şekilde intikal etmenin öbür âlemdeki sıkıntıları ise, varlığın onlara dünyada sağladığı keyf ve lezzetlerden çok daha fazladır. Bundan dolayı, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Allah teâlâ, bir kulunu sevdiği zaman, onu dünyadan korur. Nasıl ki, sizler de hastanızı (zarar veren) yiyeceklerden korursunuz."

"Ümmetimin fakirleri zenginlerinden beş yüz sene önce cennete giderler."

"Bu ümmetin en hayırlıları fakirleridir."

"Sana fakirlik geldiği zaman, "Merhaba ey sâlihlerin şiârı!" de! Zenginlik geldiği zaman ise, "Bu, cezası çabuklaştırılan bir günahın karşılığıdır." de!"

"İslâma hidâyet edilen, geçimi kifâyet miktarı olan ve buna kanâat eden kimseye ne mutlu!"

Sabırlı olan fakirler, Allah teâlâ'nın kendilerine en yakın olduğu kimselerdir."

"Allah teâlâ'nın en çok sevdiği kimse, rızkına kanâat eden fakirdir."

Musâ aleyhisselâm:

-Allah'ım! Sevdiklerin kimlerdir? Bana bildir ki, onları senin için seveyim." demiş. Allah teâlâ:

- Onlar, iffetlerini koruyan ve kaderlerine râzı olan fakirlerdir." demiştir.

Allah teâlâ Davud aleyhisselâma şunu vahyetmiştir:

"Beni, kalpleri kırık olan kimselerin yanında arayın." Fakirler de kalpleri kırık olan kimselerdendirler.

DÖRDÜNCÜ FAZİLET: SABRETMEKTİR

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sabredin. Allah, sabredenlerle beraberdir."[39]

"Sabredenler için bereket ve rahmet vardır. Onlar, hidâyet üzerindedirler."[40]

Bu âyet-i kerimede, sabredenlere üç çeşit mükâfat birlikte va'dedilmiştir. Bunlar bereket, rahmet ve hidâyettir. Bunlar ise çok büyük mükâfatlardır.

"Sabredenlere en iyi amelleri üzerinden sevap vereceğiz."[41]

"Sabrettikleri ve âyetlerimize yakîn derecesinde iman ettikleri için onları, emrimizle hidâyet edici olan

---

39 -Enfâl, 46

40 -Bakara, 157

41 -Nahl, 96

imamlar ve öncüler yaptık."[42]

"Ancak sabredenlere hesapsız sevap verilir."[43]

Allah teâlâ, bu âyetler gibi yetmiş kadar âyette sabrı övmüş, emretmiş, güzel sonuçlarını ve büyük sevaplarını açıklamıştır.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Sabır, imanın yarısıdır." İmanın diğer yarısı ise, şükürdür. Nitekim, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bir hadiste de şöyle buyurmuştur: "İmanın yarısı sabır, yarısı da şükürdür."

"İnsanlara en az verilen iki nimet, yakîn ve sabırdır.[44] Bir insana bunlar verilirse, sünnet namazıyla sünnet orucundaki eksikliği ona zarar vermez."

"Sabır, cennet hazinelerinden bir hazinedir."

İsâ aleyhisselâm da şöyle demiştir:

"Sizler, sevdiğiniz şeylere (Allah teâlâ'nın rızasına, cennete) ancak sevmediğiniz (musibet, hastalık,

---

42 -Secde, 24. Not: İki çeşit hidâyet vardır. Birincisi, iman nasip etmektir. Bu çeşit hidâyet Allah teâlâ'ya mahsustur. Bu sebeple, O'nun dışında hidâyet edici yoktur. İkincisi ise, imana davet etmek ve imanın delillerini açıklayıp kanaat oluşturmaya çalışmaktır. Peygamberler ve âlimler bu anlamda hidayet edicidirler.

43 -Zümer, 10

44 -Yakîn, iman kuvveti ve nurudur. Yakîn olunca, Allah ve Resûlunun bütün emirleri ve beyanları sonsuz bir tasdik ve sarsılmaz bir kanaatle kabul edilir ve doğru olduklarına inanılır.

fakirlik, ibadet gibi) şeylere karşı sabır göstermekle ulaşabilirsiniz."

Bil ki, sabrın hakikati, din duygusunun şehvet ve gazap gibi hayvanî (hayvanlara âit olan) hislere karşı direnmesidir. Bu sebeple, sabretmek insanlara mahsus olan bir vasıftır. Çünkü hayvanlarda din duygusu yoktur. Bu yüzden de onlar, bütünüyle şehvet ve gazap hislerinin yönlendirmesiyle hareket ederler. Meleklerde ise, bunların aksine, şehvet ve garaz hisleri yoktur. Onun için de onlar, tamamıyla din duygusuyla ve Allah teâlâ'ya itâat etmenin zevk ve lezzetiyle hareket ederler. İnsanda ise, çoğu zaman birbiriyle çatışma hâlinde olan bu üç his de vardır. Ve kendisi bu hislerin etkisi ve baskısıyla hareket eder. O, şehvet ve gazap hislerine göre hareket ettiği zaman, sabır faziletini kaçırır ve hayvan seviyesine düşer. Din duygusuna göre hareket ettiği zaman ise, sabır faziletini kazanmış olur ve meleklerin derecesine yaklaşır. Allah teâlâ'ya itâat etmekten de ancak bu durumda haz ve lezzet alır.

Din gibi, akıl da sabrı önemli bulur ve onu telkin eder. Bu sebeple, henüz akılları gelişmemiş olan çocuklar sabretmezken, yetişkin olanlar sabrederler. Gençlere göre yaşlılar ve cahillere gere âlimler de daha çok sabırlı olurlar. Çünkü, bunların aklı nisbeten daha da olgundur.

Sabır, âhiret işleri gibi, dünya işlerinde de gerekli olduğu için, sabırsız olan bir kimse, yalnız âhireti de-

ğil, dünyayı da kaybeder. Bu bilindiği için, hasta, hoşlanmadığı ilâcı sabrederek içer ve istediği lezzetli yemekleri sabrederek terk eder. Ona bu sabrı kazandıran da, sabrın gerekliliğini bildiren aklıdır. Çünkü, aklı olan bilir ki, sağlık kazanmak ağız tadını aramaktan ve lezzetli şeyleri yemekten daha önemlidir. Akıl, iman nuruyla aydınlandığı takdirde ise, âhiretin ebedî olan saâdetini kazanmanın da kısa bir süre için nefsin isteklerine uymaktan, şehvet ve gazap hislerini tatmin etmekten daha önemli olduğunu idrâk eder.

Sabır açısından insanlar üç kısımdırlar.

Bir kısım insanlar, nefislerinin isteklerini tamamıyla din duygusunun emri altına almışlardır. Bunlar, değişik hisleri arasındaki çekişmeyi sonuçlandırmış ve din hissinin kesin hâkimiyetini sağlamışlardır. Bu zor olan işi başarmak için de çok mücâhede etmiş ve sabır güçlerini arttırarak onu kendileri için şâbit bir huy hâline getirmişlerdir. Bu insanların hâli şu âyetlerle haber verilmiştir:

"Rabbimiz Allahtır." deyip ondan sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner ve onlara şöyle derler: "Korkmayın, üzülmeyin ve size va'delin cennetle müjdelenin."[45]

---

45 -Fussılet, 30. Not: Meleklerin ne zaman inip bu müjdeyi verdikleri âyette açıklanmamıştır. Çünkü o bir zamanla sınırlı değildir. O, henüz dünya hayatını yaşarken olabildiği gibi, ölüm anında, kabirde dirilirken, mahşere çıkarken, hesabı beklerken

"Ey itminân ve istikrar bulmuş ruh! Râzı olmuş ve kendisinden râzı olunmuş olarak Rabbine dön. Kullarımın arasına gir ve cennetime dahil ol."[46]

Bir kısım insanlar, iyi ve kötü hisleri arasındaki çekişmeyi sonuçlandıramamışlardır. Bu yüzden, bunlar kuvvetlerinin üstün gelmesine göre, bazen din hissinin, bazen de şehvet ve gazap gibi nefsanî (nefse âit) hislerin etkisi altında kalırlar. Bu insanlar, âhiretin yüksek derecelerine ulaşmazlar. Bunların cehennemden kurtulmaları da, ancak din hislerinin çoğu zaman diğer hislerine galebe etmesi ve bunların bu zamanlarda salih ameller ve iyi işler yapmalarıyla mümkündür.

Bu kısma dahil olan kimseler, nefislerinin küçük arzularını frenleyebilirler. Fakat, daha güçlü olanlarına karşı âciz kalırlar. Bazıları bunların bir kısmını da frenleyebilirler, fakat hepsine güçleri yetmez. Ancak, bunlar buna rağmen, nefisleriyle mücâdeleyi şöyle veya böyle sürdürürler ve ona yenildikleri zaman da üzülüp tevbe ve istiğfar ederler. Bu insanlara şu âyetlerle işaret edilmiştir:

"Bazıları da günahlarını itiraf ettiler. Bunlar, hem iyi amel, hem de kötü amel işlediler. Tevbe ederlerse,

---

de olabilir. Ancak henüz dünya hayatını yaşarken meleklerin inip bu müjdeyi vermeleri ilham ve kalbe sesleniş şeklindedir. Bundan sonraki aşamalarda ise görmek ve müşâhede etmek şeklindedir.

[46] -Fecr, 27-30

Allah'ın tevbelerini kabul etmesi umulur. Allah gafûr ve rahîmdir."[47]

"Allah'tan korkanlar, şeytan tarafından dürtüldükleri zaman (bir kötülük yapsalar da hemen) kendilerine gelirler ve gözleri açılıp ne yaptıklarının farkına varırlar. Şeytana kardeş olmuş olanlar ise, onun dürtmesiyle dalalette ısrar ederler ve güç getirdikleri her türlü kötülüğü yapmaktan geri kalmazlar."[48]

Bir kısım insanlar ise, nefisleriyle mücâdele etmeyi hiç düşünmemiş, kötü hislerine karşı gelmeyi akıllarına getirmemiş ve baştan beri bunlara teslim olup mağlup duruma düşmüşlerdir. Bu insanlar, derece itibarıyla hayvanlardan daha aşağıdadırlar. Çünkü hayvanlar da bu türlü hislerine mağlup iseler de, onlara bu hislerle mücâdele etmek için akıl, din, vazife ve sorumluluk verilmemiştir. Bu insanlar ise, kendilerine verilen bu yetenek, imkân ve sorumluluğa rağmen aynı hâle düşmüşlerdir. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de bu kısma işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Onlar hayvanlar gibidirler. Hatta hayvanlardan daha aşağıdadırlar."[49]

Bil ki, insan ya dünya nimetlerine sahiptir veya bunlardan mahrumdur. O, bu iki hâlde de sabretmekle mükelleftir. Ancak bu iki hâldeki sabırlar birbirin-

---

47 -Tevbe, 102
48 -A'râf, 201, 202
49 -A'râf, 179; Furkan, 44

den farklıdırlar. Çünkü mahrum iken sabretmek; Allah teâlâ'nın hikmetine inanmak, kendisi için hayır olanın bu olduğunu kabul etmek, kendini kahretmemek, ahlâkını bozmamak ve gayrı meşrû bir çareye baş vurmamaktır. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Bir şeyden hoşlanmadığınız hâlde, o sizin için daha hayırlı olabilir."[50]

"Bir şeyden hoşlanmadığınız hâlde, Allah onu sizin için çok hayırlara vesile kılabilir."[51]

Nimetlere sahip iken sabretmek ise, bunlarla şımarmamak, bunların geçici şeyler olduğunu düşünmek, imtihan ve şükür için verildiğini unutmamak, onları nefsin keyfî istek ve talepleri doğrultusunda sarf edip heder etmemektir. Bu sabır, önceki sabırdan daha zordur. Onun için şöyle denilmiştir:

"Belâya karşı imanı olan herkes sabredebilir. Fakat, belâsızlığa karşı ancak sıddık olanlar sabredebilirler." Ashaptan bir zât da şunu söylemiştir:

"Bizler, önce fakirlik ve yoklukla imtihan edildik ve sabır sayesinde bu imtihanı kazandık. Daha sonra ise servet ve zenginlikle imtihan edildik ve fakat buna karşı sabredemediğimiz için, korkarım ki, imtihanı kaybettik."[52]

---

50 -Bakara, 216

51 -Nisâ, 19

52 -Bu söz, ismi belirtilmeyen bir sahâbiden bir öz eleştiridir. Ancak, tarihçe de sabit olduğu üzere, ashâbın çoğu fetihler

Tâatlar, günahlar ve musibetler için de sabır gereklidir. Abdullah ibni Abbas radıyallahu anh şunu söylemiştir:

"Kur'ân-ı Kerim'de emredilen sabır üç çeşittir. Bir çeşidi tâatlar için sabırdır. Bu sabrın üç yüz derecesi vardır. Bir çeşidi günahlara karşı sabırdır. Bu sabrın altı yüz derecesi vardır. Bir çeşidi musibetlere karşı sabırdır. Bu sabrın da dokuz yüz derecesi vardır."[53]

Tâatlar için sabrın gerekli olması, nefsin bunlardan hoşlanmamsı yüzündendir. Nefsin bu hoşnutsuzluğunun sebebi ise, tâatın türüne göre değişir. Örneğin, onun namazdan hoşlanmaması üşenmesinden ve tembelliğindendir, oruçtan hoşlanmaması yemeğe olan düşkünlüğündendir, zekâttan hoşlanmaması cimriliğinden ve mala olan sevgisindendir, cihattan hoşlanmaması hayata olan bağlılığındandır. Sebebi ne olursa olsun, nefsin hoşnutsuzluğu ibâdet ve tâatın ifâ edilmesini zorlaştırır. Onun için, nefislerine uyanların nazarında en zor şey ibâdet ve tâattır. Bu sun'î zorluğu gidermenin yolu ise, nefsi susturmaktır. Nefsi susturmak da ancak sabırla mümkün olur.

İbâdet ve tâatla ilgili sabır dört aşamalıdır.

---

dönemindeki zenginliğe rağmen, fakirlik hallerini sonuna kadar korumuşlardır. Bu sebeple, onların imtihanı kaybetmek gibi bir durumları olmamıştır.

[53] -Buradaki derecelerden maksat, ya sabredilmesi gereken şeylerdir; ya da, sabrın kuvvet dereceleridir. Çünkü bütün sabırlar aynı derecede kuvvetli ve etkili değildirler.

Birinci aşamadaki sabır, nefsin hoşnutsuzluğuna rağmen ibâdet etmeye karar vermektir.

İkinci aşamadaki sabır, niyetini hâlis kılmak ve nefsin istediği riyâyı kendinden uzaklaştırmaktır.

Üçüncü aşamadaki sabır, acele etmeksizin ibâdeti farz ve sünnetleriyle birlikte, edep ve huşû' içinde, eksiksiz ve tam olarak ifâ etmektir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, "İbadette acele etmek şeytanın dürtmesindendir." buyurmuştur.[54]

Dördüncü aşamadaki sabır ise, yapmış olduğu ibâdet ve hayrı riyâ ve gösteriş maksadıyla anlatıp teşhir etmemektir. Bütün bunlar, nefis açısından zor işler oldukları için, her aşamada sabır tazelemek ve

---

54 -Birkaç seneden beri bulunduğum yerdeki cami ve mescidlerde huzurlu bir farz namazı kılamadım. Çünkü, imamlar, yarıştaymışlar gibi namazı çok acele kıldırırlar. Birkaç tanesini uyarıp namazın daha ağır kılınması gerektiğini söyledimse de, hiçbir faydası olmadı. Çünkü bir şey yapmak gönülden gelmezse, dış telkinlerle ve hatta baskılarla onu yaptırmaya çalışmak sonuç vermez. Bir cihaz içinden harabe ise, onu dışarıdan kumanda ile çalıştırmak mümkün değildir. Çok zorlansa, biraz hırıltı ve zırıltı yapar, fakat ondan sonra tekrar durur.

Bu eleştiriyi yapmakla birlikte, Allah şahittir ki, ben herkesi kendimden daha dindar kabul ederim ve bu yüzden meselâ, birisi benden daha çabuk namaz kılsa, ben kendime şunu derim: "Bu adam masumdur. Masum olan için ise az bir amel bile yeterlidir. Sen ise bir mücrimsin. Onun için, kendini kimseyle kıyaslaman doğru değildir. Ve başkalarının ibadetteki rahatlığından faydalanma hakkın yoktur."

bundan kuvvet almak lâzımdır. Allah teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, "Sabır ve namazdan kuvvet alın. Allah, sabredenlerle beraberdir."[55] buyurmuştur.

Günahlara karşı sabrın gerekli olmasının sebebi, tâatların aksine, nefsin bunlardan hoşlanmasıdır. Nefis bunlardan hoşlanınca da, onları ister. Onun bu isteğine karşı durmak ise sabır gerektirir. Onun için sabırsız insanlar, nefislerinin isteğine uyup günah işlerler. Günahlara karşı sabır, tâatlar için sabırdan daha zordur. Alışılmış günahlara karşı sabır ise daha da zordur. Onun için, öncelikle nefsi günahlara alıştırmaktan sakınmak lâzımdır. Alışılmış ve üstelik maddî bir külfet de getirmeyen günahlara karşı sabır ise bu türün en zor olan sabrıdır. Bu yüzden, çoğu kimseler meselâ gıybet etmekten kendilerini koruyamazlar. Çünkü bu günah alışkanlık yüzünden nefsi teskin ederken, ona her hangi bir maddî külfet de getirmez.

Musibetler de nefsin hoşlanmadığı şeylerdir. Nefsin bunlara karşı gösterdiği tepki, ibadet etmeye ve günahlardan sakınmaya karşı gösterdiği tepkiden de daha şiddetlidir. Bu yüzden, musibet insan için en ağır imtihandır. Ona karşı sabretmenin sevabı da en çok olan sevabtır. Hadis-i kudsilerde şöyle buyurulmuştur:

"Gözlerini aldığım kulum için cennetten daha az bir sevaba râzı olmam."

---

55 -Bakara, 153

"Sağlığını bozduğum kulum için affetmediğim bir günah bırakmam."

"Kuluma vücudu, malı veya evladıyla ilgili bir musibet verdiğim zaman, o bunu sabırla karşılarsa, kıyamet gününde onun için terazi kurup hesap açmaktan haya ederim."

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Musibetin kalkmasını sabırla beklemek ibadettir."

Zulüm ve eziyete duçar olmak da musibet cümlesindendir. Onun için, bunları meşrû' bir yolla defetmek mümkün olmadığı zaman, sabretmek lâzımdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm müşriklerin zulüm ve eziyetlerine maruz kalınca, Kur'ân-ı Kerim'de ona şu telkinler yapılmıştır:

"Kâfir ve münafıklara boyun eğme ve onların eziyetlerine aldırma. Allah'a tevekkül et. O, vekil olarak yeterlidir."[56]

"Biz inkârcıların senin için söyledikleriyle göğsünün daraldığını biliyoruz. Onun için, sen (onları bırakıp) Rabbini hamd ve tesbih etmekle meşgul ol ve secde edenlerle beraber secde et."[57] Daha önceki peygamberler de bu kabil eziyet ve tacizlerle karşılaşınca,

---

56 -Ahzâb, 48

57 -Hıcr, 97

Kur'ân'ın ifadesiyle şöyle demişlerdir:

"Bize verdiğiniz eziyete kesinlikle sabredeceğiz. Tevekkül edenler Allah'a tevekkül etsinler."[58]

Ashâbtan bir zât şöyle demiştir:

"Biz, Allah Resûlu zamanında, eziyete karşı sabretmeyen bir kimseyi mümin saymazdık."

BEŞİNCİ FAZİLET: ŞÜKRETMEKTİR.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bana şükredin, nankörlük etmeyin."[59]

"Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır."[60]

"Şükrederseniz, size yaptığım iyilikleri arttıracağım. Nankörlük ederseniz, azabım şiddetlidir."[61]

"Şükredip iman ederseniz, Allah ne diye size azap versin. Allah, şükre karşılık verendir ve kimin

---

58 -İbrahim, 12. Not: Bu âyetteki ikinci cümle, ya birinci cümlenin devamıdır, ya da Allah teâlâ tarafından eklenmiştir. Mânası ise şudur: Kişisel güçlerini aşan zulüm, eziyet ve tehdidlerle karşılaşan kimseler, bir yere baş vurmak, bir merciden yardım talep etmek, bir kuvvete dayanmak zorunda kalırlar. Bu zorunluluğu duyanların yapması gereken şey, Allah teâlâ'ya güvenmek ve O'na sığınmaktır.

59 -Bakara, 152

60 -Âl-i İmrân, 144

61 -İbrahim, 7

şükrettiğini bilendir."[62]

"Şu bir gerçektir ki, şükreden kullarım azdırlar."[63]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Yiyip şükreden kimse, Allah teâlâ yanında, sabredip oruç tutan kimse derecesindedir."

"Kıyâmet gününde bir melek, "Her hallerine şükredenler bir araya gelip hazırlansınlar." diye seslenir. Bunlar, bir araya gelip hazırlanınca da, kendilerinden

---

62 -Nisâ, 147. Not: Bu âyetin açık ifadesine göre, Allah teâlâ şükredenlere azap vermez. Ancak, imtihan, kefaret gibi sebeplerle verilen bazı sıkıntılar şekil itibarıyla azaba benzeyebilirler. Örneğin, sağlığına şükrettiği hâlde hastalanmak, malından bolca sadaka verip hayırlar yaptığı hâlde onu kaybetmek azaba benzerler, fakat bunlar azap değildirler. Azap geçmiş bir günah veya hatanın karşılığıdır. Azaba benzeyen bu şeyler ise, birer imtihan, kefaret, derece ve sevaptırlar.

Dünyadaki sıkıntılar bazen azap, bazen imtihan iken, âhiretteki sıkıntılar mutlak olarak azaptırlar. Çünkü âhirette dünyadaki gibi imtihan yoktur. Bu sebeple, orada yalnızca dünyada yapılmış olan iyilik ve kötülüklerin karşılıkları vardır.

63 -Sebe', 13. Not: Bu âyeti yazınca, kendim de dahil olduğum nankörler adına utandım ve duygulanıp şu cümleleri mırıldandım: Allah'ım! Sana şükretsinler diye kullarına verdiğin bütün dillerle sana şükretmek istiyorum. Seni anlasınlar ve ansınlar diye onlara verdiğin bütün akıl ve dimağlarla seni anlamak ve anmak istiyorum. Seni sevsinler diye onlara verdiğin bütün kalpler ve duygularla seni sevmek istiyorum.

hesap sorulmadan cennete gönderilirler."[64]

"Şükür, Allah teâlâ'ya mahsus olan bir ibadettir."[65]

"'Sübhânellah' diyen için on sevap, 'Lâ ilâhe İllellah' diyen için yirmi sevap, 'el-Hamdu lillâh' diyen için otuz sevap vardır." Çünkü, 'el-Hamdu lillâh' diyen bir kimse, zımnen ilk iki sözü de söylemiş olur. Bu şundandır ki, 'el-Hamdu lillâh' diyebilmek için, Allah teâlâ'nın bir olduğuna ve kendisine şükredilmesini gerektiren bir yüceliğe sahip olduğuna inanmak lâzımdır.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, geceleri namaz kılar ve ağlardı.

Hz. Âişe radıyallahu anha, kendisine:

-Niçin ağlıyorsun? Allah teâlâ, seni affettiğini bildirmemiş midir? demiş.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm:

---

64 -Kıyâmet gününde nimetlerin hesabı sorulur. Bunu bildiren bir âyette, "Sonra o gün, nimetlerden sorgulanacaksınız." (Tekâsür, 7) buyurulmuştur. Bu sorgulama nimetlere karşı niçin şükredilmediğini sormak şeklindedir. Onun için, şükretmiş olanların sorgulanmasına gerek görülmez. O dehşetli günde sorgulanmamak da büyük bir nimettir.

65 -Türkçede, Allah teâlâ'ya nimetlerinden dolayı bir ibadet olarak sunulan şükürle, insanların iyi niyetlerine karşı duyulan memnuniyeti bildirmek için yapılan teşekkür kelimeleri birbirinden ayrıdır. Bu, çok güzel bir ayırımdır.

-Ben, şükreden bir kul olmak istiyorum, diye karşılık vermiştir.[66]

Bil ki, şükür de büyük faziletlerdendir. Hatta o; sabır, korku, zühd gibi geçen faziletlerden daha üstündür. Çünkü, bu faziletler insanı şükretmeye sevk etmek için birer vasıta durumundadırlar. Şükretmek ise, bizzat gayedir. Bu böyle olduğu için, cennette sabır, korku, zühd yokken, şükretmek vardır. Çünkü cennette şükretmek için bu vasıtalara ihtiyaç yoktur. Dünyada ise, bunlar olmazsa, nefis şükretmeye yanaşmaz. Bu yüzden, nefsi vasıta durumundaki faziletlerle korkutmak, terbiye etmek ve itmek lâzımdır.

Şükür ibadetin de özü ve ruhudur. Onun için, cennette ibadet olarak yalnızca şükretmek vardır. Kur'ân-ı Kerim'de, cennet ehlinden bahsedilirken şöyle buyurulmuştur:

"Onların kalıcı olan ibadetleri, 'Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd olsun' sözünü söylemektir."[67]

Bil ki, şükretmek ilim, hal ve amelden oluşur. Bunlar şükürde bulunması gereken unsurlardır.

---

[66] -Şükreden bir kul olmak için, kendisine yapılan iyilikleri ve verilen nimetleri düşünmek ve bunlardan dolayı Allah teâlâ'ya karşı sevgi, minnet ve memnuniyet duymak lâzımdır. Bu duygular oluşunca da, herkes uyurken kalkıp namaz kılmak ve ağlamak kaçınılmaz olur.

Sevgi, minnet ve memnuniyetin uykuyu kaçırıp insanları ağlattığı bilinen bir gerçektir.

[67] -Yûnus, 10

[Buradaki ilim, nimetleri görmek, bunları verenin Allah teâlâ olduğunu düşünmek, aradaki sebeplerin vasıta olmanın ötesinde bir etki ve tesire sahip bulunmadıklarına inanmaktır.] Sebeplerin, bir etki ve tesire sahip olduklarına inanmak ise, şükrü şirke çevirir. Çünkü böyle bir inanç, nimetlerin yalnızca Allah teâlâ tarafından olduğu inancını ortadan kaldırır ve onları sebeplere bağlar.

Allah teâlâ'nın yaptığı bir işi sebeplere vermek ise, şirktir. İnsanlar bazen işin başında nimeti yalnızca Allah teâlâ'dan bilir ve onu kendisinden isterler. Allah teâlâ, isteklerini kabul edip nimeti verince de, bunlar aradaki sebep ve vasıtaları görür ve Allah teâlâ'yı unutup onlara yönelirler. Böylece, nimeti isterken muvahhid, onu elde edince müşrik olurlar.

Kur'ân-ı Kerim'de bu durum bir olay münasebetiyle şöyle anlatılmıştır:

"Eşini sarıp örtünce (onunla birleşince), eşi hafif bir yük aldı (hamile kaldı) ve bir müddet onu taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, ikisi (karı koca) birlikte Rablerine yönelip şöyle dua ettiler:

" Bize sâlih (dindar veya sağlıklı) bir çocuk verirsen, sana şükredenlerden oluruz."

Fakat, Allah onlara istedikleri gibi sâlih bir çocuk verince, sebeplere yönelip bunları O'na ortak ettiler. Halbuki, O'nun ortağı yoktur; O uydurulan ortaklardan yücedir. Bir şey yaratmayan, üstelik, kendileri de

yaratılmış olan şeyleri mi O'na ortak diyorlar? Bu şeyler, ne onlara, ne de kendilerine yardım edemezler."[68]

Nimetleri yalnızca Allah teâlâ'dan bilmek şu misâle benzer: Sultanın vekil harcı (kâhyası) veya haznedarı onun hazinesinden bir kimseye bir miktar mal verdiği zaman, bu kimsenin malın sulatın emriyle verildiğini, aradaki adamın ise sadece emir kulu olduğunu ve onun kendi başına bir yetki ve etkinliği bulunmadığını düşünmesi lâzımdır.

Böyle düşündüğü zaman da, kalbinde oluşan minnet duygusu sultana yöneltir ve yalnızca ona şükreder. Böyle düşünmeyip bu işin vekil ve haznedarın insiyatifiyle oluştuğunu veya bunun da hazine üzerinde sultanınkine benzer bir etki ve yetkisi bulunduğunu düşünürse, o zaman bunu sultanla eşit bir dereceye çıkarmış ve onun yetkilerini bununla paylaştırmış olur. Bu ise, sultana karşı işlenen ağır bir suç oluşturur. Çünkü sultan, yetkilerini köle ve hizmetçilerle paylaştırmaz ve böyle düşünenleri de affetmez. Böyle bir durumda, verilen mal geri alındığı gibi, bu suçu işleyen kişi cezaya da çarptırılır. Böylece, yapılmış olan bir iyilik, nankörlük yüzünden kötülüğe çevrilir. Böyle bir sonucun oluşmasından sakınmak için, emri verenin sultan olduğunu, vekilin ise bunu yalnızca sultanın emri olduğu için yerine getirdiğini düşünmek lâzımdır. Çünkü, vekilin bu işteki rolü, sultanın

---

[68] -A'râf, 189, 190

emri yazarken kullandığı kalem gibi basit bir araç olmaktan ibarettir. Kalem bu emri kendiliğinden yazmadığı, buna gücü de yetmediği gibi, vekil de bu malı kendi insiyatifiyle vermez ve onu vermeye gücü de yetmez. Bu ikisinin rolü aynı olduğu için, malı alan kişi, bunu kalemden bilip ona şükretmediği gibi, vekil ve haznedardan bilip şükrünü ona da yöneltmemesi gerekir.

Tıpkı bunun gibi, basireti açık olan bir kimse de, sahip olduğu bütün nimetlerin Allah teâlâ'nın emir ve iradesinin sonuçları olduğunu, bu nimetlerin oluşum ve ulaşımında arada bulunan maddî sebeplerin ise, birer emir kulu olduklarını ve Allah teâlâ'nın emirlerini O'nun izin ve kuvvetiyle yerine getirmekten başka hiçbir etki ve tesirlerinin bulunmadığını görür ve kendisine ulaşan nimetlerden dolayı yalnıza O'na hamd ve şükreder. Bu hakikati tescil etmek maksadıyla Kur'ân-ı Kerim'in bir çok âyetinde fayda ve zarar verenin yalnızca Allah teâlâ olduğu, ortada görülen sebeplerin insiyatif ve müstakil etkinliğe sahip olmadıkları, bunların hepsinin Allah teâlâ tarafından istihdam edilip çalıştırıldığı bildirilmiştir. Bunlardan bazı âyetler şöyledir:

"Allah sana bir zarar verirse, kendisinden başka onu defeden bulunmaz. O sana bir fayda verirse, bunu da önleyen bulunmaz. O her şeye kadirdir."[69]

---

[69] -En'âm, 17

"De ki: Allah bana bir zarar irade ederse, bunu kim defedebilir? Ya da O bana bir fayda dilerse, bunu kim önleyebilir? De ki: Allah bana yeterlidir. Tevekkül edenler, O'na tevekkül etsinler."[70]

"Sizde olan bütün nimetler Allah'tandır. (Fakat, çoğunuz bunu bilmezlikten gelirsiniz.) Size bir zarar değdiği zaman ise, hemen O'na sığınırsınız."[71]

"Denizi hizmetinize veren Allah'tır."[72]

"Geceyi, gündüzü, güneşi, ayı, yıldızları sizin için çalıştıran O'dur."[73]

"Yerdeki her şeyi sizin faydanız için yaratan O'dur."[74]

"Göklerdeki ve yerdeki bütün varlıkları size yarar sağlayan bir düzene sokan O'dur."[75]

"De ki: Allah'tan başka taptıklarınızı çağırın, bakın, bunlar Allah'ın size verdiği zararı (örneğin ölümü) defedebilirler mi? Veya onu daha hafif olanıyla değiştirebilirler mi?"[76]

"Allah'ı bırakıp da kendisinden haberleri bulunmayan ve kıyamet gününe kadar kendisine cevap ve-

---

70 -Zümer, 38
71 -Nahl, 53
72 -Nahl, 14
72 -Nahl, 12
74 -Hac, 65
75 -Câsiye, 13
76 -İsrâ, 56

remeyecek olanlara dua ve ibadet eden bir kimseden daha sapık kim vardır? Kıyamet gününde insanlar dirilince de, bunlar ona düşman olurlar ve onlar için yaptığı dua ve ibadeti reddederler."[77]

İnsanların da irade sahibi olduklarını, bu sebeple, fayda veya zarar vermenin onların kendi istek ve iradelerinden de kaynaklanabileceğini düşünürsen, bil ki, [insanların iradeleri Allah teâlâ'nın anahtarlarıdır. Bu anahtarla da O'nun elindedirler ve O, bunları istediği gibi çevirir.] Bu sebeple, O insanları araya sokarak bir kimseye fayda veya zarar vermek istediği zaman, bunların iradelerini o kimseye karşı olumlu veya

---

[77] -Ahkaf, 5-6. Not: Allah teâlâ'yı bırakıp şeyh, velî ve türbe gibi şeylere dua edenler, bu âyet üzerinde iyice düşünsünler. Çünkü, bir çok benzerleri gibi, bu âyet de bu şekilde dua edenlerin en büyük dalalet ve sapıklık içinde olduklarını, dua ettikleri kimselerin onlardan habersiz olduklarını ve kıyamete kadar onlara her hangi bir şekilde mukabelede bulunamadıklarını, kıyamet günü olunca da Allah'ı bırakıp kendilerine yöneldikleri için bu kimselere kızdıklarını ve onlara düşman kesilip dua ve ibadetlerine muhatap olmayı reddettiklerini bildirmiştir.

Şeyh, velî ve türbelere sevgi ve saygı duymak, onları ilâhlaştırmak derecesine vardırılmamaları ve bir şey istemek şeklinde onlara dua edilmemelidir. Tevhid ehli olan Ümmet-i Muhammed'in şirkten kurtulmasını istemeyen bazı müfsitler, burada hemen şunu söylerler: "Dua etmek, ibadet etmek demek değildir. Bu âyet de ibadet edenler hakkındadır." Yalan! Çünkü, âyette söz konusu edilen ve ismen söylenen şey duadır. Ayrıca, dua da ibadettir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, "Duâ ibadetin özüdür." buyurmuştur.

olumsuz bir şekilde şekillendirir. İnsanlar da bu şekilde şekillendirilmiş ve kurulmuş olan iradeleriyle fayda veya zarar vermeye kalkışırlar. Böylece, zahire göre insanların kendi iradeleriyle yaptıkları görülen işlerin planlayıcısı ve şekillendiricisi de yine Allah teâlâ'nın kendi iradesi ve takdiri olmuş olur.

İnsan, kalbinde şu veya bu yönde oluşan iradeyi dikkatle incelerse, bu iradenin kendisini aştığını, kendisine rağmen oluştuğunu ve kendisini zorladığını görür. Bu tesbit de, iradenin insanın kendi eseri olmadığını, Allah teâlâ'nın kalp hazinesine vurduğu bir anahtar olduğunu ispat eder. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu hakikati açıklamak için şöyle buyurmuştur:

"Kalpler Allah teâlâ'nın parmakları arasındadırlar. O, bu kalpleri istediği şekilde çevirir ve dilediği tarafa yöneltir."

Nimetler karşısında bu hakikati düşünmek şükretmeye vesile olur. Bunu düşünmek bir anlamda da şükrün kendisidir. Onun için, Musa aleyhisselâm:

-Allah'ım! Sen bizi yarattın ve bize türlü nimetler verdin. Bunlara karşı sana nasıl şükredelim? Dediği zaman, Allah teâlâ:

-Bunları böyle bilirseniz, şükretmiş olursunuz, buyurmuştur.

Şükrün ikinci unsuru, yukarıda anlatılan ilim ve anlayıştan hâsıl olan hâldır. Bu hal ise, Allah teâlâ'nın

kendisine nimet vermesiyle sevinmek, kalbinde bunun haz ve lezzetini duymaktır. Bu haz ve lezzet, nimete sahip olmaktan ve onu tüketme imkânını bulmaktan ileri gelen haz ve lezzetten farklı ve daha üstün bir şeydir. Bunun misâli şöyledir:

Ülkenin sultanı bir kimseye bir at gönderirse, bu kimsenin bundan dolayı üç türlü sevinmesi mümkündür. Birincisi, kimden geldiğini düşünmeden yalnızca bir ata sahip olmaktan dolayı sevinmektir. Bu sevinç türünde şükür yoktur. Aksine, sevinç sadece bu sebepten ileri gelirse, o bir nankörlük olur. Dünyayı sahipsiz ve yağmalık bir çiftlik zannedenler nimetlere bu şekilde sevinirler. Bunlar, bu nankörlüklerini şu cümleyle tescil ederler: "Üzümü ye, bağını sorma!"

İkincisi, sultanın aklına gelmiş ve onun teveccühüne mazhar olmuş olmaktan dolayı sevinmektir. Bu sevinme şekli vasat bir şükürdür.

Üçüncüsü, bu atla ona (sultana) hizmet etmek imkânını bulmaktan dolayı sevinmektir. Bu sevinç şekli en üstün şükürdür. Bir nimetten dolayı duyulan sevincin bu türden olduğunun alâmeti ise, nimeti bulunca onunla Allah teâlâ'ya daha iyi ibâdet ve kulluk etmeyi düşünmek ve bunu yapmayı kararlaştırmaktır. Yaklaşım tarzı bu olursa, ibadet ve kulluk etmeye vesile olmaya elverişli olmayan nimetlerden dolayı sevinç duyulmaz. Fakat, buna elverişli olan bir kısım musibetlerden ise sevinç duyulur.

Şükrün üçüncü unsuru ise, ameldir. Bu da Allah

teâlâ'nın verdiği nimetleri O'nun râzı olduğu işlerde kullanmaktır. Çünkü Allah teâlâ, bu âlemi ve içindeki nimetleri yalnızca insanların keyif ve zevk duymaları için yaratmamış, öncelikle ve asıl gaye olarak onlarla kendi emir ve iradesinin gerçekleştirilmesini dilemiştir. "Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım." âyeti[78] de bunu açıkça bildirmiştir. Ancak, insanlar, O'nun emir ve iradesini kendi fiil ve davranışlarında gerçekleştirince, bunun âcil bir mükâfatı olarak onlara bir miktar lezzet ve zevk tattırılır. Bu böyle olduğu için, nimetlerdeki lezzet ve zevk gaye değil, bir mükâfat ve sonuçtur. Bundan dolayı da, nimetleri Allah teâlâ'nın emir ve iradesini gerçekleştirmek için kullanmayan kimseler, onlardan lezzet ve zevk almayı hak etmezler. Bunlar, şayet muvakkaten bir çeşit lezzet ve zevk duysalar bile, hakkedilmeyen diğer şeyler gibi, bunun da hesabını vermek ve cezasını çekmek durumunda kalırlar.

Buna göre, örneğin aklın şükrü, onunla Allah teâlâ'yı tanımaya çalışmaktır.[79] Kalbin şükrü onunla Al-

---

[78] -Zâriyât, 56

[79] -Akıl, Allah teâlâ'yı tanımaya çalışırken Kur'ân'ı kendine rehber etmek zorundadır. Çünkü o, kendi başına Allah teâlâ'yı tanımaya çalıştığı takdirde, çok yanlış bir Allah tasavvuru ortaya çıkarır. Nitekim, mücerret akıllarıyla hareket eden filozoflar ve bir kısım sufiler, böyle bir Allah tasavvuruna sahip olmuşlardır. Yanlış tasavvurlar da iman yerine geçmezler. Kur'ân'ın bir çok sûre ve âyetlerinde Allah teâlâ hakkındaki doğru iman şekli

lah teâlâ'yı sevmektir.[80] Gözlerin şükrü eşyaya ibret ve tefekkür nazarıyla bakmak ve eserde müessiri, sa-

---

açıklanmıştır. Bunlardan birisi de İhlâs sûresidir. Dört âyetten oluşan bu mübarek sûrede Allah teâlâ ile ilgili olarak bilinmesi ve iman edilmesi gereken husular öz ve özet olarak bildirilmiştir. Bu sûreye İhlâs sûresi denilmesinin sebebi de, doğru ve kurtarıcı olan Allah inancını onun etrafında oluşturulan yığınlarca bâtıl ve hurafe inançlardan tasfiye edip arındırmasıdır.

80 -Kalbin Allah teâlâ'yı sevmesi, onun diğer şeyleri sevmesi gibi değildir. Bu sebeple, Allah teâlâ sevgisinde, diğer sevgilerde gerekli olamayabilen edep, huşû', tazim ve tevazu şarttır. Bu sevgiyi ifade ederken de en mücerret kelime ve deyimleri kullanmak, teşbih ve benzetmelerden sakınmak lâzımdır. Allah teâlâ sevgisi için kullanılmaması gereken kelimelerden birisi aşk kelimesidir. Çünkü bu kelime insanı sevmeyi ifade eder. Bundan dolayı, bazı sufi ve şâirlerin Allah teâlâ sevgisi için aşk kelimesini kullanmaları yanlış olmuştur. Yunan felsefesinin ürünü olan "vahdet-i vücud" fikrinin yayılmasından sonra, Allah teâlâ için visâl, vuslet gibi kelimeler de kullanılmaya başlandı. Bunlar ise, son derecede tehlikeli ve hatta fasit hayallerin karışmasıyla küfrü mucip olan çirkin kelimelerdir. Ne yazık ki, hürmet duyduğumuz bazı zâtlar da, bu vartanın içine düşmüşler ve Allah teâlâ için bol bol aşk, vuslat ve visâl sözcüklerini kullanmışlardır. Biz, bu zâtlara hürmetlerimizi sürdürmekle beraber, bu kelimelerin bu şekilde kullanılmasını çok yanlış buluyoruz. Bu zâtların da bunları kullanmaları sonucu değiştirmez. Çünkü hakikatler şahıslardan üstündürler. Ve Allah teâlâ'nın saygı hakkı başka kimselere saygı duymaktan daha öncelikli ve daha önemlidir.

Allah'a ulaşma sözü hıristiyan menşelidir. Çünkü hıristiyanlar insanların Allah teâlâ'ya ulaşabileceğine inanırlar. Bu bâtıl inanç bazı dikkatsiz veya kötü maksadlı sufiler tarafından bir diken veya çıban gibi bir kısım müslümanların kafasına da so-

natta sânii, nimette mün'im'i, fiilde fâili görmektir.[81] Dilin şükrü, Allah teâlâ'yı zikretmek, nasihat etmek ve doğru konuşmaktır. Kulakların şükrü Allah teâlâ'nın emir ve fermanı olan Kur'ân'ı dinlemek, nasihat ve doğru söze kulak vermektir. Ellerin, ayakların, diğer organların ve nimetlerin şükürleri de bunları kendi veriliş gayeleri istikametinde çalıştırmak ve kullanmaktır.

Bil ki, eksiksiz bir şekilde şükretmek, ancak Allah teâlâ'nın kalplerini İslâma açtığı ve onunla aydınlatıp nurlandırdığı kimselere nasip olur. Çünkü yalnızca bu kimseler, âlemdeki yaratılış gayesini idrâk eder ve her şeyin Allah teâlâ'yı tanımak, ta'zim etmek, O'na ibadet ve hizmet etmek için yaratıldığını anlarlar. Diğer insanlar ise, bu idrâk ve anlayış seviyesine çıkamadıkları için, çoğu nimetlere kendi nefisleri hesabına sahip çıkarlar ve onların yaratıcısı olan Allah teâlâ'ya şükretmek yerine, zevk ve lezzet almaya çalışırlar. Bu yakla-

---

kulmuştur. Fakat, bu diken ve çıbanı oradan çıkarıp cehenneme atmak lâzımdır.

Bu son dönemde icad edilen saygısız bir bid'at da "Allah'a yürüdü." sözüdür. Gâfiller, bu sözle, ölen bazı zâtları güya büyütmek isterken, Allah teâlâ'ya karşı nasıl büyük bir saygısızlık yaptıklarını ve belki de imanlarına zarar verdiklerini bilmezler. Allah'a yürümek ne demektir? Bir izah etsinler baklalım bunun ne demek olduğunu!

81 -Müessir, eseri ortaya koyandır. Sâni' sanatı icat edendir. Mün'im nimeti verendir. Fâil fiili yapandır. Bütün bunlar Allah teâlâ'nın sıfatlarıdır.

şımlarıyla da âlemin, eşya ve nimetlerin yaratılış hikmetine ters düşerler ve nankörlük yapmış olurlar. Nankörlüğün cezası ise, ebediyet âleminde nimetleri bir daha bulamamak ve dünyada bulup alıştıkları nimetlerin yokluk ve hasretiyle kavrulup ebediyyen azap çekmektir. Onun için, bu insanlar cehennemde yanarken su istedikleri zaman, "Onlara kaynar su içirilir. Bu da onların içlerini yakıp parçalar."[82] Yemek istedikleri zaman, "Kendilerine deve dikeni yedirilir. Bu da ağız ve boğazlarını yaralayıp kanatır."[83] Dünyada iken yiyip içtikleri türden bir şey istedikleri zaman da onlara, "Allah bu şeyleri inkârcı ve nankör kimselere yasaklamıştır."[84] şeklinde cevap verilir.

Bil ki, nankörlük nimete şükretmemek veya onunla günah işlemek şeklinde olur. Günah işlemekse, yalnızca bir nimete karşı değil, kâinât çapında bir nankörlüktür. Çünkü her hangi bir nimetin oluşması bütün kâinâtın varlığını gerektirir. Bunu bir misâlle açıklarsak, meselâ, nâ-mahreme bakmak ilk adımda göz nimetine karşı bir şükürsüzlük ve nankörlüktür. Fakat bu nankörlük gözle sınırlı değildir. Çünkü gözün görmesi, güneşin varlığı sayesinde mümkündür. Güneşin varlığı ve düzeni de bütün kâinâtın varlığına bağlıdır. Hal bu olunca, haram bir nazar, sonuçta bü-

---

82 -Muhammed, 15

83 -Hâkka, 36; Ğâşiye, 6; Müzzemmil, 13

84 -A'râf, 50

tün kâinât nimetine karşı işlenmiş, kâinât kadar büyük bir nankörlük olmuş olur.[85]

ALTINCI FAZİLET: İHLÂS VE SIDK'TIR

Bil ki, ihlâs ve sıdk, Allah teâlâ'ya karşı samimî olmak, ibadet ve hizmetlerini yalnızca O'nun için yapmak, niyetini O'na hâlis kılmaktır.

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"İnsanlara emredilen şey, ibadeti Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleridir. Geçerli olan din budur."[86]

"Şunu bilin ki, ibadet ve kulluk yalnızca Allah içindir."[87]

---

85 -Bu kadar ciddî olan bu günahın işlenmemesi için İslâm dini pek çok tedbirler koymuş ve bu tedbirleri almak görevini kısmen erkeğe, kısmen kadına, kısmen topluma, kısmen de devlete yüklemiştir. Günümüzde ise bu tedbirler yüzde doksan dokuz itibarıyla terk edilmiş ve daha kötüsü, sözü edilen günahın bolca ve müsrifçe işlenmesi için gereken her şey yapılmıştır. Bu sebeple, harama bakma günahını işlememek için, nâ-mahrem kadınların bulunmadığı kapalı mekânlarda yaşamaktan başka çare kalmamıştır.

86 -Beyyine, 5

87 -Zümer, 3. Not: Allah teâlâ, bu ve benzeri âyetlerle kendisinden başka bir şeye ibadet ve kulluk edilmemesini isterken, kendilerini mâna ehli zanneden bazı zındıklar, bu âyetlerden, neye ibadet edilirse edilsin, onun hakikatte Allah'a ibadet olduğu mânasını çıkarmışlardır. Nereden nereye!

"Kulluk ve ibâdetlerini Allah'a hâlis kılanlar müminlerdir. Allah müminlere büyük bir mükâfât verecektir."[88]

"Rablerinin rızasını dileyerek gece gündüz O'na dua ve ibadet edenleri kovma... Bunları kovarsan zâlimlerden olursun."[89]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir: "Allah teâlâ, ihlâslı olmayı ancak sevdiği kimselere nasip eder."

"Amelini Allah teâlâ için hâlis kıl. O zaman bunun azı da sana yeterlidir."

"Bir kul kırk gün hâlis amel işlerse, kalp ve dilinde hikmet zahir olur." Yani, kalbi gerçekleri duyar, dili de bunları söyler.

"Melekler amel defterlerini Allah teâlâ'ya arz ettikleri zaman, kendisi, bazı defterlerdeki amellerin silinmesini emreder ve, "Bu ameller benim için yapılmamıştır." der. Bazı defterlere de işlenmemiş amellerin yazılmasını emreder ve; "Kulum, bunları yapmayı istemiştir. Fakat, imkân bulamamıştır." der."[90]

---

88 -Nisâ, 146

89 -En'âm, 52. Not: Bazı soylu, nüfuzlu ve zengin müşrikler, Peygamberimizle görüşmek için onun meclisine devam eden fakir sahâbilerin dışarı çıkarılmalarını istemişler, fakat Allah teâlâ, bu âyeti indirerek Peygamberimizi onların tekliflerini kabul etmeye karşı uyarmıştır.

90 -Amel defterlerinin Allah teâlâ'ya arz edilmesi günlük, haftalık ve ömürlük olmak üzere üç çeşittir. Günlük arz sabah ve

"İnsanlar dört kısımdırlar. Bir kısmına mal verilmiştir. Bunlar, mallarını hayır ve tâat işinde kullanırlar. Bir kısmına mal verilmemiştir. Fakat, bunlar da samimî ve hâlis bir niyetle, "Bize mal verilseydi, biz de onunla hayır ve tâat yapardık." derler. Bu iki kısım, sevap derecesinde eşittirler. Bir kısmına mal verilmiştir. Bunlar, mallarını kötülük ve günah işinde kullanırlar. Bir kısmına mal verilmemiştir. Fakat bunlar, "Bize mal verilseydi, biz de onu kötülük ve günah işinde kullanırdık." derler. Bu iki kısım da günah derecesinde eşittirler."

"Allah yolunda yapılan savaşa ganimet için katılan bir kimsenin sevabı niyet ettiği ganimetten ibarettir."[91]

"İki müslüman birbirini öldürmek için kılıçlarını çektikleri zaman, ikisi de cehennemlik olurlar. Çünkü ikisi de bir din kardeşini, bir müslümanı öldürmeyi niyet ederler."[92]

---

akşam olur. Haftalık arz pazartesi günü olur. Ömürlük arz ise insanın ölümü üzerine olur.

91 -Fakat bir kimse, bu savaşa Allah için katılırsa, elde edilen ganimeti alması ihlâsını ve sevabını bozmaz. Bir insanın hangi maksadla savaşa katıldığını öğrenmenin önemli bir ölçüsü, ganimet kazanılmadığı zaman onun duyduğu ve gösterdiği tepkidir. Eğer o, bu durumda rahatsızlık duyar ve sıkıntılı davranırsa, onun niyetinin ganimet olduğu anlaşılır. Fakat eğer bu durum onu hiç etkilemez ve o buna rağmen yaptığı işten dolayı memnun ve sevinçli ise, niyetinin hâlis olduğu ortaya çıkar.

92 -Ancak bu adamlardan birisi saldırgan, diğeri savunma vaziyetinde ise, cehennemlik olan yalnızca saldırgan olandır.

"Kim bir kadınla, bir sıdak üzerine evlenirken bu sıdakı vermemeyi niyet ederse, o kadınla yatması zinadır."[93]

"Kim bir borç alırken, vermemeyi niyet ederse, o malı çalmış gibi olur."

"Sevap kazanmak niyetiyle eşinin ağzına lokma koymak sadakadır."

Rivâyet edildiğine göre, İsrâiloğullarından salih bir adam, bir kıtlık ve yokluk döneminde bir kum yığının yanından geçer ve içini çekerek kendi kendine, "Keşke bu kum yığını kadar buğdayım olsaydı. O zaman ben hepsini aç ve muhtaçlara dağıtırdım." der. Bunun üzerine, Allah teâlâ, o dönemin peygamberine şunu vahyeder:

"O kuluma söyle, ben onun niyetini fiil yerine kabul ettim ve ona bir kum yığını kadar buğday sadaka etmenin sevabını verdim."[94]

Çünkü müdâfaa meşrudur. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur: "Kim dinini, namusunu ve malını korurken öldürülürse şehit olur."

93 -Sıdak, nikâh kıyılırken kadına verilmek üzere taahhüd edilen mal ve paradır. Nikâh kıyılırken bu mal ve paranın miktarı belirlenirse, o miktar verilir. Miktar belirlenmezse, o zaman da o kadının akraba ve emsâlının sıdakı ölçü kabul edilir. Alâ külli hal, kadına bir miktar mal veya para vermek vaciptir.

94 - Kendi hesabıma bir şey söylememe izin verirseniz, şunu söylemek isterim: Bu fakir, yapmayı isteyip de yapma imkânı bulamadığım amellerin yanında yapabildiğim ameller deve-

Bil ki, hâlis niyet imandaki marifetten hâsıl olur. Çünkü imanda marifet olursa, her hangi bir iş ve amelden Allah teâlâ'nın rızası ve O'nun vereceği sevap dışında bir maksat gözetilmez. Çünkü bu iki şeyden üstün veya onlara denk ve eşit olabilecek hiçbir maksat yoktur. Ancak bunun böyle olduğunu anlamak lâzımdır. Bunu anlamak da imandaki marifet sayesinde mümkündür. Çünkü iman, aynı zamanda her şeyin hakikat ve değerinin ne olduğunu anlamaya yarayan bir ilim ve bilgidir. Bu ilim ve bilgiyle dünyaya âit maksadların kırık cam parçaları, Allah teâlâ'ya ve âhirete yönelik maksadların ise elmas ve mücevher oldukları görülür. Bu sebeple, madde ilmi olan bir kimsenin mücevherleri bırakıp cam parçalarını alması mümkün olmadığı gibi, iman ilmi olan bir kimsenin de her hangi bir iş ve ameli yaparken Allah te-

---

de kulak, póstekide kıl bile değildir. Onun için zaman zaman, amelimin ve dinime hizmetimin azlığını görerek ruhum sancılanırken, yapmayı ciddî bir şekilde istediğim hâlde, yapamadığım amellerin varlığını bir müsekkin olarak kullanırım. İsteyip de yapamadığım amellere gelince bunlar çok ve çeşitlidirler. Bir misâl olmak üzere şunları zikredebilirim: Bir fakir görünce, zengin olup bütün fakirleri minnetsiz geçindirmek isterim. Bir hasta görünce, doktor olup bütün hastaları parasız tedavi etmek isterim. Bir mazlum görünce, bütün zalimleri kırbaçtan geçirmek isterim. Bir cahil görünce, bütün cahilleri irşad etmek isterim. Bir dinsiz görünce, bütün dinsizlere iman kazandırmak ve âhiretlerini kurtarmak isterim. Fanatik bir din düşmanı görünce, bütün din ve ahlâk düşmanlarının gırtlağına yapışıp onları boğmak isterim.

âlâ'nın rızası ve âhiret sevabı dışında bir maksat gözetmesi mümkün değildir.

Bil ki, niyet oluşunca, irade uyanır. İrade uyanınca kudret harekete geçer. Kudret harekete geçince de uzun ve organlar çalışıp amel ve iş üretirler. Buna göre, ihlâsın yeri niyettir. Onun için Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm meşhur hadiste şöyle buyurmuştur:

"Herkese ancak niyetinin karşılığı vardır."

İradeyi uyandıracak kadar güçlü olmayan niyet ise sevap kazandıran niyet değildir. O, değeri ve hükmü olmayan bir tasavvur ve temennidir. Tasavvur ve temenni ise niyet hâline gelip iradeyi harekete getirecek kadar güçlenmedikçe sahiplerine sevap kazandırmazlar.

Bil ki, ibadet niyet ve amelin toplamından oluşur. Ancak, amelin mümkün olmadığı yerde, niyet tek başına ibadet hâline gelir. Niyetsiz amel ise, ibadet hâline gelmez. Çünkü, bir kalp işi olan niyetin mümkün olmaması gibi bir durum söz konusu değildir.

Niyet ve amel ibadetin birer parçaları olmalarına rağmen, niyet amelden üstündür. Onun için Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Müminin niyeti amelinden daha hayırlıdır."

Niyetin amelden daha hayırlı olmasının ise üç sebebi vardır:

Birinci sebep, ibadetlerde asıl olanın kalbin Allah teâlâ'ya yönelmesi, O'nun azamet ve büyüklüğünü

duyması ve O'nu sevip saymasıdır. Niyet de bu demektir. Dış hareketlere müteallik olan amel ise, bu sonucu temin etmeye yönelik bir vasıta durumundadır. Kural olarak da, gayeler her zaman vasıtalardan üstündürler. Bu böyle olduğu için de, gerektiği zaman vasıtalar gayelere feda edilirler. Fakat, gayeler hiçbir zaman vasıtalara feda edilemezler.

İkinci sebep, niyet kapsamının amel kapsamından daha geniş olmasıdır. Bu yüzden meselâ, bir fakire bir milyon lira verebilen bir müslüman, daha önce geçen İsrâil oğulları dönemindeki adam olayında da görüldüğü gibi, gücünün el verip yüz milyon lira vermiş olmayı ciddî bir kalp duyuşu ve arzusuyla isteyebilir. Samimî ve içten gelen bir niyete dayanan bu meblağ ise, fiilen verilen miktarın yüz kat fazlasıdır.

Üçüncü sebep ise, gerçekten mümin olan bir kimsenin hiçbir zaman kötülüğe niyet etmemesi, buna mukabil, zaman zaman kayıp çamura düşer gibi hatanın içine düşmesidir. Bundan dolayıdır ki, Kur'ân-ı Kerim'de müminlerin günahları hata ve unutmak lafızlarıyla isimlendirilmiş ve bunların affedilmesi için dua edilmesi emredilmiştir.[95] Bu şundandır ki, iman ile kötülük isteği ve niyeti bir kalpte birleşmezler. Nasıl ki, ışık ve karanlık da aynı yerde bir araya gelmezler. Bu benzetme doğrudur. Çünkü imanla kötü niyetin nisbeti ışıkla karanlığın nisbeti gibidir. İman kalbi, zihni,

---

95 -Bakara, 286

duyguları aydınlatırken; kötü niyet, küfür gibi, bunları karartır. İman, her zaman iyi niyet beslemek için Allah teâlâ'ya verilen bir sözdür. Bu sebeple, kötü niyet imanı zedeler ve giderek onu bütünüyle yok eder. Kötü niyete dayanmayan kötü amellerin etkisi ise, kötü niyetin etkisinden daha azdır. Ancak, bu ameller üzerinde ısrar edilmesi de sonunda kalbi çürütüp bozar. İbadetler de, öncelikli olarak kalpteki kötü niyet ve kötü hisleri silip yok etmek maksadına yöneliktirler. Bunlar silinip yok olunca, amellerde (hal ve hareketlerde) de düzelme ve iyileşme meydana gelir. Çünkü amellerin kökleri kalpteki niyet ve hislerdir.

Bir örnek vermek gerekirse, secde etmek ibadetinden maksat, alnı yere koymak değil, kalpteki kibir, enaniyet ve gururu gidermektir. Ancak bu kötü hisler kendiliğinden gitmezler. Onun için, onları giderici bir ilaç gibi bu ibadet emredilmiştir. Bu böyle olduğu için, namaz kılıp secde ettiği hâlde, kibir ve gurur taşımaya devam eden bir kimse, namazın hakikatini değil, şeklini kılmış olur.[96]

---

96 - Suâl: Namaz kılmaktan maksat kibir ve gururu bırakmak ise, o zaman, kibir ve gurur taşımayan kimselerin namaz kılmalarına gerek yok mudur?

Cevap: Kibir ve gururu terk etmek, namazın çok olan gayelerinden bir tanedir. Bu sebeple, o bu gayeye münhasır değildir. Kaldı ki, namaz kılmayan kimselerin kibir ve gurur taşımadıklarını söylemek doğru değildir. Bu kimseler, menfaat umdukları veya korktukları zaman kibir ve gururlarını gizlerler. Namaz kılmak ise bu kötü hisleri bütünüyle terk etmeye yöneliktir.

Bil ki, kötü amelde iyi niyet geçerli değildir. Şeytan iyi niyeti bahane ederek insana kötü işler yaptırmaya çalışır. Buna karşı da uyanık olmak lâzımdır. İyi niyet ancak iyi amellerde geçerlidir. Çünkü niyet, sonuç itibarıyla, değişik işler arasında iyi olanı seçmek ve tercih etmektir. Bu sebeple, kötü işleri seçip tercih etmek iyi niyet kapsamının dışında kalır.

Niyetin önemi böylece anlaşılınca, bütün iş ve amellerde niyet taşımaya çalışmak lâzımdır. Hatta bir amelde birkaç niyeti birlikte taşımaya çalışılmalıdır. Çünkü bir amelin birkaç iyilik yanı ve yönü vardır. O, Allah teâlâ'ya karşı ibadet, kullara karşı hizmet, kötülüğe karşı tepki gibi anlamlar taşıyabilir. Buna bir örnek vermek gerekirse, meselâ, mescide gidip orada oturmak için şu niyetler beslenebilir:

1- Allah teâlâ'yı kendi evinde ziyaret etmek. Çünkü mescid, Allah teâlâ'nın evidir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Mescide gidip orada oturan bir kimse, Allah teâlâ'yı ziyaret etmiş olur. Ziyaretçiye ikramda bulunmak da ziyaret edilenin üzerinde bir haktır."

2- Murâbata etmek. Allah teâlâ, murâbata'yı emretmiş ve, "Ey iman edenler! Sabredin, birbirinize sabır aşılayın ve murâbata edin."[97] buyurmuştur. Murâbatanın bir mânası, bir namazı kılınca, aynı yerde otu-

---

97 -Âl-i İmrân, 200

rup ondan sonraki namazı beklemektir. Bu sebeple, mescide gidip orada oturmak, Allah teâlâ'nın bu emrini de yerine getirmek olur. Murâbatanın diğer bir mânası ise, cephede düşmana karşı durmaktır.

3- İtikâf etmek. İtikâf etmek de bir ibadettir. Bu ibadet, Allah teâlâ'nın evinde oturmaktır. Bundan maksad ise, göz, kulak, dil gibi organlarını kötülüklerden korumak ve günlük âdi işlerden uzaklaşıp daha çok ibadet etmek için vakit kazanmaktır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Ümmetimin ruhbanlığı itikâf etmektir."

4- Halvet yapmak ve böylece sakîn bir kafa ile ölümü ve âhireti düşünmek, tefekkür etmektir. Tefekkür ise başlı başına bir ibadettir. Onun için, "Bir saat tefekkür bir gece ibadetten daha hayırlıdır." denilmiştir.[98] Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Lezzetleri acılaştıran ölümü çok düşünün." Ölümü ve âhireti düşünmemek ise gaflettir. Gafletten de türlü kötülükler doğar.

---

98 - Bazı kimseler, bu sözü hadis zannederler. Halbuki o hadis değil, bir zâtın sözüdür ve yukarıdaki versiyonu ile mâna olarak da doğrudur. Ancak, bazı versiyonlarda bu söz çok abartılı bir şekilde zikredilir. Örneğin şöyle denir: "Bir saat tefekkür bir sene ibadetten daha hayırlıdır." veya "Bir saat tefekkür yetmiş sene ibadetten daha hayırlıdır." İstisnaî olarak böyle durumlar bulunabilir. Ancak, genel anlam ve kapsamlarıyla bu sözler doğru değildir.

5- Zikir yapmak, Kur'ân okumak veya dinlemek. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Zikir yapmak, Kur'ân öğrenmek veya okumak için mescide giden bir kimse, cihada giden kimse gibidir."

6- Yanlış namaz kılanları uyarmak, cahilleri bilgilendirmek, nasihat etmek, mescidde yapılması doğru olmayan hareketleri önlemek.

7- İhlâs gözetmek. Çünkü mescid, Allah teâlâ'nın yakınlığının en çok duyulduğu bir yerdir. Böyle bir yerde niyetini O'nun için hâlis kılmak daha kolaydır.

8- Sâlih kimseleri tanımak, onlardan etkilenmek ve kendileriyle dostluk bağı kurmak. Bu şeyler ise, âhiret açısından birer ganimettirler. Allah teâlâ da bunu emrederek şöyle buyurmuştur:

"Ey iman edenler! Allah'a karşı takva gözetin ve sâdık kimselerle beraber olun!"[99]

9- Herkesin dünyalık olduğu ve dünya için çalıştığı şeklinde oluşan kanaati yıkmak. Çünkü mescidde dünya yoktur ve orada yapılan bütün işler âhiret için-

[99] -Tevbe, 119. Not: Mescide gitmenin maksadlarından birini bu iken, gafletlerini mescitte de sürdürmeye kararlı ve yeminli olan kalitesiz müslümanlar, gerek mescide girerken ve gerekse oradan çıkarken yine menfaat ve çıkar umdukları kimselere yaklaşır ve onlarla tokalaşıp onlarla yakınlık kurmaya çalışırlar.

dir.[100] Allah teâlâ, mescid ehlini şöyle tarif etmiştir:

"Allah, yapılıp yüceltilmesini ve içinde adının anılmasını emrettiği evlerde (mescidlerde, Allah'ın evlerinde) bazı adamlar sabah akşam O'nu tesbih ederler. Ne ticaret, ne alış veriş bu adamları O'nu zikretmekten, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz. Bunlar, kalplerin ve gözlerin yerlerinden fırladığı bir günden korkarlar. Allah bunlara amellerinin en güzel sevabını verecek ve kendi fazlından ilâveler yapacaktır. Allah, istediği kimselere dünya ve âhirete âit şeyleri hesapsız bir şekilde verir."[101]

Amellerde böyle çok sayıda niyet beslemek, onların derecelerini yükseltir, sevablarını çoğaltır ve kalbin onlardan daha çok etkilenmesini sağlar.

---

100 -Bu son dönemde mescide de dünyayı sokmak isteyen bedbahtlar türemiştir. Bunun bir şekli de, mescidde erkek ve kadınları bir araya getirmek hevesidir. Kadın ve erkeklerin bir araya gelip birbirine karıştıkları bir yer ise, hiçbir zaman âhirete yönelik bir yer değildir. Böyle bir yerde nefis, şehvet, riyâ ve gösteriş diğer her şeyin önüne geçerler. Onun için, yalnızca namazda değil, zikirde de kadın ve erkek ihtilâtı menedilmiştir.

101 -Nûr, 37, 38. Not: Bu âyette mescid ehli adamlar ve erkekler olarak tanıtılmıştır. Bu o demektir ki, Allah teâlâ nazarında mescid ağırlıklı olarak erkekler içindir. Hal bu iken, kendilerini ilim ehli sayan bazı zavallılar, mescidi kadın ve erkek için aynı derecede görüp orada kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması gerektiğini söylerler. Kur'ân'ın açık işaretlerini bile anlayamayan bu kimseler ne biçim ilim ehlidirler!?

Niyet iyi olursa, mübâh olan bir ameli[102] ibadete çevirir. Kötü olunca da, onu günah hâline getirir. Örneğin, mescide giderken güzel koku sürünmek, aslında mübah olan bir ameldir. Fakat, bununla Allah Resûlunun yaptığı bir işi yapmak, Allah evini ta'zim etmek, Cuma gününe saygı duymak, cemaatı kötü bir kokuyla rahatsız etmekten sakınmak, onları güzel bir kokuyla rahatlatmak, İslâmın temizlik ve güzellik dini olduğunu göstermek gibi iyi bir niyetle ibadete dönüşür. Bunun aksine, onunla gösteriş yapmak, dikkatleri üzerine çekmek, kendinden bahsettirmek, kadınların teveccühünü kazanmak gibi kötü bir niyetle de haram bir fiil hâline gelir. Allah Resûluna nisbet edilen bir sözde şöyle denilmiştir:

"Allah için koku sürünen bir kimsenin kıyamet günündeki kokusu misk kokusundan daha güzeldir. Nefis için koku sürünen bir kimsenin kokusu ise, o gün leş kokusundan daha kötüdür."[103]

---

102 -Ameller genel bir taksimle üçe ayrılırlar. Bunlar emredilen ameller, nehyedilen ameller ve serbest bırakılan amellerdir. Emredilen amellere farz veya vâcip denir. Nehyedilen amellere haram denir. Serbest bırakılan amellere de mübâh denir. İyi veya kötü bir niyet bulunmadıkça, bu ameller (fiil, hareket ve işler) mübahtırlar. Ancak, niyet onların hükmünü yukarıda anlatıldığı gibi değiştirir.

103 -Dışarıda güzel koku sürünmek yalnızca erkekler için mübah veya sünnettir. Kadınlar için ise, yalnızca kendi evlerinde koku sürünmek caizdir.

Niyet, dille, "Şunu niyet ettim." veya, "Şunu niyet ediyorum." demek değildir. O, kalpte oluşan ve amelin hangi maksadla yapılacağını belirleyen bir duyuştur. Bu duyuş ise, iman ve marifetle bağlantılıdır. Bu sebeple, iman kuvvetli, marifet de tam olduğu zaman, niyet de sağlam bir şekilde oluşur. Marifet ise, bir iş ve amelin Allah teâlâ için yapılmasındaki yüksek değeri anlamak ve âhiret sevabının nefis heveslerinden ve geçici dünya mülahazalarından daha üstün olduğunu idrâk etmektir. Bu anlayış ve idrâk olursa, niyetin iyi olmaması için hiçbir sebep kalmaz.

Niyet ya oluşturucu, ya da yönlendiricidir. Oluşturucu olan niyet, onun varlığıyla varlık kazanan işlerdeki niyettir. Bu tıpkı, Allah teâlâ'nın rızasını ve âhiret sevabını düşünerek bir ibadeti ifâ etmeye kalkışmaktır. Yönlendirici olan niyet ise, var olan bir his ve duyguyu nefis hesabına olmaktan çıkarıp Allah teâlâ hesabına çevirmektir. Bu da tıpkı, bir insanı elinde olmadan severken veya ona saygı duyarken, bunun Allah teâlâ için olmasını niyet etmek ve onu bu çerçeveye sokup sevgi ve saygı hissini ona göre ayarlamaktır.

Niyet oluşturmak,[104] bazen uğraşmayı gerektirebilir. Böyle bir durumda, ameli niyet oluşturuncaya kadar geciktirmek lâzımdır. Bu sebeple, bir zât şöyle demiştir:

---

[104] -Niyet oluşturmak, yapacağı amel ve işi Allah teâlâ için yapmayı niyet etmek demektir.

"Falan kimseyi bir aydan beridir ziyaret etmek istiyorum. Fakat, henüz niyet oluşturamadığım için, bu ziyareti gerçekleştirmedim."

Niyet amelin ruhu mesabesindedir. Bu sebeple, ârif kimseler niyetsiz olan amelleri yapmaktan sakınırlar. Çünkü böyle bir amel ölüdür. Ölü olan amelde de hayır ve sevap yoktur. Hayır ve sevabı olmayan işlerle uğraşmak ise, abesle iştigal etmek ve kıymetli olan zamanı boşa harcayıp israf etmektir. Bu sebeple, bunlar, Allah teâlâ için niyet oluşturmadıkları iş ve amelleri yapmazlar. Yapılması gereken bir iş ve amel söz konu ise, onu da niyet oluşturdukları zamana kadar ertelerler. Bu kimselere göre ibadet yapmaya güç ve kuvvet kazanmak niyetiyle yiyip içmek, niyetsiz ve isteksiz bir şekilde oruç tutmaktan veya bu maksadla uyuyup dinlenmek niyetsiz ve isteksiz bir şekilde uykusuz kalıp nafile namazı kılmaktan evlâdır. İbadet etmeye güç kazanmak veya ona istek duymak için nefsi dinlendirici diğer mübahları yapmak da güçsüz ve gönülsüz bir şekilde ibadeti sürdürmekten daha iyidir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Gece namazı kılarken, uykunuz gelirse uyuyup dinlenin."

Hz. Ali de şunu söylemiştir:

"Kalbiniz yorulduğu zaman onu mübah şeylerle dinlendiriniz."

İhlâsı Bozan Şeyler:

İhlâs, ameli Allah teâlâ için hâlis kılmaktır. İhlâsı bozan şeyler ise iki tanedir. Bunlardan birisi riyâdır, diğeri de ibadet maksadı dışında kalan her hangi bir mülâhazadır. Riyâ, kendi bahsinde de anlatıldığı gibi, gösteriş yapmak, insanların görüp takdir etmeleri, beğenip övmeleri için ibadet etmek ve hayır işi yapmaktır. Diğer mülâhazalar ise, örneğin, oruç tutarken rejim yapmayı veya yemek yapma derdinden kurtulmayı düşünmek, köleyi azat ederken onun masrafından ve kötü ahlâkından kurtulmayı düşünmek, hacca giderken dinlenmeyi, sağlık kazanmayı, değişik yerleri görmeyi düşünmek, ilim öğrenirken kolay bir geçim yolu bulmayı, hatırı sayılan bir kimse olmayı düşünmek, Kur'ân-ı Kerim'i yazarken bu vesileyle yazısını güzelleştirmeyi veya vakit geçirmeyi düşünmek, abdest alırken temizlenmeyi ve serinlemeyi düşünmek, itikâfa girerken ev kirası vermemeyi düşünmek, sadaka verirken dilencinin ısrarından kurtulmayı düşünmek, hastayı ziyaret ederken, sırası geldiğinde kendisinin de ziyaret edilmesini sağlamayı düşünmektir.

Riyâdan az bir gayretle sakınmak mümkün ise de, bu ve benzeri mülâhazalardan sakınmak oldukça zordur. Bunun zorluğunu ifade etmek için bir zât şöyle demiştir:

"Bir saat ihlâs gözet, ebediyyen kurtul." Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle demiştir:

"Ne mutlu o kimseye ki, hâlisen Allah teâlâ için bir tek adım atmayı başarır." Ma'rûf el-Kerhî de, yüzünü tokatlar ve kendi kendine şöyle derdi:

"Ey nefis! İhlâslı ol ki, kurtulasın."

Sözü edilen mülâhazalar, farz olan ibadetlerde oluşurlarsa, bu ibadetleri bozarlar. Çünkü, Allah teâlâ tarafından emredildiği için farz olan ibadetlerin yalnızca emri yerine getirmek, farzı ifâ etmek, bu vesileyle de Allah teâlâ'nın yakınlığını ve rızasını kazanmak ve âhiret sevabı elde etmek için yapılması lâzımdır. Bu mülâhazalar, farz olmayan ibadetlerde ve diğer mübah işlerde oluşurlarsa, kendi ağırlıkları kadar onların sevabını azaltırlar. Buna göre, bu ışleri yaparken sözü edilen mülâhazalar niyetin tamamını oluştururlarsa, yapılan işlerin bütün sevabını bozarlar. Niyetin yarısını oluştururlarsa, sevabın yarısını alırlar, daha az bir miktarda olurlarsa, o kadar sevabı azaltırlar.

Bu bahsin ikinci konusu olan sıdk ise, ihlâsın mükemmel olma hâlidir. Sıdk, peygamberlerin üstün olan sıfatlarındandır. Allah teâlâ, bazı peygamberleri övmek makamında şöyle buyurmuştur:

"Bu kitapta İbrahim'i an. O, sıddık (sıdk sahibi) bir peygamberdi."[105]

"Bu kitapta İsmail'i an. O sözünde sâdık bir peygamberdi."[106]

---

105 -Meryem, 41

106 -Meryem, 54

"Bu kitapta İdris'i an. O, sıddık bir peygamberdi."[107] Allah teâlâ, peygamberimizin ashâbını da överek şöyle buyurmuştur:

"O müminler, Allah'a verdikleri sözlerinde sâdık kimselerdir."[108]

Bil ki, sıdk'ın altı mertebesi vardır. Bu mertebelerin hepsine ulaşan bir kimse "sıddık" olur. Sıddık olunca da, cenneti garantilemiş olur. Çünkü Allah teâlâ, sıddıkları da cennetlikler arasında zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Allah'a ve O'nun Resûluna itâat edenler, cennette Allah'ın lütufta bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlerle birlikte olurlar."[109]

Sıdk'ın birinci mertebesi, sözde sıdktır. Bu; geçmişle, gelecekle veya hazır zamanla ilgili olarak konuşurken daima doğru konuşmaktır. Bu sıdkın karşıtı yalan söylemek ve yalan konuşmaktır. Yalan konuşmak ise, kalbin yüzünü hak cihetinden bâtıl cihetine çevirir. Bu sebeple, yalancının kalbi ne uyanıkken, ne de rüyada hak ve gerçekleri görmez. Onun için, bu kimsenin fikir ve görüşleri yanlış, rüyaları da geçek dışı olurlar.

---

107 -Meryem, 56

108 -Ahzâb, 23. Not: Ashâbın Allah teâlâ'ya verdikleri söz, gerektiğinde O'nun dini için canlarını vermekti. Çünkü Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, onlarla bu şekilde şartlaşmıştı.

109 -Nisâ, 69

Sözde sıdk, kullara karşı sıdk ve Allah teâlâ'ya karşı sıdk olmak üzere ikiye ayrılır. Allah teâlâ'ya karşı sıdk da O'nunla konuşurken doğru konuşmaktır. Bu sebeple, bir kimse Fatihayı okurken, " Yalnız sana kulluk eder ve sadece senden yardım dileriz." dediği zaman, hakikatte bu durumda değilse, yalan söylemiş olur.[110]

Yine bir kimse, iftitah okurken, "Kalbimi diğer şeylerden koparıp gökleri ve yeri yaratan Allah'a çevirdim. Ben O'ndan başka şeylere yönelen müşriklerden değilim."[111] dediği zaman, kalbinde başka şeyler varsa, yalancı olmuş olur.

İkinci mertebe, niyette sıdktır. Niyette sıdk, yaptığı işlerde iyilikten ve Allah teâlâ'nın rıza ve sevabından başka bir gaye ve maksat gözetmemektir.

Üçüncü mertebe, söz vermede sıdktır. Bu, söz verirken samimî olmak, verdiği sözü gerçekleştirmeye

---

110 - Suâl: Buna göre, hiç kimseden her hangi bir yardım istememek lâzımdır. Bu ise, mümkün değildir.

Cevap: Fatiha'da sözü edilen yardım, karşıdakini ilâh derecesinde görüp ondan yardım istemek anlamındadır. Karşıdakini ilâh derecesinde görmek ise, ya onu açıkça ilâhlaştırmak veya ancak bir ilâhın gücüyle yapılabilen bir yardımı istemek şeklinde olur. Bu türlü yardımlar yalnızca Allah teâlâ'dan istenebilir. Sebeplere bağlı olan yardımlar ise buna dahil değildirler. Onun için, yakîni zayıf olan müminler, bu türlü yardımlar için kendileri gibi insanlara da baş vurabilirler.

111 -En'âm, 79

kararlı olmaktır. Bu sıdk da iki türlüdür. Çünkü söz ya Allah teâlâ ya, ya da insanlara verilir. Allah teâlâ'ya verilen söz, tıpkı, "O bana mal verirse, ben bolca sadaka verir ve hayır yaparım." Veya, "O bana bir yetki verirse, ben bu yetkiyi adalet için kullanırım." demektir.

Dördüncü mertebe, zamanı gelince, vermiş olduğu sözü yerine getirmek ve ahdine vefâ göstermektir. Allah teâlâ, bu mertebede yalancı olanları kötüleyip şöyle buyurmuştur:

"Kimi insanlar, Allah'a söz verip "O bize mal verirse, biz sadaka verir ve salih kimselerden oluruz." derler. Fakat, kendisi onlara mal verince, cimrilik ederler ve verdikleri söze sırt çevirirler. Kendisine verdikleri sözü bozdukları ve yalan söyledikleri için Allah bu kimselerin kalplerine O'nunla karşılaşacakları zamana kadar (ölümlerine kadar) süren bir nifak (münafıklık) yerleştirir." Kendisiyle karşılaşınca da, onları bunun cezasına çarptırır.

Beşinci mertebe, iç ve dışını bir tutmaktır. Bunun mânası, hilâf-i hakikat sözlerle veya sun'i (yapmacık) tavır ve hareketlerle kendisini olduğundan daha dindar, daha âlim, daha iyi göstermekten sakınmaktır. Bu sebeple, meselâ, başını eğip gözlerini yere indiren bir kimse, bu hâliyle düşünce ve murâkabe ehli olduğu hissini verirken, hakikatte düşünce ve murâkabeye sahip değilse, bu hâliyle sıdktan ayrılmış ve yalan söylemiş olur. Bu sebeple, insanın kendisini olduğundan

daha iyi göstermekten ve bu his ve intibaı vermekten sakınması lâzımdır. Bu duruma işaret eden Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım! İçimi (kalbimi, hakikatteki hâlimi) dışımdan (dış görünüşümden, dışarıdaki tavır ve hareketlerimden) daha iyi, daha hayırlı ve daha üstün kıl."

Dinin bir hükmünü (bir farzını, bir faziletini) başkalarına emr ve tavsiye eden kimse, o hükmü kendisinin yerine getirdiği intibaını verdiği için, hakikatte onu yerine getirmiyorsa, bu mertebedeki sıdkı kaçırmış olur. Onun için, büyük zâtlar, ya başkalarına emrettikleri şeyleri kendileri de yaparlar, ya da bu konularda konuşmaktan sakınırlardı. Hasan Basrî'yi görüp sohbetinde bulunan Abdulvahid şöyle demiştir:

"Hasan, bir şeyi (dinin bir hükmünü) emrettiği (va'z edip anlattığı) zaman, o şeyle en çok amel eden kendisi olurdu. Bir şeyi (dinin haram saydığı bir şeyi) nehyettiği (aleyhinde konuştuğu) zaman da, ondan en çok sakınan kendisi olurdu."[112] (Hasan Basrî, bu

---

112 -Camide va'zeden veya hutbe okuyan hocaların kulakları çınlasın! Bunlar bilsinler ki, kendileri cemaata söyledikleri şeyleri bizzat yaşayıp tatbik etmekle de mükelleftirler. Ve onlar bunu yapmadıkça sözleri cemaatı etkilemeyecektir. Çünkü bu durumda kendileri yalancı olurlar. Yalancının sözü de ciddiye alınmaz.

Hutbe derken şunu da söylemek istiyorum: Günümüzde din ve nasihat adına çok yanlış ve karışık şeyler anlatıldığı için, bu konularda en çok güvenilebilen, Diyânet'in hazırlayıp okuttuğu hutbelerdir. Fakat, doğru değerlendirme ehliyetinden mah-

hususta ashâbı taklid etmiştir. Çünkü onlar da böyleydiler. Örneğin, Hz. Ömer radıyallahu anh, hutbede

---

rum olan bazı kimseler, bu hutbeleri şu veya bu bahaneyle eleştiriyorlar. Basiret açık olmayınca, başka ne yapılabilir? Tabiatıyla, benim hutbeler hakkındaki bu görüşüm şimdiye kadar olan durum içindir. Bundan sonra neler olacağını ise ancak Allah teâlâ bilir. Çünkü, Diyaneti bozmak için pusuda fırsat bekleyenler bozguncular vardır. Din düşmanları, dine hizmet eden bir kurumun varlığından çok rahatsızdırlar. Bunu bir parça anlamak da mümkündür. Ancak anlaşılması zor ve hatta imkânsız olan bir şey vardır. O da, kendilerini İslâmiyet'in fahrî avukatları zanneden bazı biçarelerin de bu kurumu yıpratma ve gözden düşürme gayreti içinde olmalarıdır. Bu biçareler bilmezler mi ki, bu ülkede bir ölçüde hâlâ din ve ibadet birliği kalmışsa, o bu kurumun varlığı ve hizmeti sayesindedir. Yoksa, bu kimseleri de rahatsız eden sebep bu mudur? O zaman demek ki, dost görüntüsü veren bu kimseler de İslâm'ın düşmanlarıdır. Çünkü, İslâm'da tefrika arayan ve müslümanları hizip, grup ve cemaatlar şeklinde parçalayıp dağıtmak isteyenler bu dinin dostları olamazlar.

Eğer denilse ki, sen en sağlam din anlayışı ve nasihatin hutbelerde olduğunu söylüyorsun. Halbuki, hutbeler suya sabuna dokunmazlar; onlar, klasik şeyleri anlatmakla sınırlıdırlar.

Ben de derim ki, hutbeleri en sağlam bulmamın sebebi de zaten budur. Çünkü suya sabuna doğru ve faydalı bir şekilde dokunmak ehliyet ister. Ehliyet ise ilim ve ihlâs gerektirir. Halbuki, günümüzde suya sabuna dokunmak isteyenler ya ilme sahip değildirler, ya da ihlâstan mahrumdurlar. Bu sebeple, bunlar suya sabuna dokununca bütün kirli suları ve kanalizasyon pisliklerini kendilerinin ve müslümanların üzerine dökerler. Bütün marifetleri bundan ibarettir. Onun için, bir misâlde, "Ne Arab'ın yüzü, ne Şam'ın şekeri." denildiği gibi, biz de, "Ne bunların suya sabuna dokunmaları, ne de kirli suları üstüme sıçratmaları." diyoruz. Di-

bir şey söylediği zaman, eve döner ve ev halkına, "Ben bu gün cemaata şunu söyledim. Sakın ola, biriniz ona muhalif hareket etmeyesiniz. Yoksa, canınızı fena incitirim." derdi.)

Altıncı mertebe; iman, İslâm, Allah sevgisi, Allah korkusu, kadere rıza, Allah'a güvenmek ve tevekkül etmek gibi dinin özünü oluşturan kavramların hakikatlerini yaşamaktır. Çoğu kimseler ise, bu kavramların yalnızca isimlerini konuşurlar veya ilk basamaklarında bulunurlar. Bu sebeple, bunlar bu mertebedeki sıdka sahip değildirler. Allah teâlâ, bu mertebedeki sıdka sahip olanları örneğin şöyle vasıflandırmıştır:

"Müminler o kimselerdir ki, Allah'a ve O'nun Resûluna iman ederler, iman konusunda hiç şüphe taşımazlar, mal ve canlarıyla da Allah yolunda cihad ederler. Bunlar sâdık olanlardır."[113]

ğer bir ifadeyle, "Gölge etme, başka ihsan istemez!" diyoruz.

Benim gördüğüm ve bildiğim kadarıyla -ki bu herkesi kapsamaz- suya sabuna dokunanlar, cesur olduklarını göstermek, kişisel heyecanlarını tatmin etmek ve şahsî kinlerini yatıştırmak için kudurup zıvanadan çıkarken, bunun İslâm dinine ve müslümanlara fayda mı, zarar mı verdiğini hiç düşünmezler, bunu kendilerine soranlara da kızıp düşman kesilirler. Bunlatın çoğu çıkarcı, bencil, ufuksuz, derinliksiz, takva ve mesuliyet hissinden mahrum ve basireti bağlı, maceracı kimselerdir. İslâm'a ve müslümanlara faydalı olmak ve faydalı bir hizmet yapmak ise, ilim, ihlâs, feragat, feraset, basiret, takva ve mesuliyet hissini gerektirir.

113 -Hücurât, 15

"Kurtuluşa erenler; Allaha, âhiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman eden, sevdiği malı akrabaya, yetimlere, miskine, yolcuya, dilenenlere, esir ve kölelere veren, namaz kılan, zekât veren, söz verdikleri zaman onu yerine getiren, fakirlik ve hastalık hallerinde ve musibetlerde sabreden kimselerdir. Bunlar, sıdk ve takvayı yaşayanlardır."[114]

YEDİNCİ FAZİLET: TEVEKKÜL ETMEKTİR[115]

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Tevekkül edenler, Allah'a tevekkül etsinler."[116]

"İman etmişseniz, Allah'a tevekkül ediniz."[117]

"Allah, tevekkül edenleri sever."[118]

---

114 -Bakara, 177. Not: Bu âyet-i kerimeyi yazarken iki husus dikkatimi çekti. Birincisi, kurtuluş, sıdk ve takva ehli de malı sevebilirler. Fakat, onu bu sevgiye rağmen sadaka edip ellerinden çıkarılar. İkincisi, dilenene sadaka verilebilir ve verilmelidir de. Dilenenin hakikatte fakir olup olmaması bu konuda önemli değildir. Ancak, gerçek fakirleri bulup yardım ve sadakasını onlara vermek elbette ki, daha iyidir.

115 -Tevekkül etmek; Allah teâlâ'yı kendine vekil etmek, O'nun kendisine yardımcı olacağına inanmak ve O'na güvenmektir.

116 -İbrahim, 12

117 -Mâide, 23

118 -Âl-i İmrân, 159

"Kim Allah'a tevekkül ederse, Allah ona yeterli ve kâfidir."[119]

"Allah, kuluna yetmez mi?"[120]

"Allah dışında duâ ve ibâdet ettiğiniz kimseler ve şeyler size rızk verme gücüne sahip değildirler. Onun için, Rızkınızı Allah'ın yanında arayınız."[121]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Allah teâlâ'ya samimî bir şekilde tevekkül edin ve rızk konusunda O'na güvenin. Görmüyor musunuz ki, kuşlar hiçbir güç ve tedbire sahip olmadıkları hâlde, sabah yuvalarından aç çıkar, akşam tok dönerler." Çünkü, Allah teâlâ, bütün canlıların rızkını kendi üzerine almıştır.[122]

---

119 -Talâk, 3

120 -Zümer, 36

121 -Ankebut, 17

122 -Bunu bildiren bir âyet şöyledir: "Hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah üzerinde olmasın." (Hûd, 6) Rızk konusuyla ilgili güncel bir soruyu, başka bir yerde cevaplandırmıştım. Fakat, önemine binaen onu burada da tekrarlamak istiyorum. Deniliyor ki, bazı insanlar ve bazı canlılar açlıktan ölürler. Bu oldukça sık görülen bir olaydır. Halbuki, âyette, bütün canlıların rızkının Allah teâlâ'nın taahhüdünde olduğu bildirilmiştir. Bu çelişki değil midir? Bunun cevabı şudur: Bütün canlıların rızkının Allah teâlâ'nın taahhüdünde olması, onlar için yaşamanın mukadder olduğu süreyle sınırlıdır. Bu sebeple, bu süre bittiği zaman bu taahhüt de kalkar ve o zaman, insanlar ve diğer canlılar açlıktan ölebilirler.

"Kim Allah teâlâ'ya güvenip tevekkül ederse, O bunun her ihtiyacını temin eder ve kendisini ummadığı bir şekilde rızıklandırır. Kim sebeplere güvenirse, O da bunu güvendiği şeye (veya kimseye) havale eder." Ve bu kimse çok geçmeden, umduğu ve güvendiği dağa kar yağdığını acı acı görüp kahrolur.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, evde yiyecek bulunmadığı zaman, hane halkına, "Kalkıp namaz kılın. Allah bana bunu emretmiştir." derdi. Kendisine bu emrin verildiği âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur:

"Hane halkına namaz kılmayı emret. Kendin de namaza müdavim ol. Biz senden rızk istemiyoruz. Onu biz sana veriyoruz." Âkıbet (iyi son) takvanındır."[123]

Tevekkülün üç rüknü vardır. O, bunların toplamından oluşur.

Birinci rükün marifettir. Marifet ise, sebeplerin arkasındaki takdir ve tedbirin Allah teâlâ'ya âit olduğunu bilmektir. Bu marifet, şu zikir formülüyle ifade edilmiştir:[124]

"Lâ ilâhe illellahu vahdehu lâ şerike leh. Lehül-mülkü ve lehül-hamdu ve huve alâ külli şey'in ka-

---

123 -Tâhâ, 132

124 -Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bu zikre "zikirlerin seyyidi" demiş ve sabah namazıyla akşam namazından sonra onar defa okunmasını tavsiye etmiştir. Şâfiiler bunu bu iki namazdan sonra okurlar.

dîr = Allah'tan başka ilâh yoktur. O birdir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nadır. O her şeye kadirdir."

İlâh, âlemde tasarruf eden ve her şeyin üstünde güç ve kudrete sahip olan varlık demektir. Bu varlığın Allah teâlâ olduğuna, O'nun gücünü paylaşan veya engelleyen başka bir ilâh bulunmadığına ve kendisinin bu üstün gücünü kendisine hamd, övgü ve sevgi kazandıracak şekilde kullandığına samimî ve şuurlu bir şekilde inanmak, zorunlu olarak O'na güvenip tevekkül etmeyi sonuç verir. Ancak, çoğu insanlarda olduğu gibi, bu inancı kalbinde sabitleştirmeden, inanmış gibi davranmakla Allah teâlâ'ya tevekkül ve güven oluşmaz. Bu durumda, yukarıdaki zikri yalnızca dille söyleyip sayıklamakla da beklenen sonuç alınmaz.

Yukarıda sözü edilen marifet de iki türlüdür. Birincisi, ilimden hâsıl olan marifettir. Bu marifet, âlimlerin marifetidir. Âlimler, bu marifeti Kur'ân'dan alırlar. Çünkü Kur'ân, Allah teâlâ'nın bu âlemin ve içindeki eşyânın tek mutasarrıfı olduğunu, O'nun kadîr (çok güçlü), hamîd (övülen) ve hakîm (abes, boş, çirkin, yanlış, faydasız iş yapmayan) olduğunu anlatıp bildirmiştir. İkincisi ise, zikir ehlinin marifetidir. Zikir ehli, kalplerinde oluşan nur ve ışıkla bu âlemde pek çok şey bulunmasına rağmen, tasarruf edenin yalnızca Allah teâlâ olduğunu görürler. Bunlar, sebepler zincirinin son halkasını ve ucunu elinde tutan ve onu oynatıp bütün halkalarda hareket hasıl edenin Allah

teâlâ'nın eli olduğunu müşâhede ederler.[125]

Eğer desen ki, cansız şeylerin hareketlerini oluşturanın Allah teâlâ olduğuna inanmak kolaydır. Çünkü bunlar cansız oldukları, şuur ve iradeye sahip olmadıkları için, kendiliklerinden hareket üretemezler. Bu sebeple, bir dış muharrik'e (hareket ettiriciye) muhtaçtırlar. Maddî sebepler, birer muharrik gibi görünseler de, onlar da bir yerde bitip son bulurlar. Onun için, bunların hepsinin Allah teâlâ'ya ihtiyaçları vardır. Fakat, canlı ve üstelik şuur ve iradeye sahip olan insanların hareket ve fiillerini oluşturan, düzenleyen ve yönlendirenin kendileri değil, Allah teâlâ olduğuna inanmak zordur. Çünkü açıkça görüyoruz ki, bir insan istediği bir işi yapıyor ve istemediği bir işi yapmıyor. Göz önünde olan bu halın arkasında Allah teâlâ'nın tasarrufu bulunduğunu söylemek inandırıcı olmaz.

Biz de deriz ki, buna inanmanın zorluğu insanın görüş mesafesinin kısalığından dolayıdır. Çünkü

---

125 - Âlemde tasarruf edenin yalnızca Allah teâlâ olduğunu görmeye ve buna derunî bir şekilde inanmaya "tevhid'ül- ef'âl" denir. Bunun yanında bir de, "tevhid'üz-zât" vardır. Bu ise, âlem kalabalığı içinde yalnızca Allah teâlâ'yı görmektir. Bu görüş mertebesine ulaşan bir kimse, Allah teâlâ dışındaki şeylerden bütünüyle yüz çevirir ve, "Ballar balını buldum. Kovanım talan olsun." der. Âlemdeki her şeyin Allah teâlâ ile birlik oluşturduklarını söylemek ise en geniş kapsamlı bir şirktir. Bir kısım hayalperestlerin "vahdet" veya "tevhid" dedikleri bu inanç, küfrün en berbat şeklidir.

onun görüş mesafesi daha uzun olsaydı, sözü edilen hareket ve fiillerin arkasındaki gücü de görürdü. Bu konuda insanın misâli karıncanın misâli gibidir. Çünkü bir sayfanın üzerinde dolaşan karınca da, görüş mesafesi az olduğu için, kâğıt üzerine düşen harf ve rakamların yazılışını kalemin oynayıp mürekkep akıtan ucuna âit bir fiil zanneder. Halbuki, görüş mesafesi daha çok olsaydı, ucun üstünde kalemi, kalemin üstünde eli, elin üstünde de yazan yazıcıyı görür ve o zaman, yazının da bunun fiil ve eseri olduğunu kolayca anlardı. İnsanlar da diğer sebepler gibi, Allah teâlâ'nın kudret elinde birer kalem ucu hükmündedirler. Bu yüzden, yakın mesafeden bakanlar, hareket ve fiilleri bunların kendi eserleri gibi görürler. Fakat, mesafeyi açabildikleri takdirde, onları çalıştıranın ve onlarda fiil ve hareket oluşturanın Allah teâlâ olduğunu müşâhede ederler. Bu böyle olduğu için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kulların kalpleri Allah teâlâ'nın iki parmağı arasındadır; onları istediği şekilde çevirir. " Bu çevirme olayını, karınca misâlindeki tasvirle anlatırsak, insanların irade oluşturma ve karar verme merkezleri olan kalpleri sayfa gibidir. Bu sayfaya düşen irade ve karar, insanların kendilerinden zannedilir. Halbuki insanlar bu işte yalnızca birer uçturlar. O ucu tutan bir kalem, kalemi tutan bir el ve elin âit olduğu bir zât vardır. Bu zât ise, eşyâ gibi kalplerde de tasarruf sahibi olan Allah teâlâ'dır. Allah teâlâ'nın istediği bir şey,

insanların kalplerine irade ve karar olarak düşerler. Ondan sonra da, bunlar bu şeyi yine O'nun güç ve kuvvetiyle hareket ve fiil hâline getirirler. Bu gerçeği bildiren Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah istemedikçe siz bir şeyi isteyemezsiniz."[126]

"Allah insana fücuru da, takvayı da ilham etti."[127]

"Okları atarken sen atmadın; onları Allah attı."[128]

Bu böyle olduğu için, insan hem muhtâr, hem de mecburdur. O, Allah teâlâ'nın kendisi için halk ve takdir ettiği şeyi beğenip seçmek ve onu kendi istek ve iradesiyle fiil hâline getirmek zorundadır. Bu zorunluluk, bu şeyin onun kendi akıl, mizaç ve fıtratına en uygun şey olmasından dolayıdır. Allah teâlâ'nın bu şeyi kendisi için takdir etmesi de bu sebeptendir. Bu böyle olduğu için de, insan irade ve ihtiyârına rağmen mecbur, mecburiyetine rağmen de irade sahibi ve muhtârdır. İşin içinde onun iradesi bulunduğu için, o sorumludur. Fakat, onun iradesini yönlendiren Allah teâlâ olduğu için de, o kendi başına bir etkinliğe sahip değildir.

Bil ki, Allah teâlâ'ya tevekkül etmek için, O'nun tek ilâh olduğuna inanmak yetmez. Bunun yanında, O'nun merhamet sahibi, cömert, iyilik sever ve hakîm

126 -İnsan, 30

127 -Şems, 8

128 -Enfâl, 17

olduğuna da inanmak lâzımdır. Çünkü güçlü olan ilâh eğer merhamet, cömertlik, ilim ve hikmet gibi sıfatlarla vasıflı olmazsa, o zaman, şer ve zulmünden emin olunamayan bu güçlü ilâha güvenmek için bir sebep bulunmaz. Tam aksine, o zaman, O'ndan şiddetle korkmak, O'nun varlığından ve güçlü olmasından dolayı huzur bozacak derecede dehşet ve endişe duymak lâzım gelir.

Bundan dolayıdır ki, Kur'ân-ı Kerim'de Allah teâlâ'nın tek ilâh olmasından ve her şeyi elinin altında tutan güç ve kudretinden bahsedildikçe, aynı anda O'nun çok geniş olan merhametinden, sınırsız olan cömertliğinden ve kusursuz olan ilim ve hikmetinden de bahsedilir. Allah teâlâ'nın güç ve kudretinin eseri olan bazı tasarruflar, başlangıçtaki görünüşlerine göre bu sıfatlara uymazlarsa da, bunlar akıbetleri itibarıyla değerlendirildikleri zaman, onlarla tam uyum içinde oldukları anlaşılır. Çünkü, O'nun tasarrufuna âit bir işte bir eksiklik varsa, onun sayesinde hasıl olan bir mükemmellik de vardır. Bir çirkinlik varsa, onun meydana getirdiği bir güzellik de vardır. Bir zarar varsa, onun yol açtığı bir fayda da vardır.

Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Umulur ki, siz bir şeyden hoşlanmazken, o sizin için daha hayırlıdır."[129]

---

[129] -Bakara, 216

"Umulur ki, siz bir şeyden hoşlanmazken, Allah o şeyde çok hayır yaratır."[130]

İkinci rükün, işini Allah teâlâ'ya bırakmak, bunu yaparken kalbinde güven ve huzur duymak, başka bir çare arama ihtiyacını hissetmemektir. Beşerî anlamdaki vekâlette de bu böyledir. Çünkü, bir kimse, ehliyet ve yeterliliğine inandığı bir vekil tuttuğu zaman, işini gönül rahatlığıyla ona devr ve teslim eder. Bu sebeple, rızk, ecel ve kaderin Allah teâlâ'nın elinde olduğuna, O'nun büyük bir ehliyet ve kudretle bunları yürüttüğüne, kuluna da herkesten fazla acıdığına ve kendisine lütuf ve merhametle muâmele ettiğine inanan bir insan, zorunlu olarak O'na güvenir. Bundan sonra da O'ndan gelen her şeyi hayır bilir ve O'nun tercihlerini kendisi de tercih eder.

Allah teâlâ'nın tasarruflarına karşı güvenin oluşmaması ise, iki sebepten ileri gelir. Birincisi, yakîn zayıflığıdır. Yakîn zayıflığı da, ya tevhid hakikatine[131] karşı şüphe taşımaktan ve bununla ilgili inancın kalbe iyice yerleşmemiş olmasından ileri gelir.[132] İkincisi

---

[130] -Nisâ, 19

[131] -Tevhid hakikati; Allah teâlâ'nın bir olması, bütün işleri yönetmesi ve yürütmesi, merhamet ve hikmet sahibi olmasıdır.

[132] -Yakîn zayıflığı, her zaman şüpheden ileri gelmez. O bazen de hakikatin kalbi iyice istilâ etmemesinden ileri gelir. Bunun bir örneği ölümdür. Çünkü kimse, ölümün hak olduğunda şüphe etmez. Fakat, ölüm fikri kalbi sarıp istilâ etmediği zaman onu unutmak ve o yokmuş gibi davranmak mümkündür.

ise, kalbin fitrî olarak korkak, evhamlı ve zayıf olmasıdır. Bu zayıflık ve kusur, bütün kalplerde az veya çok vardır. Ancak bu aşırı olduğu zaman, kalp bâtıl ve asılsız olduğunda şüphe etmediği şeylere karşı da evham duyar. Bu sebepten dolayı, bazı insanlar ölüden korkarlar ve onun kalkacağını vehmederek onun yanında durmaktan sakınırlar. Halbuki, bu insanlar ölülerin kalkmayacağını bilirler ve onların kimseye zarar verme gücüne sahip olmadıklarına inanırlar. Buna rağmen, kalplerindeki zayıflık ve evham yüzünden korkuya kapılır ve olmayacak şeye ihtimal verirler. Bazı insanlar da, bir şeyi hayallerinde kötü veya iğrenç bir şeye benzetirler. Bunun üzerine, bu şeyin kötü veya iğrenç olmadığını bildikleri hâlde, ondan çekinir veya tiksinirler.[133]

Kalp zayıflığından ileri gelen güvensizlik hissi, imanı etkilemez. Fakat, tevekkül faziletini kazanmayı önler ve insanı bunun verdiği rahatlık ve huzurdan mahrum bırakır.

Bil ki, güven vermek açısından tevekkül üç türlüdür. Birincisi, yukarıda işaret edildiği gibi, bir insanın ehil bir vekile tevekkül etmesi gibi, Allah teâlâ'ya tevekkül etmektir. Bu tevekkülün verdiği güven, vekil edinmenin verdiği güven gibidir.

133 -Örneğin, yılandan çok korkan bir kimse, plastikten yapılan sun'î yılandan, hatta yılan resminden ve yılan gibi uzunca olan her şeyden de korkarlar. Sümüğe benzettikleri bal veya erimiş şekerden de tiksinirler.

İkincisi, bir çocuğun annesine tevekkül etmesi gibi, O'na tevekkül etmektir. Bu tevekkülün verdiği güven birincisinden daha fazladır; ondan daha kuvvetli ve daha rahatlatıcıdır. Çünkü, annenin şefkatinden ve koruyuculuğundan hiç bir suretle şüphe edilmez. Onun için çocuk, bir tehlike sezdiği veya bir şey istediği zaman, annesinin kucağına atılır veya onun eteğine yapışır. Bunu yapınca da, korkusu gider ve isteğinin olacağına inanır.

Üçüncüsü, ölünün gassâl'a (ölü yıkayana) teslim olması gibidir. Bu tevekkül hâlini yaşayan bir kimse, ölü gibi sessiz ve tepkisiz bir şekilde kaderin hükmüne teslim olur ve onun her türlü tecellisine aynı sessizlik ve tepkisizlikle boyun eğer. Tevekkülün en üstün derecesi de, en çok huzur ve güven vereni de budur. Çünkü bu tevekkülle, kul kendi havl ve kuvvetinden, kendi akıl, irade ve taleplerinden bütünüyle ayrılıp soyutlanır. Buna işaret eden Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, şöyle dua ederdi:

"Allah'ım ! Kendi havl ve kuvvetimden soyutlanıp senin havl ve kuvvetine sığınırım." Hz. Ömer radıyallahu anh da şunu söylerdi:

"Her sabah yataktan kalktığım zaman, o gün kaderin benim hakkımda göstereceği tecellileri (olayları) izlemekten başka bir şey düşünmüyorum."[134]

---

[134] -Bu söz, Ömer ibni Abdulaziz ve diğer bazı büyük zâtlardan da nakledilmiştir.

Bu tevekkül derecesinde mutlak huzur vardır. Çünkü, bütün huzursuzlukların sebebi isteklerdir. İsteklerin gerçekleşmeleri bir türlü, gerçekleşmemeleri başka türlü huzursuzluklar doğururlar. İnsan, isteklerden sıyrılınca, huzursuzluklardan da sıyrılmış olur.

Üçüncü rükün uygulamadır. Câhil kimseler, tevekkülün çalışmayı ve tedâvi olmayı terk etmek ve fakirlik, hastalık gibi olumsuzluklara kendini bırakmak olduğunu zannederler. Bu zan yanlıştır. Çünkü tevekkülü emreden Şeriat, aynı zamanda çalışmayı, tedâvi olmayı ve meşrû sebeplere tevessül etmeyi de emretmiştir. Buna göre, eğer tevekkül çalışmayı, tedavi olmayı ve sebepleri terk etmek olsa, o zaman Şeriatin emirleri arasında çelişki bulunmuş olur. Fakat, Şeriatin emirleri arasında çelişki yoktur. Çelişki, bu emirleri yanlış anlamaktan ileri gelir. Bu yüzden, tevekkül çalışmayı bırakmak, tedbir almayı terk etmek ve meşrû sebepleri atmak demek değildir. O, üzerine düşeni yapmakla birlikte, kendi çalışmasına ve tedbirine değil, Allah teâlâ'nın takdir ve tedbirine güvenmek ve umduğu hayrı O'nun lütuf ve rahmetinden beklemektir.

Buna göre, meselâ insan toprağı ekip bakımını yapacak, fakat, bundan mahsul almayı Allah teâlâ'nın bir lütuf ve rızkı olarak bekleyecektir. Çünkü, Allah teâlâ lütuf gösterip merhamet etmezse, toprağı ekmek tek başına bir işe yaramaz. O zaman, ya tohumlar yeşermez, ya da yeşeren tohumları bir âfet alıp gö-

türür. Onun için, toprağı ekmek mahsul almak demek değildir. O, yalnızca bir fiilî duadır.[135] Bu duayı kabul etmek ve istenilen mahsulü vermek Allah teâlâ'nın işidir. Tevekkül, bunu bilmek, bunu düşünmek, bunu duymak ve buna göre hareket etmektir. Çalışmayı ve tedbiri bırakmak ise, kesinlikle tevekkül etmek değildir. Çünkü Allah teâlâ, ."İnsana ancak çalışmasının karşılığı vardır."[136], "Kendinizi tedbirsizlik yüzünden tehlikeye atmayın."[137] buyurarak çalışmanın ve tedbir almanın lüzum ve önemini bildirmiştir.

Bir bedevî mescitten içeri girip Allah Resûlunu ziyaret etti. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, gelen bütün ziyaretçiler gibi bu bedeviye de teveccüh gösterdi, hatırını ve nasıl geldiğini sordu. Bedevî, deve ile geldiğini ve deveyi kapıda salıp bıraktığını söyledi. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, onu niçin bağlamadığını sordu. Bedevî, Allah'a tevekkül ettiğini söyledi. Bunun üzerine, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm kendisine şunu söyledi:

---

135 -Dualar üç türlüdür. Bunlar fitrî dua, fiilî dua ve sözlü duadırlar. Sözlü dua sözle yapılan duadır. Fiilî dua, iş yapıp neticesini Allah teâlâ'dan beklemektir. Fitrî dua ise, bir işe ehil ve el verişli olmak veya çalışıp kendini bu duruma getirmektir. Bu üç dua birleştirilirse çok kuvvetli bir dua şekli oluşur. Böyle bir dua hiç reddedilmez. Bu duayı oluşturmak ise şöyle olur: Ehliyet ve kabiliyet kesbedilir, bu ehliyet ve kabiliyetle iş yapılır, bu işin başarılması için de sözlü olarak dua edilir.

136 -Necm, 39

137 -Bakara, 195

"Git deveni bağla, ondan sonra Allah'a tevekkül et."

Çalışmak ve tedbir almak, Allah teâlâ'nın bu âlemde geçerli kıldığı kanunlar cümlesindendir. Bu kanunlar ise değişmezler. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah'ın sünnetine (kanunlarına) uy! Bu sünnetin (kanunların) değiştiğini hiçbir zaman göremezsin."[138] Bundan dolayıdır ki, bu kanunlara uyanlar, en kötü insanlar da olsalar, dünyada mükâfat görürler. Onlara uymayanlar da, en iyi insanlar da olsalar, burada ceza çekerler. Çalışma ve tedbir almada gözetilmesi gereken şey ise, bunları meşrû sınırlar içinde tutmak ve harama bulaşmamaktır. Tevekkül de özellikle bunun için gereklidir. Çünkü, Allah teâlâ'ya güvenip tevekkül etmeyen bir kimse çalışma ve tedbir almayı her şey zanneder ve onlara olduklarından daha fazla önem atfederek hâlin icabına göre haram işlere de tevessül eder.

Tevekkül etmeyen bir kimse, ayrıca, çok evhamlı olur ve evhamın baskısı altında tedbir almada israf eder, gereksiz ve ilgisiz bir sürü işler yapar, hurafelere inanır, sebeplere kul ve köle olur. Böyle bir yola giren bir kimse ise, bütün işlerini takdir edip yürüten Rabbini unutur, O'na dua etmekten zevk almaz ve O'na ibadet etme ihtiyacını duymaz. Bunları gerekli

---

138 -Fâtır, 43; Feth, 23

de görmez. Hatta bunları çalışmasının önünde birer engel telakki eder. Bu hal de onu giderek dinden kopmaya ve dinsizleşmeye götürür.

Yolculuk yaparken azık almamak da tevekkül değildir. Onun için, Allah teâlâ, bu hususta yanlış bir anlayışa sahip olanları uyararak, "Azık alın. En hayırlı azık ise, (âhiret yolculuğunun azığı olan) takvadır."[139] buyurmuştur. Buradaki tevekkül ise, vukuu muhtemel olan olumsuzluk, aksilik ve tehlikelere karşı Allah teâlâ'nın hıfz ve himayesine güvenmek ve bundan güç ve cesaret alarak yolculuğunu sürdürmektir.

Bil ki, kesp (çalışmak) ve tedbirler üç türlüdür. Birincisi, bir engelle karşılaşmazsa sonuç vermesi kesin olanlardır. Bu türlü kesp (çalışmak) ve tedbirler, duruma göre ya farz ya da sünnettirler. Fakat, alâ külli hal gereklidirler. Bunlardaki tevekkül ise, bu kesp ve tedbirleri sonuçlarına ulaştıranın Allah teâlâ olduğunu unutmamak, bu yüzden sonuçları beklerken O'nun lütuf ve rahmetine güvenmek, dua etmek ve onlar hâsıl olunca da şükür ve teşekkürü ihmal etmemektir. İkincisi, sonuç vermesi yarı yarıya muhtemel olanlardır. Bu türlü kesp ve tedbirlere baş vurmak farz veya sünnet değil, fakat câizdir. Onun için, bunlara tevessül etmek de tevekküle aykırı değildir. Üçüncüsü ise, sonuç verme ihtimali çok zayıf olan kesp ve tedbirlerdir. Bu türlü kesp ve tedbirlere baş

139 -Bakara, 197

vurmak evhamcılık, hırs, dünya perestlik ve tevekkülsüzlüktür. Bu sebeple, bunlardan sakınmak lâzımdır. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, cennete giden ilk kafileyi şöyle vasıflandırmıştır:

"Onlar, hastalanınca vücudlarını ateşle dağlamazlar, sorunları olunca kâhin ve medyumların muska ve üfürüklerini kullanmazlar, bütün bunların yerine, Allah teâlâ'ya tevekkül ederler."

İmran ibni Huseyn radıyallahu anh, senelerce yerde hasta yatmıştı. O günün ilme dayalı tıbbı onun hastalığına çare bulamamıştı. Bu durum karşısında onun yapması gereken şey, Allah teâlâ'ya tevekkül edip O'nun rahmetinden hayırlı bir çözüm (şifa veya ölüm) beklemekti. Fakat, hastalığının uzaması üzerine, o, vücudunu dağlamayı düşünmüş, bilimsel olmayan ve fayda verme ihtimali çok zayıf olan bu yöntemi uygulamıştır. Daha sonra da pişman olmuş ve şöyle demiştir:

"Ben bunu yapmadan önce meleklerin bana selâm verişlerini duyardım. Fakat, tevekkülsüzlük yapıp dağlamayı deneyince, bir fayda da görmedim, meleklerin seslerini de kaybettim."

Tevekkülü bozan etkenlerden birisi de tul-i emeldir. Çünkü çok yaşamayı isteyen ve bu isteğinin gerçekleşeceğini hayal eden bir kimse, elindeki malı sıkıca tutmaya ve ona bir güvence gözüyle bakmaya meyleder. Mala bu gözle bakıp onu bu sebeple elinde tutmak ise, Allah teâlâ'nın rızk viericiliğine, lütuf ve

rahmetine güvenmek demek olan tevekküle aykırıdır. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Onlara de ki: Allah'ın lütuf ve rahmetine güvenin ve bunlara nâil olmakla sevinin. Bunlar, toplayıp biriktirdiğiniz maldan daha hayırlıdırlar."[140] Mala güvenmek tevekküle aykırı olduğu için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, hiçbir zaman malı elinde tutmazdı. Gelen bir malı da akşam olmadan önce dağıtıp elinden çıkarırdı.

SEKİZİNCİ FAZİLET ALLAH SEVGİSİDİR

Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler."[141]

"İman edenler, Allah'ı müşriklerin putlarını sevmelerinden daha fazla severler."[142]

"De ki: Babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kavim ve aşiretiniz, çalışıp kazandığınız

---

140 -Yûnus, 58

141 -Mâide, 54. Not: Âyetin tamamı şöyledir: "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah bir kavim getirecektir. O bunları sevecek, bunlar da O'nu seveceklerdir. Bunlar, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı ise onurlu ve zorlu olacaklardır. Allah yolunda cihad edecekler ve (haklı oldukları zaman) kınamalara aldırmayacaklardır. Bu hal, Allah'ın istediği kimselere verdiği bir lütuftur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir."

142 -Bakara, 165

malınız, kesilmesinden korktuğunuz ticaretiniz, hoşlandığınız mesken ve evleriniz size Allah ve Resûlundan ve Allah yolunda cihad ve hizmet etmekten daha sevimli geliyorsa, Allah'ın size vereceği cezayı belâyı bekleyin. Allah, fâsık olan bir topluluğu hidâyet edip doğruya erdirmez."[143]

Hadis-i şerifte de şöyle buyurulmuştur:

"Biriniz, Allah ve Resûlunu diğer şeylerden daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz."

"Allah teâlâ'yı sizi yaratmasından ve size rızk verip beslemesinden dolayı sevin. Beni de, O'nun beni sevmesinden dolayı sevin."

Hasan Basrî rahimehüllah şöyle demiştir:

"Allah teâlâ'yı tanıyan, O'nu sever. O'nu sevmesi de O'nu tanıması ölçüsündedir."

Bil ki, kelâmcı âlimlerin çoğu, Allah sevgisini inkâr etmişler ve bunun olamayacağını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Allah sevgisinden maksat, O'nun emir ve yasaklarına gönül rızasıyla uymaktır. Kelime-

---

143 -Tevbe, 24. Not: Bu âyetten açıkça anlaşılıyor ki, zikredilen şeyleri Allah ve Resûlundan ve O'na ibadet ve itâattan daha çok sevenler O'nun nazarında fasıktırlar. Ve O bütün fasıklar gibi, bunları da hidayet edip doğru yola iletmez. Günümüzde karşılaştığımız sorunlarda ve özellikle din ve topluma yönelik olanlarda doğru çözümü bir türlü bulamayışımız, bu şeyleri daha çok sevmemizden ve Allah teâlâ'nın hidayet edip doğruya yönelttiği durumdan çıkmamızdan dolayıdır.

nin ifade ettiği anlamda O'nu sevmenin ise, ne mânası, ne de imkânı vardır. Çünkü, yaratılmışlara benzemeyen ve bizim tabiat ve mizacımızda olmayan yüce bir varlığı sevmek tasavvur edilemez. Biz ancak yapısı bizim yapımıza benzeyen ve mizacı bizim mizacımıza uyan yaratılmışları sevebiliriz."

Kelâmcıların, Allah teâlâ hakkında mümkün olmadığını söyledikleri sevgi, maddî sevgidir. Yani, bir şeyi maddesinden dolayı sevmektir. Hislerden kaynaklanan bu sevgi elbette ki, Allah teâlâ için tasavvur edilemez. Ancak, Allah sevgisi, bu türlü bir sevgi değildir. Allah teâlâ sevgisi, O'na iman etmekten, O'nu tanıyıp beğenmekten, O'na karşı minnet ve şükran duymaktan ve O'na kul olma istek ve iştiyakından doğan ruhî bir sevgidir.

Şu muhakkaktır ki, güzel olan bir şey sevilir. Güzel olmak da kusursuz ve mükemmel olmak demektir. Güzelliği fark etmek ise, ya beş duyu organları vasıtasıyla olur, ya da akıl, ilim ve iman aracılığıyla olur. Duyu organları vasıtasıyla fark edilen güzellik maddî güzelliktir. Bu güzellik yaratılmışlarda bulunur. Bu güzelliğin Allah teâlâ'ya âit yönü ise, O'nun bu güzelliğin yaratıcısı olmasıdır. Bu yüzden, Allah teâlâ güzel şeylerin yaratıcısı olması sebebiyle de sevilir. Çünkü güzel şeyleri yaratmak da bir güzelliktir. Fiile taalluk eden bu güzellik, Allah teâlâ'nın güzel sıfatlarındandır.

Akıl, ilim ve iman aracılığıyla fark edilen güzellik ise, manevî güzelliktir. Üstün yetenekler ve ahlâkî

meziyetlere sahip olmaktan oluşan bu güzelliğin en üstün derecesi Allah teâlâda bulunur. Çünkü, O hem yaratılmışlardaki güzel yeteneklerin ve meziyetlerin yaratıcısıdır, hem de en kusursuz ve en mükemmel yetenek[144] ve meziyetlere sahiptir. O'nun doksan dokuz tane olan ismi[145] bu yetenek ve meziyetlerini ifa-

---

144 -Allah teâlâ'nın sıfatlarına "yetenek" demenin doğru olup olmadığını bilemiyorum. Bir hata vakiyse, Rabbimden af ve özür diliyorum. Ne yapalım ki, basitleştirilmiş bir Türkçeyle yüksek mânaları anlatmak bir takım dil hataları yapmadan mümkün olmuyor.

145 -Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, Allah teâlâ'nın güzel isimlerinin doksan dokuz tane olduğunu söylemiştir. Bu sebeple, bunlar bu kadardırlar. Bu duruma göre, O'nun bin bir ismi olduğunu söylemek hadisin beyanına ters düşmektir. Fakat, nedense bazı kimseler bol keseden bir şeylerin üzerine bir şeyler eklemekten çok zevk alırlar. Bu cümleden olmak üzere, bunlar bazı zayıf rivayetlere dayanarak peygamberlerin sayısını da yüz yirmi dört bine çıkarırlar. Bunlar bunu yaparken, bu kocaman rakamı hiç düşünmezler. Halbuki, bu rakama göre, şimdiye kadar senede bir peygamber gelmiş olsa beşeriyet tarihinin yüz yirmi dört bin olması lâzım gelir. Halbuki, ne her sene bir peygamber gönderilmiş, ne de beşeriyet tarihi bu kadar uzun sürmüştür. Sözü edilen rivayetlerden daha kuvvetli ve sağlıklı olan rivayette ise, peygamber sayısının üç yüz küsur olduğu bildirilmiştir. Akla yatkın olan da budur. Çünkü, kendilerine en çok peygamber gönderilen kavim İsrailoğulları oldukları hâlde, bu kavme gönderilen peygamber sayısı iki elin parmak sayısını geçmez. Beşeriyet tarihine gelince, bunun bilinen süresi dört bin küsur senedir. Bu sürenin ötesinde yüz yirmi bin senenin gizli kalması ise aklen mümkün değildir.

de ederler. Bu isimlerle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Allah birdir ve O'ndan başka ilâh yoktur. En güzel isimler de O'nundur."[146]

"En güzel isimler Allah'a âittir."[147]

"En güzel isimler Allah'ın isimleridir. Bu isimlerle O'na dua edin."[148]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Allah teâlâ'nın doksan dokuz güzel ismi vardır. Bu isimleri ezberleyen bir kimse cennete gider."

Akıl, ilim ve iman yoluyla idrâk etmeye altıncı his de denir. Bu hisse sahip olan bir kimse, Allah teâlâ'nın misil ve benzeri bulunmayan mükemmelliklerini idrâk eder ve O'na sevginin en üstün derecesiyle hayranlık, yakınlık ve minnet duyar.

Altıncı his, insanları hayvanlardan ayıran histir.

---

146 -Tâhâ, 8

147 -Haşr, 24

148 -A'râf, 180 Not: Bu âyetin iki mânası vardır. Birincisi, Allah teâlâ'yı bu isimlerle çağırın. Örneğin, "Ya Allah! Ya Rahmân! Ya Rahîm!" deyin. İkincisi, bu isimlerle tevessül edin. Örneğin, "Allah'ım! Rahmân ve Rahîm olan isimlerinin veya bütün güzel isimlerinin hürmetine veya hakkı için..." deyin. Bu ikinci mânaya göre, Allah teâlâ'ya tevessül etmek ancak O'nun isimleriyle câizdir. Diğer şeylerle tevessül ise câiz değildir. Bunlarla tevessül aynı zamanda faydasız ve neticesizdir.

Diğer beş his ise insanlarla hayvanlar arasında ortaktırlar. Hatta, hayvanlar bu hislerde insanlardan daha ileridirler. Çünkü, onların bir kısmında görme hissi, bir kısmında işitme hissi, bir kısmında koku alma hissi çok kuvvetlidir. Ancak, bütün insanlar altıncı hisse sahip değildirler. Çünkü bu hisse sahip olmak için insan görünümünde olmak ve onun suretini taşımak yeterli değildir. Aklî melekelerini geliştirmek, ilim öğrenmek ve iman etmek de lâzımdır. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de, inançsız, tefekkürsüz ve câhil kimselerden bahsedilirken, "Bunlar, hayvanlar gibidirler. Belki de hayvanlardan daha aşağıdırlar. Bunlar gerçeklerden gafil kimselerdir."[149] buyurulmuştur.

Hayvan derecesinde kalan insanlar, yalnızca maddî güzellikleri fark edebilirler. Bunlar, manevî güzelliği fark edip idrâk edemezler. Onu idrâk edemeyince de, bu güzelliğe sahip olan Allah teâlâ'yı sevme faziletini kazanamazlar.

Manevî güzelliğin ne olduğunu biraz daha açmak gerekirse, meselâ, cahilliğe karşı ilim, cimriliğe karşı cömertlik, korkaklığa karşı cesaret, zayıflığa karşı kuvvet, hainliğe karşı iyi niyet, dönekliğe karşı vefa birer manevî güzelliktirler. Bu güzelliklere sahip olan insanlar da güzeldirler. Ve bundan dolayı da sevilirler. Onun için, örneğin, Hz. Ebubekir sıdk, doğruluk ve vefakârlık güzelliğine sahip olduğundan dolayı sevilir.

149 -A'râf, 179

Hz. Ömer gerçekleştirdiği adalet sebebiyle sevilir. Hz. Osman cömertliğinden, Hz Ali de cesaretinden dolayı sevilirler. Veliler de, nefislerine güç getirdiklerinden ve serkeşliklerini kırıp onları Allah teâlâ'ya itâat etme yoluna sokmayı başardıklarından dolayı sevilirler. Çünkü bunlar bu önemli ve o kadar da zor olan işi başardıklarından dolayı güzelleşmişlerdir.

Ashap, velî ve sâlih kimselerde dağınık bir vaziyette bulunan bütün bu ve benzeri güzellikler, toplu hâlde ve daha üstün bir dereceyle Allah Resûlunda toplanmışlardır. Bu sebeple o en güzel insan olmuş, Allah teâlâ tarafından sevilmeyi haketmiş ve sevilmesi güzellikleri seven herkese farz olmuştur. Allah Resûlunun güzelliğinin ne derecede yüksek olduğunu anlamak için onun ahlâk ve siyretini yakından tanımak lâzımdır. Allah teâlâ'nın onun ahlâk ve siyretinin güzel olduğuna şahidlik etmesi ve bunları taklit etmeyi güzel olmak isteyen herkese önermesi de, Allah Resûlunun güzelliğinin ne boyutta olduğu hakkında açıkça fikir verir. Bu hususlarla ilgili iki âyet-i kerime şöyledir:

"Hiç şüphe yoktur ki, sen büyük bir ahlâk üzerindesin."[150]

"Allah'ın peygamberinde, Allah'a ve âhiret gününe iman eden ve Allah'ı çokça zikreden kimseler için güzel örnek vardır."[151]

---

150 -Kalem, 4

151 -Ahzâb, 21

Manevî güzellik, Allàh teâlâ'da son dereceyi bulmuştur. Onun için, en güzel varlık kayıtsız ve şartsız Allah teâlâ'dır. Yaratıklardaki maddî ve manevî güzellikler de O'nun mukaddes güzelliğinin eserleri, parıltıları ve işaretleridir. Bu sebeple, O'na karşı duyulması gereken sevgi, bütün güzelliklere ve güzel şeylere karşı duyulan sevginin toplamından daha fazla olması lâzımdır. Allah teâlâ'nın manevî güzelliğini anlatan âyetlerden birkaç tanesi şöyledir:

"Varlıkları yaratan, sonra onları (kıyamet gününde) tekrar iâde edecek olan Allahtır. O, göklerde ve yerde emsalsiz bir üstünlüğe sahiptir. O, izzet ve hikmet sahibidir."[152]

"Allah'ı nasıl inkâr eder veya görmezlikten gelirsiniz? Halbuki, sizler ölü iken, O sizleri diriltti; sonra sizleri öldürecek, sonra tekrar diriltecektir. Sonra da (sorgulanmak için) O'na döneceksiniz. O, yer yüzündeki her şeyi (istifade edilebilen bütün şeyleri) sizler için yarattı; sonra semâya yöneldi ve onu yedi gök tabakası hâlinde düzenledi. Ve O her şeye kadirdir."[153]

"De ki: Sizler yeryüzünü iki günde yaratan'ı mı inkâr ediyor, görmezlikten geliyor ve O'na ortak koşuyorsunuz? O ise, bütün âlemlerin ve varlıkların Rabbidir. Yeri yaratırken üstüne dağlar dikmiş, onu bereketlendirmiş ve fark gözetmeksizin bütün muhtaçları bes-

---

152 -Rûm, 27

153 -Bakara, 28, 29

lemek için onda türlü kut ve gıdalar yerleştirmiştir. Ondan sonra, duman ve buhar hâlindeki semâya yönelmiş ve hem ona, hem de yerküresine, "Tasarruflarıma gönüllü olarak veya zorla boyun eğin!" demiş ve onlar, "İsteyerek boyun eğdik." demişlerdir."[154]

"Biz gökleri, yeri ve onlardaki şeyleri altı günde yarattık. Bunları yaratırken, bize bir yorgunluk da dokunmadı."[155]

"Allah'a ortak koşanlar, O'nu gerektiği gibi anlayamamışlardır. Halbuki, bütün yer O'nun avucundadır; gökler de O'nun sağ elinde dürülüdür. O, bunların koştuğu şirkten münezzehtir."[156]

"Allah, gökleri ve yeri kayıp düşmekten ve bozulup dağılmaktan koruyor. O'ndan olmasa bunlar kayıp bozulurlar ve hiç kimse onları tutamaz."[157]

---

154 -Fussılet, 9-11

155 -Kaf, 38. Not: Yahudiler, Allah kâinâtı altı günde yaratmış ve yedinci gün olan cumartesi günü yorulup dinlenmiştir, diye inanırlar. Bu inançları yüzünden de cumartesi gününü kutsal tatil ve dinlenme günü olarak kabul ederler. Bu, âyetle onların bu inancı reddedilmiştir. Bazı müfessirlere göre, sözü edilen altı günden maksat da bilinen günler değil, devirler ve aşamalardır.

156 -Zümer, 67. Not: Yer ve göklerin Allah teâlâ'nın elinde ve avucunda olmaları, O'nun bunlara mutlak bir şekilde hâkim olması anlamında mecazî ve edebî bir ifadedir.

157 -Fâtır, 41. Not: Yüzen kürelerden ibaret olan yer ve gökler boşlukta oldukları için, onları tutan üstün bir gücün bulunması lâzımdır. Bu harikalar harikası güç Allah teâlâ'nın gücüdür.

"Biz, sizi basit bir sudan yaratmadık mı? Sizi ondan yarattık ve onu insan hâline getirinceye kadar sağlam mecralardan geçirdik. Buna güç getirdik. Biz ne güçlüyüzdür!"[158]

"Hepinizi yaratmak ve öldükten sonra tekrar diriltmek, Allah için bir tekinizi yaratmak ve diriltmek gibi (kolay) dir. Allah, her sesi işiten ve her şeyi görendir."[159]

"De ki: Allah üstünüzden veya altınızdan size azap göndermeye veya sizi bölüp birbirinize acı çektirmeye kadirdir. Gücümüzü anlamaları için insanlara bu misâlleri veriyoruz."[160]

"Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Kıyameti koparması da bir göz kırpması kadar ve hatta ondan daha kısa bir sürede olacaktır. O, her şeye kadirdir. Allah, sizleri bir şey bilmez hâlde annelerinizin karnından çıkarır. Ve şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verir. Havada tutulan kuşları görmüyor musunuz? Onları orada tutan Allahtır. Bunlar, iman etmek isteyenler için birer delildirler."[161]

Bu güç çekilirse, sayılamayacak kadar çok olan devasa küreler yörüngelerinden kayıp ayrılırlar ve birbirine çarpıp bozulurlar. O zaman, başka hiçbir güç de bunu önleyemez. Nitekim, kıyamet koptuğu zaman bu olur. Ve bu olurken, insanlar bağrışmak, kaçışmak ve bayıp ölmekten başka hiçbir şey yapamazlar.

158 -Mürselât, 20-23

159 -Lukman, 28

160 -En'âm, 65

161 -Nahl, 77-79

"Göklerde ve yerde hamd ve övgü O'nadır. Siz de sabah, öğle, ikindi ve akşam O'nu tesbih edin.[162] O, ölüden diri, diriden ölü çıkarır ve ölmüş olan toprağı diriltir. Siz de böyle diriltileceksiniz. O sizi toraktan yarattı ve ortaya faal birer insan olarak çıkardı. O, ünsiyet bulmanız için sizin cinsinizden size eşler de yaratmıştır. Bu işlerde tefekkür edenler için deliller vardır... Gök ve yer O'nun emriyle ayakta duruyor. Öldükten sonra da O sizi çağırınca, hemen topraktan çıkıp dikilirsiniz. Göklerde ve yerde olanlar O'nundurlar. Bunların hepsi O'na boyun eğiyorlar."[163]

"O'nun emri, bir şey irade ettiği zaman, "Ol!" demektir ve O'nun emrettiği şey hemen oluverir."[164]

"Allah bilir, siz bilmezsiniz."[165] O'nun bildiği şeyleri siz bilmezsiniz.

"Allah, göklerde ve yerde olan her şeyi bilir. Ve O her şeye kadirdir."[166]

"O insanların geçmiş ve geleceğini bilir."[167]

"Allah, gizli ve açık hallerinizi ve bütün yaptıklarınızı bilir."[168]

---

162 -Bu âyetteki vakitler namaz vakitlerine işarettir. Tesbih etmekten maksat da namaz kılmaktır.

163 -Rûm, 17-21, 25-26

164 -Yâsin, 82

165 -Bakara, 216, 232; Âl-i İmran, 66

166 -Âl-i İmrân, 29

167 -Bakara, 255

168 -En'âm, 3

"Gayb'ın (gizli şeylerin) anahtarları O'nun yanındadır.[169] Bunları O'ndan başkası bilmez. O denizde ve karada olan her şeyi bilir. O, düşen bir yaprağı bilir. O, yerin altındaki bir tohumu bilir. O kuru ve yaş ne varsa hepsini bilir."[170]

"O geceleyin sizi öldürür. Gündüzün ne yaptığınızı bilir. Geceleyin sizi öldürmüşken, belirlenmiş olan ömrünüzü tamamlamak için gündüzün sizi diriltir. Ondan sonra ölüp kendisine dönersiniz ve O ne yaptıklarınızı size bildirir. O, kulları üstünde hükmedicidir. O sizi koruyucu meleklerle korur ve birinizin eceli gelince, elçilerimiz (görevli melekler) hiç şaşırmadan onun canını alırlar. Ondan sonra, ölenlerin hepsi gerçek Mevlâları olan Allah'a götürülürler. Bilesiniz ki, yegâne hüküm O'nundur ve O hesapları en çabuk görendir."[171]

"De ki: Allah'ın göklerde ve yerde bilmediği bir şey mi vardır?"[172]

"Allah, örtülerin altına girerken de, açıkta iken de onların yaptıklarını bilir. O, kalplerde olanları (niyet ve tasavvurları) da bilir."[173]

"O yere giren, yerden çıkan, gökten inen ve göğe

---

169 -Bu söz, temsilî bir ifadedir.

170 -En'âm, 59

171 -En'âm, 60-62

172 -Yunus, 18

173 -Hûd, 5

çıkan şeyleri bilir. O merhametli ve bağışlayıcıdır."[174]

"Allah size karşı merhametlidir."[175]

"Allah, bütün âlemlere ve herkese karşı lütufkârdır. Fakat, insanların çoğu buna şükretmezler."[176]

"Allah'ın hangi nimetlerini inkâr edebilirsiniz?"[177]

"O size istediğiniz her şeyden vermiştir. Bu sebeple, Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız, saymakla bitiremezsiniz."[178]

"Böyle iken, nankörlük yapıyorsunuz. Fakat, Allah, (buna karşı) bağışlayıcı ve merhametlidir."[179]

"Benim merhametim her şeyi kuşatmıştır."[180]

"O'nun iki eli de açıktır. Dilediği gibi, harcama yapar."[181]

"Allah, bir kimseye gücünün üstünde sorumluluk yüklemez."[182]

---

174 -Sebe', 2

175 -Nisâ, 29

176 -Bakara, 243; Yunus, 60

177 -Rahmân. Not: Allah teâlâ, Rahmân sûresinde kullarına dünyada ve âhirette verdiği nimetleri anlatmış ve kısa aralıklarla otuz bir defa, yukarıdaki cümleyi zikretmiştir.

178 -İbrahim, 34

179 -Nahl, 18

180 -A'râf, 156

181 -Mâide, 64. Not: Cömert olan insanların bir eli açık olur. Allah teâlâ'nın ise iki eli de açıktır. Bu temsilî sözle, Allah teâlâ'nın çok cömert olduğu bildirilmiştir.

182 -Bakara, 233

"O, yeryüzünde olan bütün canlıların rızkını üzerine almıştır. Ve O bunların nerede durup nerede dolaştıklarını bilir."[183]

"Nehyedildiğiniz büyük günahlardan sakınırsanız, diğer günahlarınızı affedip örter ve sizi güzel bir yere (cennete) yerleştiririz."[184]

"De ki: Ey günahkârlıkta ileri giden kullarım! (Pişman olup dönerseniz) Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü O, bütün günahları affeder. O, bağışlayıcı ve merhametlidir."[185]

"De ki: Yoldan çıkmış olanların (küfür ve günahkârlıkta ısrar edenlerin) dışında Rabbimin rahmetinden kim ümit keser?"[186]

Bu âyetlerde bildirilen sıfatların hepsi en üst derecedeki güzelliklerdir. Allah teâlâ'nın sahip olduğu bu güzellikleri tasavvur ve idrâk edince, O'nu en üst derecede sevmemek mümkün değildir. Fakat, buna rağmen, şayet bir kimse zihnî melekelerinin yetersizliğinden dolayı bu üstün sıfatlardaki güzellikleri tasavvur ve idrâk edemezse, o zaman onun hiç olmazsa, kendisinin sahip olduğu, yararlanıp zevk ve lezzet aldığı ve güzel bulup sevdiği nimetlerin Allah teâlâ'nın eseri ve vergisi olduğunu düşünmesi ve O'nu

---

183 -Hud, 6

184 -Nisâ, 31

185 -Zümer, 53

186 -Hıcr, 56

bu en yakın nimetlerden dolayı sevmesi lâzımdır. Çünkü bunu köpekler bile yaparlar. Bu hayvanlar bile, kendilerini ekmek ve kemik kırıntılarıyla besleyen sahiplerini tanır, sever, ona bağlılık ve vefâkârlık gösterirler. Ancak benzeri köpeklerde de bulunan bu sevgi Allah sevgisinin ilk basamağı ve en aşağı derecesidir. Bu sevgi, bencil ve yalnız kendisini ve kendisiyle ilgili olan şeyleri düşünen bir kölenin, efendisinin âlemin dilinde dolaşan diğer meziyetlerini görüp takdir etmeden, yalnızca kendi maişetini temin ettiği ve kendisine iyi davrandığı için onu sevmesi gibidir.

Bu sebeple, bu sevgi, kusurlu ve eksiktir. Hatta o sevgi bile değil, bir minnet duyma ve iyilikten dolayı duygulanma hâlidir. Hakikî ve tam olan sevgi ise, kölenin efendisini sahip olduğu bütün meziyet ve faziletlerinden dolayı sevmesidir. Birinci sevgi, kölenin şahsına yapılan iyiliklerle sınırlı iken, ikinci sevgi efendinin kendi fazilet ve meziyetlerinin çapı ve kapsamı kadar geniştir. Bu böyle olduğu için, Allah teâlâ'yı yalnızca kendisini yaratıp beslediği için sevmek yerine, O'nu sahip olduğu nihayetsiz güzellikler ve dünya ile âhiret âlemlerinde sergilediği had ve hesapsız iyilikler yüzünden sevmek lâzımdır. Birinci sevgi, sıradan müminlerin sevgisi, ikinci sevgi ise nebîlerin, velîlerin ve âriflerin sevgisidir.

Bil ki, Allah teâlâ'nın iyilik ve nimetleri umumî ve hususî olmak üzere iki türlüdürler. Bu her iki nimet türü de O'nu sevmeyi gerektirirler. Çünkü, umu-

mî olan nimetler de hususî olan nimetler gibi, herkesi ilgilendirir ve herkese ayrı ayrı fayda sağlarlar. Örneğin, güneş umumî bir nimettir. Fakat, buna rağmen, herkese kendi evindeki hususî lambası gibi ve hatta ondan daha fazla fayda temin eder. Bu böyle olduğu için, Allah teâlâ'nın iyiliklerini ve nimetlerini düşünürken, yalnız kendi şahsına münhasır olanları görmekle yetinmemek lâzımdır.

Bundan dolayı, Allah teâlâ göklerin ve yerin yaratılmasını, gece ve gündüzün düzenlenmesini, deniz ve karanın ayrılmasını, yağmur ve rüzgârların gönderilmesini, güneş, ay ve yıldızların hareketlerini herkes için olan ve herkesin istifadesine sunulan nimetler cümlesinden saymıştır. Bunların yanında, peygamberler göndermesini, kitaplar indirmesini, takva sahibi milletleri serfiraz etmesini, zâlim ve fâsık toplulukları helâk etmesini de herkese şükür yükleyen iyilikler arasında zikretmiştir.

Allah teâlâ, Davud aleyhisselâma şunu vahyetmiştir:

"En çok sevdiğim kulum, beni nimetlerimden dolayı değil, büyüklüğümden dolayı sevendir."

Zebur'da şöyle denilmiştir:

"Beni yalnızca cennet ve cehennem için seven, büyüklüğümün hakkını vermemiş olur. Ben cennet ve cehennemi yaratmasaydım, sevilmeye lâyık değil miydim?"

İsâ aleyhisselâm, ibadet etmek için inzivaya çekilen bir grup âbidleri ziyaret etmiş. Bu âbidler:

-Biz cehennemden korkuyor ve cenneti ümit ediyoruz, demişler. İsâ aleyhisselâm, onlara:

-Siz bir mahluktan korkuyor ve bir mahluku ümit ediyorsunuz, demiş. Ondan sonra, başka bir grubu ziyaret etmiş. Bunlar:

-Biz Allah teâlâ'nın zâtını seviyor ve O'na zâtı için ibadet ediyoruz, demişler. İsâ aleyhisselâm, bunlara da şunu söylemiştir:

-Sizler Allah teâlâ'nın gerçek kullarısınız. Ben de sizlerdenim."[187]

---

[187] -Tasavvuf ağırlıklı kitaplarda İslâm döneminden önceki peygamberlerden ve onlara indirilen kitaplardan çok miktarda nakil ve rivayetler yapılmıştır. Bu nakil ve rivayetlerin bir kısmı Kur'ân'ımıza ve Peygamberimizin sözlerine uygundurlar. Bu sebeple, bu nakil ve rivayetler hakikatte mevcut olmasalar bile doğru kabul edilirler. Bunlara, "Mâna olarak doğrudur." denilir. Fakat, bunlardan bir kısmı Kur'ân'ımıza ve Peygamberimizin sözlerine uygun değildirler. Bu sebeple, senet yönünden de sabit olmayan bu kabil nakil ve rivayetler uydurma sayılır. Çünkü Allah teâlâ, daha önceki peygamberlere Kur'ân'a ve Muhammed aleyhissalatu vesselâma vahyettiği sözlere muhalif bir şey vahyetmemiştir. Aksine, O dinin temel prensipleri, akideleri ve hakikatleri konusunda, bütün peygamberlere aynı şeyleri vahyetmiştir.

Bu tespitten sonra, şunu söylüyoruz: Allah teâlâ'nın nimetleri ve nimetlerin en büyüğü olan cennet O'nu sevmenin iki önemli sebeplerindendir. O'nu sevmenin diğer önemli sebebi ise, O'nun kendi büyüklüğü ve güzel olan sıfatlarıdır. En büyük

Bil ki, Allah teâlâ'yı sevmek, O'nun sevdiği ve O'na bir şekilde âidiyeti bulunan kimseleri ve şeyleri sevmeyi de gerektirir. Çünkü, bu husus sevginin değişmez kanunudur. Bu sebeple, örneğin, bir kimse bir kimseyi sevdiği zaman, o kimsenin kölesini, akrabasını, elbisesini, eser ve teliflerini, yaşadığı yer ve şehri ve ona şu veya bu şekilde nisbet ve mensubiyeti bulunan bütün şeyleri de sever.

Ancak, bir şeyi Allah teâlâ için sevince, bunun sevgisini O'nun sevgisinin altında tutmak ve gerektiği zaman bu sevgiden bütünüyle vazgeçmek lâzımdır. Bu yapılmadığı takdirde, bu sevgi Allah teâlâ için değil, doğrudan doğruya o şey için olmuş olur. Allah

---

sevgi de, bu iki sebebi birleştiren ve ikisinden dolayı olan sevgidir. Hal bu olunca, "Ben, Allah teâlâ'yı nimetleri için veya cennet ve cehennem için sevmem." demek çok yanlış bir sözdür. Bunu kim söylerse söylesin, yanlıştır. Çünkü herkesten büyük olan Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bunun aksini söylemiştir. O, Kur'ân'ın emir ve teşviklerine uyarak, hemen hemen bütün dualarında Allah teâlâ'dan cenneti istemiş ve cehennemden O'na sığınmıştır. Onun bu dualarından cenneti çok sevdiği, cehennemden de çok korktuğu açık bir şekilde anlaşılır. Ancak, buna rağmen, bazı kimselerin cennet ve cehennemi küçümsememek şartıyla sevgilerini münhasıran Allah teâlâ'nın celâl, cemâl ve güzel olan sıfatlarına, O'nun azamet, büyüklük ve kemâlâtına yöneltmeleri mümkündür. Bu kimseler, dünyada da nimet aramaz ve halleri ne olursa olsun aynı şekilde Allah teâlâ'ya hamd ve senâ ederler. Dünyaya âit keyf ve lezzet için canları çıktığı hâlde, "Ben cenneti, hurileri istemem." diyen kimseler ise, cennete inanmayan zındıklardır.

teâlâ'yı sevenler ise, her hangi bir şeyi o şey için sevmezler. Buna, en kutsal varlıklar olan peygamberleri sevmek de dahildir. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Allah teâlâ'yı sizi yaratıp beslediğinden dolayı, beni de O'nun beni sevmesinden dolayı sevin."

Bütün varlıklar, Allah teâlâ'nın yaratıklarıdır. Bu sebeple, bunların O'na âidiyetleri ve nisbetleri vardır. Ve onları bu âidiyet ve nisbetten dolayı sevmek lâzımdır. Ancak, kâfirler ve fâsıklar bu âidiyetlerini red ve inkâr ettikleri için, onları Allah teâlâ için sevmek mümkün değildir. Bu yüzden, bu âidiyet ve nisbetle, ancak peygamberler, sahâbiler, sâlih kimseler, Allah'ın dinine hizmet edenler, onun kullarına faydalı olanlar, diğer müminler, masum kimseler, zararsız hayvanlar, bitkiler ve cansız şeyler sevilebilirler. Fakat bu sevginin de çok dereceleri ve mertebeleri vardır. Bu derece ve mertebelerin en yukarısında peygamberleri sevmek, en aşağısında da cansızları sevmek yer alırlar.

Varlıkları Allah teâlâ'nın yaratıkları oldukları ve O'na bu yönden âidiyetleri ve mensubiyetleri bulunduğu için sevmek gibi, bunları Allah teâlâ'ya kulluk ve itâat etmekte kendisine yardımcı oldukları için sevmek de O'nun sevgisi cümlesindendir. Bu ikinci sebepten dolayı, bir mümin hayır ve hasenat yaparak Allah teâlâ'nın rızasını kazanmaya yarayan malını, cihatta kullandığı at ve silâhını, ilim öğrendiği kitapla-

rını, adalet dağıttığı makamını ve müslümanlara hizmet ettiği görevini Allah teâlâ sevgisiyle sevebilir. Çünkü o, bu vasıtalarla sevdiği Rabbine ibâdet ve itâat etme imkânını bulmuş olur. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kuvvetli mümin, zayıf müminden daha hayırlıdır." Kuvvetli olmak ise, geniş kapsamlı bir kavramdır. Mal ve servet sahibi olmak, itibar ve nüfuz sahibi olmak, ilim ve beceri sahibi olmak şeyler bu kapsamın içindedirler.

Bil ki, varlıkların eliyle meydana gelen iyiliklerden ve onların üzerinde zuhur eden güzelliklerden dolayı da bizzat ve asıl olarak Allah teâlâ'yı sevmek lâzımdır. Çünkü, bu iyilik ve güzellikleri bu yaratıklar vasıtasıyla gerçekleştiren ve ortaya koyan yine Allah teâlâ dır. Onun için meselâ, din ilmi ve hidayet peygamberlerin tebliğ ve talimleriyle vücut bulmuşlarsa da, peygamberi bu işlerde istihdam eden Allah teâlâ'dır. Bu böyle olduğu için, Allah teâlâ hidayet etme işini kendi meşiyetine hasretmiş ve bunu açıklayan âyette peygamberimize hitaben şöyle buyurmuştur:

"Sen, istediğin kimseye hidayet veremezsin. Fakat, Allah istediği kimseye hidayet verir."[188]

Aynı şekilde, peygamberin çalışmasıyla gerçekleşen büyük iman hareketini ve kalplerin fethini de, hamd ve istiğfar gerektiren bir ilâhî yardım ve lütuf

---

188 -Kasas, 56

olarak bildirmiş ve Peygamberimize hitaben şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın yardımı ve fetih gerçekleştiği ve insanların gruplar hâlinde Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbine hamd et ve istiğfar edip O'ndan mağfiret dile..."[189]

---

[189] -Nasr, 1-3. Not: Bu küçük sûre en son indirilen sûredir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bu sureyi ashâbına okuduğu zaman, Hz. Ebubekir ağlamış, bunun sebebi sorulunca da şöyle demiştir: "Allah Resûlunu hamd ve istiğfar etmeye davet eden bu sûre, onun vefatını haber veriyor." Hakikaten de bundan çok az bir müddet sonra, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm vefat etmiştir.

Eğer denilse ki, Mekke fethi ve ondan sonraki ihtidalar ve kalplerin imana fethi Allah teâlâ'nın bir lütfu olduğu için bundan dolayı bu hareketin başındaki Peygamberimizden hamd ve şükür istemek makuldur. Peki, bu münasebetle onun aynı zamanda istiğfar etmesinin emredilmesindeki hikmet nedir?

Ben de bunu düşündüm ve kendime göre şu hikmeti buldum. Bu hikmet de şudur: Diğer insanlar bizzat günah işledikleri zaman, tevbe ve istiğfar etmeleri istenir. Peygamberler ise, başka insanların günah işlemeleri muhtemel olan durumlarda oldukları zaman, tevbe ve istiğfar etmekle emrolunurlar. Buna göre, Peygamberimizin baş döndürücü bir fetih ve başarıdan sonra, istiğfar etmekle emrolunması şundandır: Eğer bu büyük fethi başka bir kumandan veya padişah gerçekleştirseydi, muhtemelen bundan dolayı kibir, gurur ve benlik duyardı. Peygamber ise böyle bir his duymamakla birlikte böyle bir durumda bulunmuştur. Bu prensip iyice anlaşılırsa, peygamberlerin diğer bazı münasebetlerde de istiğfar etmelerinde veya bununla emredilmelerindeki sebep de anlaşılmış olur ve o zaman, "peygam-

Özetlemek gerekirse, sevmenin iki sebebi vardır. Bunlar güzel olmak ve iyilik yapmaktır. Ve bunların ikisi de hakikî anlamlarıyla Allah teâlâ'ya âittirler. Çünkü O, sıfatları ve yetenekleriyle[190] en güzel olandır. Dünya ve âhireti yaratması ve bu yerleri akıl ve

---

berler günah mı işlemişlerdir ki, istiğfar etmeleri emredilmiştir?" sorusu da kendiliğinden düşer.

190 -Bu yetenek kelimesini burada bir daha Allah teâlâ için kullandım. Fakat, yazarken, daha önce de olduğu gibi, kalbim ürperdi. Bu vesileyle şunu düşündüm: Bazı zâtlar, Allah teâlâ için hiç kullanılmaması gereken ifade, deyim ve kelimeleri yürekleri hoplamadan kullanmışlardır. Örneğin, O'na "sevgili" ismini kullanmışlar ve O'na kavuşmaktan dem vurmuşlardır. Bu sözlerine bakınca, bu kimselere " büyük zâtlar" demek şahsen benim içimden gelmiyor. Bunlar, elbette ki, bu ve benzeri sözleri maddî anlamda söylememişlerdir. Fakat, hangi anlamda söylemiş olurlarsa olsunlar, Allah teâlâ için bu türlü sözleri kullanmak yanlıştır ve iman için tehlikelidir. Onun için, Allah teâlâ ile ilgili mânaları daha nezih ve daha mücerret sözlerle ifade etmek lâzımdır. Bu vesile ile şunu da belirtelim: Allah teâlâ'nın isim ve sıfatları tevkifîdirler. Yani, Allah teâlâ için, yalnızca kendisinin ve Resûlunun kullandığı isim ve sıfatları kullanmak lâzımdır. Bunların dışında, O'nun için isim ve sıfat uydurmak câiz değildir. Bir husus da şudur: Allah teâlâ için fiil sığasıyla kullanılabilen her kelimeden O'nun için isim ve sıfat türetmek doğru değildir. Bu sebeple, Allah teâlâ için hub=sevgi fiili kullanılır, ancak bu fiilden "habib" veya "sevgili" gibi bir isim ve sıfat türetilemez. Kur'ân-ı Kerim'de bu kabil fiillerden çok örnekler vardır. Onun için, meselâ, Allah için "yef'alu" fiili kullanılmıştır. Fakat bundan "Fâil" ismini türetmek ve "Ya Fâil!" diye O'na nida etmek câiz değildir. Nitekim, bu nida kötü iş yapanlar için kullanılır.

hayale sığmayan nimetlerle doldurup kullarının istifadesine vermesiyle de en çok iyilik yapandır. Yaratıklardaki güzellik ve iyilikler de O'nun takdir ve tedbirinin eserleridir. Bu yüzden, sevginin ilk ve asıl muhatabı ve doğrudan doğruya sevilmesi gereken yalnızca O'dur. Diğer şeyler ise, ancak O'na âidiyetleri ve O'nun güzellik ve iyiliklerinin teşhir edilmesi için vasıta durumunda oldukları için sevilebilirler. Bunlar bu yüzden sevildikleri takdirde de, bu sevginin, Allah teâlâ'yı sevmenin derecesine çıkarılmaması ve gerektiğinde de terk edilebilmesi lâzımdır.

Bil ki, Allah teâlâ'yı sevmekte büyük bir lezzet vardır. Ancak bu lezzeti cisim mertebesinden ruh mertebesine yükselenler duyabilirler. Çünkü cisim mertebesinde kalanlar, ancak cismi ilgilendiren maddî şeylerden lezzet alırlar. Allah teâlâ'nın sevgisi ise maddî olmadığı için, bundan ancak ruh mertebesine yükselenler lezzet alabilirler. Ruh mertebesine yükselmek ise ilim ve marifet sayesinde olur. İlim ve marifetin en üstün olanı da Allah teâlâ ile ilgili olanıdır. Bu sebeple, ilimdeki en büyük lezzet de Allah teâla'yı bilmektedir. Çünkü, bir ilimdeki lezzet, onun konusunun büyüklüğü ölçüsündedir. Allah teâlâ en büyük varlık olduğu için de O'nu konu edinen ilim en çok lezzet veren ilim olmuş olur. Bu ilim, konusu açısından olduğu gibi, sağladığı faydalar açısından da en önemli ve en çok ruhî lezzet veren ilim durumundadır.

Bil ki, insan, gelişim aşamalarında farklı şeylerden zevk ve lezzet alır. Bu sebeple, o, ilk aşamada yemekten zevk alır. Bu onun çocukluk aşamasıdır. Sonra, evlenmekten ve cinsiyetten zevk alır. Bu, onun ilk gençlik aşamasıdır. Sonra, emsâlinden üstün olmak, herkesten saygı görmek, başkalarını yönetmek gibi şeylerden hoşlanır. Bu onun ilk olgunluk aşamasıdır. Bu aşamalardan birine takılıp kalmadığı takdirde, bundan sonra da ilim ve marifetten zevk ve lezzet alır. Ancak çoğu insanlar, bu aşamaya çıkamazlar. Bu aşamaya çıkanlar, kazandıkları ilim ve marifetle yetinmeyip daima daha fazlasını isterler. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bunların da başında olduğu için, Allah teâlâ ona şunu emretmiştir:

"De ki: Rabbim, ilmimi arttır."[191] İlim artınca, beraberinde Allah sevgisi de artar. Onun için, Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Ben Allah'ı en iyi bileninizim ve O'nu en çok seveninizim."

Bil ki, müminler dünya hayatında Allah teâlâ'yı bilmenin ve sevmenin zevkini duyarlar. Âhirette ise, O'nu açıkça görmenin lezzetini de yaşarlar. O'nu açıkça görmenin lezzeti ise, O'nu gıyaben bilmenin ve sevmenin lezzetinden çok daha fazladır. Onun için, zevk ve lezzet yeri olan cennetteki en büyük zevk ve lezzet, Allah teâlâ'yı görmektir. Allah teâlâ, orada

---

191 -Tâhâ, 114

kendisini görmenin zevk ve lezzetini de mümin kullarına va'detmiş ve birkaç âyet-i kerimede buna işaretler yapmıştır. Ancak, bu zevk ve lezzet de herkesin dünyadaki ilim ve marifeti ölçüsünde olacaktır. Bu sebeple, bu dünyada kimin O'nun hakkındaki ilim ve marifeti daha fazla ise, O'nu cennette görmesi de daha net ve daha sık olacak,[192] bundan aldığı lezzet ve zevk de buna göre daha büyük olacaktır.[193]

Eğer desen ki, Allah teâlâ cennette görüleceğine göre, neden dünyada da görülmüyor?

Biz de deriz ki, bunun çok sebepleri ve sırları vardır. Bunlardan bir tanesi, dünyanın imtihan yeri olmasıdır. Bu böyle olduğu için, dünyaya getirilen insanlar, Allah teâlâ'nın varlığına inanmak konusunda imtihana tâbi tutulurlar. Hal bu iken, Allah teâlâ göz-

192 -Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bütün cennet ehlinin Allah teâlâ'yı net bir şekilde göreceklerini bildirmiştir. Ancak, netlik dereceleri de farklı olabilir.

193 -Ehl-i sünnete göre, Allah teâlâ'yı cennette görmek haktır ve buna iman etmek vâciptir. Mutezile fırkası ise, bunu mümkün görmemiş ve onu bildiren âyet ve hadislere rağmen, onu inkâr etmişlerdir. Kendilerini marifet ehli sayan bir kısım sufiler de, cennetteki görmenin gözlerle değil, kalple olacağını ileri sürmüşlerdir. Bunların bu görüşü de yanlış ve bâtıldır. Çünkü, görmek gözlerle gerçekleşen bir hadisedir. Fakat nedense sufiler garip bir eğilimle gözlere karşı alerjilidirler. Bu sebeple, gözlerin vazifesini de onlardan alıp kalbe verirler. Halbuki, kalpte görme kuvveti yoktur. Onda duyma kuvveti vardır. Duymak da hiçbir zaman görmek değildir.

lerle görülseydi, o zaman dünya imtihan yeri olmaktan çıkar ve buradaki imtihanın hiçbir anlamı kalmazdı. Çünkü bu durumda, insanları Allah teâlâ'nın varlığına inanmak konusunda imtihan etmek, tıpkı güneş gök ortasında parlarken, insanlara, "Güneş var mıdır, yok mudur?" şeklinde soru sormak gibidir. Böyle bir soru ve imtihan ise gülünç ve abestir.

Sebeplerden bir diğeri, dünyada iken gözlerin Allah teâlâ'yı görmeye elverişli olmamasıdır. Çünkü şimdiki gözler, ancak maddî âleme âit olan şeyleri görebilme kabiliyetinde yaratılmışlardır. Onun için, bu gözler, dünyada olmakla birlikte maddì olmayan şeyleri de göremiyorlar. Hatta görme şartlarına uymayan pek çok maddî şeyleri görmeleri de mümkün olmuyor.

Sebeplerden bir diğeri, dünyada iken insanların Allah teâlâ'yı görmeye tahammül edememeleridir. Çünkü Allah teâlânın sahip olduğu heybet ve nur, şimdiki hâlde insanların tahammülünün üzerindedir. Bunu bildiren Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm bir hadiste şöyle buyurmuştur:

"Perdeler kalksaydı, Allah teâlâ'nın yüzünün nuru aksedeceği her şeyi yakardı."

Sebeplerden bir diğeri de, Allah teâlâ'yı görmenin bir mükâfat olmasıdır. Çünkü O'nu görmek, bütün mükâfatlardan daha çok zevk ve mutluluk vericidir. Mükâfat ise, onu haketmeyi gerektirir. Onu haketmek de, O'na ibadet ve itâat etmekle sağlanır. Dünya ömrü ise, ancak bu ibadet ve itâatı sığdırabilir. Du-

rum bu olunca da, Allah teâlâ'yı görme mükâfatı başka bir âlemdeki hayata, âhirete ve cennete kalır.

Eğer desen ki, Kur'ân-ı Kerim'de, "Allah göklerin ve yerin nurudur." denilmiştir.[194] Nur ışık ise, onun görülmesi lâzımdır.

Biz de deriz ki, bu âyetteki nur, bilinen ışık cinsinden değildir. Çünkü ışık da bu maddî âleme âit olan ve bir anlamda kendisi de maddî olan bir şeydir.

Nur ise, ışıktan daha ince ve daha latif olan bir nesnedir. Bu böyle olduğu için, Allah teâlâ'nın nuru bütün yer, gök ve eşyayı sarıp kuşattığı hâlde, gözlerle görülemiyor.

Fakat bu nur aklın idrâki ve kalbin duyuşuyla görülebilir. Çünkü, aslı ölü bir madde olan bu âlemdeki güç ve kuvvet, hareket ve kabiliyet, güzellik ve canlılık bu nurun yansımalarıdır. Onun için, bu nur çekilse, eşya ve mevcudatın üzerine, güneşin çekilmesinden sonraki karanlık gibi bir zulmet çöker ve her şeyde mutlak bir ölüm, yokluk ve hiçlik hâli gerçekleşir.

Ancak bu nur, güneş gibi batıp çıkmadığı ve sabit bir şekilde eşya ve mevcudatı aydınlatıp canlandırdığı, ışıklandırıp güzelleştirdiği için, onun varlığı dikkatlerden kaçıyor.

Nitekim, güneşin kendisi de hiç batmasaydı, eş-

[194] -Nur, 35. Bu âyet, "Allah gökleri ve yeri nurlandırandır." şeklinde tefsir edilmiştir.

yaya yansıyan ışığın ondan geldiği gizli kalacak ve bu âlem-şümul gerçek çoğu kimselerin dikkatinden kaçacaktı. Ve o zaman, güneşin çekilmesi hâlinde dünyanın karanlığa gömüleceğini ve soğuyacağını anlamak da zor olacaktı. Çünkü meşhur bir sözde, "Her şey ancak zıddıyla anlaşılır." denildiği gibi, ışık karanlık sayesinde, nur zulmet sayesinde, varlık da yokluk sayesinde anlaşılırlar.

Bil ki, Allah sevgisinin kendine özgü sonuçları vardır. Bu sevginin varlığı ve tamamlık derecesi bu sonuçların varlığı ve derecesiyle orantılıdır.

Bu sonuçların bazıları şunlardır:

1- Allah teâlâ'ya itâat etmeyi kendi nefsine hizmet etmekten üstün tutmak;

2- Allah teâlâ'nın emirlerine uymayı kendi heveslerine uymaya tercih etmek;

3- Şeriatin çizdiği çerçevenin dışına çıkmamak;

4- Dinin koyduğu sınırların ötesine geçmemek;

5- Allah teâlâ'nın huzuruna çıkmaya iştiyak duymak;

6- Ölümden korkmamak;

7- Allah teâlâ'nın acı tatlı her türlü takdirine rıza göstermek.

Bu sonuçlar görülmediği takdirde, Allah teâlâ'yı sevdiğini söylemek, boş bir iddia ile kendi kendisini aldatmaktan ibaret kalır.

DOKUZUNCU FAZİLET: KADERE RIZA GÖSTERMEKTİR

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Allah, onlardan râzıdır, onlar da O'ndan râzıdırlar."[195]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

"Allah teâlâ, bir kulunu sevmek isteyince, onu musibet ve zorluklarla imtihan eder. O, bunlara karşı sabredip rıza gösterirse, onu sever."

"Allah teâlâ'ya olan kulluğunuzu O'nun takdirlerine râzı olmak suretiyle gösterin."

"Mümin olmak istiyorsanız, musibete sabr, nimete şükr edin ve kaderin cilvelerine rıza gösterin."

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her işi planlayan ve uygulayan benim. Onun için, musibetime sabretmeyen, nimetime şükretmeyen ve kaderime rıza göstermeyen bir kimse, kendine, varsa, benden başka bir Rab arasın!"

"Hayrı da, şerri de yaratan benim. Bunların tecellileri karşısında, "neden, niçin?" diyenler, kendilerine yazık ederler."

---

195 -Mâide, 119; Tevbe, 100; Mücâdele, 22; Beyyine, 8

Allah teâlâ, Davud aleyhisselâma şunları vahyetmiştir:

"Benim velilerim dünyayı umursamazlar. Çünkü dünyayı umursamak, bana kulluk etmenin lezzetini kaçırır. Bu yüzden, ben velilerimden dünya için gam yememelerini isterim."

"Ey Davud! Sen bir şey istediğin, ben başka bir şey istediğim zaman, senin istediğin değil, benim istediğim olur. Bu durumda, sen benim istediğime rıza ve teslimiyet gösterirsen, ben senin istediğini de veririm. Fakat, benim istediğime rıza ve teslimiyet göstermezsen, kendi istediğini gerçekleştirmek için çalışıp çırpınırsın. Fakat, yine de benim istediğim olur."

Bil ki, bir topluluk kadere rızayı inkâr etmişler ve şöyle demişlerdir:

"Nefsin isteklerine ters düşen bir kader tecellisine rıza göstermek tasavvur edilemez. Ancak böyle bir kadere karşı sabır gösterilebilir."

Fakat, bunların bu görüşü yanlıştır ve acı olmasına rağmen, kadere rıza göstermek mümkündür.

Çünkü:

1- Acı duyma hissinden daha kuvvetli olan hisler, acı duymayı önleyebilirler.

Sevgi, kızgınlık ve hırs bu hislerdendir.

Bu sebeple, insan severken veya kızarken aldığı yaranın acısını duymaz. Aynı şekilde, hırsla bir şeyin üzerine giderken, ayağına batan dikeni fark et-

mez.[196] Tıpkı bunun gibi, Allah teâlâ'yı seven bir kimse de, O'nun beğenip takdir ettiği belâ ve musibetlerin acılığını hissetmez. Bu böyle olduğu için, Cüneyd el-Bağdadî rahimehüllah şöyle demiştir:

"Allah teâlâ'yı seven, belânın acılığını ve yaranın ağrısını duymaz." Bir zât şöyle demiştir:

"Allah teâlâ benim için neyi sevdiyse, ben de onu sevdim. Bundan sonra da, O benim için cehennemi sevse, ben de cehennemi severim."

Bir zâtın küçük çocuğu kaybolmuştu. Ona:

-Çocuğun bulunması için dua etsen, dediler. Kendisi şöyle dedi:

-Allah teâlâ'nın takdirine itiraz etmek, beni çocuğumun kaybolmasından daha çok üzer."[197] Ömer ibni Abdulaziz de şunu söylemiştir:

"Benim dünyada bir tek sevincim kalmıştır. O da, Allah teâlâ'nın benim için takdir ettiği şeyleri (tatlısı ve acısıyla) karşılama sevincidir."

---

[196] -Kur'ân-ı Kerim'de, Yusuf aleyhisselâmı seven kadınların onu görünce, duydukları hayranlıktan dolayı ellerini meyve bıçaklarıyla kestikleri hâlde, bunu fark etmedikleri ve acı duymadıkları bildirilmiştir. (Yusuf, 31)

[197] -Bu zât, dua etmeyi kadere karşı itiraz şeklinde anlamıştır. Bu anlayış da tasavvufta bir ekoldür. Ancak, bu anlayış yanlıştır. Çünkü, dua etmek kadere karşı itiraz değildir. Dua, Allah Resûlunun ifadesiyle, ibadetin özüdür. Onun için, Allah teâlâ şöyle buyurmuştur: "Duanız olmazsa, Allah size ne değer verir." (Furkan, 77)

2- Vücut acıyı hissetse ve ondan hoşlanmasa da, akıl sevabını düşünerek onu hoş görebilir. Nitekim, hasta olan bir kimse de, acı olan ilacı içmeye, damarından kan aldırmaya ve çeşitli tıbbî müdâhalelere (ameliyatlar vs.) rıza gösterir. Bundan dolayı da bunları kendisine uygulayanlara teşekkür eder ve minnettarlık duyar. Çünkü bu şeylerle şifa bulacağını ümit eder. Ticaret yapan bir kimse de, kazanç temin etmek ümidiyle yolculuklar yapar ve bunların meşakkat ve zorluklarına gönüllü olarak katlanır. Bunların dışındaki maksat ve gayeler için de benzer sıkıntılar ve zorluklar hoş görülür. Dünyadaki maksat ve gayeleri gerçekleştirmek için bu türlü sıkıntıları hoş gören bir insanın, inanması hâlinde, ebedî saâdet ve cenneti kazanmak için musibet ve belâları hoş görmemesi ve onlara rıza göstermemesi mümkün değildir.

Denildiğine göre, Feth el-Musilî'nin eşi yolda giderken taşa rastlayan ayak parmağının tırnağı kopar. Ancak kadın sızlayıp ağlayacak yerde güler. Ona:

-Bunun acısını duymuyor musun? diye sorarlar. Kadın:

-Duyuyorum. Fakat, ondan dolayı alacağım sevabın lezzeti acıyı bastırıyor." Bu şu demektir: Belânın sevabını çektiği acıdan daha fazla ve daha önemli bulan bir kimse, belâya rıza gösterir ve ona gönüllü olarak katlanır.

3- Allah teâlâ'nın her işinin iyi ve güzel olduğuna inanan bir kimse, görünürdeki aksilik, zorluk ve

olumsuzluklara rıza gösterir. Bu kimse, belâ ve musibetlerden dolayı canı yansa ve aklı hayrette kalsa da, "Hayır, Allah teâlâ'nın yaptığı iştedir." deyip rahatlar. Bu inanca sahip olmayan bir kimse ise, olumsuzluklardan dolayı hem acı çeker, hem de, "Niçin? Neden?" diyerek şaşkınlık, hayret ve tedirginlik gösterir.

Nitekim, Musa aleyhisselâm da, Hızır aleyhisselâmın zahire göre çirkin görünen bazı işlerine karşı hayret ve şaşkınlık göstermiş ve itirazda bulunarak beraberliklerinin son bulmasına sebep olmuştur. Çünkü Hızır aleyhisselâm, beraber olmaları için, yapacağı işlere itiraz etmemesini şart koşmuştu. Fakat, kendisi bedava bindikleri gemiyi delip küçük bir çocuğu boğup onları misafir etmeyen bir köyde yıkılan bir duvarı tamir edince, Musa aleyhisselâm dayanamamış ve zahire göre doğru olmayan bu işleri niçin yaptığını sormuş. Hızır aleyhisselâm, bu işlerin altındaki güzel hikmetleri anlatınca, Musa aleyhisselâm ikna olup yatışmış. Ancak, Hızır aleyhisselâm beraberliklerinin şartı bozulduğu için artık onu terk etmiştir.[198] Allah teâlâ'nın işleri de böyledir. Bu işlerin

---

198 -Hızır aleyhisselâm, Musa aleyhisselâm döneminde yaşamış kutlu bir velidir. Allah teâlâ, ona bazı kerametler ve tasarruflar vermiştir. Fakat, buna rağmen Musa aleyhisselâm ondan daha büyüktür. Çünkü o veli iken, Musa aleyhisselâm nebidir. Bazı âlimlerin görüşüne göre, Hızır aleyhisselâm da nebidir. Ancak böyle de olsa, Musa aleyhisselâm yine de ondan büyüktür. Çünkü, Musa aleyhisselâm resûldur. Hem de beş büyük resûl-

bir kısmı zahire göre hayret, şaşkınlık ve tedirginlik uyandırsa da, altında mantıkî sebepler ve sevindirici sonuçlar vardır. Şu olay bunun bir örneğidir:

Bir adam, âile halkıyla birlikte çölde bir çadırda yaşardı. Çevrelerinde de dağınık hâlde benzer âileler ve çadırlar vardı. Hepsinin olduğu gibi, bu âilenin de bir eşeği, bir köpeği ve bir horozu vardı. Eşek yüklerini taşır, köpek evlerini korur, horoz da onları sabah namazı için uyandırırdı. Böyle geçinip giderken, bir gün tilki horozu alıp kaçırdı. Âile halkı şamata edince, adam:

---

den birisidir. Bu resuller Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed aleyhimüssalatu vesselâmdırlar. Fazla taraftar kazanmayan bir görüşe göre ise, bu kıssadaki Musa, peygamber olan Musa değildir. O, Hızır aleyhisselâma muâsır (çağdaş) olan başka bir kimsedir. Buradaki Musa'nın peygamber olan Musa olduğuna dair sahih bir nass ve rivayet mevcut değilse, bence de bu Musa'nın peygamber olan Musa olmaması akla daha yatkındır. Çünkü, Musa aleyhisselâm gibi görkemli bir peygamberin bir velinin yanında acemi bir çırak gibi kalması nübüvvetin bilinen yüceliğine ters bir durumdur. Bu böyle kabul edilirse, o zaman bazı kendini bilmezlerin iddia ettikleri gibi, velinin bazı marifetlerde nebiden daha üstün olması tezi de mesnetsiz kalır ve itibardan düşer. Her şeyin doğrusunu Allah teâlâ bilir.

Halk arasında Hızır aleyhisselâmın hayat suyunu içip ölümsüzlüğe erdiği ve halen hayatta olduğu inancı vardır. Fakat bu inancın dinî bir dayanağı ve delili yoktur. Sufiler, buna dinî dayanak bulmak için nassları zorlamışlarsa da, tutarlı bir delil ortaya koyamamışlardır. Hikmet açısından da Hızır aleyhisselâmın hâlâ hayatta olması için bir sebep mevcut değildir.

"Bunda hayır var." dedi. İkinci gün, kurt eşeği vurup parçaladı. Adam yine:

"Bunda hayır var." dedi. Üçüncü gün, köpeği ölü buldular. Âile halkının üzülmesine karşı adam:

"Bunda da hayır var." dedi. Ertesi gece şakiler çölü bastılar ve etraflarındaki âilelerin kadın ve çocuklarını esir alıp götürdüler. Işık olmadığı için, kimi âilelerin çadırını köpeklerinin havlaması, kimilerin çadırını eşeklerinin anırması, kimilerinin çadırını da horozlarının ötmesi sayesinde bulmuşlardı. Adamın bu hayvanları daha önce telef oldukları için, şakiler onun çadırını bulamamışlardı. Sabah olunca, adam âile halkına şunları söyledi:

"Ben size, Allah teâlâ'nın işlerinde hayır var, demiştim. İşte bunun ispatını gözlerinizle gördünüz. Çünkü hayvanlarımız telef olmasalardı, onların sesleri sayesinde şakiler bizim çadırı da basar ve diğerleri gibi, sizleri de esir edip götürürlerdi."[199]

Buna benzer bir olay da şudur:

Bir velî, ibadet etmek için bir dağda inzivaya çekilmişti. Dağın eteğinde de bir pınar vardı. Bir gün, atlı bir adam oradan geçip pınardan su içti. Fakat, içinde bin altın bulunan heybesini de orada unuttu. O

---

[199] -Burada, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin şu güzel dörtlüğünü mırıldanmamak mümkün değildir: "Hak şerleri hayr eyler- Zannetme ki gayr eyler. Ârif anı seyr eyler-Mevlâ görelim neyler-Neylerse güzel eyler."

gittikten sonra, ikinci bir atlı geldi ve heybeyi yerde bulunca alıp götürdü. Daha sonra, sırtında odun taşıyan fakir bir adam geldi. Yükünü indirip su içti ve biraz dinlenmek için sırt üstü uzandı. Bu sırada, heybesini unutan atlı adam geri döndü. Onu yerde bulamayınca da, fakirden sordu. Fakir görmediğini söyledi. Fakat adam inanmadı ve onun aldığını zannederek kendisini döve döve öldürdü. Olup bitenleri dağın başından izleyen velî, hayret ve taaccüp ederek:

"- Allah'ım! Neden böyle yaptın? Heybeyi başkası götürmüşken, niçin bu zalimi fakire musallat ettin?" dedi. (Veya, buna benzer bir tasavvuru aklından geçirdi.) Bunun üzerine, gaipten bir ses ona şunları söyledi:

"-Sen kendi ibadetinle meşgul ol. Allah teâlâ'nın âlemdeki tasarruflarının hikmetlerini bilmek sana düşmez. Bu masum gibi görünen fakir, vaktiyle heybe sahibinin babasını öldürmüş ve cinayetini gizlemişti. Şimdi, Allah teâlâ, bir vesile halk ederek maktulun oğlunun eliyle kısası gerçekleştirdi. Maktul da, heybeyi alanın babasından bin altın çalmıştı. Allah teâlâ, bu vesile ile maktulun vârisi olan oğlundan bu hakkı alıp diğerinin vârisi olan oğluna iâde etti."

Bu iki örnekte de görüldüğü gibi, Allah teâlâ'nın bütün işlerinde hak ve hayır vardır. Buna bu şekilde iman eden bir kimse, zahire göre belâ, musibet ve zulüm olarak görülen işlere de taaccup edip itiraz etmez. Böyle bir kimse, "Niçin? Neden?" demek yerine,

Allah teâlâ'nın takdir ve tasarruflarını hak ve hayır bulup rıza ve teslimiyet gösterir.

Akıl da, Allah teâlâ'nın her işinde hayır bulunmasını gerekli görür. Çünkü bir işte hayır bulunmaması, hayırsız bir iş yapmak demektir. Hayırsız bir iş yapmak ise ya o işi yapanın bilgisizlik ve âcizliğinden ya da onun bahillik ve nekesliğinden ileri gelir. Allah teâlâ ise hem sonsuz ilim ve kudret sahibi, hem de sınırsız bir şekilde cömert ve hayırhahtır. Bu duruma göre, O'nun hayırsız bir iş yapması ve yaptığı bir işte hayır bulunmaması mümkün değildir. Ancak hayır ve iyilik nisbî kavramlardır. Bu sebeple, bir mazlum için bir zâlimden intikam almak, mazlum açısından hayır ve iyilik (hak ve adâlet) iken, zâlim açısından belâ ve musibettir.

Eğer desen ki, küfür ve günahlar da Allah teâlâ'nın takdir ettiği işlerdir. O'nun takdir ettiği işlere rıza göstermek gerektiğine göre, küfür ve günahlara da mı rıza göstermek lâzımdır?

Bil ki, ilmi az olan bazı gruplar, Allah teâlâ'nın işlerine rıza göstermek gerektiği prensibine dayanarak küfür ve günahları da hoş görmek gerektiğini, bunları hoş görmenin kadere rıza göstermenin gereği olduğunu, bu böyle olduğu için de emr-i maruf ve nehy-i münker'i terk etmenin ahlâk güzelliği olduğunu söylemişlerdir. Ancak bu görüş, bu şekliyle yanlıştır ve bir cehalet eseridir. Doğru olan odur ki, küfür ve günahlara bir açıdan rıza göstermek, bir açıdan da buğz

etmek ve onlara karşı karşı emr-i maruf ve nehy-i münker yapmak lâzımdır. Çünkü, açı ve cihet değiştiği zaman, ona bağlı olarak aynı şeyin hükmü de değişir. Bu sebeple, meselâ, hem senin, hem de düşmanının bir düşmanı ölse, senin düşmanın olması cihetiyle sevinirsin, düşmanının düşmanı olması cihetiyle de ölüp onun önünden çekilmesine üzülürsün.[200]

Tıpkı bunun gibi, küfür ve günahların da iki yönü ve ciheti vardır. Çünkü bunlar, bir cihetten Allah teâlâ'nın takdirleridir. Bir cihetten de, kâfir ve fâsıkların kesp ve ihtiyârları (tercihleri ve beğenmeleri) dır.

Hâl bu olunca da, onlara Allah teâlâ'nın takdiri olmaları cihetiyle rıza göstermek, iradelerini kötüye kullanan insanların kesp ve kazançları olmaları cihetiyle de kızmak ve karşı çıkmak lâzımdır. Allah teâlâ da, bunlara bu ikinci cihetten dolayı kızmayı ve buğz etmeyi istemiştir. Kendisi de bunların fâillerini aynı cihet itibarıyla cezalandırır. Onun için, küfür ve günahlara buğz etmek ve onlara karşı nasihat ve emr-i maruf yapmak lâzımdır.

Bunun neden böyle olması lâzım geldiğini şu mi-

---

[200] -Düşmanın düşmanı dosttur, denilmiştir. Ancak, bu her zaman böyledir, demek değildir. Bunun ne zaman böyle olduğunu tayin etmek ise âlimlerin işidir. Cahiller bunu tayin etmeye kalkıştıkları takdirde ise, yüzlerine ve gözlerine bulaştırırlar. Çünkü bunlar, "Düşmanın düşmanı dosttur." diyerek bir sürü düşmana kucak açarlar.

sâlle de açıklamak mümkündür:[201] Diyelim ki, âdil olan padişah, bilmediğimiz bir sebepten dolayı bir kölesine kızdı ve onu saraydan uzaklaştırdı. Bu durum karşısında köle tepki gösterip padişahı tanımaz bir tavır alır ve onun koyduğu kanun ve kuralları çiğnerse, onu hoş görmeyiz. Padişahın köleyi kovmuş olmasının bu tepkiye sebebiyet vermesi de onun hoş görülmesini sağlamaz. Çünkü, haklı olan bir iş, haksız tepkilere mazeret oluşturmaz. Bu misâlde haklı olan iş, padişahın kızıp köleyi kovmasıdır. Haksız olan tepki ise, kölenin padişahlık hakkını hiçe sayıp padişahı tanımazlık yapması ve kanunlarını çiğnemeye kalkışmasıdır. Allah teâlâ ile kâfir ve fâsık kulları arasındaki durum da bunun gibidir.

Bil ki, kadere rıza göstermek, insan tabiatının hoşlanmadığı musibet ve olumsuzluklara karşı tedbir almaya ve bunlardan kurtulmak için çare aramaya, genel bir ifade ile, sebeplere tevessül etmeye mâni değildir. Onun için, takdirine rıza göstermeyi emreden Allah teâlâ, aynı zamanda, tedbir almayı da emretmiştir. Örneğin, âyet-i kerimelerde şöyle buyurmuştur:

"Tedbirinizi alın."[202]

"Kendinizi tehlikeye atmayın."[203]

---

201 -Bu misâldeki padişah Allah teâlâ'dır, köle ise İblis'tir.

202 -Nisâ, 71, 102

203 -Bakara, 195

"Düşmana karşı kuvvet ve silâh hazırlayın."[204]

Tıpkı bunun gibi, o (yani, kadere rıza göstermek), dua etmeye de mani değildir. Çünkü dua da musibetlere karşı bir tedbirdir. Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Öyle belâlar vardır ki, onları ancak dua ve sadaka defedebilir." Kaldı ki, dua yalnızca belânın def'i için değil, kulluğun itiraf edilmesi, aczin kabul edilmesi kalbin Allah teâlâ'ya teveccüh edip (yönelip) yumuşaması, arınması, huşû' ve huzur bulması ve bu sayede ilâhî lütuf ve nurlara liyakat kazanması için yapılır. Bu sebepten dolayı, Allah teâlâ, dua etmeyi de emretmiş ve dua edenleri övmüştür. Örneğin şöyle buyurmuştur:

"Rabbinize tazarru ve ihlâsla dua edin."[205]

"Onlar, korku ve ümitle Rablerine dua ederler."[206]

Hal bu olunca, kadere rıza göstermiş olmak için, Allah teâlâ'nın bu dünya hayatı için koyduğu sebepler sisteminin dışına çıkmak veya şeriatin çalışmak ve tedbir almak yönündeki emirlerini çiğnemeye kalkışmak doğru değildir. Çünkü kadere rıza göstermek bu değildir. O, Allah teâlâ'nın önüne geçilemeyen ve önlenemeyen bazı işlerinden dolayı canı yanınca veya

204 -Enfâl, 60
205 -A'râf, 55
206 -Secde, 16

aklı ermeyince itiraz etmemek, kızgınlık duymamak, niçin ve nedenlerle O'na soru yöneltmemektir.

ONUNCU FAZİLET: ÖLÜMÜ ANMAKTIR

Bil ki, bu sonuncusu ile birlikte buraya kadar on fazilet zikretmiş oluyoruz. Bütün bu fazilet ve hasletlerden maksat ise, Allah teâlâ'ya tam kul olma mertebesine ulaşmaktır. Çünkü meselâ tevbe etmek, nefse kulluk etmekten O'na kulluk etmeye dönmek içindir. Korkmak, bu dönüşe ihtiyaç duymak içindir. Zühd, bu dönüşü engelleyen şeyleri kenara itmek içindir. Sabır, dönüş yolundaki meşakkatlere katlanmak içindir. Ölümü anmak da dünya sevgisini söndürmek ve kalbi ona bağlayan bağları koparmak içindir. Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Her canlı ölümü tadacaktır."[207]

"Sen de öleceksin; onlar da öleceklerdir."

"De ki: Kendisinden kaçtığınız ölüm, kesinlikle sizi bulacaktır. Ondan sonra, gizli ve açık her şeyi bilen Allah'a götürüleceksiniz ve O size dünyada yaptıklarınızı bildirecektir."[208]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunları söylemiştir:

---

207 -Âl-i İmrân, 185; Enbiyâ, 35; Ankebut, 57

208 -Cumua, 8

"Lezzetleri acılaştıran ölümü çok anın."

"Her gün en az yirmi kere ölümü hatırlayın."

"Sohbetlerinize ölüm bahsini de ekleyin."

"Hayvanlar, insanların ölümden çektiklerini çekseler ve insanlar gibi, bunları önceden bilselerdi, onlardan faydalanamazdınız." Çünkü o zaman güçleri tükenir ve verimsiz hâle gelirlerdi. (Hiç şüphe yoktur ki, insanların da ölümü ve onun sonuçlarını güç ve mecalden düşecek biçimde düşünmeleri doğru değildir. Ancak bu kadar ciddî olan bir olayı hiç yokmuş gibi davranmaları da aynı şekilde doğru değildir.)

"Vâiz olarak ölüm yeterlidir."[209]

"Ben size biri susan, biri konuşan iki vâiz bırakıyorum. Susan vâiz ölüm, konuşan vâiz ise Kur'ân'dır."

"En akıllı insan, ölümü çokça düşünen ve onun için henüz vakit varken çokça hazırlık yapandır."

"Ölümü anmak, dünya rahatlığını ve âhiret saâdetini temin eder."

Bil ki, ölüm dehşetli bir olaydır. Ondan sonraki olaylar ise, ondan daha dehşetlidirler. Ancak buna

---

209 -Ölümün vâiz olarak yetmesi, kalbi yumuşatma ve dünyadan soğutma etkisi açısındandır. Bunun dışında, meselâ, ölüm neyin helâl ve neyin haram olduğunu bilmek için yeterli değildir. Onun için, her sözden neyin kasdedildiğini doğru anlamak lâzımdır.

rağmen, ölümü anmakta büyük faydalar vardır. Çünkü o, bir taraftan dünya sevgisini söndürür. Dünya sevgisi ise bütün kötülüklerin kaynağı ve anasıdır. Bir taraftan da âhirete karşı ilgi, alâka ve iştiyak uyandırır. Âhirete karşı iştiyak duymak ise, bütün iyiliklerin kaynağı ve membaıdır.

Bu iştiyakın da iki sebebi vardır. Birinci sebep, kazanılması ümit edilen cennetin dünyadan daha güzel olması ve oradaki saâdet ve mutluluğun dünyadakinin aksine eksiksiz ve kesintisiz olmasıdır. Vasat seviyedeki müminlerin âhiret iştiyakı, bu cennet ve nimete kavuşma isteğinden dolayıdır. İkinci sebep ise, Allah teâlâ'yı dünyada mümkün olmayan müşâhade şeklinde görme ve O'nun cemalini seyretmenin sonsuz mutluluğunu duyma isteğidir. Âriflerin iştiyakı da bu mutluluğa kavuşma isteğinden dolayıdır.

Bil ki, âhiret iştiyakı güçlü olduğu takdirde, âhirette olan şeyleri, bu dünyada da hayal gözüyle görmek mümkün olur. Bunların bu şekilde görülmesi durumunda ise, oradaki saâdet, mutluluk ve lezzetleri bu dünya hayatında da bir ölçüde yaşamak olayı gerçekleşir. Bunları bu şekilde yaşamak gerçekleşince de, onların aslına kavuşma ve hakikatlerini yaşama arzusu daha da güçlenir. Bu arzu güçlendikçe de ölüm korkusu azalır ve ölmek kolaylaşır.

Ölümü en etkili bir şekilde anmak ise şöyle olur:

Gün veya gecenin en sakin bir saatinde dünyayı hatırlatmayan bir halvete çekilir. Burada, kalp ve zi-

hinden dünyaya âit bütün düşünceler çıkarılıp atılır ve bunlar ölüm düşüncesi üzerinde yoğunlaştırılır. Başlarken, ölümün hak ve herkes için olduğu gerçeği üzerinde durulur ve bu husus derince tefekkür edilir. Ondan sonra, ölmüş olan akraba ve tanıdıklar birer birer akıldan geçirilir ve onların dünyaya karşı duydukları hırs ve ihtiraslar, dünya hayatı için yaptıkları plan ve programlar, besledikleri ümitler ve yaptıkları hesaplar hatırlanır ve bütün bu şeylerin nasıl aldatıcı olduğu, bazısının yarım kaldığı, bazısının hiç gerçekleşmediği, buna rağmen bu insanları oyalayıp meşgul ettikleri, ölüm ve âhiret için hazırlık yapmalarını önledikleri ve sonra, bunların ansızın hastalandıkları veya bir kazayla ölüp gittikleri düşünülür.

Bu insanların ölüm hâlindeki pişmanlıkları, âhirete hazırlıksız gitmek yüzünden duydukları korku ve endişeleri hatırlanır. Bunların şu anda kabirdeki vaziyetleri hayal gözüyle görülmeye çalışılır.

Bu vaziyet ise ürpertici ve yürek yakıcıdır. Çünkü o nazik bedenler çürüyüp kokmuş ve haşarat için yem ve ziyafet hâline gelmiştir. Güzel olan gözler irinle dolmuş, dil ve dudaklar kan pıhtısına dönüşmüştür. Bu şeyler bu şekilde düşünülünce, kalbin dünyaya ve dünyadaki şeylere karşı meyli azalır ve yağı tükenen fitil gibi sönüp yok olur. Halvetteki bu tefekkür saati, insanın aynı zamanda dünyaya karşı bağımsızlaştığı bir andır. Bu sebeple, o bu süre içinde kendisini hafif, rahat ve mutlu da hisseder.

Kendinden öncekilerin hâlini düşünmek ve onlardan ders ve ibret alıp kaçınılmaz olan ölüm gelmeden önce gerekli olan tedbiri almak ve lâzım olan hazırlığı yapmak akıllı olmanın da gereğidir. Bu sebeple şöyle denilmiştir: "Akıllı insan başkasından ibret alır. Akılsız insan ise başkalarına ibret olur." Aklın bir özelliği de odur ki, gözler hazır şeylere takılıp kalırken, o bunların ötesine uzanır ve henüz olmamış olan şeyleri görüp onlar için tedbir düşünür. Bahtiyar insan o kimsedir ki, aklının bu özellik ve yeteneğinden de faydalanır ve içine düşmeden önce önündeki çukuru görür. Fakat, bu bahtiyarlık çoğu insanlara nasip olmaz. Bu sebeple, onlar önlerindeki çukuru önceden fark etmezler ve daha önce oraya düşmüş olanların hâlinden de ibret almazlar. Bu sebeple, kendileri de gelip onun içine düşerler. Bu acı gerçeği dile getirmek isteyen bir zât, şöyle demiştir:

"Ey insanlar! Öyle davranıyorsunuz ki, sanki ölüm sizden başkaları için yazılmış, hakka uymak da başkaları için emredilmiştir. Sanki, ölenler gittikleri yerden geri dönecekler, ya da sizler onlardan sonra kalıcı olacaksınız. Ölenleri gömüyor ve ondan sonra hiçbir şey olmamış gibi miraslarını yemeye başlıyorsunuz. Olanlardan ibret almaz olmuş, pusuda sizi bekleyen akıbetlere sırtınızı dönmüşsünüz."[210]

---

210 -Bazı kitaplarda bu söz hadis olarak da rivayet edilmiştir. Fakat, hadis değildir.

Bil ki, ölümü düşünmenin önündeki en büyük engel tul-i emel'dir. Çünkü daha çok yaşayacağını hayal eden bir kimse, ölümü düşünme ihtiyacını hissetmez. Bunu hayal etmek ise, katıksız bir cehalettir. Onun için, tul-i emel beslemekten ve böyle bir hayal ile avunup oyalanmaktan sakınmak lâzımdır. Bunu öğütleyen Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Sabahladığın zaman akşama kadar yaşayacağını, akşamladığın zaman da sabaha kadar yaşayacağını hayal etme. Hayatından ölümün için, sağlığından da hastalığın için pay ayır.[211] Çünkü yarın ne olacağını bilemezsin."

"Ümmetim için iki şeyden çok korkuyorum. Bu şeyler, nefsin heveslerine uymak ve tul-i emel beslemektir."

"Ey müminler! Eğer akıllı kimseler iseniz, ölümü kendinizden uzak zannetmeyin. Allah'a yemin ederim, size va'dedilen ölümün sizi yakalaması an meselesidir. Ve siz hiçbir suretle onu kendinizden def'edemezsiniz."

"Bu ümmetin ilkleri yakîn (kuvvetli iman) ve zühd sayesinde kurtuluş buldular. Onun sonları ise mal sevgisi ve tul-i emel yüzünden helâk olacaklardır."

---

211 - Hayatından ölümü ve sağlığından hastalığı için pay ayırmak, bu ikinci durumlarda yapamayacağı hayır ve ibadetleri ilk dönemlerde yapmak demektir.

"Cennete girmek istiyorsanız, yaşama süresiyle ilgili hayalinizi kısa kesin, ölümü gözlerinizin önünde tutun ve Allah teâlâ'dan gerektiği gibi utanın."

"Neyi seversen sev, ondan ayrılacaksın. Ne kadar yaşarsan yaşa, sonunda öleceksin. İyi veya kötü ne yaparsan yap, onun hesabını göreceksin."

Bir zât da şöyle demiştir:

"Göz kapaklarım açıldığı zaman onlar bir daha kapanmadan önce, kapandıkları zaman bir daha açılmadan önce, ağzıma bir lokma koyduğum zaman onu yutmadan önce öleceğimi düşünüyorum."[212]

Bil ki, henüz yaşarken nefislerini öldüren ârifler, ölümü anmak zorunda değildirler. Çünkü ölümü anmak, kalbi dünya sevgisinden koparmak içindir. Ârifler ise, bunu zaten gerçekleştirmişler ve kalplerinde Allah teâlâ sevgisinden başka bir sevgiye yer bırakmamışlardır. Bunlar, zamanın üçlü taksimini ve hayatla ölüm arasındaki farkı ortadan kaldırmış ve yalnızca bulundukları ve isimsiz hâle getirdikleri (yani hayat mı, ölüm mü, geçmiş mi, gelecek mi, şimdiki zaman mı olduğuna aldırmadıkları) anı değerlendirmeyi düşünür duruma gelmişlerdir. Bunların nazarında ölmek, hayat denilen ince perdenin arkasında seyrettikleri Allah teâlâ'nın cemâl ve güzelliğini per-

---

212 -Ben de bir kitap hazırlamaya çalıştığım zaman, onu bitirmeden önce öleceğimi düşünüyorum. Bu düşünce de, benim tembelliğimi alıyor ve beni çalışmaya zorluyor.

desiz ve net bir şekilde görme imkânına kavuşmaktan ibarettir. Çünkü, bu dünya hayatı hakikatlerin üzerinde bir perde durumundadır. Gâfil kimseler için bu perde hakikatleri gizleyecek kadar kalın iken, ârifler için onları gösterecek şekilde ince ve şeffaftır. Bu gerçeği bildiren Hz. Ali radıyallahu anh şöyle demiştir:

"Gayp perdesi kaldırılsa, yakînim (imanımın kuvveti) artmaz; sadece iman ettiğim hakikatler daha da netleşir." Çünkü bir şeyi ince bir perdenin arkasında görmek, onun varlığı hakkında yakîn hasıl eder; fakat perdenin kalkmasıyla onlar daha da netleşirler.

Bil ki, ölmek yok olmak değil, insanın hakikati olan ruhun, dünya hayatındaki sınavı vermesi için kendisine giydirilen cesetten ayrılmasıdır. Bunlar, birbirinden ayrılınca ceset toprakta çürür, ruh ise berzah âleminde varlığını korumaya devam eder. Ancak o, burada dünyadaki hal ve ameline göre ya cennet gibi bir bahçede, ya da cehennem gibi bir çukurunda olur. Bunu bildiren Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm şöyle buyurmuştur:

"Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur."[213]

---

213 - Ahmed, İbnu Ebiddünya. Not: Bildiğimiz kabir elbette ki, ne cennet bahçesi, ne de cehennem çukurudur. Onun için, kabirden maksat, ruhun berzah âlimde kaldığı yerdir. Bir yoruma göre de, ruhlar kabirlerinde uyurlar ve kendilerini rüyalarında ya cennet veya cehennem gibi bir yerde görürler. Hadis-i şerif-

Dünya hayatında ruhun bedenle ilişkisi, onun bedeni bir âlet, bir binek, bir tuzak (avcı tuzağı) gibi kullanmasından ve ondaki cihazlar aracılığıyla hayır veya şer işlemesinden ibarettir. Ölüm ise, bedenin bozulması ve bu ilişkinin kesilmesi olayıdır. Her hangi bir âlet ve cihazın bozulması veya bineğin ölmesi, onları kullanan kimsenin de yok olmasını gerektirmediği gibi, bedenin bozulması da ruhun yok olmasını gerektirmez. Ancak ruh, bu âlet, tuzak ve cihazla iyi işler yapmış ve avı yakalamışsa, ölümden sonra başarısının sevincini yaşar. Âlet ve cihazla oyalanıp kalmış, kötü işler yapmış ve avı kaçırmışsa, o zaman da bunun pişmanlık, mahcubiyet ve kahır ateşinde yanar.[214] Çünkü bu ruh avı yakalamamış, tuzak ve cihazı da yitirmiştir. Buradaki av ise, dünyaya getirilmekteki maksattır. Bu maksat, Allah teâlâ'yı tanımak ve O'na kulluk etmektir. Kur'ân-ı Kerim'de bu maksat açıklanarak şöyle buyurulmuştur:

"Ben cin ve insanları bana kulluk etsinler diye yarattım."[215] Abdullah ibni Abbas gibi zâtlar bu âyeti şöyle tefsir etmişlerdir: "Beni tanısınlar ve bana kulluk etsinler diye." Çünkü, Allah teâlâ'yı doğru bir şe-

---

lerde de bazı ruhların ilk sorgulamalarından sonra kıyamete kadar uyutulduğu bildirilmiştir.

214 -Bu yerdeki halk ölen için bir birlerini taziye ederken, "Allah onu kabrinde mahcup etmesin." derler. Bu mahcubiyet önce Allah teâlâ'ya karşı, sonra da ölmüş tanıdıklara karşıdır.

215 -Zâriyât, 56

kilde tanıyıp O'na iman etmedikçe, kendisine kulluk etmek mümkün değildir. Mümkün bile olsa fayda ve yararı yoktur. Onun için, Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Kâfirlerin ibadetleri boşunadır."[216]

Bil ki, ceset insanın doğumundan ölümüne kadarki süren zaman içinde bir çok kere ölür. Çünkü hücreler ve dokular devamlı bir surette yıpranırlar ve bunlar ölüp yerlerine yenileri gelir. Bu zaman içinde cesedin şekli de birkaç kere değişir.

Ancak, insanın hakikati olan ruh bu ölümlerden ve değişmelerden köklü bir şekilde etkilenmez. O, birinci derecede kazandığı bilgilerden, yaptığı amellerden ve ilgi duyduğu şeylerden etkilenir. Bu sebeple, ruhla bedenin ayrılmasından sonra da, ruhu sevindiren veya üzen şeyler bunlardır. Onun için, bunlarla ilgili seçimini doğru yapmak ve ölümden sonra sevinmeye vesile olan ilimleri kazanmak, bu türlü amelleri yapmak ve bu sonucu veren şeylere ilgi duymak lâzımdır. Bunu yapmış olan bir kimse için ölmek, Allah Resûlunun ifadesiyle dünya meşakkatinden kurtulmak, rahatlık ve mutluluğa kavuşmaktır. Bunu yapmamış olanlar ise ölürken, Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle, "Allah'ım! Ne olur, bana biraz daha süre ver de geride bıraktığım şeylerle sâlih amel işleyeyim."[217] diye

---

216 -Ra'd, 14

217 -Mü'minûn, 99

yalvarır. Ancak bu yalvarması boşunadır. Çünkü ona bundan sonra ek bir süre verilmez. Onun "geride bıraktığım şeyler" sözünden maksat ise, mal, evlad, nimetler ve diğer sevilen şeylerdir. Bu şeylere berzah ve âhiret âlemlerinde tekrar kavuşmak için, onlarla sâlih amel işlemek şarttır. Bu şartı yerine getirenler, öldükten sonra da onlara kavuşur ve onlarla birlikte mutlu olurlar. Buna aldırmayanlar ise, onları ebediyyen kaybedip hicran, hüzün ve elem içinde kalırlar. Kur'ân-ı Kerim'de birinciler için, "Onlar orada sevdikleriyle beraberdirler." denilmiş,[218] ikinciler için de, "Onlarla sevdikleri arasına perde çekilmiştir."[219] ifadesi kullanılmıştır.

Bil ki, kalbini dünyaya âit şeylere kaptırmış ve onlarla sâlih amel işlememiş olan kimse için ölürken iki türlü azap vardır. Bu azaplardan birisi, sevdiği şeylerden ayrılmaktır. Sevdiği şeylerden ayrılmak ise, sevene azap verir ve ateş gibi onu yakar. Kur'ân-ı Kerim'de bu azaba işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Onların ne malları, ne evladları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, dünyada kalacak olan bu şeylerle onlara azap çektirmek istiyor."[220] Azaplardan ikincisi ise, âhiret nimetlerinden mahrum kalmaktır. Çünkü bu nimetler, dünya nimetleriyle salih amel işleme-

---

[218] -Enbiyâ, 102

[219] -Sebe', 54

[220] -Tevbe, 55, 85

nin mükâfatıdırlar. Amel olmayınca, onun mükâfatı da olmaz. Âhiret nimetlerinin en büyüğü ve en çok lezzet vereni ise Allah teâlâ'ya yakın olmak ve O'nun cemâl ve güzelliğini görmektir. Bu kimse, bu nimetlerden mahrum kalınca, bunun da azabını çeker. Çünkü nimetlerden mahrum kalmak da ruha azap verir. Kur'ân-ı Kerim'de bu ikinci azaba da örneğin şu âyetlerle işaret edilmiştir:

"Allah, burada cennet nimetlerini kâfirlere yasaklamıştır."[221]

"Onlar o gün Rablerini görmekten men'edilirler. Onlar, cehenneme giderler."[222]

"Onlara, o gün çekecekleri hasreti haber ver."[223]

Bu iki azap, kalp ve ruha musallat olur ve onları ateş gibi yakarlar. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur:

"Bu kimse kesinlikle hutame'yle cezalandırılacaktır. Sen hutame'nin ne olduğunu bilir misin? O Allah'ın kalplerde yanan ateşidir."[224] Bu ateş, pişmanlık ve mahrumiyetin yakıcılığıdır.

Bu iki azabın dışında kötü amellerin ve kötü sıfatların şekillenmesinden hasıl olan azaplar da vardır.

---

[221] -A'râf, 50

[222] -Mütaffifîn, 15, 16

[223] -Meryem, 39

[224] -Hümeze, 4-6

Bu azaplar ise hakikî ateş, yılan ve akreplerin musallat edilmeleridir. Bu ateşin aslı gayr-i meşrû olan dünya sevgisidir. Yılan ve akreplerin aslı ise, dünya sevgisinden hasıl olan haset, kin, riyâ, kibir, gurur, enaniyet, benlik, bencillik, yalancılık, hilekârlık, zulüm, hiyânet, fitnecilik, muzırlık, fasıklık, hayasızlık gibi kötü sıfatlar ve amellerdir.

Âhirette çeşitli azaplara dönüşen bu sıfatlar ve ameller, henüz dünyada yaşarken de bu azapların tohumları durumunda olan ruhî azaplar, sıkıntılar ve bunalımlar oluştururlar. Kur'ân-ı Kerim'de buna işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"Beni anmaktan yüz çeviren kimsenin hayatını daraltırız. Âhirette de onu kör olarak haşrederiz."[225]

Ancak dünya sevgisi, dünyada iken bir taraftan ruhî sıkıntılara sebep olurken, bir taraftan da ruhun uyuşmasını sağlar ve narkoz gibi, kötü fiil ve sıfatların içindeki ağrı ve azabın duyulmasını önler. Ölünce,

---

225 -Tâhâ, 124. Not: İmanda huzur ve genişlik, küfür ve fasıklıkta ise sıkıntı ve darlık vardır. Ancak, çoğu müminler, dünya hayatında musibet ve mihnet çektikleri için, imandaki huzur ve genişliği tam olarak duyamıyorlar. Çoğu kâfirler ve fasıklar da dünya hayatında maddî refah ve bolluk yaşadıkları için, küfür ve fasıklıktaki sıkıntı ve darlığı tam olarak hissedemiyorlar. Fakat, müminler kâfirlerin yaşadıkları maddî refah ve bolluğu yaşasalar, daha bu dünyada cenneti yaşamış olurlar. Kâfir ve fasıklar da müninlerin çektiği mihnet ve musibetleri çekseler, henüz dünyada iken cehennemi görmüş olurlar.

uyuşma ve narkoz etkisi gider, dünya sevgisi ve ondan kaynaklanmış olan kötü fiil ve sıfatlar şekillenerek ateş ve haşarat hâline gelirler.

Bu dünyada sahip olunan huy ve sıfatların ve işlenmiş olan amellerin öteki âlemde görülebilecek biçimde şekillendiğine dair şu âyetler zikredilebilir:

"Sen önce bunları görmezdin. Biz, gözünün üzerindeki perdeyi kaldırdık. Şimdi gözlerin gayet keskindir."[226]

"O gün herkes dünyada işlemiş olduğu hayrı da şerri de karşısında hazır görür; ve işlemiş olduğu şerle kendi arasında uzun bir mesafe açılmasını temenni eder."[227]

Kur'ân-ı Kerim'de, gıybet etmenin gıybet edilen kimsenin etini yemek,[228] dini çıkar ve menfaat için kullanmanın ve yetim malı yemenin midesine ateş indirmek[229] şeklinde olacağı da bildirilmiştir. Kıyamet gününde, dünyanın kendisi de çirkin bir cadı şeklinde haşredilir ve onu sevmiş olan dünya meftunlarına gösterilir. Bunlar, onun çirkinliğini görünce ondan iğrenirler ve onu sevip âhiretlerini uğrunda mahvettikleri için hem kahrolur, hem de utançlarından yerin dibine geçerler.

---

226 -Kaf, 22

227 -Âl-i İmrân, 30

228 -Hücürât, 12

229 -Bakara, 175; Nisâ, 10

Mânalar, rüyada da şekillenirler. Bu yüzden rüyada görülen bir şekil, çoğu zaman uyanık hâldeki bir mâna, bir huy, bir sıfat veya bir fiil ve amele tekabül eder.[230]

Özetlersek, azaplar; insanın ruh, kalp veya dimağında oluşan azaplarla dışarıdan onun vücut ve bedenine uygulanan azaplar olmak üzere iki kısımdırlar. Bunlardan birinci kısma ruhî, kalbî ve manevî azaplar denir.

Bu azapların dışarıda bir görüntüsü yoktur. Hatta kalp ve zihnin içine bakılsa, orada da bunlara dair bir şey görülmez. Fakat, bu azaplar en kuvvetli, en yıpratıcı ve en çok elem verenlerdir.

Kabirdeki azaplar genellikle bu kısım azaplardır. Çünkü kabirde, Allah teâlâ'ya hesap vermek üzere kıyametin kopmasını bekleyen ruhlar, bu bekleme süresi içinde, dünyada yaptıkları işleri ve sahip oldukları hal ve sıfatları kendi kendilerine değerlendirirler. Yanlışlıklar ve kötülükler gördükleri zaman, ruhî sıkıntı, pişmanlık, kendi kendilerine kızgınlık ve kıya-

---

230 -Rüya yorumları da şekil ve mânalar arasındaki münasebet esas alınarak yapılır. Örneğin, taş sertliği ifade eder. Bu sebeple, bir kimse rüyasında taş görse, bu onun kalbinin katılığına veya katılık içeren bir davranışta bulunduğuna işaret sayılır. Taş bazen de zorluk veya kuvveti temsil eder. Çünkü taşın mânaları arasında bunlar da vardır. Bu mânalardan hangisinin temsil edildiğini anlamak ise, rüyanın genel tablosu ve bu tablonun içindeki olaylar ve ayrıntılar sayesinde mümkün olur.

met gününde uğrayacakları azapları düşünerek korku ve dehşet duyarlar. Buna ilâve olarak da, dünyada bıraktıkları sevdiklerine bir daha kavuşamamanın hasretini ve orada bulduklarına benzer nimetleri bir daha bulamamanın kederini yaşarlar.

Bu anlamda kabir, nezarethaneye benzer. Nezarethaneye sokulan suçlu da, mahkemeye çıkacağı günü bekler ve o günü beklerken yapmış olduğu kötülükten dolayı pişmanlık duyar ve alabileceği cezayı düşünerek endişe ve korku ile sarsılır.

Kabirde, bunların yanında maddî azaplar da vardır. Lâkin, bu azapların maddî olması bildiğimiz maddeden oluştukları anlamında değildir. Bu isim, dışarıdan uygulanan azaplar olmalarından dolayıdır. Bu azaplar, âyet ve hadislerde belirtildiği üzere, kabrin daraltılması, tokmaklarla darp uygulanması, taşlarla kafanın ezilmesi, yılan ve akreplerin musallat edilmesi, ateş verilmesi gibi hususlardır.[231]

---

231 -Ehl-i Sünnet akîdesine göre, kabir azabı vardır ve haktır. Bunu bildiren bazı âyetler şunlardır:

Gâfir, 46; En'âm, 93; Tekâsür, 1-8; Tâhâ, 124; Tûr, 47; Tevbe, 101; Vakıa, 88-94.

Bazı hadisler ise şöyledir:

"Allah'ım! Cehennem azabından, kabir azabından, Deccâl fitnesinden, hayat ve ölümün fitnelerinden sana sığınırım." (Müslim)

"Namazı bitirip teşehhüdü okuduğunuz zaman, cehennem azabından, kabir azabından, hayat ve ölüm fitnelerinden ve Dec-

câl fitnesinden Allah'a sığının." (Müslim)

"Ölülerinizi defnetmeyeceğinden korkmasaydım, kabir azabını size gösterecektim." (Müslim)

"Kabir azabından Allah'a sığının." (Ahmed)

"Şuradaki iki mezarda iki ölü azap çekmektedirler." (Buharî, Müslim)

"Şehid için altı mükâfat vardır. Bunlardan birisi de, kabir azabından emin olmaktır. " (Tirmizî)

"Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, her namazdan sonra kabir azabından Allah teâlâ'ya sığınırdı." Hz. Âişe (Buharî, Müslim)

"Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur." (Ahmed)

"Kâfirin kabri, kaburga kemiklerini birbirinden geçirecek şekilde daraltılır ve her taraftan üzerine yılanlar salınır. Bunlar onu ısırır, zehirler ve yerler." (Hallal)

"Zina eden, hırsızlık yapan, içki içen veya diğer büyük günahlardan birini işleyen bir kimse tevbe etmeden ölürse, ona iki büyük yılan musallat edilir. Bunlardan birisi onun baş tarafından, diğeri de ayak tarafından onu ısırıp zehirler." (İbnu Ebiddünya)

SONSÖZ

NEFİSLE HASBİHAL ETMEK

Bil ki, biz bu kitapta kurtulman ve saâdet bulman için yapman gereken işler hakkında seni bilgilendirdik ve teşvikte bulunduk. Eğer, yazdıklarımızı okuyup geçmekle yetinirsen kendine haksızlık ve yazık etmiş olursun. Çünkü okumak gaye değil, vasıtadır. Vasıta ise, gayeye hizmet ettiği takdirde değer kazanır. Aksi takdirde, o da yeni bir vebal ve ikinci bir belâdır. Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatıldığı zaman, onlardan yüz çeviren ve yaptığı isyan ve kötülükleri görmeyen kimseden daha zâlim kim vardır? Biz böylelerinin kalplerini mühürler ve kulaklarını sağırlaştırırız. Bundan sonra, onları hidayete da'vet etsen de kesinlikle hidayet bulamazlar."[232]

---

232 -Kehf, 57

Fakat eğer, aklını başına alır ve kendine gelirsen, vakit geçirmeden seni Allah teâlâ'nın doğru olan yolundan ayıran şeyi terk et. Bu şey ise dünyayı sevmektir. Ancak bunu terk etmek kolay değildir. Bu yüzden, "Onu terk ettim." demekle o terk edilmiş olmaz. Bu böyle olduğu için, buna fikrî bir hazırlık yapmak ve tefekkürden bir alt yapı kurmak lâzımdır. Bu da, her gün veya gecenin uygun bir saatinde ya da sabah namazından sonra kalp ve zihnini dünya meşguliyetlerinden boşaltarak uzunca tefekkür etmek ve kendi nefsinle hesaplaşmak şeklinde olur. Bunu yaparken, kendi durumunu gözden geçirip bir damla su olan başlangıcını ve toprak hâlindeki sonucunu iyice düşündükten sonra, kendi nefsine şunları söylersin:

Ey nefis! Sen ticaret yapmak için dünyaya gelmiş bir misafirsin.[233] Bu ticaretin kâr ve kazancı ebedî saâdet ve âhiret mutluluğudur. Onun kayıp ve zararı ise, ebedî şekavet ve âhiret hüsranıdır. Bu ticaretteki sermayen ömründür. Onun için, ömrünün her bir nefesi bir hazine kadar değerlidir. Çünkü onunla, sâlih bir amel işleyip ebedî bir hazine kazanabilirsin. Ömrün bitince, ticaretin de son bulur. Ondan sonra, istesen de artık ticaret yapamaz ve yeni bir şey kazana-

233 -Misafirlik birkaç çeşittir. Ticaret için misafirlik, ziyaret için misafirlik ve seyahat için misafirlik bunun başlıca çeşitleridir. İnsan bu dünyaya ticaret için gelmiştir. Onun bu dünyadaki misafirliği de bundan dolayıdır.

mazsın. Yaşadığın şimdiki gün, bu kıymetli ömrün kesin olan son faslı ve son fırsatıdır. Bundan önce ölseydin, bu fırsata sahip olup biraz daha ticaret yapmak ve sâlih amel işleyip ebedî hayatın için yeni kazançlar temin etmek için can atar, hasretle yanıp tutuşurdun. Çünkü, Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onlardan birine ölüm geldiği zaman, "Rabbim! Bana biraz daha süre ver. Sâlih amel işleyeyim!" diye yalvarır.[234]

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm da şunu söylemiştir:

"Ölen herkes biraz daha yaşamış olmayı ister. Kötü olan kimse, kötülüklerini düzeltmek için, iyi olan kimse ise iyiliklerini arttırmak için bunu temenni eder."

Ey nefis! Farzet ki, sen ölürken bunu temenni edip hasretle istemiş, Allah teâlâ da sana acıyıp bu bir günlük fırsatı vermiştir. Onun için, son olan bu fırsatı çok iyi değerlendirmeye çalış.

Ey nefis! Amel ve çalışmayı bırakıp affedilmek hayaliyle oyalanma! Çünkü, affedilmek mümkün ise de, garantili değildir. Amel ve çalışmak ise garantilidir. Onun için, affedilmek ihtimaline güvenmek yerine, amel ve çalışmanın kesin olan sevaplarına güven. Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

234 -Mü'minûn, 99

"Allah, güzel amel edenlerin sevabını zâyi etmez."[235]

"Allah onlara bildirdi ki, ben hiçbir amel edenin amelini zayi etmem."[236]

"Biz salih amel işleyen ve ıslah için çalışan kimselerin amelini boşa çıkarmayız."[237]

"Kim zerre kadar hayır işlerse, onun karşılığını görür."[238] Amel için verilen bu garantiye mukabil, af için şöyle buyurulmuştur:

"Allah istediği kimseyi affeder ve istediği kimseyi cezalandırır."[239]

Ey nefis! Buna rağmen, farz et ki, affedildin. Affedilmek ise, günahlarından dolayı cezalandırılmamandır. Bu, sana çalışıp kazanmadığın sevap ve derecelerin verilmesi anlamında olmadığı için, sen bunları kaybetmek yüzünden yine zararda kalırsın. Ve âhiretin zenginliğine ve yüksek derecelerine ulaşmanın hasreti ve özlemi yine seni kavurup kıvrandıracaktır.

Sen zanneder misin ki, zengin olmak, daha yükseklerde bulunmak, daha çok nimetlere ve daha büyük mutluluklara ermek sadece dünyada olan bir istek ve arzudur?

---

235 -Kehf, 30

236 -Âl-i İmrân, 195

237 -A'râf, 170

238 -Zelzele, 7

239 -Bakara, 284; Âl-i İmrân, 129; Mâide, 18, 40

Aksine, bu istek ve arzunun en şiddetli ve en devamlı olanı âhirette olacaktır. Çünkü, istek ve arzu uyandıran şeylerin hakikileri ve en çekici olanları oradadırlar ve çok farklı seviyelerdedirler.

Allah teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Bak, biz bu dünyada insanları nasıl birbirinden üstün kılmışız. Âhirette ise insanlar arasında daha büyük üstünlükler ve daha büyük derece farkları vardır."[240]

Eğer nefsin sana, "Peki, ben ne yapayım?" derse, ona şunu söyle:

Ölünce seni terk edecek olan şeyleri ölmeden önce terk et ve öldükten sonra sana yararı olmayan şeyleri burada iken bırak!

Bu şeyler de üç kısımdırlar.

Birincisi keyf ve zevk için kullanılan mübahlardır.

İkincisi ve daha kötüsü mekruhlardır.

Üçüncüsü ve en kötüsü ise haramlardır.

Bunlardan birincisi, bir iki günde solan çiçekler gibidirler.

İkincisi, bozulunca necaset hâline gelen yiyecekler gibidirler.

Üçüncüsü ise, cezayı mucip olan kaçak ve yasak eşya gibidirler.

---

240 -İsrâ, 21

Ebediyet yolcusu olan bir insanın yükü birinci çeşitten olsa, bunlar bir iki günde solar, koku ve güzellikleri gider, ondan sonra bitmeyen yolculuk boyunca onun sırtında ağırlık olarak kalırlar.

Onun yükü ikinci çeşitten olsa, bunlar da birkaç günde bozulup kokuşurlar ve ondan sonra kendisi bir gübre hammalı gibi onları taşımak ve pis kokularını duymak zorunda kalır.

Onun yükü üçüncü kısımdan olsa, bunlar da kabir gümrüğünde yakalanır ve o kimse bunlardan dolayı hapis ve cezaya çarptırılır.

Allah Resûlu aleyhissalatu vesselâm, bu kimsenin kabirdeki durumunu şu hadislerle bildirmiştir:

"Ona, cehenneme doğru bir kapı açılır. Ve oradan ateşle birlikte, yılanlar ve akrepler gelip kendisine musallat olurlar. Bu zehirli hayvanlardan bir tanesi, yeşil bir araziye üflese, oradaki bütün otlar kurur ve o yerde bir daha da bir şey bitmez. Bunlar, onu ısırıp dururlar. Yer de onu sıkar ve kaburga kemiklerini kırarak birbirine geçirir."

"Onu sorgulayan iki melek, balyozlarla onu döverler. Bu balyozlarla dağ dövülse, un gibi dağılıp gider."

İşte, akıbet ve sonu bu olan şeylere karşı sevgi ve ilgi duymaktan sakın. Bunlardan hayatına girmiş olanları da ayıklayıp kendinden uzaklaştır. Bunlarda lezzet bulunduğunu, bu yüzden terk edilmelerinin

zor olduğunu söylersen, o zaman bir hastayı düşün ve onun kararlılığından ders ve ibret al. Çünkü, doktor ona lezzetli şeyleri bırakıp acı olan ilaçları içmesi gerektiğini, aksi takdirde öleceğini söylediği zaman, o ölmemek ve şifa bulmak ümidiyle hemen bu önerileri yerine getirir ve zararlı olan lezzetleri acı, şifa beklediği acıları da lezzetli bulmaya başlar.

Ya da bir yolcuyu düşün. Çünkü yolcu da, yolda kalıp kurda kuşa yem olmamak için azamî bir süratle seyredip evine ulaşmaya çalışır. Bu sebeple de, her rastladığı otlakta durmaz, durduğu yerde de fazla oyalanmaz. Tehlikeleri atlatıp sevinç ve selâmetle evine varmak için, yorulmayı dinlenmeye, açlığı yiyip içmeye, yürümeyi uyumaya tercih eder ve zor gibi görünen bu şeylerle daha çok rahatlık duyar. Çünkü akıl sahiplerinin görüş ve zevkine göre, acı sonuçlar veren lezzetler acıdırlar; lezzetli neticeler veren acılar da lezzetlidirler. Bu gerçeği ifade etmek için de, "Önemli olan sondur." demişlerdir.

Ey nefis! Dünyada mal ve servet mi istiyorsun?

Bil ki onu çok kimseler bulmuşlar ve fakat sonra acı bir ayrılıkla onu bırakıp gitmek zorunda kalmışlardır.

Şan ve şöhret mi istiyorsun?

Bil ki bunu da çok kimseler bulmuşlar ve fakat sonra ölürken, bundan dolayı kazandıkları günahları düşünerek, bir dağda üç koyun güden isimsiz ve şöh-

retsiz bir çoban olmuş olmayı temenni etmişlerdir.[241]

Yoksa, çok yiyip içmek mi istiyorsun?

Bil ki, ne kadar yiyip içersen, bu konuda eşeğe ulaşamazsın. Onun için, himmetini yüksek tut ve hayvanların değil, çoğu insanların bile yapamadıkları bir işi yap. Bununla yükselip şereflen ve ebedî olan servet ve şöhreti ve tükenmeyen zevk ve saâdeti kazan. Bu da Allah teâlâ'yı sevmek ve O'na karşı takva hayatını yaşamaktır.

Ey nefis! Kendine sen acı! Çünkü sen kendine acımazsan, başkası sana acımaz.

Darb-ı meselde şöyle denilmiştir:[242]

"Zarara kendisi râzı olana merhamet edilmez." Onun için, kendin zarara râzı olma ki, acınmayacak duruma düşmeyesin.

---

241 -Emevî devletinin haşmetli sultanı halife Abdülmelik, can çekişirken dışarıdan gelen bir vurma sesi duyar. Onun ne olduğunu sorar. Çamaşırcının çamaşır yıkadığını söylerler. Abdülmelik, derin bir iç çekerek şöyle der: "Ben şimdi sultan olmak yerine, o çamaşırcı olmuş olmayı temenni ediyorum." Çünkü, çamaşırcının hesabı, âhiretteki sorumluluğu ve yükü azdır. Sultanınki ise lâ yuadd ve lâ yuhsâ'dır. Bu sebeple, âdil olan, güç ve şöhretinin hakkını vermiş olanların dışında bütün sultanlar, kırallar, "paşalar ve padişahlar", ölürken ve azabın yaklaştığını hissederken, birer köle olarak yaşamış olmayı temenni etmiş ve yürekten istemişlerdir.

242 -Darb-ı mesel; deyim, tekerleme, ata sözü, kelâm-ı kibar demektir.

Nefsini yola getirip onu dünyayı sevmekten soğutuncaya kadar, bu hasb-i hâli sürdürmeye devam et. Bil ki, bunu yapmak senin için başkalarıyla fikir tartışmalarına girişmekten çok daha önemli ve çok daha faydalıdır. Çünkü, başkalarının yanlışları direkt olarak sana zarar vermezler. Bunların düzeltilmesi de birinci elden sana fayda sağlamazlar. Onun için, en büyük düşmanın olan ve sana direkt olarak en büyük zararı veren nefsini bırakıp başkalarıyla uğraşmaya heves etme!

Aksi takdirde sen şu kimseye benzemiş olursun ki, yılan ve akrepler elbisesinin altına girip onu zehirlerken, kendisi bunları bırakmış, karşısındaki bir insanın yüzüne konan sineği kovmaya çalışır. Böyle bir kimse ise, hiçbir mantığa göre akıllı sayılmaz.

Kaldı ki, Allah teâlâ, basiretini açmadıkça, sen kimseyi fikrinin yanlışlığına, huy ve amelinin kötülüğe inandıramazsın. Çünkü, Allah teâlâ hidayet verip iman nuru nasip etmedikçe, herkes kendi fikrini, kendi inancını, kendi huyunu ve kendi fiil ve amelini beğenir, onları en güzel bulur ve onlara sahip olmaktan dolayı övünür.

İnsanlar, genellikle yüz ve fiziklerini beğenmezler, fakat akıl, fikir, huy ve amellerini beğenirler, beğenince de onları savunur ve şiddetle müdâfaa ederler.[243]

---

[243] -Kim ne düşünür, neye inanır ve ne yaparsa yapsın, nasıl olsa bir gün Allah'ın mahkemesinde bunların hesabını verir.

Kur'ân-ı Kerim'de buna işaret edilerek şöyle buyurulmuştur:

"İnsan, çok mücadeleci bir varlıktır."[244]

Bir husus da şudur ki, insan kendi nefsini ıslah etmedikçe, başkasını ıslah edemez. Ve kendi inanç ve fikrinin güzelliklerini kendi amel ve ahlâkıyla müşahhas hâle getirmedikçe, onların güzel olduğu yönündeki sözleriyle inandırıcı ve ikna edici olamaz. Onun için, nereden bakılırsa bakılsın, önce ve öncelikle kendi nefsinden başlamanın gerekliliği ortaya çıkar. Ancak nefis, köpek gibidir. Bu sebeple, kolayca uslanmaz ve terbiye almaz. Onun bu huyunu bilerek terbiyesiyle devamlı uğraşmak ve nush ile (nasihatle) uslanmadığı zaman kötekle onu yola getirmeye çalışmak lâzımdır.

Peygamberlere selâm olsun. Hamd ve övgü de âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.

İnsana asıl iki şey çok dokunur. Bunlardan birincisi, zulmü normal işler cümlesinden saymak, ikincisi de kendi yanlışlarını, kin ve garazlarını İslâma mal etmektir.

244 -Kehf, 54

KİTAP

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI

ISBN 975-290-632-X

9 789752 906327